

MIHORAD
PAVIĆ

**HAZARSKI
REČNIK**

Roman-leksikon
u 100 000 reči

ŽENSKI PRIMERAK

DERETA
PROSVETA

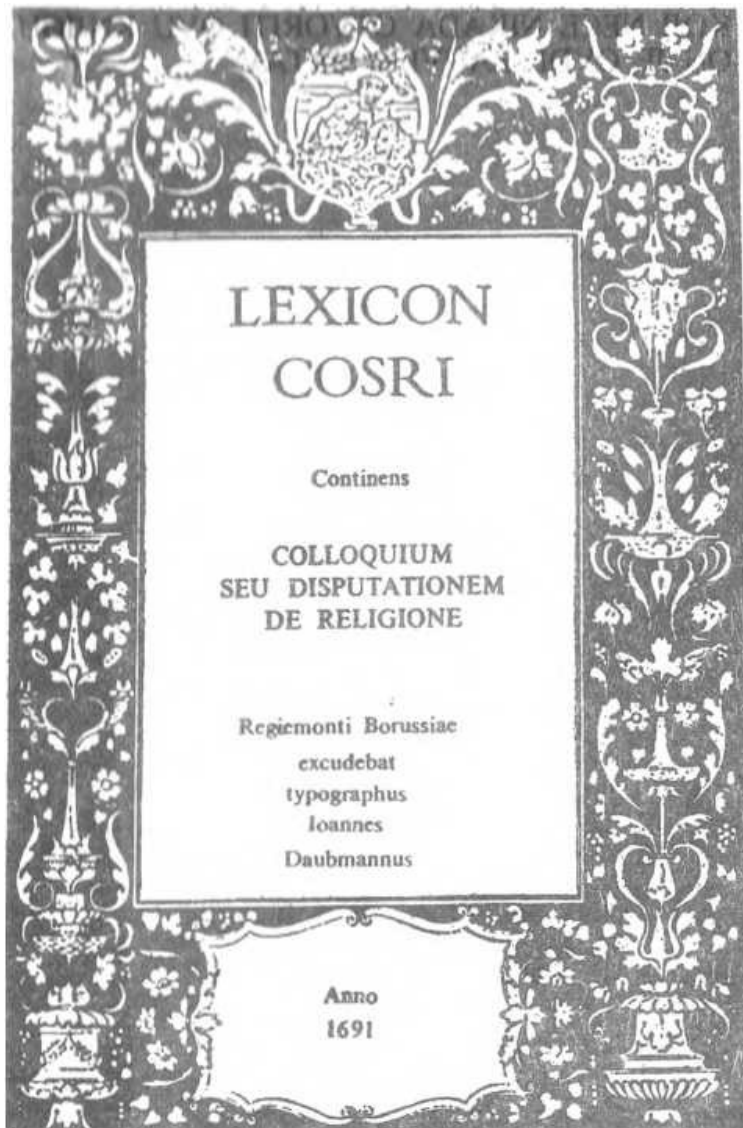
www.crowarez.org

**MILORAD
PAVIĆ**

**HAZARSKI
REČNIK
Roman-leksikon
u 100 000 reči**

ŽENSKI PRIMERAK

Насловна страна првобитног (уништеног) Даубманусовог издања „Хазарског речника“ из 1691. године (Реконструкција)

**NA OVOM MESTU LEŽI ONAJ ČITALAC
KOJI NEĆE NIKADA OTVORITI OVU
KNJIGU.
ON JE OVDE ZAUVEK MRTAV**

Lexicon Cosri

(Rečnik rečnika o hazarskom pitanju)

**REKONSTRUKCIJA PRVOBITNOG
DAUBMANUSOVOG IZDANJA IZ 1691.
(UNIŠTENOG 1692) SA DOPUNAMA
DO NAJNOVIJIH VREMENA**

Prethodne napomene

UZ DRUGO, REKONSTRUISANO I DOPUNJENO IZDANJE

Sadašnji pisac ove knjige uverava čitaoca da neće morati da umre ako ju pročita, kao što je bio slučaj s njegovim prethodnikom, korisnikom izdanja *Hazarskog rečnika* iz 1691. godine kada je ova knjiga još imala svog prvog spisatelja. U vezi s tim izdanjem ovde će morati da se pruže neka obrazloženja, ali da to ne bi predugo trajalo leksikograf predlaže čitaocima jednu nagodbu. Sešće da piše ove napomene pre večere, a čitalac će uzeti da ih pročita posle obeda. Tako će glad pisca naterati da bude kratak, a sitom čitaocu uvod neće izgledati previše dug.

1. Istorijat Hazarskog rečnika

Događaj obrađen u ovom leksikonu zbio se negde u VIII ili IX veku naše ere (ili je bilo više sličnih događaja) i u stručnoj literaturitaj se predmet obično naziva „hazarskom polemikom“. Hazari su nezavisno i moćno pleme, ratnički i nomadski narod koji je u neizvesna vremena došao s Istoka, gonjen nekakvom vreloom tišinom, i u razdoblju od VII do X veka naseljavao kopno između dva mora:

Kaspijskog i Crnog.¹ Zna se da su vetrovi koji su ih dognali bili vetiovi mužjaci, koji nikad ne nose kišu - vetrovi na kojima raste trava i oni je nose preko neba kao brade. Jedan pozni slovenski mitološki izvor pominje Kozije more, što bi se moglo shvatiti kao da je neko more imalo naziv Hazarskog mora, jer su Sloveni Hazare zvali Kozarima. Zna se takođe da su Hazari između dva mora osnovali moćno carstvo propovedajući nama danas nepoznatu veroispovest. Hazarske žene su posle smrti muževa poginulih u ratu dobijale po jastuk za čuvanje suza koje će prolići za ratnicima. Hazari su se objavili istoriji ušavši u ratove s Arapima, i sklopivši savez sa vizantijskim carem Heraklijem 627. godine, ali je njihovo poreklo ostalo nepoznato. kao što su iščezli i svi tragovi koji bi govorili pod kojim imenom i narodom Hazare treba danas tražiti. Za njima je ostalo jedno groblje na Dunavu, za koje se ne zna je li zbilja hazarsko, i jedna gomila ključeva koji su umesto drške nosili srebrni ili zlatni trorogi perper, pa Daubmanus[☆] uzima da su ih lili Hazari. S istorijske pozomice Hazari su nestali zajedno sa svojom državom pošto se odigrala stvar o kojoj će ovde biti najviše reći - pošto su preobraćeni iz svoje prvobitne i nama danas nepoznate vere u jednu (opet se ne zna koju) od tri poznate veroispovesti onoga i ovoga vremena - hebrejsku, islamsku ili hrišćansku. Ubrzo posle preobraćenja, naime, usledio je raspad hazarskog carstva. Jedan od ruskih vojskovođa X veka, knez Svjatoslav, ne silazeći s konja pojeo je hazarsko carstvo kao jabuku. Hazarsku prestonicu

1

Pregled Kterature o Hazarima objavljen je u Njujorku (*The Khazars a bibliogpaphy*, 1939); o istoriji Hazara u dva maha je davao monografije jedan Rus, M. I. Artamonov (Lenjingrad 1936. i 1962), a istoriju jevrejskih Hazara publikovao je u Prinstonu 1954. D. M. Dunlop.

na ušću Volge u Kaspijsko more Rusi su razorili 943. godine ne spavajući osam noći, a između 965. i 970. uništili su hazarsku državu. Očevici beleže da senke kuća hazarske prestonice još dugo nisu htele da se sruše pošto su same zgrade već davno bile uništene. Stajale su na vetru i u vodi Volge. Prema jednoj ruskoj hronici iz XII veka Oleg se već godine 1083. nazivao arhontom Hazarije, ali u to vreme, dakle u XII stoleću, na području negdašnje hazarske države već se nalazio drugi narod - Kumani. Materijalno ostaci hazarske kulture veoma su oskudni. Nikakvi natpisi, javni ili privatni, nisu otkriveni, nema traga hazarskim knjigama koje pominje Halevi ☆ ni traga njihovom jeziku, iako Ćirilo † beleži da su ispovedali veru na hazarskom. Jedina javna zgrada otkopana u Suvaru, na negdašnjem hazarskom području, po svoj prilici nije hazarska, nego bugarska. Ništa osobito nije nađeno ni prilikom istraživanja na mestu Sarkila, čak ni tragovi tamošnjeg utvrđenja, o kojem znamo da su ga za hazarske potrebe podigli Vizantinci. Posle propasti države, Hazari se jedva pominju. U X veku jedan od mađarskih starešina pozvao ih je da se nastane na njegovom podmčju. Godine 1117. došli su neki Hazari u Kijev knezu Vladimiru Monomahu. U Presburgu se 1309. zabranjuje katolicima sklapanje braka s Hazarima i papa 1346. potvrđuje ovu odluku. To je gotovo sve.

Pomenuti čin preobraćenja, koji je bio odsudan po udes Hazara, tekao je na sledeći način. Hazarski vladar kagan - beleže drevne hronike, usnio je jedan san i zatražio tri filozofa sa raznih strana da mu taj san protumače. Stvar je bila od značaja po hazarsku državu utoliko što je kagan odlučio da sa svojim narodom pređe u veru onog mudraca čije tumačenje sna bude najprihvatljivije. Neki izvori tvrde

da je kaganu tog dana, kad je doneo takvu odluku, umrla kosa na glavi i on je to znao, ali ga je nešto ipak gonilo da nastavi. Tako se u letnjoj rezidenciji kaganovoj nađoše jedan islamski, jedan jevrejski i jedan hrišćanski misionar, jedan derviš, jedan rabin i jedan monah. Svaki od njih dobio je od kagana na dar po nož izrađen od soli i oni zapodenuše raspravu. Stanovišta tri mudraca, njihovi sukobi zasnovani na polazištima tri različite vere, ličnosti i ishod „hazarske polemike“ izazvali su veliku radoznalost, silne oprečne sudove o događaju i njegovim posledicama, o pobednicima i poraženima u toj polemici i tokom vekova posvećivane su im bezbrojne rasprave u hebrejskoj, hrišćanskoj i islamskoj sredini, pa sve to traje do danas, kada Hazara već odavno nema. Negde u XVII veku zanimanje za hazarske stvari iznenada je obnovljeno i nepregledni materijal dotadašnjih hazarskih studija sistematizovan je i objavljen 1691. godine u Borusiji (Pruskoj). Proučeni su primerci trorođe nomizme, imena sa starog prstenja, slike sa krčaga soli, diplomatske prepiske, portreti pisaca s kojih su iščitani svi naslovi knjiga naslikani u pozadini, doušnički izveštaji, oporuke, glasovi cmomorskih papagaja za koje se smatralo da govore iščezli hazarski jezik, slikani prizori muziciranja (s kojih su dešifrovani muzički zapisi ucrtani na notnim sveskama) i čak jedna ljudska tetovirana koža, da se ne računa arhivski materijal vizantijskog, hebrejskog i arapskog porekla. Jednom reči, upotrebljeno je sve što je mašta čoveka XVII veka mogla pripitomiti i staviti u svoju službu. I sve se to našlo između korica jednog rečnika. Obrazloženje ovog interesovanja probuđenog u XVII veku, dakle hiljadu godina posle događaja, ostavio je jedan hroničar pod nejasnim rečenicama, koje glase: „Svak od nas svoju misao vodi pred

sobom u šetnju kao majmuna na uzici. Kad čitaš, imaš uvek dva takva majmuna: jednog svojeg i jednog tuđeg. Ili, što je još gore, majmuna i hijenu. Pa gledaj šta ćeš kome dati da jede. Jer, hijena ne jede isto što i majmun...“

Bllo kako mu drago, šampar jednog poljskog rečnika, Joannes Daubmannus ✨ (ili neki naslednik pod njegovim imenom), pomenute 1691. godine objavio je svod izvora o hazarskom pitanju u jedinom obliku podesnom da obuhvati sve to šareno štivo koje su oni sa perom u minduši, što prave od usta mastionicu, gomilali i gubili vekovima. Delo je objavljeno u obliku rečnika o Hazarima pod naslovom *Lexicon Cosri*. Prema jednoj (hrišćanskoj) verziji, knjigu je izdavaču izdiktirao neki monah po imenu Teoktist Nikoljski, pošto je prethodno na ratištu između austrijske i turske vojske riašao i napamet naučio gradu o Hazarima različitog porekla. Tako se Daubmanusovo izdanje pojavilo podeljeno na tri rečnika: na zaseban glosar islamskih izvora o hazarskom pitanju, na alefbetar građe crpen iz hebrejskih spisa i predanja, dok je treći rečnik sastavljen na osnovu hrišćanskih vesti o hazarskom pitanju. To Daubmanusovo izdanje - rečnik rečnika o hazarskom carstvu, imalo je neobičnu sudbinu.

Između 500 primeraka ovog prvog rečnika o Hazarima Daubmanus je otisnuo i jedan primerak otrovnom šamparskom bojom. Uz ovaj otrovni primerak zatvoren pozlaćenom bravicom išao je i jedan kontrolni primerak istog leksikona sa srebrnom bravom. Inkvizicija je 1692. godine uništila sve primerke Daubmanusovog izdanja i ostavljeni su u opticaju samo onaj otrovni primerak knjige, koji je izmakao pažnji cenzure, i pomoćni primerak sa srebrnom

bravom, koji je išao uz njega. Tako su bili izloženi smrti nepokorni i nevemici koji su se usuđivali da čitaju zabranjeni rečnik. Ko god bi otvorio knjigu ukočio bi se ubrzo, naboden na sopstveno srce kao na čiodu. Čitalac je naime umirao na devetoj strani kod reči koje glase: *Verbum caro Jactum est* (*Reč postade meso*). Kontrolni primerak je omogućavao da se sazna trenutak kada nastupa smrt ako je bio čitan naporedo s otrovnim. U tom kontrolnom primerku bila je beleška: „Kad se probudite i ne boli vas ništa, znajte da niste više među živima.“

Iz parnica za nasleđe porodice Dorfmer, koja je živela u XVIII veku, vidi se da je „zlatni“ (otrovni) primerak rečnika s kolena na koleno posedovan u ovoj pruskoj porodici: najstariji sin dobijao je polovinu knjige, a ostala deca po četvrtinu, ili manje, ukoliko ih je bilo više. Svakom delu knjige odgovarali su i ostali delovi nasledstva Dorfmer: voćnjaci, livade, njive, kuće i vode, ili marva, pa se dugo nije smrt ljudi dovodila u vezu sa čitanjem knjige. Kada jednom udari pomor u stoku i suša, neko reče ukućanima da svaka knjiga kao i svaka devojka može postati Tmorina, da njen duh može izlaziti u svet i kužiti i moriti one oko sebe. Treba zato u bravu knjige staviti mali drveni krst od onih koji se devojkama kad postanu Tmorine stavlja na usta, da ne bi duh izlazio i svet i ukućane gnječio.

Tako učiniše i sa *Hazarским rečnikom*: preko bravice staviše mu kao preko usta krst, ali nevolja se tada razgoropadi još više no dotle, počеше se ukućani gušiti u snu i umirati. Tada odoše svešteniku, rekoše kako je i on dođe, skide krst sa knjige i pomor istog dana prestade. Reče im još: pazite ubuduće da ne stavite krst na bravu kao ovo sada dok duh boravi van knjige. Jer se od krsnog straha ne sme vratiti u

knjigu, pa čini čuda i pokore. Tako je pozlaćena bravica zaključana i *Hazarski rečnik* ostao je decenijama nekorišćen na polici. Noću se s te police čuo neobičan šum koji je dolazio iz Daubmanusovog rečnika, a neke dnevničke beleške iz onog vremena načinjene u Lavovu kažu da je u Daubmanusov leksikon bio ugrađen peščani sat koji je načinio neki Nehama, poznavalac *Zohara*, vičan da govori i piše u isto vreme. Taj Nehama je inače tvrdio da je u sopstvenoj ruci prepoznao suglasnik *He* svog hebrejskog jezika, a u slovu *Vav* svoju mušku dušu. Klepsidra koju je ugradio u korice knjige bila je nevidljiva, ali se u potpunoj tišini moglo čuti za vreme čitanja kako pesak curi. Kad pesak prestane da curi trebalo je knjigu okrenuti i nastaviti sa čitanjem obrnutim redom, odatle ka početku i tu se tajni smisao knjige otkrivao. Drage beleške međutim, govore o tome da rabini nisu odobravali ovu pažnju koju je njihov sunarodnik poklonio *Hazarskom rečniku* i knjiga je povremeno bila izložena napadima učenih ljudi iz jevrejske sredine. Pri tome, rabini nisu imali primedaba na pravovemost hebrejskih izvora rečnika, nego se nisu mogli složiti sa navodima ostalih izvora. Najzad, treba reći da *Lexicon Cosri* nije imao sreće ni u Španiji gde je, u mavarskoj islamskoj sredini, „srebrni primerak“ osuđen na zabranu čitanja od 800 godina i taj rok nije istekao, te zabrana još traje. Objašnjenje za ovakav postupak može se naći u činjenici da je u Španiji u to vreme još uvek bilo porodica poreklom iz hazarskog carstva. Zapisano je da su ti „poslednji Hazari“ imali jednu neobičnu naviku. One s kojima bi došli u sukob, gledali bi po svaku cenu da namže i prokunu dok ovi spavaju i pazili su pri tome da ih ne probude psovkama i kletvom. Smatrali su, očigledno, da

proklinjanje tako deluje jače, a kletva sustiže brže nego dok je protivnik budan.

2. *Sklop rečnika*

Kako je izgledalo Daubmanusovo izdanje *Hazaraskog rečnika* iz 1691. godine danas nije moguće ustanoviti, jer su jedini preostali primerci, otrovni i srebrni (pomoćni) primerak, uništeni svaki na svome kraju sveta. Prema jednom izvoru, „zlatni primerak” je uništen na sasvim nedostojan način. Njegov poslednji vlasnik bio je neki starac iz porodice Dorfmer, čuven po tome što je dobru sablju umeo da proceni po zvuku, kao zvono. On nikada nije čitao knjige i govorio je: „U moje oči svetlost polaže svoja jaja kao muha upljuvke u ranu. Zna se šta se iz toga može izleći...” Starcu su škodile masnoće i on je kradom od ukućana spuštao po list *Hazaraskog rečnika* svakoga dana u svoj tanjir sa čorbom da obere mrs i potom bacao umašćenu hartiju. Tako je pre no što su ukućani opazili, potrošio *Lexicon Cosri*. Ista beleška kaže da je knjiga bila ukrašena slikama, koje starac nije hteo koristiti, jer su kvarile ukus čorbi. Te ilustrovane stranice rečnika jedine su ostale sačuvane i danas bi se možda mogle naći, ako se uopšte među tragovima jedne staze može razaznati onaj prvi za kojim su pošli ostali tragovi, stvarajući stazu. Neki profesor orijentalistike i arheologije srednjeg veka, dr Isajlo Suk, posedovao je, kako se veraje primerak ili prepis *Hazaraskog rečnika*, ali se posle njegove smrti u zaostavštini ništa nije našlo. Tako su od Daubmanusovog izdanja rečnika do nas došli samo odlomci kao što od sna ostaje samo pesak očiju.

Na osnovu tih odlomaka, navođenih u spisima koji

polemišu s autorom ili autorima *Hazarskog rečnika*, pouzdano je utvrđeno (kako je već napomenuto) da je Daubmanusovo izdanje bilo neka vrsta hazarske enciklopedije, zbornik biografije ili žitija ličnosti koje su na bilo koji način proletele, kao ptica kroz sobu, preko neba hazarskog carstva. Vitae sanctorum i drugih ličnosti koje su učestvovala u hazarskoj polemici, u njenom beleženju i proučavanju kroz stoleća, činile su osnov knjige i sve je bilo podeljeno u tri dela.

Takav sklop Daubmanusovog rečnika sastavljenog od hebrejskih, islamskih i hrišćanskih izvora o preobraćenju Hazara dao je osnov i ovom drugom izdanju. Na njega se leksikograf odlučio, uprkos nesavladivim teškoćama proizišlim iz oskudice izvornog štiva rečnika, tek kada je pročitao sledeću rečenicu iz hazarskog leksikona: „San je davolji vrt i svi snovi su davno odsanjani na svetu. Sada se samo razmenjuju s isto tako upotrebljenom i izandalom javom, kao što metalni novac ide za verovna pisma i obratno, iz rake u raku...” U takvom svetu, ili bolje reći u takvoj fazi tog sveta, doista se mogla uzeti pomenuta obaveza.

Pri tome treba imati na umu sledeće. Izdavač ovog drugog izdanja *Hazarskog rečnika* potpuno je svestan da Daubmanusov materijal iz XVII veka nije pouzdan, da je legendaran u najvećoj mogućoj meri, da predstavlja nešto kao u snu ručak i drži se u mreži zabluda različite starine. Pa ipak, taj se materijal ovde pruža na uvid čitaocu, jer ovaj se rečnik ne bavi Hazarima onakvimkakve ih mi danas vidimo, nego je samo pokušaj rekonstrukcije Daubmanusovog izgubljenog izdanja. Današnja saznanja o Hazarima su dakle, korišćena samo kao neizbežna i neophodna dopuna odlomcima nesačuvanog izvornika.

Treba takođe napomenuti da ovde iz pojmljivih razloga nije mogao biti sačuvan redosled i alfabetar Daubmanusovog rečnika, gde su korišćena tri pisma i tri jezika - grčki, hebrejski i arapski, i gde su datumi bili dati prema tri hronologije koje vrede u kalendarima pomenute tri sredine. Ovde su svi datumi preračunati prema jednom kalendaru i dat je prevod Daubmanusove građe i njegovih odrednica s tri jezika na jedan jedini, pa je jasno da su u izvomiku XVII veka sve reči bile drugačije raspoređene i da se od jezika do jezika u svakom od tri rečnika (hebrejskom, arapskom i grčkom) isto ime javljalo na raznim mestima, jer u raznim azbukama slova ne dolaze istim redom, knjige se ne listaju u istom smeru, a glavni glumci u pozorištima se ne pojavljuju s iste strane pozornice. Tako bi, uostalom, ova knjiga izgledala i u svakom novom prevodu na bilo koji drugi jezik, jer bi se neizbežno materijal ovog rečnika o Hazarima drugačije morao grupisati u svakom novom jeziku i u novom pismu, te bi se natuknice uvek javljale na novim mestima, a imena dobijala uvek novu hijerarhiju. Tako važne odrednice Daubmanusovog izdanja kao što su: sv. Ćirilo †, Juda Halevi ✨, ili Jusuf Masudi ☾ i druge, ne dolaze ovde na istim mestima kao u prvom izdanju *Hazarskog rečnika*. To svakako predstavlja glavni nedostatak ove u odnosu na Daubmanusovu verziju, jer samo onaj ko ume pravim redom da pročita delove jedne knjige, može nanovo stvoriti svet. Tako se, međutim, postupilo pošto Daubmanusov alfabetar nije moguće rekonstruisati.

Svi se ti nedostaci, međutim, ne moraju uzeti kao velika šteta: čitalac koji bi iz redosleda odrednica mogao da iščita skriveni smisao knjige odavno je iščezao sa zemlje, jer

današnja čitalačka publika smatra da je pitanje mašte isključivo u nadležnosti pisca i da je se ta stvar uopšte ne tiče. Pogotovu kada je reč o jednom rečniku. Za takvog čitaoca nije potrebna ni klepsidra u knjizi, koja upozorava kad treba promeniti način čitanja, jer današnji čitalac način čitanja ne menja nikad.

Način korišćenja rečnika

Uprkos svim teškoćama, ova knjiga je sačuvala neke vrline prvobitnog, Daubmanusovog izdanja. Ona se poput tog izdanja može čitati na bezbroj načina. To je otvorena knjiga i kad se sklopi, može se dopisivati: kao što ima svog negdašnjeg i sadašnjeg leksikografa, može steći u budućnosti nove spisatelje, nastavljače i dopisivače. Ona ima odrednice, konkordanse i natuknice kao svete knjige ili ukrštene reči i sva imena ili pojmove obeležene ovde malim znakom krsta, polumeseca, Davidove zvezde ili drugim znacima, treba potražiti u odgovarajućem rečniku ovog rečnika da bi se našlo podrobnije obaveštenje o njima. To jest, reči pod znakom:

† -treba tražiti u *Crvenoj knjizi* ovog rečnika
(hrišćanski izvori o hazarskom pitanju)

☾★ -treba tražiti u *Zelenoj knjizi* ovog rečnika
(islamski izvori o hazarskom pitanju)

✠ -treba tražiti u *Žutoj knjizi* ovog rečnika
(hebrejski izvori o hazarskom pitanju).

Odrednice obeležene znakom naći će se u sva tri rečnika, a one pod znakom A, u *Appendix-u I* na kraju knjige.

Tako čitalac može koristiti knjigu kako sam nađe za najzgodnije. Jedni će kao u svakom drugom leksikonu tražiti reč ili ime koje ih trenutno zanima, a drugi knjigu mogu shvatiti kao štivo koje treba pročitati celo, od početka do kraja, odjednom, kako bi se stekla ukupna slika o hazarskom pitanju i ličnostima, stvarima i zbivanjima u vezi s tim. Knjiga se može listati sleva udesno, ili zdesna u levo, kako je leksikon objavljen u Pruskoj najvećim delom i listan (hebrejski i arapski izvori). Tri knjige ovog rečnika - žuta, crvena izelena mogu se čitati redom koji se korisniku prohte: najpre ona koja se prva otvori prilikom rasklapanja ovog rečnika. Zato su u izdanju iz XVII veka knjige po svoj prilici bile zasebno i koričene, svaka za sebe, što ovde nije slučaj iz teliničkih razloga. *Hazarski rečnik* može se čitati i dijagonalno, da bi se dobio presek kroz sva tri imenika - islamski, hrišćanski i hebrejski. Takav način upotrebe rečnika najcelishodniji je potrojkama: bilo da se odaberu odrednice sa znakom za koje su zainteresovana sva tri rečnika, kao što je slučaj s rečima *Ateh*, *kagan*, *hazarska polemika*, ili *Hazari*, bilo da se odaberu tri različite ličnosti vezane istom ulogom u istorijatu hazarskog pitanja. Tako se mogu spojiti u celinu prilikom čitanja odrednice iz tri različite knjige ovog rečnika koje govore o učesnicima u hazarskoj polemici (*Sangari*, *Ćirilo*, *Ibn-Kora*), o njenim hroničarima (*Bekri*, *Metodije*, *Halevi*), ili istraživačima hazarskog pitanja u XVII veku (*Koen*, *Masudi*, *Branković*) u XX veku (*Suk*, *Muavija*, *Sulcova*). Naravno da među ovim trojkama ne treba smetnuti s uma ličnosti koje dolaze iz tri pakla, islamskog, hebrejskog i hrišćanskog (*Efrosinija Lukarević*, *Sevast*, *Akšani*). Oni su prevalili najduži put da bi došli do ove knjige.

Ali, korisnika ovog rečnika ne treba da obeshrabre ova

podrobna uputstva. On može mirne duše da preskoči sve ove uvodne napomene i da čita kao kad jede: čitajući, desnim okom može da se služi kao viljuškom, levim okom kao nožem, a kosti da baca za leđa. I to je dovoljno. Može mu se, doduše, desiti da zaluta i da se izgubi među rečima ove knjige, kao što je Masudi, jedan od pisaca ovog rečnika, zalutao u tuđim snovima i nije više nikada našao put natrag. U tom slučaju ne preostaje mu ništa drugo do da krene od sredine na bilo koju stranu, krčeći sopstvenu stazu. Tada će se kretati kroz knjigu kao kroz šiunu od znaka do znaka, orijentišući se gledanjem u zvezde, mesec i krst. Drugi put će je čitati kao ptica tresigaća, koja leti samo četvrtkom, a može je opet preustrojivati i premetati na bezbroj načina kao „madarsku kocku“.

Nikakva hronologija ovde neće biti poštovana ni potrebna. Tako će svaki čitalac sam sklopiti svoju knjigu u celinu kao u partiji domina ili karata i od ovog rečnika dobiti kao od ogledala onoliko, koliko u njega bude uložio, jer se od istine - kako piše na jednoj stranici ovog leksikona - i ne može dobiti više no što u nju stavite. Knjiga se, uostalom, ne mora nikad pročitati cela, iz nje se može uzeti pola ili samo deo, i na tome se može ostati, kao što se s rečnicima najčešće i čini. Što se više traži, više se dobija, pa će ovde srećnom pronalazaču pripasti sve veze između imena ovog rečnika. Ostalo je za ostale.

4. *Sačuvani odlomci iz predgovora uništenom izdanju iz 1691. godine*
(u prevodu s latinskog)

1. Pisac savetuje čitaocu da se ne laća ove knjige bez velike nevolje. A i ako je se dotakne, neka to bude onih dana kada oseti da mu pamet i oprez dublje dosežu no obično i neka je čita kao što hvata „ognjica“ ili vatra „skokuša“, bolest koja preskače svaki drugi dan i trese samo ženskim danima sedmice...

2. Zamislite da dva čoveka drže na lasima uhvaćenu pumu. Ako hoće da priđu jedan diugom, puma će napasti jer će se lasa olabaviti, i samo ako obojica jednovremeno zatežu, ona je podjednako udaljena od obojice. Onaj ko čita i onaj ko piše zato talco teško dolaze jedan do drugog, jer je između njih zajednička misao uhvaćena na uzicama koje vuku u suprotnim smerovima. Ako sada upitamo tu pumu, odnosno mi- sao, kako ona gleda na onu dvojicu, ona bi mogla reći da na kraju uzica oni koji su za jelo drže nekoga koga ne mogu pojesti...

8. Čuvaj se, sabrate, da se ne ulaguješ suviše i ne dodvoravaš napadno ljudima koji imaju vlast u prstenu i moć nad fijukom sablje. Oko njih je uvek najveća gomila takvih što se ne ulaguju drage volje i iz uverenja, nego što moraju. A moraju jer čuvaju pčelu na kapi ili misao pod pazuhom, uhvaćeni su u nekom nedelu, pa sada to ispaštaju i njihova je sloboda na uzici, a oni spremni na sve. A to ovi odozgo, koji vladaju nad svima, dobro znaju i koriste. Pazi, dakle, da te ni kriva ni dužna ne ubroje među takve. A to će ti se desiti ako samo prioneš suviše hvaliti ih i ulagivati im se u toj udvoričkoj gomili: svrstaće te među one bezakonike i zločince i držaće da si jedan od njih s mrljom na oku i da sve što radiš ne činiš drage volje i što veraješ nego što tako moraš, da bi okajao svoje nedelo. A takvi se ljudi s pravom ne cene i šoraju se nogom ko psi, ili teraju na poslove koji

nalikuju onim već počinjenim...

9. Što se vas, spisatelja tiče, mislite uvek na sledeće: čitalac je pelivanski konj, kojeg moraš navići da ga posle svakog uspešno ostvarenog zadatka čeka kao nagrada komad šećera. Ako taj šećer izostane, od zadatka nema ništa. Što se pak ocenjivača knjiga i kritičara tiče, oni su kao prevareni muževi: uvek poslednji doznaju novost...

www.crowarez.org

Lexicon Cosri
CONTINENS
COLLOQUIUM SEU
DISPUTATIONEM DE RELIGIONE

Crvena knjiga

HRIŠĆANSKI IZVORI
O HAZARSKOM PITANJU

ATEH (IX vek) hazarska princeza čije je učešće u polemici oko hazarskog pokrštavanja bilo presudno. Njeno ime se tumači kao naziv za četiri stanja svesti kod Hazara. Na svakom kapku nosila je tokom noći po jedno slovo ispisano poput onih, što se konjima ubeležavaju na kapke pred trku. Slova su bila iz zabranjene hazarske azbuke u kojoj svako pismeno ubija čim se pročita. Slova su ispisivali slepi, a ujutni su pre umivanja dvorkinje služile princezu žmureći. Tako je ona bila zaštićena od neprijatelja dok spava. A to je za Hazare značilo vreme kada je čovek najneotporniji. Ateh je bila veoma lepa i pobožna, slova su joj savršeno pristajala, a na njenom stolu stajalo je uvek sedam vrsta soli i ona je pre no što bi uzela komad ribe umakala prste uvek u drugu so. Tako se molila. Kaže se za nju da je imala i sedam lica, kao sedam soli. Prema jednom predanju, ona je svako jutro uzimala ogledalo i sedala da slika: jedan rob ili robinja, uvek novi ili nova, dolazili su da poziraju. A ona je svakog jutra od svog lica stvarala novo, dotad neviđeno lice. Prema drugim pričama Ateh uopšte nije bila lepa, ali je svoje lice pred ogiedalom uvežbala da uzme takav izraz i da tako rasporedi crte da stekne lep oblik. Ta uvežbana lepota iziskivala je od nje ogroman fizički napor i čim bi princeza ostala sama i opustila se, njena lepota bi se rasula kao njena so. U svakom slučaju, jedan romejski (vizantijski) car nazvao je u IX veku “hazarskim licem“ čuvenog filozofa i patrijarha Fotija, što je moglo značiti ili srodničke odnose patrijarhove sa Hazarima ili licemerje.

Prema Daubmajusu ☆, nijedno nije slučaj. Hazarskim licem nazivana je osobina svih Hazara, pa i princeze Ateh,

da svakoga dana osvanu kao neko drugi, pod sasvim novim i nepoznatim licima, tako da imaju muke i s najbližim srodnicima da se prepoznaju. Putnici beleže, opet, da su hazarska lica sva ista i da se nikad ne menjaju i da otuda dolazi do teškoće i zabuna. Bilo da je ovako ili onako, stvar izlazi na isto i hazarsko lice je pojam lica koje se teško pamti. Tako se može objasniti i legenda prema kojoj je princeza Ateh imala drugo lice za svakog učesnika u hazarskoj polemici na kaganovom dvoru, ili da su čak postojale tri princeze Ateh - jedna za islamskog, druga za hrišćanskog i treća za hebrejskog misionara i tumača snova. Činjenica je, međutim, da njeno prisustvo na hazarskom dvoru nije zabeležio onovremeni hrišćanski izvor pisan na grčkom i preveden na slovenski jezik (*Žitije Konstantina Solunskog* - sv. Ćirila ☩), ali je prema *Hazarskom rečniku* jedno vreine u grčkim i slovenskim monaškim krugovima postojalo nešto kao kult princeze Ateh. Taj kult nastao je u vezi s verovanjem da je Ateh u polemici porazila hebrejskog teologa i primila hrišćanstvo zajedno sa kaganom za kojeg se opet ne zna je li joj bio otac, supug ili brat. Sačuvane su u prevodu na grčki i dve molitve princeze Ateh, koje nisu nikada bile kanonizovane, ali ih Daubmanus navodi kao *Očenaš* i *Raduj se, Marijo!* hazarske princeze. Prva od te dve molitve glasi:

Na našem brodu, moj oče, posada mili poput mrava: oprala sam ga jutros kosom i oni puze po čistim katarkama i svlače u svoj mravinjak zelena jedra kao slatke listove loze; dumendžija pokušava da izvali krmu i uprti je na leđa, kao plen od kojeg će jesti i živeti čitava sedmica; oni najslabiji potežu slanu užad i nestaju s njom u utrobi naše ploveće

kuće. Samo ti, moj oče, nemaš pravo na njihovu vrstu gladi. U tom proždiranju brzine, tebi, moje srce, koje si mi jedini otac, pripada najbrži deo. Ti se hraniš raskomadanim vetrom.

Druga molitva princeze Ateh kao da objašnjava povest njenog hazarskog lica:

Naučila sam napamet život svoje majke i kao neku pozorišnu ulogu svako jutro jedan čas glumim majčin život pred ogledalima. To traje iz dana u dan, godinama. To činim odevena u majčine haljine, noseći njenu lepezu i očešljana kao ona, jer kosu sam spiela u obliku vunene kape. Glumim je i pred drugima, čak i u postelji mog dragog. U trenucima strasti ja i ne postojim više, nisam ja nego ona. Jer tada, tako je dobro glumim da moja strast iščezava, a ostaje samo njena. Drugim rcčima, ona mi je unapred ukrala sve ljubavne dodire. Ali, ja joj ne zameram, jer znam da je i ona bila svojevremeno opljačkana na isti način od strane svoje matere. Ako me ko sad upita čemu toliko glume, odgovoriću: pokušavam da rodim sebe još jednom, ali na bolji način...

Za princezu Ateh se zna da nikada nije uspela da umre. Ipak, postoji jedan zapis urezan na nožu ukrašenom sitnim rupicama koji govori o njenoj smrti. To usamljeno i ne mnogo verodostojno predanje prenosi Daubmanus , ali ne kao priču kako je princeza Ateh stvarno umrla nago kako se to moglo desiti da je ona uopšte mogla umreti. Kao što od vina ne sedi kosa, od navođenja ove priče neće biti štete. Ona glasi:

Brzo i sporo ogledalo

Jednog proleća princeza Ateh je rekla: - Navikla sam se na svoje misli kao na svoje haljine. Imaju uvek isti obim struka i viđam ih svuda, čak i na raskršćima. I što je najgore, od njih se više ne vide raskrsnice.

Da je rasonode, poslužitelji su doneli princezi jednoga dana dva ogledala. Nisu se mnogo razlikovala od ostalih hazarskih ogiedala. Oba su bila načinjena od uglačane soli, ali jedno je od njih bilo brzo a drago sporo ogledalo. Što je god ono brzo uzimalo odslikavajući svet kao predujam od budućnosti, drugo, on sporo, vraćalo je i namirivalo dug prvog, jer je u odnosu na sadašnjost kasnilo tačno onoliko koliko je ono prvo žurilo. Kada su pred princezu Ateh izneli ogledala, ona je još bila u postelji i s njenih kapaka nisu umivanjem bila uklonjena slova. U ogledalima videla je sebe sklopljenih kapakai odmah je umrla. Nestala je između dva trena očiju ili, tačnije rečeno, prvi put je pročitala na svojim kopcima ispisana slova koja ubijaju, pošto je u prethodnom i potonjem trenutku trepnula i ogledala su to prenela.

Umrlaje usmrćena istodobno slovima iz prošlosti i iz budućnosti.

BRANKOVIĆ AVRAM (1651-1689) - jedan od pisaca ove knjige. Najamni diplomata u Jedrenima i na Porti u Carigradu, vojskovođa u austro-turskim ratovima, polihistor i eradita. Brankovićev ktitorski portret bio je naslikan na zidu hrama svete Paraskeve u Kupmiku, naslednom dobru Brankovića. Tu je bio prikazan kako sa saradnicima prislužuje na sablji sazidan hram svete Petke svojoj čukunbabi, srpskoj despotici i svetici, prepodobnoj majci

Angelini.

Izvori: Podaci o Avramu Brankoviću rasuti su po izveštajima austrijskih obaveštajaca, posebno u dostavama koje je za princa Badenskog i generala Veteranija sastavljao jedan od dva Brankovićeva pisara, Nikon Sevast'. Nešto mesta Avramu Brankoviću, svom srod-niku, posvetio je i grof Đorđe Branković (1645-1711) u svojoj vlaškoj hronici i u svojim obimnim srpskim hronikama u delovima koji su danas, na žalost, izgubljeni. Poslednje dane Brankovićeve opisao je njegov sluga i veštak na sablji Averkije Skila'. Hronologija Brankovićevog života i delovanja najbolje se vaspostavlja na osnovu pisane ispovesti koju je pečkom patrijarhu poslao iz Poljske drugi pisar Avrama Brankovića, Teoktist Nikoljski , i na osnovu jedne žitejne ikone s čudima sv. Ilije proroka, jer je Branković svakoj sceni iz života svoga svetitelja priiagodaavao zbivanja svoga života i beležio o tome podatke na poledini slike.

„Avram Branković je iz porodice koja je s juga prešla u Podunavlje posle pada srpskog carstva pod tursku vlast“ - stoji u jioverljivom izveštaju Nikona Sevasta bečkom dvoru. „Članovi te porodice zahvaćeni pokretom za napuštanje područja pod Turcima iselili su se u XVI veku u Lipovu i Jenopoljski okrug. Otada se za erdeljske Brankoviće govori da lažu na vlaškom, da ćute na grčkom, broje na cincarskom, da u crkvi poju na ruskom, da su najmudriji turskom i samo kad hoće da ubiju, progovore na svom maternjem - srpskom jeziku. Oni su poreklom iz zapadne Hercegovine, iz okoline Trebinja, iz mesta Korenići koje je blizu Lastve u Gornjim Policama, pa otuda i njihovo drugo prezime - Korenići. Od kad su prešli, Brankovići imaju ugledno mesto u Erdelju i već dvesta godina najbolje vino u Vlaškoj, pa postoji izreka da im se suzom možeš opiti. Kao što se istakla vojnički u okršajima na granici dva veka i dve države - ugarske i turske,

porodica Branković je na svom novom području uz reku Moriš, u Jenopolju, Lipovi i Pankoti, dala niz istaknutih sveštenih lica. Mojsej Branković bio je kao episkop Matcj mitropolit jenopoljski i orah koji je on spuštao u Dunav uvek je brže od drugih oraha stizao u Crno more. Sin njegov a stric grofa Georgija Brankovića Solomon (kao episkop jenopoljski nazvan Sava I) upravljao je jenopoljskom i lipovskom eparhijom ne silazeći s konja i pio je isključivo u sedlu sve dok Lipova nije 1607. uzeta od Turaka. Brankovići tvrde da im je loza od srpskih despota Brankovića, a odakle im je imanje, teško je reći. Ima izreka da u Brankovića kesu ide na javi sve što se po cincarskim snovima stekne od Kavale do Zemuna. Njihovo prstenje je ledeno kao guja, njihove posede ptica preleteti ne može, a narodne pesme već ih mešaju s vladarskim porodicama. Brankovići su zaštitnici manastira u Vlaškoj i na Atosu u Grčkoj, oni podižu utvrde i crkve, kao što su one u Stolnom Beogradu, u Kupiniku ili u mestu zvanom Teus. Knez Zigmund Rakoci darovao je Brankovićevim rođacima po ženskoj lozi naselja,- pustare i plemstvo, a po ženskoj čeljadi Brankovići su u srodstvu s erdeljskim Sekeljima, pa se jedan deo njihovog imanja prilio i otud u vidu miraza. Treba reći da se u porodici Branković nasledstva dodeljuju prema boji brade. Svi naslednici riđe brade (a nju su nasledili po ženskoj liniji, jer Brankovići uzimaju riđokose za žene) ustupaju prvenstvo crnobradima, čija brada svedoči da su naslednici po muškoj krvi. Posedi Brankovića domašaju sada vrednost od blizu 27.000 forinti a godišnji prihod s njih ceni se na preko hiljadu i po forinti. Ako njihove rodovničke tablice i nisu najpouzdanije, njihovo bogatstvo je pouzdano i tvrdo kao zemlja po kojoj jašu i preko dvesta godina poneki zlatnik nije uopšte napuštao

njihove skrinje.

U Carigrad Avram Branković je došao hrom, s jednom dvostrukom potpeticom i ovde kruži priča kako je osakaćen. Dok je Avram bio još dečak od sedam godina - glasi ta priča - upali su Turci jednom na posede njegovog oca i presreli na putu manji odred dvorana s detetom u šetnji. Pratlja se pred Turcima razbežala, samo je uz Avrama ostao jedan starac koji je dugim štapom veoma vešto odbijao sve napade konjanika, sve dok njihov starešina nije hitnuo iz usta sulicu koju je držao među zubima, skrivenu u komadu trske. Starac je pao pogođen, a Avram, koji je i sam imao prut u ruci, zamahnuo je iz sve snage i zakačio njime Turčina po čizama. Ma koliko očaja i mržnje ležalo u tom dečačkom udarcu, to nije bilo dovoljno. Turčin se samo nasmejao i odjezdio naredivši da spale selo. Prošle su godine kao kornjače, Avram Branković je odrastao, događaj je zaboravljen, jer bilo je novih okršaja i Branković je sada vodio svoje vojnike noseći zastavu na mkavici i u ustima komad trske s otrovnom sulicom unutra. Jednom su na putu naišli na neprijateljskog uhodu koji je išao sa svojim sinom, još dečakom. Putovali su naoko nedužni noseći samo po štap. Jedan od vojnika prepoznao je starca, nagnao konja na njegov pokušao da ga veže. Ali, starac se branio štapom i nije se dao, pa su svi posumnjali da u štapu ima svijenu tajnu poruku. Branković je tada izbacio otrovnu sulicu i ubio starca. U istom času njega je svojim štapom udario dečak što je išao za starcem. Imao je jedva sedam godina i po svemu sudeći, ni sva njegova snaga, mržnja i ljubav nisu mogle da naude Brankoviću. Pa ipak, Branković se nasmejao i pao kao pokošen.

Od tog udarca ostao je hrom u jednu nogu, napustio vojnički poziv i njegov rođak grof Georgije Branković uveo

ga je u diplomatske poslove u Jedrenima, Varšavi i Beču. Ovde u Carigradu, Branković radi za engleskog poslanika i ima stan u prostranoj kuli između kula Joroz Kaleši i Karataš na Bosforu. Na prvom katu te kule Branković je naredio da se sazida tačno polovina crkve posvećene majci Angelini, njegovoj čukunbabi koju je istočna crkva proglasila sveticom, dok se druga polovina iste crkve nalazi u Erdelju, u postojbini Brankovićeva oca.

Avram Branković je čovek naočit, krupna grudna koša, koliko kavez za veće ptice ili manju zverad, i na njega često nasrću ubice jer ima u narodu pesma koja govori da su mu kosli od zlata.

U Carigrad je došao i na put ide na visokoj kamili hranjenoj ribom. Životinja pod njim ravani i ne prosipa vino iz čaše usađene u oglav. On od najranijeg detinjstva ne spava noću kao sav okati svet, nego samo danju, a kad je okrenuo kosu i dao dan za noć, niko ne ume kazati. Ali ni noću, dok je budan, on se ne može dugo na jednom mestu skrasiti ko da se tuđom suzom nazobio. Zato mu uvek za trpezom dva tanjira poslavlja, po dve stolice i čaše primiču, i on iznenada usred obeda skače i premešta se. Isto tako, on ne može dugo ostati na jednom jeziku, menja ih kao ljubavnice, i govori čas vlaški, čas mađarski ili turski, a od nekog papagaja počeo je učiti hazarski. Kažu da u snu govori i španski, ali mu se to znanje na javi topi. Nedavno mu je neko u snu pevao jednu pesmu na nerazumljivom jeziku. Pesmu je upamtio i da mu je protumači morali smo tražiti nekoga vičnog jezicima koje Branković ne zna. Tako smo došli do jednog rabina i Branković mu je izrecitovao upamćene stihove. Nije ih bilo mnogo i glasili su:

לְבִי בְמִנְחָה וְאֶלְכִי בְסוּף מַעֲרָב
אֵיךְ אֶטְעָמָה אֶת אֲשֶׁר-אֵכֵל וְאֵיךְ יַעֲרֹב
אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָרֵי וְאֶסְרִי בְעוֹד
צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֲדוּם וְאֲנִי בְּכַבֵּל עֵרֶב
יִקַּל בְּעֵינַי עוֹב קֶל-טוֹב סִפְרָר כְּמוֹ
יָקָר בְּעֵינַי רְאוֹת עִפְרוֹת דְּבִיר נְחָרֵב:

Rabin je čuvši početak prekinuo Brankovića i nastavio napamet da kazuje ostatak pesme. Potom je zapisao ime pisca stihova. Pesma je bila napisana još u XII veku, a njen sastavljač je neki Juda Halevi ☆ Otada Branković uči i jevrejski. Ali, njegovo svakodnevno zanimanje je sasvim praktično. Jer, on je čovek od mnogo ruku i niegov osmeh je alhemija među drugim naukama i veštinama njegovog lica.

Svake večeri čim ustane, on se sprema za rat. U stvari, on vežba s jednim ovdašnjim čuvenim veštakom svoju brzinu na sablji. Taj sabljaš je neki Kopt po imenu Averkije Skila i kir Avram ga je unajmio kao slugu. Taj Averkije nosi jedno oko mrsno, drugo posno, a sve bore lica vezane su mu u čvor među povijama. On poseduje najpotpuniji opis i popis zahvata sabljom koji su ikada izvedeni, i pre no što nove unese u svoj rukopisni priručnik sabljaške veštine lično ih proverava na živom mesu. U jednoj prostranoj dvorani, po kojoj je prostrt ćilim koliko manja livada, zatvaraju se gospodar Branković i rečeni Kopt i u potpunom mraku vežbaju svoje sablje. Averkije Skila uzima tada obično jedan kraj duge kamilje uzde u levu ruku; drugi kraj te uzde prihvata kir Avram noseći u desnoj sablju, po težini istu kakvu tamo u

pomrčini drži i Averkije Skila. Polako namotavaju onu uzdu oko lakta i kada osete da su blizu udare sabljom jedan na drugog neštedimice, i to u onoj pomrčini od koje se gluvi.

O Brankovićevoj brzini pevaju uz gusle i ja sam prošle jeseni video kako on s isukanom sabljom stoji pod drvetom i čeka da dune vetar, a onda prvi plod koji otpadne zahvata sabljom, onako u padu, i seče napola. On ima zečju usnu i da bi je pokrio pušta brkove, ali u razljupku vide mu se zubi dok ćuti. To izgleda kao da usne i nema, nego da brci rastu na zubima.

Svi kažu za njega da voli svoj kraj i da je sveća i so svojima, ali on ima čudnih mana, koje ne pristaju uz njegov poziv. On ne ume da stavi tačku na razgovor i nikad ne uhvati čas kada se treba dići i otići. U tome on uvek odugovlači i najzad odocni, pa su s njime drugi u nedoumici više na rastanku nego pri prvom susretu. On uzima hašiš koji naročito za njega gotovi jedan evnuh iz Kavale i niko više. Ali, začudo, njemu nije stalno opijum od potrebe i da bi ga se oslobodio, on zapečaćeni sanduk s hašišom povremeno šalje skorotečom čak u Peštu i otuda ga dobija natrag pod istim pečatom posle dva meseca, neotvoren, baš kad izračuna da će mu opet biti opijum potreban. Njegovo ogromno kamilje sedlo s praporcima kad god nije na putu dubi u prostranoj knjižnici i služi kao sto na kojem se može pisati i čitati stojeći. Po sobama oko njega je gomila pokućanstva koje izgleda kao prestravljeno, ali nigde u njegovoj blizini nema, niti će biti, dve jednake stvari. Svaka stvar, životinja i svaki čovek oko njega mora biti iz drugoga sela. On drži među slugama Srbe, Rumune, Grke i Kopte, a nedavno je uzeo nekog Turčina iz Anadolije za sobara. Kir Avram ima veliku i malu postelju i tokom počinka (a spava uvek samo

danju) on se premešta iz jedne u drugu. Dok spava, njegov sobar, neki Anadolac, Jusuf Masudi ☪, gleda u njega pogledom od kojega padaju ptice. A kad se probudi, Kir Avram kao u strahu peva u postelji tropare i kondake svojim precima, koje je srpska crkva proglasila za svece.

Ne može se zaključiti koliko se zanima za žene. Na Brankovića stolu čuči drveni majmun prirodne veličine sa ogromnim spolovilom. Ponekad, kir Avram upotrebi uzrečicu: „Žena bez dupeta, ko selo bez crkve!“ i to je sve. Jednom mesečno gospodar Branković odlazi u Galatu uvek istoj vračari i ona mu gleda sudbinu iz karata na jedan stari i veoma spor način. Vračara ima zaseban sto za Brankovića u svom staništu i na taj sto baci novu kartu kad god se napolju promeni vetar. Od toga koji će vetar dunuti zavisi kakva će karta pasti na Brankovića sto i to tako traje godinama. Prošlog Uskrsa čim smo ušli dunuo je jugo i ona je bila u prilici da mu pruži nova proročanstva:

- Sanjate čoveka s jednim sedim brkom. Mlad, crvenih očiju, sa staklenim noktima na ruci, ide ka Carigradu i uskoro ćete se sresti...

Ta vest toliko je obradovala našeg gospodara da je odmah naredio da mi se stavi zlatna alka u nos i jedva sam se spasao te milosti...

Znajući koliko bečki dvor zanimaju planovi gospodara Brankovića, mogu reći da on spada među one koji s posebnom pažnjom i usrdem neguju sopstvenu budućnost kao neki veliki povrtnjak.

„On nije od onih što će trčke život proputovati. Buduć-

nost on veoma polako i savesno naseljava. Otkriva je komad po komad kao neko nepoznato kopno, krči je najpre i potom zida na najpovoljnijem mestu, i u toj građevini, najzad, dugo menja raspored već postavljenih stvari. On se trudi da njegova budućnost ne uspori hod irast, ali pazi da se ni sam ne zaleti i nekrene brže no što ona može da odmiče pred njim. To je neka vrsta trke.

Onaj koje brži, gubi. U ovom času budućnost kir-Avrama je kao bašta u koju je već bačeno seme, ali niko sem njega ne zna šta će nići. Pa ipak, kud smeru Branković možda se može nazreti iz jedne povesti koja se o njemu prenosi šapatom. To je

Povest o Petkutinu i Kalini

Stariji sin kir-Avrama Brankovića, Grgur Branković, rano je turio papuču u uzengiju i potegao sablju kaljenu kamiljim izmetom. Njegovo čipkano i krvavo ruho slali su u to vreme iz Đule, gde je Grgur živeo s materom, u Carigrad da se pere i glača pod očevim nadzorom, da se osuši na mirisnom vetru s Bosfora, izbeli na grčkom suncu i prvim karavanom vrati natrag u Đulu.

Drugi, mlađi sin Avrama Brankovića ležao je u to vreme negde u Bačkoj iza neke šarene peći zidane ko crkva i patio. Pričalo se da ga je đavo zapišao i da Idete ustaje noću, beži iz kuće i čisti ulice. Jer, noću ga sisala Mora, grizla mu pete i teklo mu je muško mleko iz sisa. Uzalud su zabijali u vrata viljušku i popljuvanim šipkom od prstiju krstili mu sise. Najzad, jedna žena ga posavetova da zanoći s nožem umočenim u sirće, pa kad ga Mora spopane, da joj obeća ujutru na zajam soli i da je ubode onim nožem. Dečak to

učini i kada ga Mora stade sisati, on joj ponudi na zajam soli, ubode je i začu jauk u kojem prepoznade, odavno znani glas. Trećega jutra doputova iz Đule u Bačku njegova mati, zaiska s praga soli i pade mrtva. Na njoj nadoše ubod od noža i kad liznuše ranu, beše kisela... Otada dečak sasvim zanemože u užasu, poče mu opadati kosa i sa svakom vlasi opadala mu je (kako su vidari rekli Brankoviću) po jedna godina života. I slali su mu u omotima od jute pramenje tej detinje kose. On ju je lepio na meko ogledalo po kojem beše naslikan detinji lik i tako znao koliko još godina života ima njegovom sinu.

Gotovo niko, međutim, ne zna da je kir Avram pored dva pomenuta sina imao i posinka, ako se to tako može zvati. Taj treći sin, ili posinak, nije imao matere, Branković ga je načinio od blata i pročitao mu četrdeseti psalm da ga pokrene i udahne mu život. Kada je u čitanju došao do mesta: „Dugo čekah Gospodina i saže se k meni. I ču viku moju. I izvadi me iz jame koja buči i iz gliba i postavi na kamen noge moje i utvrdi stope moje...“ zazvoni tri puta zvono na crkvi u Dalju, mladić se pokrete i reče:

- Kada je prvi put zazvonilo bio sam u Indiji, na drugo zvono u Lipisci, a s trećim došao sam u svoje telo...

Tada mu Branković veza Solomunov čvor u kosu, okači mu o perčin glogovu kašiku, nadenu mu ime Petkutin i pusti ga u svet. A sam je namakao uže s kamenom sebi o vrat i s tim užetom o vratu odstojao liturgiju na sredoposnu nedelju.

Otac je naravno, morao (da bi sve bilo kao u živih) da ugradi Petkutinu u prsa i smrt. Taj zametak svršetka, ta mala i još nepunoletna smrt bila je u Petkutinu sprva bojažljiva i priglupa, slabog prohteva za jelom i zakržljalih udova. Ali, već tada radovala se beskrajno što Petkutin raste, a on je

rastao tako da su njegovi gizdavi nikavi ubrzo bili toliko veliki da je u njima mogla ptica leteti. Ali smrt u Petkutinu ubrzo je postala brža i pametnija od njega, uočavala je opasnosti pre njega. A onda, kao da je dobila suparnicu o kojoj će još biti reči. Postajala je nestrpljiva i ljubomoma i skretala je na sebe pažnju na taj način što bi kod Petkutina izazivala svrab na kolenu. Počešao bi se i nokat bi ispisao slova po koži i to se moglo pročitati. Tako su se dopisivali.

Smrt naročito nije trpela Petkutinove bolesti. A otac je Petkutina morao snabdeti i bolešču, da bi bio što više nalik živimbićima, jer su bolesti živim bićima neka vrsta očiju.

Branković se, međutim, potrudio da ta Petkudnova bolest bude što bezazlenija i obdario ga je cvetnom groznicom, onom što se javlja s proleća, kad usklasaju trave i cvetovi zaseju vetar i vodu prahom.

Branković je Petkutina smestio na svoje imanje u Dalju, u kući gde su sobe uvek bile pune ogara bržih da kolju no da jedu. Jednom mesečno sluge su grebenima češljale prostirke i izbacivale duga povesima šarene dlake nalik na pseće repove. Sobe u kojima je Petkutin živeo s vremenom su sticale uvek iste, posebne boje i po njima se moglo odmah prepoznati Petkutinovo stanište između hiljade drugih. Otisci i masnice koje su oni njegov znoj ostavljali za sobom po staklenim kvakama, jastucima, sedištima i naslonima, na lulama, noževima i drškama čaša davali su dugu samo njemu svojstvenih preliva. To je bila vrsta portreta, ikone ili potpisa. Branković je ponekad Petkutina zaticao u ogledalima prostrane kuće, zazidanog u zelenu lišinu. Podučavao ga je da uskladi u sebi jesen, zimu, nroleće i leto s vodom, zemljom, vatrom i vihorom koje čovek takođe nosi u utrobi. Ogroman rad koji je mnoraio biti obavljen trajao je dugo,

Petkutin je dobio žuljeve na mislima, mišići sećanja bili su mu se zategli do pucanja, a Branković ga je naučio da čita levim okom jednu, a desnim drugu stranicu knjige, da piše desnom rukom srpski, a levom turski. Potom ga je podučio u književnosti i Petkutin je s uspehom kod Pitagore počeo nalaziti tragove čitanja *Biblije* i potpisivao se brzo kao kad se hvata muva.

Sve u svemu, on je postao lep i obrazovan mladić i samo je povremeno ispoljavao jedva vidne znake da nije kao ostali. Tako je, na primer, ponedeljkom uveče umesto narednog mogao uzeti neki drugi svoj dan iz budućnosti i upotrebiti ga sutra umesto utorka. Kada bi došao do uzetog dana, on bi na tom mestu upotrebio preskočeni utornik i tako bi se naravnio zbir. Doduše, u takvim prilikama šavovi između dana nisu mogli nalegati kako treba, javljale su se pukotine u vremenu, ali ta je stvar samo razgaljivala Petkutina.

S njegovim ocem nije bilo tako. On je neprekidno sumnjao u savršenstvo svoga dela i kad je Petkutinu bila dvadeset i prva godina, on je doneo odluku da proveri koliko se Petkutin može takmičiti u svemu s pravim ljudskim bićima. Mislio je ovako: proverili su ga živi, sad treba da ga provere i mrtvi. Jer, samo ako se i mrtvi prevare i pomisle videći Petkutina da je pred njima pravi čovek od krvi i mesa što najpre soli pa grize, može se uzeti da je pokušaj uspeo. I donevši taj zaključak, našao je Petkutinu nevestu.

Pošto velmože u Vlaškoj uvek vode po jednog telohranitelja i po jednog čuvara duše i Branković je nekada tako postupao. Među čuvarima duše imao je on nekog Cincarina koji je govorio da je na svetu sve postalo istina i imao veoma lepu kćer. Devojka je uzela sve najlepše od matere, tako da je ova posle porođaja ostala ružna zauvek. Kada je devojčica

napunila deset godina, mati je svojim nekada lepim ruka- ma nauči da mesi hleb, a otac je pozva, reče joj da budućnost nije voda i prestavi se. Devojka je za ocem plakala u potocima tako da su joj se mravi uz Suze mogli popeti do lica. Sada je ona bila sirotica i Branković je udesio da se ona sretne sa Petkutinom. Zvala se Kalina, njena je senka mirisala na cimet i Petkutin je doznao da će ona voleti onoga, koji je jeo drenjina u martu. Sačekao je mart, najeo se drenjina i pozvao Kalinu da prošetaju kraj Dunava. Na rastanku ona je skinula prsten s ruke i bacila ga u reku.

- Ako se čoveku dogodi nešto prijatno - objasnila je Petkutinu - to uvek treba začiniti nekom neprijatnom sitnicom; tako se bolje upamti taj trenutak. Jer, čovek uvek duže pamti neprijatne nego prijatne stvari.

Ukratko, Petkutin se dopao njoj, ona se dopala Petkutinu i venčanje je obavljeno iste jeseni sa velikom radošću. Kumovi su se na svadbi oprostili jedan od drugog, izljubili se, jer se neće videti mesecima i potom zagrljeni otišli da piju od rakijskog kazana do kazana. Kada je osvanulo proleće, oni su se najzad istreznili, obazreli se oko sebe i posle dugog zimskog mamurluka ponovo ugledali jedan drugog. Tada su se vratili u Dalj i ispratili mladence na uobičajeni prolećni izlet, pucajući iz pušaka. Treba znati da iz Dalja mladenci obično idu na svoje prolećne izlete ili teferiče do drevnih ruševina, gde ima lepih sedišta od kamena i grčkog mraka, koji je gušći od ostalih pomrčina kao što je grčka vatra sjajnija od bilo koje druge vatre. Na tu stranu krenuo je i Petkutin sa Kalinom. Izdaleka izgledalo je da Petkutin tera zapregu vranaca, ali kad bi kinuo od mirisa nekog cveta ili pucnuo bičem, sa konja bi se razleteo oblak crne muhe i videlo bi se da su beljci. To međutim nije

smetalo ni Petkutinu ni Kalini.

Protekle zime oni suse zavoleli. Jeli su istom viljuškom naizmence, i ona mu je pila vino iz usta. On ju je milovao tako da joj je duša škripala u telu, a ona ga je obožavala i terala ga da mokri u nju. Govorila je smejući se svojim vršnjakinjama da ništa ne češe tako dobro kao muška trodnevna brada nikla u ljubavi. A mislila je ozbiljno u sebi: trenuci mog zivota umiru kao muhe kad ih gutaju ribe.

Kakoda ih učinim hranljivim za njegovu glad? Molila ga je da joj odgrize uho i pojede ga i nikada za sobom nije zatvarala fioke i vrata ormara da ne prekine sreću. Bila je ćutljiva jer je odrasla u tišini beskonačnih očevih čitanja uvek iste molitve oko koje se hvatala uvek ista vrsta tišine. I sada kad su se uputili na teferič, bilo je slično i njoj se to dopadalo. Petkutin je uzde njihovih kočija držao o vratu i čitao neku knjigu, a Kalina je čavrljala i usput su igrali jednu igru. Ako bi ona u pričanju pomenula neku reč u času kada bi on pročitao tu istu reč u knjizi, menjali bi uloge i onda bi dalje ona čitala, a on pogađao. Tako, kada ona pokaza prstom jednu ovcu u poiju, a on reče da je upravo u knjizi došao do mesta gde se pominje ovca, ona jedva poverova i uze štivo da proveriti. Doista, u knjizi je pisalo:

*Kad se već naobećah i molbama kad se pomolih
mrtvačkom svetu, tad ovcu i ovna nad rupom
onom zakoljem; crna krvca poteče i tada odozdo
stanu iz Ereba kupit se duše pokojnih ljudi:
neveste i mladići i s njima mnogotrpnj starci,
nežne devojčice dođu, zbog skorih žalosne jada.*

Pošto je tako pogodila, sad Kalina uze čitati kako sledi:

*Mnogi šlo su ih nekad probola medokovna koplja
s krvavim oružjem stignu u borbi što padoše
nekad; okolo one rupe sa sviju strana se nađu s
vikom i krikom, a mene bledoća obuze i strah...
A ja oštri mač potegoh od svojega bedra
sedoh onde i praznu ne puštah nikoju senku
da se napije krvi pre nego proroke pitah...*

U času kada ona dođe do reči „senka“ Petkutin opazi senku koju je bacao razrušeni rimski teatar na njihovom putu. Bili su stigli.

Ušli su na ulaz za glumce, bocu s vinom, gljive i krvavice koje su poneli stavili na veliki kamen posred scene i brzo se povukli u hlad. Petkutin je prikupio suve bivolje balege, nešto grančica punih skorela blata, uneo sve to na scenu i upalio vatru. Kresanje kresiva čulo se potpuno jasno sve do najdaljeg mesta u poslednjem redu pri vrhu pozorišta. Ali, napolju, izvan gledališta, gde su divljale trave i mirisi brusnice i lovorike, nije se moglo čuti ništa što se događalo unutra.

Vatru je Petkutin posolio da bi se izgubio miris balege i blata u njoj, a zatimgljive oprao u vinu i zajedno s krvavicama bacio na žeravicu. Kalina je sela i gledala kako sunce na zalasku menja sedišta u gledalištu i približava se izlasku iz pozorišta. Petkutin je šetao po sceni i ugledavši imena davnih vlasnika sedišta uklesana u pročeljima redova, počeo sricati drevne nepoznate reči:

- Caius Veronius Aet... Sextus Clodius Cai filius, Publilia tribu... Sorto Servilio... Veturia Aeia...

- Ne dozivaj mrtve!- upozori ga tada Kalina - ne dozivaj ih, doći će!

Čim je sunce napustilo pozorište, skinula je gljive i krvavice s vatre i oni počеше da jedu. Čujnost je bila savršena i svaki njihov zalogaj odjekivao je na svakom sedištu ponaosob podjednako glasno, od prvog do osmog reda, ali svuda na drugi način, vraćajući im zvuk natrag, u središte scene. To je bilo kao da su oni gledaoci čija su imena bila uklesana na pročeljima kamenih sedišta jeli zajedno sa supružnicima, ili bar požudno mljackali usnama pri svakom novom zalogaju. Sto dvadeset pari mrtvih ušiju osluškivalo je s napetom pažnjom i čitavo gledalište žvakalo za bračnim parom požudno udišući miris krvavice. Kada bi zastali u jelu, zastajali bi i mrtvi kao da im je zalogaj zapeo u grlu i napregnuto pratili šta će potom mladić i devojka učiniti. U takvim trenucima Petkutin je naročito pazio da sekući hranu ne poreže prst, jer je imao osećaj da bi gledaoce miris žive krvi mogao izvesti iz ravnoteže i oni bi, brzi kao bol, mogli kidisati s galerije na njega i Kalinu i rastrgnuti ih gonjeni svojom dve hiljade godišnjom žeđi. Osetivši malu jezu, privukao je Kalinu i poljubio je. Ona je poljubila njega i čulo se kako 120 usta cmokću kao da se i oni na galeriji ljube i vole.

Posle obeda ostatak krvavice Petkutin je bacio u vatru da dogori, a potom je ugasio oganj vinom i cvrčanje ugašene vatre bilo je propraćeno u gledalištu jednim prigušenim: Psssssst! Upravo je hteo da vrati nož u korice, kada je iznenada dunuo vetar i naneo nešto cvetnog praha na pozomicu. Petkutin je kinuo i u istom trenutku posekao ruku. Krv je pala na topli kamen i zamirisala...

U tom času sto dvadeset mrtvih duša stuštilo se na njih sa cikom i urlanjem. Petkutin je potegao mač, ali su Kalinu rastrgli čupajući joj komad po komad živoga mesa sve dok se

njeni krici nisu pretvorili u iste onakve krike kakve su ispuštali mrtvi i dok se nije i ona sama pridružila proždiranju još nepojedenih delova sopstvenog tela.

Petkutin nije znao koliko je dana prošlo pre no što je shvatio gde je izlaz iz pozorišta. Bludeo je po sceni oko zgarišta i ostataka večere sve dok neko nevidljiv nije podigao sa zemlje njegov ogrtač i ogrnuo se njime. Prazni ogrtač mu je prišao i oslovio ga Kalininim glasom.

On ju je zagrlio prestrašen, ali pod krznom i na dnu glasa nije mogao videti ništa sem purpurne postave plašta.

- Kaži mi - rekao je Petkutin Kalini stežući je u naručju - čini mi se da mi se pre hiljadu godina dogodila ovde neka užasna stvar. Neko je bio rastrgnut i prožderan i krv još uvek leži po zemlji. Ne znam da li se to stvarno dogodilo, ili ne, i kada? Koga su pojeli? Mene ili tebe?

- Nije ti se ništa desilo, nisu tebe rastrgli - uzvratila je Kalina. - I bilo je maločas, a ne pre hiljadu godina.

- Ali, ja te ne vidim, ko je od nas dvoje mrtav?

- Ne vidiš me, mladiću, zato što živi ne mogu videti mrtve. Samo mi možeš čuti glas. Što se mene pak tiče, ja ne znam ko si ti i ne mogu te poznati dok ne okusim kap tvoje krvi. Ali te vidim, umiri se, lepo te vidim. I znam da si živ.

- Ali Kalina! - kriknu tada on - to sam ja, tvoj Petkutin, zar me ne poznaješ, maločas, ako je to bilo maločas, ljubila si me.

- Kakva je razlika maločas ili pre hiljadu godina, sada kada je ovako kako je?

Na te reči Petkutin izvadi nož, približi prst mestu za koje je mislio da sadrži nevidljive usne njegove žene i poreza se.

Kap krvi zamirisa, ali ne pade na kamen, jer je Kalina

žudno dočekala usnama. Kriknu prepoznavši Petkutina i rastrže ga kao strvinu pijući žudno njegovu krv i bacajući kosti u gledalište, odakle su navirali ostali.

Istoga dana kada se ovo dogodilo sa Petkutinom, kir Avram Branković zapisao je sledeće reči:

„Opit sa Petkutinom uspešno je okončan. On je tako savršeno odigrao svoju ulogu da je obmanuo i žive i mrtve. Sada mogu da pređem na teži deo zadatka. Sa malog na veliki pokušaj. S čoveka na Adama.“

Tako, dakle, dolazimo do planova kir - Avrama Brankovića. Planovi na kojima on zasniva svoju budućnost vezani su za dve ključne ličnosti. Jedni od njih ,u vezi su sa Brankovićevim uglednim srodnikom, grofom Đordem Brankovićem o kojem bečki dvor svakako ima pouzdanija obaveštenja nego mi ovde. Drugo je jedna osoba koju kir Avram naziva „kuros“ (što na grčkom znači dečak) i njen dolazak on očekuje ovde u Carigradu kao Jevreji dolazak Mesije. Tu osobu, koliko se moglo saznati, Branković ne poznaje lično, ne zna joj čak ni ime (otuda onaj grčki naziv iz milošte) i viđa je samo u snovima. Ali u snove mu ta ličnost dolazi redovno i kad Branković sanja, on sanja nju. Po opisu samog gospodara Avrama, „kuros“ je mlađi čovek, ima jedan brk sed, staklene nokte i crvenook je. Branković očekuje da se jednoga dana sastane s njime i da uz njegovu pomoć dozna ili postigne neku stvar do koje veoma drži. Od svog „kurosa“ Branković je u snu naučio da čita zdesna ulevo na jevrejski način i da sanja snove od kraja ka početku. Ti neobični snovi u kojima se kir Avram pretvara u „kurosa“

ili, ako hoćete, u Jevrejina, počeli su pre mnogo godina. Sam Branković kaže o svom snu da se najpre javio nalik na nekakav nemir koji kao kamen bačen u njegovu dušu pada kroz nju danima, prestajući s padanjem samo noću, kada pada i duša zajedno s kamenom. A potom, taj san je potpuno zavladao njegovim životom, i on je počeo da biva u snu dvaput mlađi no na javi. Iz njegovih snova zauvek su iščezli najpre ptice, potom njegova braća pa otac i mati, praštajući se na rastanku. Potom su svi likovi i gradovi iz njegove okoline i sećanja nestali netragom, najzad je iz tog potpuno tuđeg sveta snova iščezao i on sam, kao da se noću, dok sanja, pretvarao u nekog sasvim drugog čoveka, čije ga je lice sagledano u nekom ogledalu sna prepalo kao da je njegova mati ili sestra pustila bradu. Taj drugi imao je crvene oči, jedan brk sed i staklene nokte.

U tim snovima, praštajući se sa svima oko sebe, Branković je najduže sanjao svoju pokojnu sestru, ali je ona u tim sanjama svaki put gubila po neki deo svojeg, Brankoviću dobro poznatog izgleda i dobijala delove tela nove, nepoznate i tuđe. Zamenila je s nepoznatom osobom u koju se pretvarala najpre glas, potom boju kose i zube i najzad su samo njene ruke još grlile Brankovića sve strasnije i strasnije. Sve ostalo već nije bila ona. A onda, jedne noći, tanke tako da su se dva čoveka mogla rukovati jedan stojeći u utorniku a drugi u sredi, ona mu dođe preobražena sasvim, lepa da se svet prepadao usput od njenog lika. Obisnu mu se o vrat nekim rukama koje su imale svaka po dva palca. On najpre umalo ne pobeže od nje iz svoga sna, ali potom popusti i ubra jednu od njenih dojki kao breskvu. I potom kao da je svoje dane brao s nje kao s drveta, nudila mu je uvek drugo voće, sve slade i slađe, tako da je s njom spavao

danjii po raznim snovima kao drugi ljudi sa svojim naložnicama noću po iznajmljenim kućama. I samo kada bi povremeno iz tih zagrljaja izronila neka od njenih šaka sa dva palca, nije mogao odrediti kojom ga rukom miluje, jer razlike nije bilo. Ta sanjana ljubav njega je, međutim, crpla istinski i tako žestoko da je gotovo sav bio iscurio iz svojih snova u svoju postelju. Tada, ona mu dođe poslednji put i reče:

- Ko iz gorke duše prokune, uslišiće se. Srešćemo se možda još negde u drugom životu.

I Branković nije nikada saznao da li je ona to govorila njemu, kir-Avamu Brankoviću, ili njegovom dvojniku iz sna s jednim sedim brkom, „kurosu“ u kojega se Branković pretvarao dok spava. Jer on se u snu odavno nije osećao kao Avram Branković. Osećao se potpuno kao onaj drugi što nosi staklene nokte. U snovima već godinama on nije čak ni hramao kao na javi. On uveče oseća kao da ga budi nečiji umor, kao što izjutra oseća da će usnuti od toga što se neko negde oseća ispavan i sve budniji i bodriji. On ima kapke koji se sklapaju kad god se kapci nekoga drugog negde rasklope. On i nepoznati imaju među sobom spojene sudove snage i krvi, pa im se ta snaga pretače, kao što se pretače vino da se ne ukiseli. Što jedan tokomnoći sna biva odmorniji i puniji snage, to drugoga ta ista snaga sve više napušta i gura u umor i san. Najstrašnije je u svemu tome iznenadno padanje u san nasred ulice, ili gde već bude, kao da to i nije san nego odjek nečijeg trenutnog buđenja. Kir-Avramu se dogodilo nedavno, dok je posmatrao pomračenje meseca, da padne u san tako naglo da je odmah počeo da sanja kako ga udaraju korbačem i nije uopšte bio svestan da se sam onakopadajući udario i rasekao po onom istom

mestuna čelu po kojem je u snu dobio udarac bičem.

Moj je utisak da je čitava ova stvar - i „kuros“ i onaj Juda Halevi, u neposrednoj vezi s jednim poslom koji gospodar Branković i mi, njegove sluge, obavljamo već godinama. Reč je o jednom glosaru, ili azbučniku, koji bi se mogao nazvati *Hazarskim rečnikom*. Na njemu on radi neumomo i s naročitim ciljem. Branković je dopremio u Carigrad iz Zarandske županije i iz Beča osam kamila knjiga i još uvek mu stižu nove, tako da se ogradio od sveta zidovima rečnika i starih rukopisa. Ja koji sam vičan bojama, mastilu i slovima, za vlažnih noći poznajem po mirisu svako slovo u njima i ležeći u svom kutu čitam po mirisima čitave stranice nerazmotanih svitaka pod pečatom koji leže negde uz tavanicu kule. Kir Avram, pak, najradije čita po hladnoći, samo u košulji, izlažući svoje telo drhtavici, i samo ono što se od pročitano g kroz tu drhtavicu probije do njegove pažnje smatra vrednim da se upamti i obeleži u knjizi. Brankovićeva kartoteka sazdana uz knjižnicu obuhvata hiljade listova na različite teme: od kataloga uzdaha i usklika u staro-slovenskim molitvama, do popisa soli i čajeva i ogromne zbirke kose, brada i brkova najrazličitijih boja i krojeva živih i mrtvih osoba svih rasa koje gospodar lepi na staklene boce i drži kao neku vrstu muzejastarih frizura. Njegova kosa, pak, nije zastupljena u ovoj zbirci, ali je on naredio da se od dlaka te kose izveze na grudnjacima koje nosi njegov grb s jednookim orlom i geslom: „Svaki gospodar svoju smrt ljubi.“

Nad svojim knjigama, zbirkama i kartotekom Branković radi svake noći, ali u najvećoj tajnosti i s izuzetnom pažnjom on se posvetio izradi jednog azbučnika, rečnika o pokrštavanju Hazara - nekog davno iščezlog plemena s obala Crnog

mora, koje je svoje mrtve sahranjivalo po čamcima. To je vrsta otačnika, kataloga ili zbornika žitija svih onih ličnosti koje su pre nekoliko stotina godina učestvovala u preobraćanju Hazara u hrišćansku veru, ili onih drugih, potonjih ličnosti koje su o ovom događaju ostavile štogod zapisano. Pristup *Hazarskom rečniku* Avrama Brankovića imamo samo nas dvojica njegovih pisara, ja i Teoktist Nikoljski. Ta opreznost proističe verovatno iz oinjenice da se Branković tu upušta u razmatranje različitih jeresi, ne samo hrišćanskih nego i jevrejskih i muhamedanskih, i naš pečki patrijarh sigurno bi od svojih anatema, koje prebrojava svakog avgusta na dan uspenja svete Ane, jednu odvojio za kir-Avrama, da zna kuda mu pamet šiba. Branković raspolaže svim dostupnim podacima o Ćirilu[†] i Metodiju[†], hrišćanskim svetiteljima i misionarima, koji su sa grčke strane učestvovali u pokrštanju Hazara. Njemu, međutim, pričinjava posebnu teškoću što u tom imeniku ne može da uazbuči jevrejskog i arapskog predstavnika u preobraćanju Hazara, a oni su takođe uzeli učešća u tom događaju i u polemici vođenoj tom prilikom na dvom hazarskog kagana . O tom Jevrejину i Arapinu ne samo da ništa nije mogao doznati sem da su postojali, nego im ni imena ne zna ni on niti bilo koji grčki izvor o Hazarima do kojega je mogao doći. Njegovi ljudi obilaze vlaške manastire i carigradske podrume tražeći hebrejske i arapske isprave o hazarskom pokrštanju, on je i sam ovamo u Carigrad došao zato da ovde, odakle su nekada upućeni misionari Ćirilo i Metodije u hazarsku prestonicu da Hazare pokrste, pronade rukopise i ljude lcoji se time bave. Ali, blatom se česma ne može izapirati i on ne pronalazi ništa. Ne može da povemje da se

samo on bavi Hazarima i da se ni u prošlosti niko nije tirn bavio van kruga onih hrišćanskih misionara koji su ostavili vest o Hazarima od sv. Ćirila do danas. Mora biti - tvrdi on - da neko među dervišima, odnosno neko među jevrejskim rabinima svakako zna pojedinosti o životu i delovanju jevrejskog, odnosno arapskog učesnika u polemici, ali na takve nikako da naiđe u Carigradu, ili ovi neće da govore što znajii. On pretpostavlja da pored hrišćanskih izvora o Hazarima postoje isto tako iscrpni arapski i jevrejski izvori o istom pitanju i narodu, ali nešto sprečava ljude koji se time bave da se sretnu i povežu svoja znanja koja bi tek udružena dala čistu i potpunu sliku o svemu što se odnosi na to pitanje.

- Ne shvatam - govori on često - verovatno uvek prerano prestanem da mislim o svakoj stvari. Tako te stvari ostaju u meni samo dopola uobličene i pomaljaju se samo do pasa...

Razlog ovako neumerenog zanimanja kir-Avramovog za jednu tako beznačajnu stvar, prema mome mišljenju nije teško objasniti. Gospodar Branković se Hazarima bavi iz najsebičnijih razloga. On se na taj način pokušava izlečiti od snoviđenja u koja je zatočen. „Kuros“ iz njegovih snova takođe se bavi hazarskim pitanjem i to kir Avram zna bolje nego mi. Jedini je način da kir Avram oslobodi ropstva svoje snove da nađe tog tuđinca, a naći će ga samo preko hazarskih isprava, jer one su jedini trag koji vodi ka onom drugom. Ja mislim da tako isto misli i taj drugi. Njihov susret je, dakle, neminovan kao susret tamničara i zatočenika. Zato nije čudno što kir Avram u poslednje vreme tako usrdno vežba sa svojim veštakom na sablji. Svog „kurosa“ on mrzi tako da će mu oči popiti kao ptičija jaja. Ćim ga se dokopa... To bi bila jedna pretpostavka. Ali, ako ona nije tačna, onda se treba setiti reči Avrama Brankovića o

Adamu i njegovog uspešnog pokusa sa Petkutinom. U tom sličaju on je opasan i ono što smera imaće nesagledive posledice, a *Hazarski rečnik* njegov samo je knjiška predprema za snažno dejstvovanje... “

Ovim rečima završava se izveštaj Nikona Sevasta o Avramu Brankoviću. O poslednjim danima svoga gospodara Sevast, međutim, nije mogao nikoga da izvesti, jer su i gospodar i sluga ubijeni jedne srede odevene u maglu i zalutale u Vlašku. O tom događaju ostavio je belešku jedan drugi Brankovićev sluga, pomenuti veštak na sablji, Averkije Skila. Ta beleška izgleda kao da ju je Skila pisao vrhom svoga omžja umočenim u mastilo na zemlji, pridržavajući hartiju čizmom.

„Poslednje večeri u Carigradu pred odlazak - zapisao je Averkije Skila - papas Avram okupio nas je u svojoj dvornici s pogledom na tri mora. Duvali su zelelii vetrovi s Crnog, plavi, providni s Egejskog, a suhi i gorki vetrovi s Jonske pučine. Naš gospodin je stajao uz kamilje sedlo i čitao kada smo ušli. Ujedale su anadolske muhe pred kišu i on se branio i terao ih korbačem pogađajući nepogrešivo samim vrhom biča mesto ujeda na svojim leđima. Te večeri mi smo već bili obavili uobičajenu vežbu sabljama i da nisam uzeo u račun njegovu kraću nogu, bio bi me rasparao onako u pomrčini. Noću je uvek bio brži no danju. Sada je na toj kraćoj nozi nosio ptičije gnezdo umesto nazuvka, jer ono najbolje greje.

Seli smo nas četvorica pozvanih - ja, dva njegova pisara i sobar Masudi, koji je već u nekoj zelenoj zobnici imao

pripravljene stvari za put. Uzeli smo po kašiku slatkog od trešanja s ljutom paprikom i popili po čašu vode iz bunara koji stoji ovde u sobi, a odjekuje negde u podrumu kule sahranjujući naše glasove. Papas Avram tada nas isplati i reče da ko želi može ostati. Ostali s njime idu u rat, na Dunav.

Mislili smo da je to sve što ima da nam kaže i da nas neće duže zadržavati kod sebe. Ali, Branković je imao jednu posebnu osobinu: bio je uvek najmudriji u času kad se rastaje od sabesednika. Tada se gradio nevešt i od društva se uvek praštao malo kasnije no što je pristojno i prirodno. Uvek je prekoračivao čas kada je sve već rečeno i kada davno svi oko njega već skidaju maske i počinju uzimati izgled kao kad su sami sa sobom. Tako se zadržao i ovom prilikom. Stezao je ruku Anadolca u svojoj i kradom motrio netremice na sve prisutne. Tad iznenada sevnu užasna mržnja između Masudija i Nikona Sevasta, dotada neopažena i brižljivo prikrivana na obe strane. To se desilo pošto je Masudi rekao kir-Avramu:

- Gospodaru, da i ja tebi uzvratim na darivanju pre no što se razidemo. Reći ću ti nešto što će te obradovati jer odavno žudiš to da čuješ. Onaj kojega sanjaš zove se Samuel Koen⁰

- Laže! - kriknu utom Sevast sasvim neočekivano, zgrabi Masudijevu zelenu zobnicu i hitnu je u ognjište koje je gorelo u sobi. Na to se Masudi začudo mimo okrete papas-Avramu i reče pokazujući na Nikona Sevasta:

- Pogledaj ga, gospodine, taj ima samo jednu nozdrvu u nosu. I piša repom, kao svaki Sotona.

Papas Avram uhvati papigu koja je kandžama držala fenjer i oboje ih spusti na pod. Na toj svetlosti u nosu Nikona Sevasta doista se ukaza jedna jedina nozdrva crna i nepodeljena po sredini nosnicom, onako kako to biva kod

nečastivih. Tada mu papas Avram reče:

- Ti si, dakle, od onih što ne smeju obuću promeniti?

- Jesam, gospodaru, ali nisam od onih kojima govna na strah smrde. Ja ne poričem da sam Sotona - priznade on bez kolebanja - samo napominjem da pripadam podzemlju hrišćanskog sveta i neba, zlim dusima grčke teritorije i hadu pravoslavnoga obreda. Jer, kao što je nebo nad nama podeljeno između Jehove, Alaha i Boga oca, tako je podeljeno i podzemlje između Asmodeja, Iblisa i Sotone. Slučajnost je što sam uhvaćen na tlu današnje turske imperije, ali to ne daje za pravo Masudiju i drugim predstavnicima islamskog sveta da mi sude. To mogu samo predstavnici hrišćanskog obreda, čija se jurisdikcija u mom slučaju jedina može priznati kao pravosnažna. U protivnom, može se dogoditi da i hrišćanski ili jevrejski sudovi počnu suditi pripadnicima islamskog podzemlja kada se desi da im padnu šaka. Neka o tome upozorenju razmisli naš Masudi...

Na to papas Avram uzvratil:

- Moj otac, Joanikije Branković - reče - imao je iskustva s takvima kao ti. Svaka naša kuća u Vlaškoj imala je uvek svoje male domaće veštice, sotončiće, vukodlake, s kojima smo večerali, slali na njih tenčomorice i subotane, davali im rešeto da broje rupe i nalazili oko kuće njihove otpale repove, brali s njima kupinu, vezivali ih za prag, ili za vola i šibali za kaznu, i zaklapali ih po bunarima. Jedne večeri u Đuli otac je u nužniku zatekao na rapi posađenog ogromnog sneška belića. Udario ga je fenjerom, ubio i otišao da večera. Za večera je bila čorba od kupusa s veprovinom. Kusa on tako čorbu i odjednom, tup! glava mu pade u tanjir. Poljubio se sa sopstvenim likom koji je otuda virio i udavio u čorbi s kupusom. Na naše oči i pre no što shvatismo šta se

dogada. Sećam se i danas, dok se davio u toj čorbi ponašao se kao da je u nekom ljubavnom zagrljaju, objumljivao je rakama čanak kao da drži umesto veprovine glavu nekog drugog bića. Jednom rečju, sahranismo ga kao da ga otmamo iz nečijeg snažnog zagrljaja... A čizmu mu bacismo u Moriš da se ne vampiri. Ako si Sotona, kao što jesi, kaži mi šta je smrt moga oca Joanikija Brankovića značila?

- To ćete doznati sami i bez moje pomoći - uzvratu Sevast - ali ja ću vam reći nešto drugo. Ja znam reči s kojima je u uhu umro vaš otac. One glase: 'Malo vina, da operem rake!' To mu je zvonilo u ušima dok je umirao. A sada još nešto, da ne kažete da sam ja, koji imam šuplju kost, isisao sve ovo iz nje.

Vi se bavite hazarskim azbučnikom već decenijama, pa da i ja pridodam nešto u vaš hazarski rečnik.

Čujte, dakle, što ne znate. Tri reke antičkog sveta mrtvih -Aheront, Piriflegeton i Kocitripadajudanas podzemljima islama, judaizma i hrišćanstva; one teku deleći tri pakla -Gehenu, Had i ledeni pakao muhamedanaca, ispod negdašnje hazarske zemlje. I tu se sučeljavaju na toj tromedi tri sveta mrtvih: Sotonina ognjena država s devet krugova hrišćanskog Hada, s Luciferovim prestolom i zastavama paklenog cara; islamsko podzemlje s Iblisovim carstvom ledenih muka i Gebhurahovo područje s leve strane Hrama, gde sede hebrejski bogovi zla, požude i gladi, Gehena u vlasti Asmodeja. Ta tri podzemlja se ne mešaju i granice među njima izvučene su gvozdenim ralom i neće biti dozvoljeno nikome da ih prelazi. Doduše, vi ta tri podzemlja pogrešno zamišljate, jer nemate iskustva. U jevrejskom paklu, u državi anđela tame i greha Belijaala ne gore, kao što vi mislite, Jevreji. Tamo gore slični vama, sve sami Arapi ili hrišćani. Na isti način u hrišćanskom paklu nema hrišćana -

tamo u ogranj dospevaju muhamedanci ili oni Davidove vere, dok se u Iblisovom islamskom mučilištu nalaze sve sami hrišćani i Jevreji, a nema nijednog Turčina ili Arapina. Zamislite Masudija, koji strepi od svoga tako strašnog, ali dobro poznatog pakla, a tamo, umesto svojega naiđe na hebrejski Seol ili na hrišćanski Had gde ću ga ja dočekati! Umesto na Iblisa, naleteće na Lucifera. Zamislite hrišćansko nebo iznad pakla u kojem ispašta Jevrejin!

Shvatite to kao veliko, vrhunsko upozorenje, gospodaru! Kao najdublju mudrost. Nikakvih poslova u kojima se mešaju tri sveta, islam, hrišćanstvo ili judaizam ovde na belom danu! Da ne bismo imali posla sa podzemljima tih svetova. Jer oni koji se mrze, s njima na ovome svetu nema teškoća. Takvi uvek liče jedni na dtuge. Neprijatelji su uvek isti, ili s vremenom postaju isti, inače ne bi mogli biti neprijatelji. Oni koji se među sobom istinski razlikuju, oni u stvari predstavljaju najveću opasnost. Oni teže da se upoznaju, jer im razlike ne smetaju. I ti su najgori. S takvima koji nam dopuštaju da se razlikujemo od njih i ta razlika im ne kvari san, obračunaćemo se i mi i naši neprijatelji udruženim snagama i uništićemo ih sa tri strane odjednom...

Na to kir Avram Branković reče da mu u toj stvari ipak nešto nije jasno i upita:

- Zašto to niste već učinili, ako ne ti, kome još nije rep otpao, a ono oni stariji i iskusniji? Šta čekate dok mi zidamo kuću na Očenašu?

- Čekamo vreme, gospodaru. Osim toga, mi đavoli možemo da načinimo korak tek posle vas, ljudi. Svaki naš korak mora stati u vašu stopu. Mi smo uvek jedan korak iza vas, mi večeramo tek posle vaše večere i ne vidimo budućnost kao ni vi. Dakle, uvek prvo vi, pa mi. Ali, da ti

kažem i to, za sada još nisi, gospodaru, načinio nijedan korak koji bi nas nagnao da te gonimo. Ako to jednom učiniš, ti, ili neko od tvojih potomaka, stići ćemo vas, onog dana u sedmici čije se ime ne pominje. Ali, za sada je sve u redu. Jer se vi s onim svojim riđookim kurosom nikako ne možete sresti sve da se on i pojavi ovde, u Carigradu. Ako on sanja vas, kao što vi sanjate njega, ako on u snu gradi vašu javu kao što je njegova java ograđena vašim snom. onda se vas dvojiica nikada ne možete pogledati u oči jer ne možete nikada jednovremeno biti budni. Pa ipak, nemojte nas dovoditi u iskušenje. Verujte, mnogo je opasnije, gospodaru, sastavljati od rasutih reči rečnik o Hazarima, ovde u ovoj tihoj kuli, nego ići u rat na Dunav, gde se već tuku Austrijanci i Turci, mnogo je opasnije čekati neku spodobu iz sna ovde u Carigradu nego isukati sablju i jurišati, što vi, gospodaru, bar lepo umete. Mislite o tome i krećite kud ste naumili bez brige i ne slušajte ovog Anadolca što pomorandžu umače u so...

- Što se ostalog, gospodaru, tiče -zaključii Sevast - vi me, naravno možete predati hrišćanskim duhovnim vlastima i prepustiti sudu predviđenom za nečastive i veštice. Ali, pre no što to učinite, dopustite da vam postavim samo jedno jedino pitanje. Verujete li vi, da će vaša crkva postojati i moći da sudi i kroz 300 godina kao što može danas?

- Naravno da verujem - uzvratii je papas Avram.

- Onda to i dokažite: tačno kroz 293 godine sastaćemo se ponovo, u isto ovo doba godine, na doručku, ovde u Carigradu, i onda me osudite isto kako biste me osudili danas...

Papas Avram se nasmejao, rekao da pristaje i ubio još jednu muhu vrhom korbača.

Koljivo smo skuvali zorom, povili ga u jastuk zajedno s loncem i stavili u putnu mrežu da greje papas-Avrama na počinku. Pošli smo na put brodom preko Crnoga mora i ušća Dunava uz vodu. Poslednje laste letele su poleđuške i njihove slike u Dunavu pokazivale su crna leđa umesto belih trbuha. Uđosmo u magle, a one su se selile i nosile u sebi kroz šume i preko Đerdapa neku tvrdnu tišinu od koje se gluvi i u koju se ulivaju sve druge tišine. Petoga dana, kod Kladova nas je dočekala konjanička jedinica iz Erdelja puna gorke rumunske prašine s druge strane vode. Čim se nađosmo u taboru princa Badenskog, doznasmo da je i grof Georgije krenuo na ratište, a da su generali Handershajm, Veterani i Hajzel već spremni za napad na turske položaje, i da ih berberi već dva dana briju i češljaju u hodu trčkarajući oko njih. Iste noći videsmo neverovatnu veštinu našeg gospodina.

Smenjivala su se godišnja doba, jutra su bila hladna, ali noći još tople - do ponoći leto, izjutra jesen. Papas Avram izabra sablju, osedlaše mu konja, a iz srpskog tabora dojaha manji odred konjanika sa živim golubovima u rukama. Onako jašući pušili su duge čibuke natičući kolutove dima konjima na uši. Kada Branković uzjaha, dadoše i njemu raspaljenu lulu i svi, onako dimeći odoše generalu Veteraniju da prime zapovest, kada se po austrijskom taboru začuše glasovi:

- Idu goli Srbi! - I zbilja, za konjanicima naiđe odred pešaka koji su bili zbacili sa sebe sve sem kapa. Prolazili su nagi kroz svetlost logorskih vatri kao kroz kapije i za njima u mraku nešto brže njihove gole senke, dvaput starije od njih.

- Zar ćete po mraku napadati? - upita Veterani milujući psa tako visokog da je mogao čoveka repom po ustima ošinuti.

- Hoćemo - uzvratu kir Avram - ptice će nam pokazati put.

Nad austrijskim i srpskim položajima bio je breg Rs, na kojem nikada ne pada kiša, i na njemu turska utvrda s topovima. Nisu joj se već tri dana mogli priključiti ni sa koje strane. General reče Brankoviću da napadnu tu utvrdu.

- Ako osvojite položaj zapalite zelenu vatru od klenovog pruča - dodade general - da se znamo ravnati.

Konjanici primiše zapovest i odjezdiše pušeći svoje lule. Malo zatim videsmo kako nad turskim položajem uzleteše zapaljeni golubovi - jedan, drugi, treći, prosu se malo pucnjave i jednovremeno vratiše se u logor papas Branković i konjanici pušeći i dalje na duge čibuke kao ranije. General ih začuđeno upita zašto ne jurišaju na topove, a papas Avram mu ćutke pokaza lulom na breg. Tamo je buktala zelena vatra i turski topovi nisu se više čuli. Utvrda je bila uzeta.

Nastupajućeg jutra papas Avram umoran od noćnog boja počinu pred šatorom, a Masudi i Nikon Sevast sedoše da se kockaju. Nikon je gubio ogromne iznose već treći dan, a Masudi nije prekidao igru. Mora biti da su imali neke strašno jake razloge kada su pod kišom tanadi ostajali na belegu - Branković u snu, a njih dvojica u kocki. U svakom slučaju njihovi razlozi bili su jači od mojih, pa se ja sklonih na vreme u bezbedan zaklon. Upravo tada u naš šanac upadoše turski vojnici sekući sve što se miče, a odmah za njima trebinjski Sabljak-paša, koji je gledao u mrtve, a ne u žive. Za njime ulete na ratište i neki bleđi mladić na kojem je bio samo jedan brk sed, kao da je čovek samo dopola stario. Na svilenom grudnjaku papas-Avrama bio je izvezen grb Brankovića sa jednookim orlom. Jedan turski vojnik kopljem pogodi tu vezenu pticu takvom silinom da se čulo kako gvožđe probivši spavaču grudi udari u kamen pod njim. Budeći se u smrt Branković se pridiže na jednu ruku i pos-

lednje što vide u životu bio je riđook mladić staklenih noktiju s jednim srebrnim brkom. Tad Brankovića osu pot i dva mlaza znoja svezaše mu se pod vratom u čvor. Ruka pod njim toliko poče drhtati, da on onako proboden pogleda začuđeno u nju i osloni se svim svojim pudovima na tu ruku da je umiri. Ona pak, još neko vreme treperaše smimjući se kao odapeta strana, a kada se sasvim smiri, on pade bez reči po toj ruci. U istom času sruši se i onaj mladić pravo u svoju senku kao pokošen od Brankovićeve pogleda i otkotrlja mu se zobnica koju je nosio preko ramena.

- Je l'to pogibe Koen? - uzviknu paša, a vojnici, pomislivši da je neko od kockara pucao u mladića isekoše u trenu Nikona Sevasta, onako s još nebačenim kockama u šaci. Okretoše se i Masudiju, ali on reče nešto paši na arapskom upozoravajući da mladić nije mrtav, nego da spava. To Masudiju produži život za jedan dan, jer paša naredi da ga ne seku toga nego sledećeg dana, kako posle i bi.

Ja sam sabljaš - zaključio je Averkije Skila svoju belešku o Avramu Brankoviću - ja znam: kad ubijaš, sa svakim je drugačije, kao što je svalcad drugačije sa svakom novom ženom u postelji. Samo što neke posle zaboraviš, a neke ne. Neki od ubijenih, opet, i neke od žena tebe nikada ne zaborave. Smrt kir-Avrama Brankovića bila je od onih koje se pamte. Bilo je to ovako. Dotrčaše odnekud pašini momci s koritom tople vode, okupaše kir-Avrama i predadoše ga nekom starčiću što je treću cipelu nosio o vratu punu mirisa, balsama i kudelje. Pomislih da će papas-Avramu vidati rane, ali onaj ga namaza belilom i rumemlom, obrija ga i očešlja i takvog ga odnesoše Sabljak-paši pod šator.

- Eto još jednog golog Srbina - pomislih. Idućeg jutra u tom šatoru je i umro. To je bilo 1689. godine po istočnom

računanju vremena, na sveštenomučenika Evtihija. U času kada je Avram Branković izdahnuo, Sabljak paša izađe pred šator i zatraži malo vina da opere ruke.“

BRANKOVIĆ GRGUR

- videti: stolpnik

KAGAN - Naziv hazarskog vladara. Njegova prestonica bila je Itil, a letnja rezidencija nalazila se na Kaspijskom moru i zvala se Semender. Smatra se da je prihvatanje grčkih misionara na hazarskom dvoru bilo stvar političke odluke. Još 740. godine tražio je jedan od hazarskih kagana iz Carigiada misionara vična hrišćanskom zakonu. I u IX veku trebalo je ojačati grčko-hazarski savez pred zajedničkom opasnošću: u to vreme Rusi su već zakovali štit na carigradske kapije i od Hazara uzeli Kijev. Postojala je još jedna opasnost. Tadašnji kagan nije imao naslednika na prestolu. Jednoga dana došli su mu neki grčki trgovci i on ih je primio i ugostio. Bili su svi odreda maloga rasta, cmo-manjasti i kosmati toliko da im se na grudima video razdeljak u dlaci. Kagan je sedeo među njima kao div i obedovao. Bilo je vreme pred nepogodu i ptice su udarale u okna, a muhe u ogleдалa. Pošto su putnici ispraćeni i nagrađeni, kagan se okrenuo u odaju i slu-čajno bacio pogled na ogriske zaostale od obeda. Ogrisci Grka bili su ogromni, kao u divova, a kaganovi majušni, kao u deteta. Brzo je pozvao dvorane da se sete šta su mu govorili stranci, ali niko nije ništa upamtio. Uglavnom su ćutali - zaključili su svi. Tada se kaganu javio jedan Jevrej, od onih iz dvorske svite, i rekao da će rešiti kaganove teškoće.

- Da vidim kako - rekao je kagan i liznuo malo svete soli.

Jevrejin mu je doveo jednog roba i naredio da rob obnaži ruku. Ruka je bila potpuno istovetna s kaganovom desnom rukom.

- Da - rekao je kagan - zadrži ga. Zadrži ga i radi dalje. Na dobrom si putu.

Tako su se razleteli glasnici po celom carstvu i posle tri meseca Jevrejin mu je doveo jednog mladića čija su stopala potpuno izgledala kao kaganova. I njega su zadržali na dvoru. Tako su potom našli još dva kolena, jedno uho i rame - sve isto kao u kagana. Malo-pomalo, na dvoru se skupila grupa mladih ljjudi, što vojnika, što robova, što užara, Jevreja, Grka, Hazara i Arapa, koji su - kad bi se od svakog uzeo po jedan ud ili deo tela - mogli sastaviti jednog mladog kagana istovetnog onome koji je vladao u Itilu. Nedostajala je samo glava. Nju nisu mogli nikako naći. I tada je jednoga dana kagan pozvao Jevrejina i zatražio ili nje- govu ili kaganovu glavu. Ovaj se uopšte nije uplašio i kagan ga začuđeno upita za razlog.

- Razlog je u tome što sam se uplašio još pre godinu dana, a ne danas. Pre godinu dana sam našao i glavu. I čuvam je ovde u dvoru već toliko meseci, ali se ne usuđujem da je pokažem.

Kada je kagan naredio da se pokaže glava, Jevrejin je izveo pred njega jednu devojkku. Bila je mlada i lepa i njena glava toliko je ličila na kaganovu da su je mogli zameniti u ogledalu. Kada bi neko u ogledalu video njen lik, mislio bi da vidi kagana, ali mlađeg. Tada kagan naredi da dovedu sve one koji su skupljeni i da Jevrejin od njihovih udova načini još jednog kagana. Dok su se preživeli bogalji čiji su udovi ugrađeni u drugog kagana razilazili, Jevrejin je na čelu novosazdanog ispisao neke reči i mladi kagan, kagan

naslednik, uspravio se na kaganovoj postelji. Tada ga je trebalo i proveriti i Jevrejin ga je poslao u ložnicu kaganove ljubaznice princeze Ateh . Ujutru je princeza poslala pravom kaganu sledeću poruku:

- Onaj koji mi je bio sinoć poslat u postelju obrezan je, a ti nisi. Dakle, ili je on neko drugi, a ne kagan, ili se kagan predao Jevrejima i obrezao, pa postao neko drugi. Odluči, dakle, šta se dogodilo.

Kagan je tada upitao Jevrejina štatreba da znači ta razlika. Ovaj je odgovorio:

- Zar neće razlike nestati čim se i sam obrežeš?

Kagan se našao u nedoumici i upitao ponovo za savet princezu Ateh. Ona ga je odvela u podrume svoga dvorca i pokazala kaganovog dvojnika. Bila ga je bacila u lance i iza rešetaka, ali on je već bio raskinuo sve lance, i tresao je rešetke ogromnom snagom. Za jednu noć bio je porastao toliko da je pravi neobrezani kagan izgledao pred njim kao dete.

- Hoćeš li da ga pustim? - upitala je princeza. Tada se kagan toliko uplašio da je naredio da obrezanog kagana usmrte. Princeza Ateh pljunula je divu u čelo i ovaj se srušio mrtav.

Tada se kagan okrenuo Grcima, sklopio s njima novi savez i uzeo njihovu veru kao svoju.

LOVCI SNOVA - sekta hazarskih sveštenika čiji zaštitnik je bila princeza Ateh .Umeli suda čitaju tuđe snove, da stanuju u njima kao u svojoj kući i da love jureći kroz njih divljač koja im je zadata - čoveka, stvar ili životinju. Zapis jednog od najstarijih lovaca na snove je sačuvan i glasi: „U snu osećamo se kao riba u vodi. Povremeno izranjamo iz sna,

okrznemo okom svet na obali, ali opet tonemo s žurbom i žudno, jer se osećamo dobro samo u dubinama. Pri tim kratkim izranjanjima na kopnu opažamo jedno čudno stvorenje tromije od nas, priviknuto da diše na drugi način no mi i zalepljeno za svoje kopno svom svojom težinom, pri tome lišeno strasti u kojoj mi živimo kao u sopstvenom telu. Jer ovde dole slast i telo sunerazlučivi i jedno su isto.

To stvorenje napolju, to smo takođe mi, ali mi kroz milion godina i između nas i njega pored godina leži i strašna nesreća koja se sručila na tog napolju, pošto je odvojio telo od slasti... “

Jedan od najčuvenijih čitača snova zvao se, prema predanju, Mokadasa al Safer ☉. On je uspeo da se domogne najdubljih prodora u tajnu, uspeo je da kroti ribe u tuđim snovima, da otvara u tuđim snoviđenjima vrata, da roni po sanjama dublje no iko pre njega, sve do Boga, jer na dnu svakog sna leži Bog. A onda mu se desilo da nije više nikad mogao da čita snove. Dugo je mislio da je dosegao vrhunac i da se dalje ne može ni ići u toj mističnoj veštini. Onome koji dođe do kraja puta put više i nije potreban, pa mu se i ne daje. Ali, oni oko njega nisu tako mislili. Takvi su jednom poverili stvar princezi Ateh i ona im je tada objasnila slučaj Mokadase al Safera:

Svakoga meseca jednom, na praznik soli, pristalice hazarskog kagana bore se na život i smrt po predgrađima sve tri naše prestonice protiv vas, mojih pristalica i štićenika. Kada padne večer, u času dok njegove mrtve sahranjujemo u jevrejskim, arapskim ili grčkim. a moje uhazarskim grobljima, kagan tihootvara bakarna vrata moje ložnice noseći sveću čiji plamen miriše i dršće od njegove strasti. Tada, ja ga ne gledam, jer liči nasve *druge*

ljubavnike širom sveta udarene srećom u lice. Nas dvoje provodimo noć zajedno, ali u zoru, kada on odlazi, ja u uglačanom bakru svojih vratnica gledam njegovo lice i razaznajem u njegovom umoru šta smeru, odakle ide i ko je.

Tako je i s vašim lovcem snova. Nema sumnje da je dosegao jedan od vrhunaca svoje veštine, da se molio po hramovima tuđih sanja i da su ga ubijali u svesti snevača bezbroj puta. Sve je učinio sa takvim uspehom da mu se najlepša materija koja postoji - materija sna počela pokoravati. Ali, ako nije načinih nijednu grešku penjući se ka Bogu, pa mu je stoga omogućeno da ga vidi na dnu čitanog sna, načinio je sigurno grešku na povratku, silazeći u ovaj svet sa visina u koje se vinuo. I tu je grešku platio. Pazite na povratak! - zaključila je princeza Ateh. Rđav silazak može da poništi srećan uspon na planinu.

METODIJE SOLUNSKI (oko 815-885) - grčki hroničar hazarske polemike, jedan od slovenskih apostola i svetitelj istočnog hrišćanstva, stariji brat Konstantina Solunskog - Ćirila†. Ponikao u porodici vizantijskog zapovednika Soluna, drugara Lava, Metodije je okušao svoje sposobnosti kao upravnik jedne slovenske oblasti, po svoj prilici na području reke Strumice (Strimona). Znao je jezik svojih slovenskih podanika, koji su imali bradate duše i nosili zimi ptice u košulji da ih greju. Ubrzo, 840. godine otišao je u Vitiniju kod Mramomog mora, ali je uspomenu na svoje slovenske podanike kotrljao celog života pred sobom umesto lopte. Knjige koje navodi Daubmanus beleže da je tamo učio kod nekog monaha i da mu je ovaj jednom prilikom rekao: „Čitajući nije nam dato da primamo sve što je napisano. Naša misao je ljubomorna na tuđu misao i svaki čas je

zamračuje, a nema mesta u nama za dva mirisa odjednom. Oni u znaku Svete trojice, u muškom znaku, primaju čitajući neparne, a mi, u znaku broja četiri, ženskog broja, primamo čitajući sa- mo parne rečenice naših knjiga. Ti i tvoi brat nećete iz iste knjige čitati iste rečenice, jer naše knjige postoje samo u spoju muškog i ženskog znaka... "Doista, Metodije je učio još od jedne ličnosti - od svog mlađeg brata Konstantina. Poaekad je primećivao da je taj njegov mlađi brat mudriji od pisca knjige koju trenutno čita. Tada bi Metodije shvatio da gubi vreme, sklapao knjigu i razgovarao s bratom. Na maloazijskom kopnu u isposničkoj koloniji zvanoj Olimp, Metodije se zamo- našio i tu mu se kasnije pridružio i brat. Gledali su kako pesak razvejan uskršnjim vetrom svakoga praz- nika otkrije na novome mestu po jedan prastari pu- stmjnski hram i pokaže ga samo za toliko da ga mogu krstiti i u njemu očitati „Očenaš“, a potom ga ponovo zatrpaju zauvek. Tada je počeo sanjati po dva sna naporedo, pa je otuda nastala legenda da će unati i dva groba. Godine 861. otišao je s bratom Hazarima. To nije bilo nešto novo za dva brata iz Soluna. Oni su od svog učitelja i prijatelja Fotija, koji je bio u vezi s Hazarima, slušali o tom moćnom narodu i znali su da on na sopstvenom jeziku propoveda svoju vem. Po nalogu iz prestonice Metodije je sada učestvovao kao svedok i Konstantinov saradnik u polemici na hazar- skom dvoru. *Hazarski rečnik* iz 1691. godine beleži da je tom prilikom hazarski kagan svojim gostima objasnio ponešto i o sektu lovaca na snove. Kagan je prezirao tu sektu, koja je pripadala stranci hazarske princeze Ateh, i jalovi posao lovaca na snove uporedio je sa grčkom pričom o mršavom mišu koji se lako uvukao kroz rupu u koš sa pšenicom, ali kada se najeo.

A natrag nije mogao puna stomaka: „Izaći iz koša ne možeš sit. Možeš samo gladan kao što si i ušao. Tako i onaj gutač snova, gladan lako ulazi kroz tesni otvor između sna i jave, ali kada se tamo nalovi plena i nabere voća, nasićen snovima natrag više ne može, jer se između može samo ako si onakav kakav si i ušao. Tako on mora ostaviti svoj plen, ili ostati u snovima zauvek. Ni u jednom ni u drugom slučaju nama nije ni od kakve koristi... “

Posle hazarskog putovanja Metodije se ponovo povukao na maloazijski Olimp i kad je tamo po drugi put video iste ikone, one kao da su bile umome. Postao je iguman manastira Polihrona o kojem se potom ništa nije znalo stolicima, sem da je možda bio sagrađen na međi tri vremena - arapskog, grčkog i hebrejskog, pa mu otuda dolazi ime.

Portret Metodija Solunskog, prema fresci iz IX veka

Godine 863. Metodije se vratio među Slovene. Trebalo je stovirati slovensku školu pod grčkim uticajem, s učenicima, slovenskim pismenima i knjigama prevedenim sa grčkog na slovenski. On i njegov brat Konstantin znali su od detinjstva da ptice u Solunu i ptice u Africi ne govore istim jezikom, da se lasta sa Strumice i lasta s Nila ne razumeju i da jedino albatrosi svuda na svetu govore istim jezikom. S tim mislima krenuli su u Moravsku, Slovačku i Donju Austriju skupljajući oko sebe mlade ljude koji su ih gledali u jezik više no što su slušali šta govore. Metodije je odlučio da jednom od tih ljudi, koje su učili on i brat, pokloni lepo ukrašen štap. Svi su se nadali da će ga podariti najboljem među učenicima i gledali su ka će taj biti. A Metodije ga je

dao najgorem. I rekao: „Učitelj svoje najbolje učenike najkraće uči. Najduže ostaje s najgorima. Jer, brzi brzo prolaze... „

U jednoj sobi s rastočenim podom, što ujeta bosa tabane, čuo je prviput da su oni brat napadnuti. Počeli su njihovi sukobi satrojezičnicima, nemačkim zastupnicima shvatanja da su obredna samo tri jezika (grčki, latinski i hebrejski). U Panoniji, na Blatnom jezeru, gde se zimi kosa mrzne, a oči na vetru postaju kao velika i mala kašika, Metodije se sa bratom zadržao u prestonici tamošnjeg slovenskog kneza Kocelja. Njegovi su vojnici u bitkama ujedali isto tako dobro kao konji ili kamile, zmije su isterivali iz kože udarcima pruta, a žene porađali u vazduhu okačene o sveto drvo. Krotili su ribe u blatu panonskih močvara i pokazivali došljacima jednog starca koji se molio na taj način što je ribu iznosio iz blata i puštao da mu sa dlana uzleti kao lovački soko. Ona se stvarno i dizala u vazduh i letela otresajući blato i služeći se perajima kao krilima.

Sa sledbenicima i učenicima braća su 867. godine krenula na jedno od onih putovanja gde je svaki korak slovo, svaka putanja rečenica, a svaki zastoj broj u velikoj knjizi. U Veneciji su 867. ušli u novu raspravu s trojezičnicima, a potom su stigli u Rim gde je papa Hadrijan II prihvatio učenje solunske braće kao ispravno i rukopoložio slovenske učenike u crkvi Sv. Petra. Tamo je tom prilikom pojava slovenska liturgija na jeziku koji tek što je bio ukroćen i sa balkanskih širina sapet dopremljen u prestonicu sveta kao životinjica u kavezu glagoljskih pismena. Tu, u Rimu, jedne večeri 869. godine, dok su njegovi slovenski sledbenici pljuvali jedni drugima u usta, umro je Metodijev brat

Konstantin kao sveti Ćirilo, a Metodije se vratio u Panoniju. U Rimu je bio po drugi put 870. kad je od pape dobio zvanje panonsko-sremskog nadbiskupa, pa je salcburški nadbiskup morao da napusti Blatno jezero. Kada se u leto 870. vratio u Moravsku, Metodija su nemački biskupi zatočili, tamnovao je dve godine čujući jedino Dunav i izveden je u Regensburg pred sabor na suđenje; tu je stavljen na muke i nag izlagan mrazu. Dok je bičevan onako pognut da mu je brada doticala sneg, Metodije je mislio o tome kako su Homer i sveti prorok Ilija savremenici, kako je Homerova pesnička država bila veća od države Aleksandra Makedonskog, jer je išla od Ponta do iza Gibraltara. Mislio je kako Homer nije mogao znati šta se sve kreće i nalazi u morima i gradovima njegove države, isto kao što Aleksandar Veliki nije mogao znati šta se sve može naći u njegovoj državi. Mislio je dalje kako je Homer u jednom času upisao u svoje delo i grad Sidon i zajedno s njim, ne znajući, i proroka Iliju koga su hranile ptice po božjem napuštenju. Mislio je kako je Homer imao u svojoj ogromnoj pesničkoj državi mora i gradove ne znajući da u jednom od njih, Sidonu, sedi prorok Ilija koji će postati stanovnik jedne druge pesničke države isto tako prostrane, večne i moćne kao što je Homerova - stanovnik *Svetog pisma*. I pitao se najzad o tome jesu li se srela dva savremenika, Homer i sveti Ilija Tesvićanin, naseljenik galadski - obojica besmrtni, obojica naoružani samo rečju, jedan zagledan u prošlost i slep, drugi opsednut budućnošću i vidovit, jedan Grk koji je bolje od svih pesnika opevao vodu i vatru, i drugi Jevrejin koji je vodom nagrađivao, a vatrom kažnjavao služeći se svojim plaštom kao mostom. Postoji jedan pojas zemlje - mislio je naposletku Metodije - ne širi od deset kamiljih smrti, na kojem su se

mimoišla dva čoveka. Taj prostor iza njihovih koračaja uži je od bilo kojeg tesnog grla u svetu. Nikada dve veće stvari nisu bile bliže jedna drugoj. Ili se mi varamo kao svi čiji vid služi sećanju, a ne zemlji ispod nas.

Na papino zauzimanje Metodije je bio oslobođen i 880. po treći put dokazivao u Rimu pravovemost svog rada i slovenske službe, a papa je još jednom svojom poslanicom potvrdio ispravnost slovenskog bogoslužjenja. Daubmanus navodi za Metodija uz pomenutu priču o bičevanju i to da se tri puta okupao u rimskoj reci Tibru, kao o rođenju, venčanju i smrti, i da je tamo pričešćen s tri vilinska hleba. Godine 882. Metodije je bio primljen u Carigradu s najvećim počastima na dvoru a potom i u patrijaršiji, na čijem čelu je sedeo njegov prijatelj iz mladosti, patrijarh i filozof Fotije. Metodije je umro u Moravskoj 885. godine ostavivši za sobom slovenske prevode *Svetog pisma*, *Nomokanona* (zakonika) i beseda svetih otaca.

U svojstvu očevica i saradnika Konstantina Filozofa u hazarskoj misiji Metodije se u dva maha javlja kao hroničar hazarske polemike. On prevodi na slovenski Ćirilove *Hazarske besede* i sudeći prema slovu Ćirilovog žitija vrši redakciju ovih spisa (deli ih na osam knjiga). Pošto Ćirilove *Hazarske besede* nisu sačuvane ni u grčkom originalu ni u Metodijevom slovenskom prevodu, najvažniji hršćanski izvor koji govori o hazarskoj polemici, ostaje slovensko žitije Konstantina Filozofa (Ćirila) izrađeno pod nadzorom samog Metodija. Tu je sačuvan i datum polemike (861), kao i podrobni opis istupanja Konstantina i njegovih doduše neimenovanih protivnika i sabesednika - hebreiskoa i nus navodi sledeći sud o Metodiju: „Najteže je orati tuđu njivu i svoju ženu - beleži on - ali pošto je svaki čovek razapet

svojoj ženi kao na krstu, izlazi da je teže nositi svoj nego tuđ krst. Tako je bilo i sa Metodijem, koji nikada nije nosio krst svoga brata... Jer, mlađi brat bio mu je duhovni otac. ,,

SEVAST NIKON (XVII vek) - Postoji verovanje da je pod tim imenom jedno vreme na Moravi u Ovčarskoj klisuri na Balkanu živeo Sotona. Bio je neobično pitom, sve je ljude oslovljavao svojim sopstvenim imenom i radio kao protokaligraf manastira Nikolja. Gde god bi seo, međutim, ostavljao je otisak dva lica, a mesto repa imao nos. Tvrdio je da je u prošlom životu bio đavo u jevrejskom paklu i služio Balijaala i Gebhuraha, sahranjivao je goleme po tavanima sinagoga i jedne jeseni kada su ptice imale otrovan izmet i sagorevale lišće i travu koju opogane, unajmio je čoveka da ga ubije. To je bio način da prekorači iz jevrejskog u hrišćanski pakao i sada u novom životu služi Sotonu.

Prema drugim pričama, on nije ni umirao nego je dao da mu pseto lizne malo krvi, ušao u grob nekakvog Turčina, uhvatio ga za uši i zderao mu kožu, pa je obukao. Zato su mu iz njegovih lepih turskih očiju virile kozje oči. Bežao je od kresiva, večeravao posle drugih i krao kamen soli godišnje. Misli se da je noću jahao manastirske i seoske konje i oni su zbilja osvanjivali u peni, kaljavi i upletenih griva. Vele da je to činio da ohladi srce, jer mu je srce bilo kuvano u ključalom vinu. Stoga su konjima u grivu uplitali Solomonovo slovo od kojeg je bežao, i tako ih štitili od njega i njegovih čizama uvek nagriženih psećim zubima. Bogato se odevao, veoma lepo je slikao zidni živopis i prema predanju taj dar mu je dao arhanđel Gavril. Po crkvama Ovčarske klisure na njegovim freskama ostali su zapisi koji, ako se čitaju određenim redom od slike do slike i od manastira do

manastira, daju poruku. Ona se može sročiti dokle god postoji živopis. To je Nikon ostavio poruku za sebe samog kad se posle trista godina opet iz smrti vrati među žive, jer demoni, kako je govorio, ne pamte ništa iz prethodnog života i moraju se na ovaj način dovijati.

On u početku svog slikarskog posla i nije bio neki naročito uspešan umetnik. Radio je levom rukom, slike su mu bile dosta lepe, ali se nekako nisumogle upamtiti; kao da su nestajale sa zida čim ih niko ne bi gledao. Jednog jutra Sevast je sedeo očajan pred svojim bojama i osetio kako je komad neke drugačije lišine uplovio u njegovo ćutanje i razbio ga. Još neko je bio tu i ćutao. Ali ne na Nikonovom jeziku. Tada je Nikon počeo moliti arhanđela Gavрила da ga udostoji milosti boja. U to vreme bilo je po klisuri u manastirima Jovanju, Blagoveštenju, Nikolju ili Sretenju vazda mladih monaha ikonopisaca i zografa koji su skiosali zidove i utrkivali se, kao u nekoj nemoj molitvi i u horu, ko će bolje naslikati svoga sveca. Zato nikome ni na um nije padalo da bi baš Nikonu Sevastu molitva mogla biti uslišena. A upravo se to dogodilo.

Avgusta 1670, godine, uoči svetih sedam efeskikh mučenika kada se počinje jesti smetina, Nikon Sevast je rekao:

- Jedan od sigumih puteva u pravu budućnost (jer ima i lažne budućnosti) ići u pravcu u kojem raste tvoj strah.

I pošao je u lov. Poveo je sa sobom nekog monaha Teoktista Nikoljskog A , koji mu je u manastiru pomogao pri prepisivanju knjiga. Taj lov je ušao u priču verovatno zahvaljujući zapisima tog monaha. Sevast je, prema priči, hrtu popeo na sedlo iza sebe i pošli su u lov na jelene. U jednom času hrt je s konjskih sapi kidisao, ali Teoktist nije

video nikakvog jelena pred njim. Hrt je, međutim, kevtao kao da stvarno tera divljač i polako je nešto, nevidljivo ali teško, gonio prema lovcima. Čulo se kako puca šiprag. Sevast se, međutim, ponašao kao i pas. Držao se kao da je pred njim jelen; ču se stvarno jelenja rika sasvim izbliza, i Teoktist je tako zaključio da se Nikonu najzad javio arhanđel Gavril u obličju jelena, to jest, pretvoren u dušu Nikona Sevasta. Bolje reći, arhanđel je Nikonu doneo na dar dušu.

Tako je Nikon to jutro lovio i ulovio sopstvenu dušu i s njom zapodenuo razgovor.

- Dubina veliku velika dubinu zove u širokom tvom glasu, pomози mi tebe samoga bojama hvaliti! - doviknu Sevast arhanđelu, ili jelenu, ili svojoj duši, šta je već bilo - hoću da naslikam noć između subote i nedelje, najlepšu tvoju ikonu na njoj, da ti se mole i u drugim mestima ne videći je!

Tada arhanđel Gavril progovori i reče:

- Preobidevpotašta se ozlobiti... - i monah shvati da arhanđel govori nastavljajući imenice. Jer imenice su za Boga, a glagoli za čoveka. Nato ikonopisac uzvрати:

- Kako ću raditi desnom, kada sam levak? – ali jelena nije više bilo pred njima, i monah upita Nikona:

- Šta to bi? - a ovaj sasvim sabrano uzvрати:

- Ništa naročito, sve je to privremeno, ja sam ovde samo na proputovanju za Carigrad...

Ali potom dodade:

- Čoveka iz ležišta pomeriš, a u ležištu crvi, bube providne kao dragulji i plesan...

I uze ga radost ko bolest, on premesti iz leve u desnu svoje četke i počе slikati. Iz njega potekoše boje ko mleko i on je jedva stizao da ih raspe. Odjednom je sve znao: i kako tuš pomešati sa sekretom mužjak mošusa, i da je žuta boja

najbrža, a crna najsporija među bojama, i da joj treba najduže da se osuši i stekne pravo lice. Najlepše mu je za rukom polazila „bela svetoga Jovana“ i „zmajeva krv“, a slike je premazivao umesto lakom četkicom umočenom u sirće da dobiju boju svetlog vazduha. Slikao je hraneći i lečeći bojama svuda oko sebe, po dovracima i ogledalima, po košnicama i tikvama, po zlatnicima i opancima. Na kopitama svog konja naslika četiri jevanđelista, Mateja, Marka, Luku i Jovana, na noktima svojih ruku deset božjih zapovesti, na bunarskoj kofi Mariju Egipćanku, na kopcima prozora obe Eve, prvu Evu (Lilit) i dragu (Adamovu) Evu. Slikao je po oglodanim kostima, na zubima svojim i tuđim, po izvmutim džepovima, kapama i tavanicama. Na živim komjačama naslika 12 apostola i pusti ih u šumu da se razmile. Noću su bile tihe kao sobe, on bi izabrao koju hoće, ušao, stavio svetiljku iza daske i slikao dvodelnu ikonu. Na toj ikoni naslikao je kako arhanđeli Gavril i Mihailo međusobno kroz noć dodaju iz jednog u drugi dan dušu neke grešnice, pri čemu je Mihailo stajao u utorniku, a Gavril u sredi. Koračali su po ispisanim imenima tih dana i iz nogu im je brizgala krv od hoda po šiljcima slova. Slike Nikona Sevasta bile su lepše zimi, na odsjaju snežne beline, no leti na suncu. Bilo je tada u njima neke gorčine, kao da su u pomrčini slikane, nekih osmeha na licima koji su se u aprilu gasili i gubili do prvoga snega. A lada bi on ponovo sedao da slika i samo bi povremeno laktom između nogu nameštao svoj ogromni ud da mu ne smeta pri radu.

Njegove nove slike pamtile su se za ceo život; monasi iz klisure i živopisci iz njenih manstira sjatiše se, kao na zvižduk, u Nikolje da vide Nikonove boje. Manastiri se počеше otimati o njega, njegova ikona donosila je koliko

vinograd, a freska na zidu bila je brza koliko najbrži konj. O tome kako je radio zograf Nikon ostao je zapis na nekom osmoglasniku i taj zapis iz 1674. glasi:

„Pre dve godine, na prepodobnog Andreju Stratilata, baš kada se počinju jesti jarebice, sedim ja - beleži nepoznati monah u tom zapisu - i u svojoj nikoljskoj ćeliji, čitam knjigu novojerusalimskih pesama iz Kijeva, a u susednoj ćeliji jedu tri monaha i jedan pas: dva su idioritmika već večerala, a šarčija Sevast Nikon po običaju jede posle njih. Po žvakanju može se raspoznati kroz tišinu pesama koje čitam kako Nikon jede goveđi jezik, koji je pre kuvanja bio dobro izudaran o šljivu pred vratima da omekne. Potom izlazi Nikon poobedavši i seda da slika, a ja ga pitam gledajući kako sprema boje šta radi.

- Boje ne mešam ja, nego tvoj vid - odgovara mi on - ja ih samo stavim na duvar jednu do druge prirodnom stanju, a onaj ko posmatra meša u svom oku boje kao kašu. Tu je tajna. Ko bolje skuva kašu, imaće bolju sliku, ali neće kaša biti dobra od loše heljde. Važnija je, dakle, vera gledanja, slušanja i čitanja od vere slikanja, pojanja iiii pisanja.

On uze plavu i crvenu boju, stavi ih jednu do druge slikajući oči jednog anđela. I ja videh da anđeo dobija ljubičaste oči.

- Ja radim s nečim što je kao rečnik boja – dodade Nikon - a sam gledalac sastavlja od tog rečnika rečenice i knjige, što će reći slike. Tako bi mogao i ti da radiš pišući. Zašto neko ne bi načinio rečnik reči koje sačinjavaju jednu knjigu i čitaocu prepustio da od tih reči sam sklopi celinu?

Potom se Nikon Sevast okrete prozoru i pokaza četkom kroz okno na njivu pred Nikoljem rekav:

- Vidiš li onu brazdu? Nju nije plug izorao. To je brazda

od psećeg laveža...

Potom se kao malo zamisli i dodade za sebe:

- Kad ovakoslikam desnom, a levak sam, kako li bih tek slikao levom?- i premesti četku iz desne u levu ruku...

To se smesta rašču po manastirima i svi se užasnuše' da se Nikon Sevast opet vratio Sotoni i da će biti kažnjen. Doista, uši mu postadoše opet oštre ko britva, da se govorilo: može parče hleba uhom odrezati. Ali, njegovo umeće ostade isto, levom je slikao dobro kao idesnom i ništa se ne promeni, kletva arhanđela se ne ispuni. Jednoga jutra čekao je Nikon Sevast da iz manastira Blagoveštenja dođe iguman i pogodi se s njime oko slikanja nekih dveri. Ali, iz Blagoveštenja mko ne dođe ni tog ni sledećeg dana. Onda se Sevast kao seti nečega, očita peti „Očenaš“ koji se kazuje za pokoj duše samoubicama i ode sam u pomenuti manastir. Tamo zateče igumana pred crkvom i zapita ga po svom običaju da druge oslovljava sopstvenim imenom:

- Sevaste, Sevaste, šta bi?

Starac ga bez reči uvede u ćeliju i pokaza mu mladog ko glad živopisca kako već slika dveri. Nikon se zagleda u sliku i zapanji se. Mladić je mahao obrvama kao krilima i slikao isto tako dobro kao i Nikon. Nije bio ni bolji, ali ni gori od njega. I tada Nikon shvati kakvoj je kazni izložen. Ču se da i u prnjavorskoj crkvi radi jedan drugi mladić isto tako dobro kao Nikon Sevast i to se ispostavi kao tačno.

Ubrzo, međutim, počеше i ostali, stariji živopisci i zografi jedan po jedan, kao da se odvezuju iz pristaništa i navoze na široku vodu, slikati sve bolje i bolje i pristizati Nikona Sevasta, koji im je dotle vredeo kao nedostižan uzor. Tako se ozariše i obnoviše zidovi svih manastira u klisuri i Nikon se vrati na mesto s kojeg je pošao od leve ka desnoj

ruci. Ne izdržavši to, on reče:

- Šta će mi da budem ikonopisac kao svi ostali? Sad svak može da naslika isto što i ja...

I onda baci zauvek svoje četke i nikada više nije naslikao ni jednu sliku. Ni na jajetu. Isplaka sve boje iz očiju u manastirski avan i s onim pomoćnikom Teoktistom ode iz Nikolja ostavljajući za sobom trag petog kopita. Rekao je na polasku:

- Znam ja u Carigradu jednog velikog gospodina, kome je perčin ko konjski rep debeo, unajmiće nas za pisare.

I pomenu ime. Ime je glasilo: kir Avram Branković † .

SKILA AVERKIJE (XVII vek - početak XVIII) poreklom Kopt, učitelj mačevanja, jedan od najpoznatijih veštaka na sablji u Carigradu krajem XVII stoleća. Skila je bio unajmljen kao sluga kod nekog Carigradskog diplomate Avrama Brankovića † i sa gospodarom je važbao umeće na sablji u potpunoj pomrčini, vezan za protivnika dugim kožnim kaišem. Umeo je da vida rane i uvek nosio sobom zbirku kineskih igala od srebra i jedno ogledalo na kojem su bili crvenim tačkama obeleženi obrisi njegove glave, a zelenim tačkama pravci kojima su se širile bore na njegovom licu. Kada bi bio ranjen i imao bolove, Skila bi stao pred ogledalo i na mestu gde bi pale zelene tačke samom sebi zabadao u lice kineske igle. Bolovi bi uminuli, a rane bi zaceljivale ostavljajući za sobom samo poneko kinesko slovo na koži. To ogledalo nije moglo da izleči nikoga drugog sem njega. I gde duvao i gde srkao uvek je voleo veseljake i plaćao dobro da ga nasmeju. Ali je cenu svakoj šali određivao drugačije. Smeh može biti - smatrao je - običan, kad se čovek smeje samojednoj stvari. Taj je najjeftiniji.

Skuplji smeh je onaj kad se čovek nasmeje zbog dve ili tri stvari istovremeno. Ali takav je smeh retko nalazio, kao i ostalo što je skupo.

Averkije Skila je decenijama po ratištima i predgrađima maloazijskih varoši s velikom pažnjom pribirao najuspešnije zahvate sabljom, izučavao ih, proveravao na živom mesu i najzad opisivao način izvođenja u zasebnom spisu punom dijagrama i shematski prikazanih poteza ove drevne veštine. Umeo je sabljom da ubije ribu u vodi ili da o mač zaboden u zemlju noću okači fenjer pa da protivnika, kad krene ka svetlosti iz mraka napadne nožem. Svaki od tih poteza obeležavao je drugim zodijačkim znakom i svaka zvezda tih sazvežđa označavala je po jednu smrt. Zna se da je godine 1689. Skila već bio osvojio sazvežđa Vodolije, Strelca i Bika i nalazio se u sazvežđu Ovna. U tom sazvežđu nedostajala mu je samo još praktična provera poslednjeg zahvata sabljom, pa da i njega zaključí. Taj zahvat bio je zmijastog reza i ostavljao je za sobom strašnu vijugavu posekotinu koja zine i, kao na usta, ispušta na ranu neke glasove kao vapaj oslobođene krvi. Negde u Vlaškoj, na austro-turskom ratištu, Skila je, kako sam piše, 1689. godine proverio i taj, poslednji od svojih zahvata, da se potom povuče u Veneciju gde je iskustvo mačevaoca i sabljaša objavio 1702. godine u knjizi pod naslovom *Najlepši potpisi sabljom*. Uz knjigu su išle mape s onim shemama mačevalačkih poteza i Averkije Skila je na tim mapama predstavljen kaoda stoji među zvezdama ili, još bolje rečeno, u kavezu ili mreži svojih mačevalačkih pokreta. Izgledalo je to neupućenima kao da je zatvoren u neki lepi, providni paviljon koji je fijukom sablje i rezovima oštrice nacrtao i sazdao u vazduhu oko sebe. Ali je taj kavez bio

tako raskošnih oblika, tako lak i vazdušast, pun uspelih zaokreta, lebdećih kubeta, mostova, lukova i vitkih kula na uglovima da je ponajpre sve todelovalo kao da je Averkije Skila bio zatvoren u let nekog bumbara, čiji je beskrajni potpis u vazduhu odjednom postao čitljiv. Lice Averkija Skile iza tih rešenih zadataka, ili zatvorskih rešetaka, mirno je, samo nosi dvostruke usne i uvek izgleda kao da neko u njemu hoće da umesto njega progovori. On je tvrdio da je svaka rana novo srce, što kuca za sebe, te rane krstio je sabljom i nosio dlakavi nos po kojem su ga prepoznavali i klonili ga se.

Zanimljivu belešku o AverkijuSkili ostavio je muzičar i čitač snova Jusuf Masudi ☾. On je zajedno sa Averkijem Skilom radio kao sluga kod pomenutog diplomate na Velikoj Porti u Carigradu i bavio se lovom na spodobе koje putuju po snovima ljudi. Zapisao je da u slučajevima kada se dve osobe uzajamno sanjaju, pa san jedne gradi javu druge, uvek malo sna pretekne i s jedne i s druge strane. To su „deca sna“. San, doduše, traje kraće nego java sanjanog, ali zato je san uvek neuporedivo dublji od bilo kakve jave i stoga vazda preostaje malo šuta, „višak grade“ koji ne može da stane bez ostatka u javu sanjanog, nego se preliva i lepi za javu nekog trećeg lica, koje zbog toga trpi znatne tegobe i promene. Taj treći je po pravilu u složenijem položaju od prve dvojice, njegova sloboda volje je dva puta više ograničavana podsvešču nego što je kod one dvojice slučaj, jer se viškovi energije i grade, koji pretiču u snovima jednog i drugog, naizmenično prelivaju u duhovni život trećeg i on tako postaje neka vrsta dvopolca, koji se priklanja čas jednom čas drugom sanjaču.

Po Masudijevom uverenju Averkije Skila patio je od ove vrste sputavanja volje i vodio mrtvu trku s dvojicom sanjača, čija je imena Masudi takođe naveo. To su bili Averkijev poslodavac, Avram Branković, i neki Koen ✧, kojeg Averkije Skila uopšte nije poznao. Bilo kako mu drago, tek Skila je poput glazbala s dubokim glasom i najdubljih struna, mogao da uobliči samo kostur melodije, samo osnovno zvučanje svog života, ono najgrublje. Sve ostalo izmicalo mu je i bilo po meri drugih i za druge. Najbolniji vapaji njegovi i najviša dostignuća bili su negde gde se drugi održavaju bez muke i u sredini svojih mogućnosti.

Prema Masudijevoj verziji događaja, svoju kolekciju sabljaških poteza Averkije Skila i nije stvarao iz nekih stručnih vojničkih razloga, da bi unapredio poznavanje mačevalačke veštine, nego u očajničkom traganju za onim potezom koji će ga spasti iz začaranog kruga u kojem se kretao čekajući da mu mučitelji dođu nadohvat sablje. Polagao je poslednjih godina velike i nerazumljive nade u raziešenje svog slučaja uz pomoć jednog sabljaškog zahvata koji je bio - kako je sam tvrdio - u znaku Ovna. A ponekad se budio očiju punih osušenih suza iz sna; kada ih protrlja, one se razbijaju i krune pod prstima kao komadi polomljenog stakla ili pesak i po tim ulomcima Kopt je mogao da pozna da to nisu njegove nego tuđe suze.

Bilo kako bilo, u venecijanskom izdanju Averkijeve knjige *Najlepši potpisi sabljom* poslednji dijagram prikazuje Averkija Skilu u kavezu njegovih isprekidanim linijama naznačenih poteza oružjem, ali se jedan poseban krivudav zahvat sabljom u znaku Ovna pokazivao na ovom crtežu kao prolaz koji omogućuje izlaz iz kaveza ili mreže. Tako je

Averkije Skila na poslednjem dijagramu svoje knjige naslikan kako napušta kavez svoje borilačke veštine kroz otvor tog neobičnog vijugavog zahvata i zakoračuje, kao kroz neke vratnice, na slobodu. Kroz taj prorez izlazio je on kao kroz ranu, kao da se rađa iz svog zvezdanog zatvora u svet i novi život. A u njegovim mutavim spojnim ustima smeju se radosno one druge, unutrašnje usne.

STOLPNIK (BRANKOVIĆ GRGUR) (1676-1701)

- sama reč stolpnik označava u istočnom hrišćanstvu isposnika zavetovanog da na stubu (kuli) provede vek u molitvi. U slučaju Grgura Brankovića, međutim, naziv „Stolpnik“ došao je kao nadimak i na sasvim osoben način. Grgur Branković je u stvari bio četovođa iz porodice erdeljskih Brankovića, stariji sin najamnog diplomate i vojskovođe XVII veka, Avrama Brankovića . Samo je dvanaest godina nadživeo oca. Zabeleženo je da je bio pegav kao leopard i veoma vešt u noćnim napadima. Nosio je skupocenu sablju od 70 metalnih listova koji su kovani sve dok kovač nije očitao devet „Očenaša“ zaredom. Nadimak „Stolpnik“ nikada nije čuo, jer ga je dobio naknadno, zbog neobične smrti kojom je umoren u turskom zatočenju. Topolivac Hasan Agribirdi mlađi opisao je njegovu smrt, pa je ušla i u narodnu pesmu, a sam Grgur Branković u svom nadimku kao da je izjednačen sa svetim isposnicima hrišćanske crkve.

Prema pomenutom opisu Branković je s nekoliko konjanika kraj Dunava slučajno naleteo na jak turski odred. Turci su bili tek stigli, sedeli su na konjima i iz sedla pišali u reku. Čim ih je ugledao Branković se dao u beg. Turski zapovednik ga je video, ali ipak nije prekinuo pišanje. Tek

kada se ispraznio sav, otesao se, pognao Brankovića i zarobio. Dovedi su ga u logor vezanog udarajući kopljima u bubanj. Zarobljenog Turci su Brankovića stavili na jedan grčki stub i tri strelca su ga gađala strelama. Pre no što su počeli rekli su da će mu, ako preživi petu strelu, biti poklonjen život i da će mu u tom slučaju dati luk sa strelama da on gađa onu trojicu što su njega imala streljati. On je onda molio da ne odapinju dve strele istovremeno, jer „ne može bolove brojati, nego hice“.

I tako su ga ona trojica gađala, a on je brojao. Prva strela pogodila ga je u kopču pojasa, ušla u utrobu i tamo probudila sve bolove koji su tokom života jednom već bili rođeni. Drugu strelu je uspeo da uhvati rukom, treća mu je probila uho i ostala kao minduša u njemu, a on je brojao. Četvrta je promašila, peta ga je pogodila u koleno, skrenula i probila drugu nogu, a on je brojao; šesta je opet promašila, deveta mu je prikovala šaku za butinu, a on je brojao; jedanaesta mu je raznela lakat, dvanaesta ga okilavila, a on je brojao. Izbrojao je do sedamnaest i tada je pao sa stuba mrtav. Na tom mestu nikla je jagurida - divlje grožđe, koje se ne prodaje i ne kupuje nikad, jer je to greh.

SUK dr ISAJLO (15. III 1930-2. X 1982) - arheolog, arabist, profesor Univerziteta u Novom Sadu probudio se jednog aprilskog jutra 1982. godine s kosom pod jastukom i lakim bolom u ustima. Žuljalo ga je nešto tvrdo i nazubljeno. On zavuče dva prsta, kao da vadi češalj iz džepa i iz usta izvuče - ključ. Mali ključ sa zlatnom drškom. Ljudske misli i snovi imaju svoje orožale, nepovredive spoljne delove koji kao ljuska štite meku jezgru od povreda - razmišljao je dr Suk onako u postelji, s ključem pred očima. A te misli, opet,

u dodiru s rečima isto se tako brzo gasne kao reči u dodiru s mislima. Nama pripadne samo ono što preživi taj uzajamni pomor. Ukratko, dr Suk je treptao očima maljavim kao muda i nije mogao ništa da shvati. Nije se on toliko čudio otkud mu ključ u ustima. Sta sve čovek ne strpa tokom života u ta jedina usta koja ima (da nisu jedina, možda bi i birao)! Tako je onomad posle jedne pijanke izvukao iz ždrelo celu krmeću njušku zajedno s brnjicom. Njega je čudilo nešto drugo. Prema njegovoj proceni taj ključ bio je star najmanje hiljadu godina, a procene profesora Suka u arheologiji su obično primane bez pogovora. Stični ugled profesora Suka bio je neprikosnoven. On stavi ključić i džep čakšira i ugrize se za brk. Čim bi se ujutru tako ugrizao za brk, on bi se setio šta je sinoć večerao. Na primer, odmah zna - bio je to ajvar sa džigericom u belom luku. Doduše, ponekad u takvim prilikama brkovi sasvim neočekivano zamiršu na ostrige s limunom, ili na tako nešto, što dr Suk nikada ne bi stavio u usta. Tada se obično dr Isajlo priseća s kime je sinoć u krevetu razmenjivao utiske o večeri i tako on i ovog jutra dođe do Đelsomine Mohorovičić. Njoj su uvek tri petka do večere, ima dobro začinjjen osmeh, oči malo kose, tako da trepćući kopcima gnječi nos. Njene ručice su lenje i tople da možeš u njima jaje skuvati. Njena kosa je svilena, dr Suk njome vezuje novogodišnje poklone, a žene poznaju čija je i kad je odsečena.

S tim mislima, sveže izbrijanih ušiju i dobro naoštrena pogleda, dr Suk se spremao da izađe. On se trenutno nalazio u prestonici, gde je još uvek posećivao svoj roditeljski dom. U toj kući profesor Suk je počeo svoja istraživanja pre trideset godina i otada ona su ga vodila sve dalje i dalje od te kuće i on je nehotice osećao da će se njegov put završiti

negde u nekom dalekom kraju, gde stoje bregovi kao rasečen hleb crne kore, po kojoj niče bor. Pa ipak, njegova arheološka istraživanja i njegova otkrića u oblasti arabistike, posebno studije vezane za Hazare, jedan drevni narod koji je davno iščezao s pozornice svetskih zbivanja i koji je ostavio izreku da i duša ima kostur - a to su sećanja, ostali su u vezi sa tom kućom. Kuća je nekada pripadala njegovoj levonogoj babi na koju je bio levoruk. Sada su tu, u domu njegove matere, gospođe Anastasije Suk, knjige dr Suka ređane na počasnim mestima knjižnice, koričene u krzno starih bundi što mirišu na ribizlu i čitane kroz posebne naočari, koje je gospođa Anastazija koristila samo u svečanim prilikama. Pegava kao pastrmka, gospođa Anastazija nosila je svoje ime u ustima kao novčić koji žulji; nikada se nijednom nije odazvaia na njega i nije ga do smrti prevalila preko jezika.

Imala je lepe plave oči kao guska i sin ju je redovno zaticao s nekom od svojih knjiga u krilu i s parčetom nečijeg imena (po svoj prilici očevog) koje je ležalo ispljunuto na njenim usnama i okupano u malo krvi. Godine guste kao kaša i neprohodne, kroz koje se dr Suk probijao poslednje decenije skupljajući arhivske ispise, snimke starog novca i ulomke krčaga od soli da bi od njih zidao stub istine, davale su mu u poslednje vreme sve jasnije do znanja da mu se mati iz velike daljine približava i vraća u život. Vraćala se kroz njegovu starost i kroz njegove bore, preuzimajući što je bivao zreliji sve više mesta na njegovom licu i telu od crta i osobenosti koje su nosile tragove njegovog umrlog oca.

Pretvarao se naočigled sve više iz njega u nju i sada, kada je bio prinuđen da živi sam i da se bavi ženskim poslovima, u njegovim je rukama ostajalo sve manje očeve umešnosti, a sve češće je u sporosti i nespretnosti sop-

stvenih prstiju prepoznavao majčine pokrete. Njegove posete roditeljskoj kući, retke i obično vezane za rođendane (što je bio slučaj i sada), takođe su se počele menjati. Mati ga sada prima na ulazu, ljubi ga u kosu, odvodi ga u ugao gde je ranije stajao njegov dubak i gde sada stoji naslonjača vezana kanapom za kvaku kao da je prase.

- Sašenjka, tako si uvek bio nemaran prema meni - govori ona sinu - najlepši i najsrećniji časovi u mom životu skopčani su bili s tako užasnim naporom, da ih se još uvek sećam. Sećam ih se, a to znači i tebe, ne kao sreće nego kao radosnog napora koji je gotovo nepodnošljiv. Zašto je bilo tako iscrpljujuće teško biti srećan? Ali, sve je to davno prošlo kao vrbov vetar. Smirila sam se otkako više nisam srećna. Pa ipak, pogledaj, ima neko ko me još uvek voli, ko me se još seća!

I ona iznosi svežanj njegovih pisama pisanih njoj.

- Zamisli, Saša, od profesora Suka!

Mati ta pisma vezuje kosom Đelsomine Mohorovičić, ljubi ih i čita mu ih naglas i pobjednički kao neke ratničke pesme, tako da gotovo zaboravlja da ga isprati kada on krene u svoj hotel na spavanje. Ili ga ljubi praštajući se nabrzinu, tako da joj on pod haljinom i nehotice oseti sise kao kompot od krušaka.

U času kad profesor Suk ulazi u treću deceniju svog istraživačkog rada, kada su njegove oči postale brze, a usta sporija od ušnih školjki, kad se njegove knjige počinju sve češće koristiti u arheologiji i orijentalistici, javlja se jedan razlog više da dolazi u glavni grad. Tamo, u velikoj zgradi u obliku slanog kolača, jednoga se jutro prvi put stavlja ime dr Isajla Suka u šešir prilikom izvlačenja ceduljica. Doduše, ono ne biva ni ovog ni sledećih nekoliko puta izvučeno, ali

sada dr Suku stižu redovno pozivi na sastanke u pomenutoj zgradi. On odlazi na te sednice noseći jučerašnji osmeh razapet preko usana kao paučinu i gubi se po hodnicima lepe zgrade, po hodnicima koji su kružni, ali se idući kroz njih nigde ne može naići na mesto odakle se pošlo. Mislio je kako ta zgrada liči na neku knjigu pisanu nepoznatim jezikom, koji nije još savladao, ti hodnici na rečenice tuđeg jezika, a sobe na strane jezike koje nije nikada čuo. I nije bio ni malo iznenađen kada mu je jednoga dana rečeno da u jednoj od soba na prvom spratu što mirišu na užegle ključaonice treba da bude podvrgnut uobičajenom ispitu. Ugled njegovih knjiga na drugom spratu, gde su izvlačene ceduljice, bio je neosporan, ali sprat niže u toj istoj zgradi on se osećao kratkonog, kao da mu stalno rastu nogavice. Tu se motao svet potčinjen onima gore, s drugoga sprata, ali tu njegove knjige nisu uzimane u obzir i on je svake godine podvrgavan ispitima pošto bi prethodno bilo pažljivo provereno ko je. Isajlu Suku je laknulo kada je prvi put pristupajući polaganju opazio da je predsedavajući jedan od asistenata s njegovog fakulteta, kojem je on nedavno bio predsednik u komisiji za doktorski ispit i kojega je često viđao kroz prozor u „Krčmi kod treće čizme“. Posle ispita dr Suk, doduše, nije dobio ocenu, koja je svakako negde zabeležena, ali se predsednik ispitne komisije veoma pohvalno izrazio o stručnim mogućnostima kandidata. Tako je s osećanjem olakšanja dr Suk otišao toga dana s polaganja materi. Ona ga je kao i obično odvela u trpezariju i tu mu sklopljenih očiju pokazala pritisnutu na grudi najnoviju raspravu dr Isajla Suka sa svojeručnom posvetom pisca. On je iz učtivosti zagledao u knjigu i u svoj potpis na njoj, a potom ga je mati stavila na jednu šamlicu u uglu sobe s uobičajenom

napomenom koju dr Suk pamti još iz detinjstva.

- Čučni tu malo! i objasnila mu suštinu naučnog zahvata koji je u studiji izveden. Dok je govorila njena radost nije toliko ličila na tugu nekog komedijaša koliko na veselost ličnosti iz neke tragedije. S priličnom tačnošću objasnila je sinu kako je profesor Suk ustanovio da su ključevi nađeni u jednom ćupu na Krimu umesto drške nosili srebrne, bakarne ili zlatne varvarske imitcije novca. Ukupno je otkriveno 135 ključeva (dr Suk je smatrao da ih je bilo deset hiljada u jednom ćupu) i na svakom je on otkrio po jedan mali znak ili slovo. Mislio je u početku da je to znak livca, ili nešto slično, ali je potom opazio da je na drugim primercima istog novca, nešto veće vrednosti, utisnuto drugo slovo. Na srebrnjaku je bilo treće, a na zlatnicima, pretpostavljao je, četvrto, jer nijedan ključ sa zlatnom drškom nije pronađen. I potom, došao je na genijalnu ideju (na tom važnom mestu molila ga je da se ne vrpolji i da je ne prekida zapitkivanjima): poređao je novac po vrednosti i iščitao skriveni zapis ili pomku koja se na njima otkriva kada se slova sa svake pare sroče u celinu. Taj natpis je glasio *Ate* i nedostajalo je još samo jedno slovo (ono sa zlatnika koji nije pronađen). Dr Suk je pretpostavio da bi to slovo koje nedostaje moglo biti neko od svetih slova jevrejskog alefbetara, možda slovo *He*, četvrto slovo božijeg imena... A ključ koji ga nosi navešćuje smrt.

-Zamisli koliko dovitljivosti! - uzvikuje ona na tom mestu i videvši da mu je čaša prazna dodaje: - Jedna čaša je dosta, dve su malo!

U međuvremenu svakog drugog proleća ime dr Suka ponovo je ubacivano u onaj šešir iza vrata što mirišu na užegle ključaonice. On o tome nije bivao izvešten, nije znao ishod. U to vreme kašljao je s osećanjem da iz korena poteže

neki splet žila, koji se tako dubokousekao i urastao u pleća i vrat da se jedva mogao otrgnuti. Ispiti su sada bivali češći i uvek je tamo sedeo kao predsedavajući neko drugi. Dr Suk je imao jednu studentkinju koja je bila rano oćelavila, ali ju je noću pas lizao po temenu, tako da joj je na glavi niklo gusto, šareno krzno. Bila je ugojena i svoje prstenje nije mogla skinuti, nosila je obrve u obliku malih ribljih kostura i vunenu čarapu umesto kape. Spavala je na svojim ogledalima i češljevima i zviždala tražeći po snovima svog malog sina što leži do nje, tako da dete nije moglo spavati. Sada je ona ispitivala dr Suka, a to dete sedelo je do nje neispavano i ćelavo. Da bi pomogao da se stvar obavi što pre, dr Suk je tokom ispita odgovarao i na detinja zapitkivanja. Kada je najzad poslesvega otišao roditeljskojkući i seo da jede, bio je toliko rastresen da ga je matizabrinuto pogledala i rekla:

- Pazi, Saša, tvoja budućnost će ti razoriti prošlost! Ne izgledaš dobro. Treba naći neko dete da te izgazi po leđima.

Doista, u poslednje vreme u njemu su klijaile i rascvetavale se nepoznate vrste gladi i poput ploda brzo sazrevala lepljiva, neobrazložena nada koja je umirala zajedno sa glađu posle prvog progutanog zalogaja.

- Znaš li koliko ustoottvora imaju Jevreji? - upitala ga je tog dana mati dok je jeo. - Sigurno ne znaš... O tome je pisao neko koga sam nedavno ćitala, valjda dr Suk. To je bilo u vreme kada se bavio difuzijom biblijskih shvatanja u stepama Evroazije. Na osnovu istraživanja koja je vršio još 1959. na lokalitetu Ćelarevo kod Dunava, ustanovio je da se tamo nalazilo naselje nama sasvim nepoznate populacije, znatno primitivnije i antropološki starijih karakteristika od Avara. Smatra se da su tamo sahranjivani Hazari koji su sišli sa Cmog mora na Dunav još u VIII veku. Sada je kasno, ali

podseti me sutra, kad dođeš na Đelsominin rođendan da ti pročitam uzbudljivu stranicu na kojoj je opisana ta stvar. Izuzetno je zanimljivo...

S tim se obećanjem dr Isajlo Suk probudio i našao onaj ključ u ustima.

Kada je izašao na ulicu, podne se bilo razbolelo, neka kuga svetlosti razjedala je sunčev sjaj, ospe i čirevi vazduha širili su se i pucali po nebu u epidemiji koja je zahvatala oblake, tako da su oni trulili i sagnjivali u sve sporijem letu.

Sedmica je dobila mesečno pranje, a njena nedelja zaudarala već unapred i puštala vetrove kao bogalj što prezdravlja. A tamo u dnu ošuganog vidika plaveli su se Sukovi potrošeni dani, mali i zdravi zdravcati u daljini, lišeni kalendarskih imena u krdu koje se veselo udaljava oslobodeno od njega i njegovih briga ostavljajući prašinu za sobom...

Jedan od derana koji su se igrali menjajući gaće, zastade tada pred kioskom gde je dr Suk kupovao novine i zapiša mu nogavicu. Dr Suk se okrete s izrazom čoveka koji je uveče opazio da su mu dugmad na čakširama celog dana bila raskopčana, ali tada ga jedan sasvim nepoznat muškarac ošamario što je igda mogao. Dr Suk, pošto je vreme bilo hladno, oseti kroz šamar da je napasniku ruka veoma topla i to mu se u onom bolu učini kao malčice prijatno. On se okrete prema drzniku spreman da se raspravlja, ali u istom času oseti da mu se nogavica zalepila za list onako nakvašena. Utom ga udari i drugi čovek, koji je do onoga

prvog čekao na kursor od novina. I tada dr Suk shvati da je bolje da se udalji, što i učini ne razumevajući baš ništa, sem da je drugi šamar mirisao na cmi luk. Ali, vremena za gubljenje nije bilo, jer se za njime sjatilo još nekoliko prolaznika; udarci su počeli pljuštati kao nešto sasvim prirodno i sada je dr Suk počeo osećati da su ponekom od onih koji odvaljuju šamare ruke hladne i to mu je neobično prijalo u čitavoj toj neprilici. Bio se već zagrejao. U toj zbruci bila je još jedna povoljna okolnost. On, doduše, nije imao kad misliti, jer između dva šamara se vrlo malo može misliti, ali ipak je opazio da su šamari ponekad znojavi i da su ga gonili u pravcu crkve Sv. Marka ka trgu, dakle putem kojim je i sam nameravao da pređe, putem koji vodi pravo do radnje gde je hteo da pazari. I on se predade šamarima koji su ga približavali cilju.

Utom naiđe pored jedne ograde iza koje se ništa nije nikada videlo ni čulo. I pošto je sada bi prinuđen da pod kišom udaraca koji nisu jenjavali trči, zazori u ogradi se spojiše u njegovim očima i on vide prvi put (mada je tuda i ranije prolazio) da iza ograde stoji kuća, da na prozoru kuće stoji mladić i svira u violinu. Opazio je i stalak s notama i za tren prepoznao Bruhov koncert za violinu i orkestar u d molu, ali nije čuo ni zvuka, mada je prozor bio otvoren i mladić usrdno svirao. Začuđen i pod kišom udaraca, dr Suk najzad ulete u radnju koja je bila cilj njegovog izlaska tog jutra i zalupi s olakšanjem vrata za sobom. Bila je tišina kao u tegli s krastavcima i samo je smrdeo kukuruz. Radnja je bila prazna, a u jednom uglu ležala je u nekoj kapi kokoška. Pogledala je dr Suka jednim okom i videla na njemu sve što bi se moglo pojesti. Potom je promenila oko i videla sve nesvarljive delove na njemu. Zamislila se jedan trenutak i dr

Suk se najzad pojavio u njenom umu potpun, ponovo sastavljen od svarljivih i nesvarljivih delova i ona je najzad bila načisto s kime ima posla. Kako je stvar dalje tekla, neka on sam priča.

Priča o jajetu i gudalu

„Stojim u prijatnoj hladovini i osećam lak - veli on. Viole se odazivaju jedna drugoj, može se čitava poloneza sklopiti od njihovih tihih uzdaha, kao kada se sklopi partija šaha. Samo malo ispremetati zvuke i redosled. Najzad izlazi Mađar, vlasnik radnje s instrumentima. Oči mu imaju boju surutke. Crven, kao da hoće da pronese, pokazuje bradu u obliku malog trbuha s pupkom. Vadi džepnu pepeljaru, trese pepeo, zaklapa je pažljivo i pita jesam li pogrešio radnju. Krznar je do njega. Uvek pogrešno uđu. Kod njega već sedam dana nije ušao niko, sem pogreškom. On u stvari nema vrata na radnji, pre bi se moglo reći da ima škripu vrata, ali vrata nema, nego mali izlog s kvakom koji se ceo pri ulasku otvara u radnju i tako pušta kupca u tesnu odaju. Pitam ga ima li neku malu violinu za jednu malu gospođicu, ili neko patuljasto čelo, ako nisu suviše skupi.

Mađar se okreće i hoće da se vrati odakle je došao i odakle se oseća paprikaš. Utom se kokoš diže sa svoje kape i kokodačući skreće pažnju na novosneseno jaje. Mađar brižljivo uzima jaje, stavlja ga u fioku pošto je prethodno olovkom zabeležio nešto na njemu To je neki datum - 2. X 1982. i ja s čuđenjem zaključujem da je to datum koji će nastupiti tek kroz nekoliko meseci.

- Šta će vam violina ili violončelo? - pita me on osvrćući se na ulazu u svoju sobicu iza radnje. Imate ploče, radio,

televiziju. A violina, znate li šta je violina? Odavde do Subotice da uzorete, da posejete i požanjete, svake godine. Toliko treba orati jednu malu violinu, evo ovim, gospodine! I on mi pokaza gudalo, koje nosi za pojasom kao sablju. Vadi ga i nateže strune prstima koji su uobručeni prstenjem oko nokata, kao da drže da se nokti ne razlete i ne pootpadaju. Onda odustaje od razgovora, odmahuje rukom i opet se okreće da ode. Kome to treba? Pita me na izlasku. Kupite nešto drugo, kupite joj moped ili psa.

Ja stojim uporno u radnji, nesnalazim se najbolje u toj odlučnosti iskazanoj jednim neodlučnim, lelujavim jezikom, koji se koristi kao hrana što nasićuje, ali ne prija. Mađar u stvari dosta dobro vlada mojim jezikom, ali posle svake rečenice on dodaje na kraju, kao kolač, i neku meni potpuno nerazumljivu mađarsku reč. Tako i sada čini savetujući:

- Idite, gospodine, tražite neku drugu sreću za svoju malu devojčicu. Ova sreća suviše je teška za nju. I zadocnela sreća. Zadocnela - dodaje on iz onog mirisa paprikaša. - Koliko joj je? - pita me potom poslovno.

Nestaje i ja čujem da se presvlači i sprema da izađe. Ja mu kazujem godine Đelsomine Mohorovičić. Sedam. On se trza na taj broj, kao da je mađijskim štapom dodirnut. Prevodi ga u sebi na mađarski, on očigledno može da računa samo na mađarskom i neki čudan miris širi se po sobi, to je miris trešnje, i ja vidim da taj miris prati promenu njegovog raspoloženja. Unjegovim ustima sad se pojavljuje staklena lula iz koje on povlači rakiju od trešnje. On prolazi kroz radnju, staje mi kao slučajno na nogu dok izvlači jedno malo dečije violončelo i nudeći ga stoji mi i dalje na nozi pokazujući ujedno kako je kod njega tesno. Stojim i pravim se lud kao i on, samo on na moj račun, a ja na svoju štetu.

- Uzmite ovo - veli - drvo je starije od vas i od mene zajedno. I lak je dobar... Uostalom, slušajte!

I on prevlači prstom preko žica. Čelo ispušta četvoroglasni zvuk i on silazi s moje noge kao da akord može da olakša sve tegobe ovoga sveta.

-Čujete? - pita - svaka žica sadrži sve ostale. Ali da bi se to čulo, moraju se slušati četiri različite stvari odjednom, a mi smo lenji za to. Čujete? Ili ne čujete? Četiristo pedeset hiljada, prevodi mu on cenu sa mađarskog. Ja sam kao kamenom pogođen tim prevedenim iznosom. To je kao da mi je zavirio u džep. Tačno toliko imam. To je odavno spremljeno za Đelsominu. To nije neka svota, ja znam, ali ja sam jedva i to smogao za tri godine. Radosno kažem da uzimam.

- Kako to uzimate? - pita Mađar i prekomu maše glavom. E, moj gospodine, zar se tako uzima jedno glazbalo? Nećete probati?

Ja zbunjeno tražim po radnji nešto sem one kape na šta bih seo, kao da hoću doista da probam.

-Ne znate kako bez stolice? - pitame. Plovka sedi na vodi, a vi ni na suvom ne znate gde biste? Ne znate? I uzima s prezirom malo čelo, diže ga i stvlja na rame kao violinu.

- Ovako! - dodaje i pruža mi instrument.

Ja ga uzimam i prvi put u životu sviram u violončelo kao u violinu. De Falja ne zvuči tako rđavo u dubokim kvintama, čini mi se da čak bolje čujem zvuke kroz drvo prislonjeno uz uho, a Mađar iznenada opet menjamiris.

Ovoga puta to je ljut muški znoj što se oseća; on je skinuo kaput, sada je u majici i dve sede brade upletene u kike vise mu ispod svakog pazuha. Izvukao je jednu fioku, seo na njen ugao, uzeo čelo od mene i zaszvirao. Bio sam zapanjen sja-

jnom improvizacijom.

-Odlično svirate - rekao sam.

- Ja uopšte ne sviram u čelo. Ja sam čembalist i volim hegedu. Ali u čelo ne umem da sviram. A to što ste čuli uopšte nije muzika, mada se vi u to ne razumete. To su samo tako naređani svi zvuci od najnižih do najviših da bi se mogli proceniti nosivost i druga svojstva instrumenta... Da zamotam?

- Da - rekao sam i mašio se novčanika.

- Pet stotina hiljada molim - rekao je Mađar.

Mene su prošli ledeni trnci:

- Zar niste rekli četiri stotine pedeset hiljada?

- Rekao sam, ali to je čelo. Ostatak je za gudalo. Ili ne uzimate gudalo? Ne treba vam gudalo? A ja sam mislio da uz gusle ide i pregudnica...

Izvadio je iz omota gudalo i vratio ga u izlog.

Ja sam stajao i ništa nisam umeo da kažem. Skamenjen.

I najzad sam se oporavio od onih šamara, od tog Mađara, kao od neke bolesti, mamurluka ili sanjivosti, probudio se, uozbiljio, najzad prestao da igram u toj komediji gde Mađar češe zube. Ja sam u stvari bio zaboravio gudalo. Inisam imao novca da kupim i gudalo. I to sam mu rekao.

On je odjednom navukao kaput, osetio se naftalin i rekao je:

- Gospodine, ja nemam vremena da čekam dok vi zaradite za gudalo. Utoliko pre što vi to do svoje pedeset i koje godine niste zaradili. Bolje da vi čekate nego ja.

I krenuo je iz radnje ostavljajući me u njoj samog. Na vratima je zastao, vratio se i dodao:

- Da se nagodimo? Gudalo ćete uzeti na otplatu.

- Šalite se? - uzvratio sam ne pristajući više na njegove

igre i hteo da izađem.

- Ne, ne šalim se. Predlažem nagodbu. Ne morate prihvatiti, ali je čujte.

Mađar je palio lulu tako ponosno da je bilo očigledno da je njome već bio okadio Peštu.

- Da čujem - rekao sam.

- Kupićete od mene uz gudalo i jaje.

- Jaje?

- Da, maločas ste videli jaje koje je snela kokoš. O tom je reč - dodade on vadeći iz fioke jaje i turi mi ga pod nos.

Na jajetu je olovkom pisao onaj datum: 2. oktobar 1982. godine.

- Daćete mi za njega koliko i za gudalo, s rokom otplate dve godine...

- Kako ste rekli? - upitao sam ne verjući.

I iz Mađara je ponovo zamirisala trešnja.

- Da vaša kokoš ne nosi zlatna jaja?

- Moja kokoš ne nosi zlatna jaja, ali nosi nešto što vi i ja, moj gospodine, ne možemo da snesemo. Nosi dane, sedmice i godine. Svako jutro snese po neki petak ili utornik. Ovo današnje jaje, na primer, sadrži jedan četvrtak umesto žumanceta. Sutrašnje će sadržati sredu. Iz njega umesto pileta ispiliće se jedan dan života njegovog vlasnika! Kakav život! Nisu, dakle, zlatna, ali su vremešna. Još vam ih jeftino nudim. U ovom jajetu, gospodine, jedan je dan vašega života. Zatvorenn kao pile i od vas zavisi hoće li se ispiliti ili ne.

- Kada bih poverovao u vašu priču, zašto bih kupovao dan koji već imam?

-Kako, gospodine, ne umete da mislite?Kako ne umete da mislite? Da li mislite ušima? Pa svi naši problemi na

ovom svetu proizlaze iz činjenice da moramo potrošiti svoje dane takve kakvi su. Iz činjenice da ne možemo preskočiti one najgore. U tome i jest stvar. S mojim jajetom u džepu, vi ste obezbeđeni od nedaća. Kada opazite da je dan koji nastupa isuviše crn, razlupate lepo svoje jaje i izbegnućete sve neprijatnosti. Na kraju, doduše, imaćete jedan dan života manje, ali ćete zato moći da ispećete od tog ružnog dana lepu kajganu.

-Ako vaše jaje doista ima tu vrednost, zašto ga ne zadržite za sebe? - Rekao sam, pogledao ga u oči i u njima nisam razumeo ništa. Gledao me je na čistom mađarskom jeziku.

- Gospodin se šali? Šta mislite, koliko jaja već imam od ove kokoši? Šta mislite koliko svojih dana čovek može da razlupa da bi bio srećan? Hiljadu? Dve hiljade, pet hiljada? ja imam koliko hoćete jaja, ali ne i dana. Uostalom, kao svim jajima i ovima je vek ograničen. I ova postanu posle izvesnog vremena mućkovi i neupotrebljiva su. Zato ih, pre no što izgube dejstvo, prodajem, moj gospodine. A vi nemate uslova da birate. Daćete mi potvrdu na zajam - dodao je na kraju, nažvrljao brzo nešto na cedulji i poturio mi je da potpišem.

- A može li vaše jaje - upitah ga - da liši ili poštedi dana i neki predmet, recimo knjigu?

- Naravno da može, treba samo jaje razbiti s tupe strane. Ali, u tom slučaju propustili ste mogućnost da jaje sami iskoristite.

Potpisao sam na kolenu, platio, dobio račun, čuo još jednom kokoš kako se rakolji u drugoj sobi, a on mi je spakovao čelo s gudačom i jaje pažljivo uvio tako da sam najzad napustio radnju. On je izišao za mnom, zatražio da dobro privučem kvaku dok je on vrata-izlog zabravljao i tako

sam opet bio uvučen u neku njegovu igru. Otišao je bez reči na svoju stranu i tek na uglu se osvrnuo i dobacio:

- Imajte na umu - datum ispisan na jajetu to je rok upotrebe. Posle tog dana jaje više ne vredi...

Vraćajući se iz trgovine dr Suk je jedno vreme strepeo da ne dođe do ponovnih izgreda na ulici, ali se to nije dogodilo. U tim mislima zadesila ga je kiša. Nalazio se upravo pored one ograde iza koje je tog jutra svirao mladić. Dok je trčao u njegovim očima zazori u ogradi opet se spojiše i on je ponovo iza ograde video prozor i u njemu mladića kako svira. I opet nije čuo ništa, mada je prozor bio otvoren. Bio je gluv za jedne zvuke, a za neke druge ne. I tako se trčeći približavao kući svoje matere. Usput njegove ruke su pipale po koži kao slepac da napipavaput. Prsti su prepoznavali pravac i dobro utabanu stazu. U džepu su mu ležali ključ koji navešćuje smrt i jaje koje ga od smrtnog dana može spasti... Jaje obeleženo datumom i ključ s malom zlatnom drškom. Mati je još bila sama, predveče je uvek malo volela da odspava i bila je sanjiva.

Dodaj mi, molim te, naočari - obratila se ona sinu - i dozvoli da ti pročitam samo onu pojedinost o hazardskom groblju. Slušaj samo šta piše dr Suk o Hazardima u Čelarevu:

„Leže u porodičnim grobovima razbacanim u neredu na obali Dunava, ali u svakom grobu glava je| zakrenuta prema Jerusalimu. Leže u dvojnim rakama sa svojim konjima, žmureći na suprotnu stranu sveta od životinje; leže pod svojim ženama, koje su sklopčane na njihovim trbusima, ali tako da im oni ne vide lica nego bedra. Ponekad se

sahranjuju uspravno i strahovito ostareli i skoro razloženi od neprestanog piljenja u nebo, nose sobom opeke s ugrebanim imenom Jehuda ili s rečju „šahor“ - crno. U uglovima grobova pale vatre, kod nogu drže hranu, oko pasa noževe. Uz njih leže svaki put druge životinje, od groba do groba: ovde ovca, goveče ili koza, tamo kokoš, svinja ili jelen, a u dečije grobove polažu jaja. Ponekad uz njih leže njihova oruđa, srpovi ili lovačko-zlatarska klešta. Njihove oči, uši usta nose kao poklopce komade crepa sa slikom sedmokrakog jevrejskog svećnjaka, pri čemu je ulomak crepa rimskog porekla iz III ili IV veka, a slika na njemu iz VII, VIII ili IX veka. Crteže svećnjaka (menore) i dragih jevrejskih simbola u crep urezuju šiljatim alatkama veoma nevešto, kao u velikoj brzini, možda kradom, kao da ne smeju biti lepo nacrtani. Ili, kao da se ne sećaju najbolje predmeta koje urezuju, kao da nisu nikad videii svećnjak, lopaticu za pepeo, limun ovnujski rog ili palmu, nego ih slikaju prema tuđem opisu. Ti izrezbareni pokrivači za oči, usta i uši brane demonima i „šedinima“ da uđu u njihove grobove, ali su ti crepovi na čitavom groblju rasuti tako kao da ih je neka ogromna sila, plima zemljine teže, razbacala s njihovih mesta na sve strane, i nijedan nije više na mestu gde treba da stražari. Čak bi se moglo pretpostaviti da je neka neizvesna naknadna i grozničava potreba te poklopce za oči, uši i usta donela iz drugih grobova u ove, otvarajući jednim demonima put i zatvarajući ga drugim...“

U tom času sva zvona na vratima počela su da zvone i u kuću su uletele zvanice. Đelsomina Mohorovičić ušla je u ljutim čizmicama i lepih nepomičnih očiju kao da su kamenovi iz prstenja. Mati profesora Suka uručila joj je violončelo pred svima, poljubila je među oči ostavivši joj

tamo još jedno oko nacrtano crvenilom za usne i rekla:

- Šta misliš, Đelsomina, od koga je ovaj poklon? Pogodi! Od profesora Suka! Treba da mu napišeš lepo pismo i da mu zahvališ. On je mlad i lep gospodin. I ja uvek za njega čuvam najlepšu stolicu u čelu trpeze!

Zaneta i teške senke kojom može da očepi ko čizmom, gospođa Suk je smestila svoje goste za tipezu ostavivši mesto u čelu prazno, kao da još uvek očekuje najvažniju zvanicu i rasejano i brzajući posadila dr Suka uz Đelsominu i ostalu mladež, kraj dobro zalivenog fikusa, koji im se za leđima znojio i suzio na lišće tako da se čulo kako kaplje na pod.

Te večeri za obedom Đelsomina se obrati dr Suku dodirnuvši mu ruku svojim vrelim prstićem i reče:

- Postupci u čovečijem životu su poput jela, a misli i osećanja kao začini. Neće dobro proći onaj ko posoli trešnje ili sirćetom zalije kolač...

Dr Suk je rezao hleb dok je ovo Đelsomina govorila i mislio da je ona jednih godina s njime, a drugih s ostalim svetom.

Kada je posle slavlja stigao u svoju hotelsku sobu, profesor Suk je izvukao iz džepa ključ, uzeo lupu i zagledao ga. Na zlatniku koji je služio umesto drške pročitao je jevrejsko slovo *He*. Nasmejao se i odložio ključ, izvadio iz torbe *Hazarski rečnik* objavljen kod Daubmanusa 1691. godine i pre spavanja pročitao iz njega odrednicu *Dojilja*. Bio je uveren da poseduje onaj otrovni primerak pri kojem je čitalac umirao na devetoj strani, zato nije nikada čitao više od 4 stranice i tako se nije izlagao opasnosti. Mislio je: ne treba bez nevolje ići putem kojim dolazi kiša. Odrednica koju je odabrao za večeras, takođe nije bila duga:

„Postojale su kod Hazara - stoji u Daubmanusovom

rečniku - dojilje koje su mogle sopstveno mleko načiniti otrovnim. Bile su na velikoj ceni. Smatra se da su one poreklom iz jednog od dva arapska plemena koje je Muhamed proterao iz Medine jer su obožavali četvrto beduinsko božanstvo Manat. Bile su verovatno iz plemena Hazraj ili iz plemena Auz. Unajmljivane su da podoje (dovoljno je bilo samo jednom) nekog nepoželjnog princa ili nekog bogatog naslednika kojega su njegovi sunaslednici hteli da uklone. Stoga su ustanovljeni i „kušači otrovnog mleka“ mladići koji su spavali s dojiljama i sisali ih neposredno pre no što bi bile pripuštene da podoje dete koje im je bilo povereno. Tek ako njihovim ljubavnicima ne bi bilo ništa, mogle su da uđu u odaju dojenčeta...“

Dr Suk je zaspao pred zoru misleći kako nikada neće saznati šta mu je Đelsomina rekla te večeri. On je za njen glas bio potpuno gluv.

ĆIRILO (Konstantin Solunski, ili Konstantin Filosof; 826. ili 827-869) - Svetitelj istočnog hrišćanstva, grčki predstavnik u hazarskoj polemici, jedan od apostola slovenske pismenosti. Sedmo dete Leona drugia, koji je u Solunu obavljao vojničke i administrativne poslove za vizantijski dvor, Konstantin je promenio niz dužnosti činovničkih i diplomatskih i odrastao među golim crkvama bez ikona, u vreme kad su u Carigradu ikonomrsci bili na vlasti. Među njima bilo je dosta Solunjana i Konstantin je učio od ljudi koji su bili istaknuti protivnici ikona.

LavMatematičar, koji mu je predavao Homera, geometriju, aritmetiku, astronomiju i muziku, bio je ikonomrzac i rođak carigradskog patrijarha ikonomrscu Jovana Gramatika (837-843); stojao je u vezi sa Saracenicima i njihovim kalifom Ma-

munom. Drugi Konstantinov nastavnik, čuveni filozofi kasnije patrijarh, Fotije, koji mu je predavao grama-

**Portret Konstantina Solunskog, svetog Ćirila,
prema fresci iz IX veka**

tiku, retoriku, dijalektiku i filosofiju, nosio je nadimak hrišćanskog Aristotela i bio s Lavom Matematičarem pokretač humanističke obnove u kojoj je vizantijski svet još jednom shvatio da je potomak antičke helenske loze. Fotije je upražnjavao hermetičke i zabranjene nauke, astrologiju i magiju, vizantijski car ga je nazivao „hazarskom njuškom“, a na dvoru je kružila legenda da je Fotije još u mladosti prodao dušu nekom hebrejskom čarobnjaku. Konstantin je voleo jezike, smatrao da su večni kao vetrovi i menjao ih kao hazarski kagan žene raznih vera. Proučavao je, pored grčkog,

slovenski, hebrejski, hazarski, arapski, samarićanski, ili jezike pisane gotskim ili „ruskim“ pismom. Odrastao je i kasnije živeo u neutoljivoj žeđi za lutanjima. Nosio je jednu ponjavu uvek sobom, govorio: gde mi je ponjava tu i zavičaj, i vek je proveo najviše među divljim plemenima gde je, pošto bi se ruikovao, uvek morao prebrojati prste. Samo su bolesti bile kakva-takva ostrva mira u njegovom životu. Čim bi se razboleo zaboravljao bi sve druge jezike osim maternjeg. Njegove bolesti, doduše, uvek su imale bar dva uzroka. Kada je solunska partija protivnika ikona bila 843. svrgnuta s vlasti i posle smrti cara Teofila proglašena obnova kulta ikona, Konstantin se morao skloniti u manastir na maloazijskom kopnu. Mislio je - i Bog se povukao da napravi mesta svetu. Naše oko je meta stvarima pred sobom. Sve one nišane u njega, a ne obratno. Potom je bio prinuden da se vrati u prestonicu i da javno istupi protiv svojih nekadašnjih učitelja i zemljaka, braneći ikone. - Iluzija je da su nam misli u glavi - tada je zaključio. - Glava i mi celi smo u mislima. Mi i naše misli to je kao more i struja u njemu - naše telo je struja u moru, a misli samo more. Tako telo pravi mesta sebi u svetu probijajući se kroz misli. Duša je pak, korito i jednom i drugom...

Tada je napustio još jednog svog bivšeg učitelja. Svog starijeg brata Metodija, koji nije nikada napao istomišljenike. Video je kako za sobom ostavlja svog negdašnjeg duhovnog oca i brata i kako mu postaje starešina.

U službi carigradskog dvora bio je najpre arhont jedne slovenske pokrajine, potom učio na prestoničkoj duhovnoj školi, kao sveštenik postao patrijaršijski bibliotekar pri crkvi Svete Sofije u Carigradu, profesor filosofije na carigradskom univerzitetu i tu je zbog izuzetne emdacije stekao počasno

zvanje „filosofa“ koje je nosio do kraja. Ali, on se držao drugog puta i mornarskog uverenja da je meso mudrih riba škodljivo i tvrđe od mesa glupih riba. Tako samo glupi jedu i glupe i mudre, a mudri probiraju i traže glupe.

On koji je prvu polovinu svog veka proveo bežeći od ikona, drugu polovinu tog veka proveo je noseći ih kao štit. Ali, ispostavilo se da se na ikonu Bogorodice mogao navići, ali na Bogorodicu ne. Kada ju je mnogo godina kasnije u hazarskoj polemici poredio sa služinčadi iz kaganove pratnje, uporedio ju je s čovekom, a ne sa ženom.

Tada je prevalila polovina njegovog stoleća i navršila se polovina njegovog života.

Uzeo je tri zlatnika i stavio ih u svoju kesu misleći: prvi ću dati sviraču u rog, drugi pojcima u crkvi, a treći nebeskim anđelima pevačima. I tako je krenuo na svoja beskrajna putovanja. Nikada nije mogao lnrve od ručka pomešati s mrvama večere. Bio je u stalnom pokretu. Godine 851. otišao je u arapsku kalitu u Samaru kod Bagdada i kada se vratio s tog diplomatskog puta, u ogledalu je video prvu boru na čelu i nazvao je saracenskom borom. Navršavala se godina 859. i Konstantin je postao vršnjak Aleksandra Velikog, koji je umro u 33. godini koliko je sada imao i on.

- Imam mnogo više vršnjaka pod zemljom nego na zemlji - mislio je tada - vršnjaka iz svih vremena; iz doba Ramzesa III, kritskog lavirinta ili iz vremena prve opsade Carigrada. A biću i ja podzemni vršnjak mnogima od živih. Samo što stareći ovde, na zemlji, uvek menjam vršnjake pod zemljom izdajući mrtve mlade od sebe...

A potom je došla još jedna opsada grada čije je ime nosio. Dok su Sloveni 860. opsedali Carigrad, Konstantin je na maloazijskom Olimpu pravio u tišini monaške ćelije zamku

za njih - gradio prva pismena slovenske azbuke. Prvi put je načinio oba slova, ali slovenski jezik je bio toliko divalj da mastilo nije moglo da ga zadrži, pa je načinio drugu azbuku od rešetkastih slova i u njih je zatvorio taj nepokorni jezik, kao pticu. Kasnije, kada je pripitomljen i kada je naučen grčkom (jer jezici uče druge jezike), slovenski jezik se mogao uhvatiti u ona prvobitna, glagoljska pismena...

Daubmanus prenosi ovakvu priču o nastanku slovenske azbuke. Jezik varvara nikako se nije hteo ukrotiti. Jedne brze tronedeljne jeseni sedela su braća u ćeliji i uzalud pokušavala da ispišu pismena koja će se kasnije zvati ćirilicom. Posao im nije polazio za rukom. Iz ćelije videla se lepo polovina oktobra i u njemu tišina čas hoda duga i dva široka. Tada je Metodije skrenuo pažnju bratu na četiri krčaga koja su stajala u prozoru njihove ćelije, ali spolja, s one strane rešetaka.

- Da su ti vrata zabravljena kako bi došao do jednog od tih krčaga? - upitao je. Konstantin je razbio jedan od krčaga, uneo krhotine deo po deo kroz rešetku u ćeliju i tu ponovo sastavio u celinu krčag lepeći ga pljuvačkom i glinom s poda ispod svojih nogu.

Tako su uradili i sa slovenskim jezikom, razbili ga na parčad, uneli ga kroz rešetke ćirilskih slova u svoja usta i ulepili krhotine svojom pljuvačkom i gčkom glinom ispod svojih tabana...

Iste godine vizantijskom caru Mihailu III stiglo je poslanstvo od hazarskog kagana koji je molio da mu se iz Carigrada uputi osoba sposobna da objasni osnove hrišćanskog učenja. Imperator se obratio za savet Fotiju, kojega je zvao „hazarskom njuškom". Taj čin bio je dvosmislen, ali Fotije je zahtev shvatio ozbiljno i preporučio

svog štićenika i učenika Konstantina Filozofa i ovaj je sa bratom Metodijem¹ krenuo u svoju drugu diplomatsku misiju, nazvanu hazarskom. Usput, u Hersonu na Krimu zadržali su se i Konstantin je tamo učio hazarski i jevrejski jezik, pripremajući se za diplomatski posao koji mu je predstojao. Mislio je: „Svako je krst svoje žrtve, a klinovi probijaju i krst.“ Kada je došao na dvor hazarskog kagana, sreo se tamo sa predstavnicima islamske i hebrejske vere, jer je kagan bio pozvao i njih, tako da je Konstantin ušao s njima u polemiku držeći svoje „Hazarske besede“ koje je Metodije kasnije preveo na slovenski jezik. Pobivši argumente rabina i derviša koji su zastupali judaizam i islam, Konstantin Filozof privoleo je hazarskog kagana da primi hrišćanstvo, naučio ga da se polomljenom krstu ne vredi moliti i na licu je poneo drugu, hazarsku boru.

Navršavala se 863. godina, Konstantin je bio vršnjak Filona Aleksandrijskog, filozofa koji je umro u trideset sedmoj godini, koliko je sada bilo i njemu. Konstantin je dovršio slovensku azbuku i zajedno s bratom otišao u Moravsku, među Slovene koje je znao iz svog zavičaja.

Prevodio je crkvene spise sa grčkog na slovenski, a oko njega se skupljala gomila. Nosili su oči na mestu gde su nekad bili rogovi i to se opažalo, opasivali su se zmijama, spavali s glavom na jug okrenutom, ispale zube bacali perko kuća. Gledao ih je kako vade bale prstima i jedu ih šapćući molitve. Noge su prali ne izuvajući se, pljuvali u jelo pre obeda i u „Očenaš“ ubacivali svoja varvarska imena muška i ženska iza svake reči, tako da je „Očenaš“ narastao kao hleb i nestajao istovremeno, te se morao svaka tri dana pleviti i nije se video ni čuo od ovih divljih imena što su ga gutala. Neodoljivo ih je privlačio miris crkotine, bili su brzih misli i

pevali prelepo, tako da je on plakao slušajući ih i gledajući svoju treću, slovensku boru kako ukoso silazi niz čelo, poput kaplje kiše... Posle Moravske otišao je 867. panonskom knezu Kocelju, a otuda u Veneciju i ušao u raspravu s trojezičnicima, zastupnicima nazora da su jedino grčki, hebrejski i latinski jezik dostojni bogoslužjenja. Upitali su ga Venecijanci - Je li Hrista ubio sav Juda, ili ne baš sav? A Konstantin je osećao kako mu se na obrazu pomalja četvrta, mletačka bora i kako se s onim ranijim borama, saracenskom, hazarskom i slovenskom, seče i ukršta na njegovom licu poput četiri mreže bačene na istu ribu. Dao je prvi zlatnik iz svoje kese jednom trubaču da zatrubi i upitao trojezičnike da li će se vojska odazvati na poziv ako ne razume znak trube? Bila je 869. godina i Konstantin je mislio na Beotija Ravenjanina, koji je umro u 43. godini života. Sada mu je bio vršnjak. Na papin poziv otišao je u Rim, gde je uspeo da odbrani ispravnost svojih nazora i svoje slovenske službe. S njime su bili Metodije i učenici, koji su kršteni u Rimu.

Sećajući se svog života i slušajući pojanje u crkvi mislio je: - Kao što čovek obdaren za jedan posao radi taj posao u vreme bolesti s otporom i neveštol tako bez bolesti, ali sa istim otporom i nevešto, to isto radi onaj koji za taj posao nije...

Tom prilikom u Rimu je pojana slovenska liturgija i Konstantin je svoj drugi zlatnik dao pojcima. Po prastarom načinu stavio je svoj treći zlatnik pod jezik, stupio u jedan od grčkih manastira u Rimu i umro pod novim monaškim imenom kao Ćirilo godine 869.

Važnija literatura: Veoma obimna bibliografija radova o Ćirilu i Metodiju sakupljena je u delu G. A. Ijinskog (*Опыт систематическоской кирило-мефогьевской библиографии*) sa brojnim kasnijim dopunama (Popruženko, Romanski, Ivanka Petrović i dr.). Pregled najnovijih istraživanja daje novo izdanje monografije F. Dvornika, *Les Légendes de Constantin el Méthode vw de Byzance* (1969). Nešto podataka vezanih za Hazare i hazarsku polemiku donosilo je Daubmanusovo izdanje *Hazarskog rečnika. Lexikon Cosri*. Regiemonti Borrussiae, excudebat Joannes Daubmannu 1691, ali je to izdanje uništeno.

HAZARI - o poreklu Hazara zabeležio je Teofan sledeće reči: „Pojavio se veliki narod Hazara iz najudaljenijeg kraja Berzilije, prve Sarmatije, te je zavladao celom zemljom što se prostirala od Crnog mora...“, Hazari su u V veku, kako misli Priscus, pripadali lumskom carstvu pod imenom Akatzira. Sveti Ćirilo isticao je da su Hazari spadali među one narode koji boga proslavljaju na svom, hazarskom jeziku, a ne na grčkom, jevrejskom ili latinskom. Grčki izvori Hazare nazivaju: $\chi\alpha\sigma\alpha\rho\iota$ i $\chi\omicron\tau\tilde{\xi}\rho\iota$ ili Hazarska država protezala se znatno na Zapaa oa linije Krim-Kavkaz-Volga. Senka hazarskih planina u junu pada 12 dana zvaničnici boravili su na Bosforu i u Fanagoriji. Hrišćanski (ruski) izvori kao *Nestorova hronika* tvrde da su plemena na jugu od srednjeg Dnjepra plaćala u IX veku danak Hazarima, i to krzno bele veverice po glavi ili mač. U X veku taj danak bio je u novcu.

Grčki izvori o hazaraskom pitanju potkrepljeni su jednim važnim dokumentom koji Daubmanusovo \star izdanje pominje kao „Veliki pergament“. Vizantijskom caru Teofilu bilo je, prema tom izvoru, upućeno poslanstvo iz Hazarije i jedan od poslanika imao je na telu tetoviranu hazarsku

istoriju i topografiju obeleženu na hazarskom jeziku, ali hebrejskim pismenima. U vreme kada je poslanik tetoviran, Hazari su u stvari već koristili kao azbuku za svoj jezik grčka, jevrejska ili arapska pismena ravnopravno, ali kada bi se neko od Hazara pokrstio koristio bi samo jednu od te tri azbuke, onu čijoj se veri priklonio. Na isti način Hazari koji bi se preobratali u grčku veru, u islam, ili prihvatili judaizam, počinjali su svoj hazarski jezik izvrtati tako da što manje liči na jezik Hazara koji su i dalje ostali u svojoj prvobitnoj veri. Neki izvori ne prihvataju, međutim, ono tvrđenje o tetoviranom poslaniku izneto kod Daubmanusa, nego uzimaju da je bila reč o bogato ukrašenoj posudi od soli poslatoj na dar vizantijskom imperatoru kako bi s nje mogao pročitati hazarsku istoriju i da je čitava priča o „Velikom pergamentu“ u stvari samo posledica pogrešno pročitanoog istorijskog izvora. S ovom razumnom ogradom ima jedna teškoća. Ako se prihvati da je reč o posudi od soli, ne može se shvatiti ostatak priče o „Velikom pergamentu“, a ona ide kako sledi.

Na „Velikom pergamentu“ godine su bile računane prema hazarskim velikim godinama koje su u obzir uzimale samo vreme ratova, pa su se morale preračunavati u male grčke godine. Početak pergamenta je izgubljen i to zato što je poslaniku bio prilikom nekog kažnjavanja odrubljen deo tela na kojem su bile ispisane prva i druga velika hazarska godina. Tako hazarska povest u sačuvanom delu počinje od treće velike godine u kojoj je u VIII veku (po današnjem računanju vremena) vizantijski car Iraklije preduzeo pohode na Persiju uz pomoć Hazara koji su učestvovali pod vođstvom svog kralja Ziebela u opsadi Tiflisa i 627. godine povukli se ostavivši grčke trupe same pred neprijateljem.

Tvrdili su da za svaku stvar jedan poredak vredi dok ona raste, a dmgi kad se počne smanjivati, odlazak i povratak ne potpadaju pod iste zakone, pre i posle uspeha ne vrede isti dogovori. Posle zemljotresa i bilje uvek raste na nov način i drugačije nego pre. Četvrta velika godina opisivala je hazarske pobede nad bugarskim savezom, kada je deo tog hunsko-onogurskog plemena potčinjen Hazarima, a drugi deo se pod Asparuhom povukao na Zapad do reke Dunava, među plemena koja bičuju vetar, kojima na glavi mesto kose raste trava i čija misao je ledena. Peta i šesta velika godina (ispisana na gnidima poslanika) sadržala je istorijat ratova hazarskog carstva u vreme vizantijskog cara Justinijana II. Posle svrgavanja s prestola proteran i osakaćen, Justinijan je zatočen u Hersonu, odakle je pobjegao Hazarima potpuno nag i spavao je usput pod teškim kamenom da se ne bi smrztao. Na dvoru hazarskog kagana on je lepo primljen, oženjen kaganovom sestrom, koja je primila grčku veni i uzela ime Teodora (prema imenu carice Justinijana I), ali je i dalje po hazarskom običaju smatrala da se bog javio u snu devici Mariji i oplodio je sanjivom rečju. Tako se prvi put Justinijan II spasao kod Hazara. Drugi put on će kod Hazara završiti svoj put, jer se njima može uteći, ali se od njih pobeći ne može. Kada je na hazarski dvor stiglo poslanstvo od cara Tiberija sa zahtevom da se Justinijan izruči Grcima, ovaj je još jednom pobjegao i krenuo na prestonicu. Postavši ponovo vladar, Justinijan II se nije sećao gostoprimstva kod Hazara i 711. godine poslao je kaznenu ekspediciju u Herson, mesto gde je nekada bio prognan i koji je bio pod hazarskim uticajem. Ovoga puta ovaj prodor prema hazarskom carstvu stao ga je glave. Hazari su podržali pobunjene carske trupe (Krim je u to vreme već pripadao njima) i u toj pobuni ubijen

je Justinijan II i njegov mali sin Tiberije, dete hazarske princeze i poslednji izdanak haklijeve dinastije u Vizantiji. Ukratko, Hazari su prihvatili onoga koji je bio gonjen, a uništiti onoga koji je gonio, sve u istoj osobi. Sedma i poslednja velika hazarska godina zapisana na „Velikom pergamentu“ beleži na trbuhu hazarskog poslanika da je pored Hazara postojalo na svetu još jedno drugo pleme istog imena i da je taj dvojnjak Hazara živeo daleko od pravog hazarskog plemena, da ga često brkaju s pravim Hazarima i da je povremeno dolazi do dodira putnika između dva naroda. Ti drugi Hazari pokušavali su da iz te sličnosti u imenu izvuku koristi i na stegnima prvog poslanika stajalo je upozorenje da su se ponekad na dvorovima kod kalifa i vasilevsa javljali isto tako tetovirani poslanici, koji nisu nosili na sebi hazarsku istoriju, nego povest onog drugog naroda istog imena. Ovi drugi Hazari umeli su čak i da govore hazarski, ali im to znanje nije trajalo duže od 3-4 godine, koliko traje jedna kosa. Znanje im se ponekad prekidalo usred rečenice i nisu više umeli ni da beknu. Poslanik je uveravao usmeno i ovom tetoviranom porukom da je on predstavnik pravog kagana i pravih Hazara. Napominjao je takođe da su se u jednom trenutku Grci bili vezali za taj narod-dvojnjak umesto za prave Hazare i to u razdoblju koje pokriva sedma velika hazarska godina. Godine 733. (prema današnjem računanju vremena), a u pomenutoj hazarskoj godini, car Lav III Isavrijski, ikonoznac, oženio je svog sina Konstantina kćerkom hazarskog kagana, Irinom. Iz tog braka kasnije je potekao grčki car Lav IV Hazarin (775-780). Car Lav III je bio u isto vreme umoljen da na hazarski dvor pošalje poslanstvo koje će tumačiti hrišćansku veru. Taj zahtev biće ponovljen i stotinak godina kasnije, u vreme grčkog cara

Teofila (829-842) kada su ruski Normani i Mađari ugrozili Krim, grčko carstvo i hazarsku državu. Na zahtev hazarskog kagana grčki inženjeri podigli su tada utvrđenje Sarkel i u levom uhu poslanika lepo se videlo kako se na ušću Dona podiže jedna utvrda. Na jednom od njegovih palčeva bio je prikazan hazarski napad na Kijev 862. godine. ali kako se taj palac stalno gnjojio od jedne rane zadobijene u toj istoj opsadi, slika je bila zamrljana i ostala kao trajna zagonetka, jer u času kada je poslanik bio upućen u Carigrad ta opsada još nije bila ostvarena i trebalo je na nju čekati još ravno dve decenije.

Na ovom se mestu prekida beleška o „Velikom pergamentu“ i može se odmah reći da je onaj ko je stvarao „izvod“ sa hazarskog predloška preuzeo samo vesti u vezi s grčko-hazarskim odnosima, a ostale, kojih je svakako takođe bilo tetoviranih na koži hazarskog diplomate, izostavio, ostavljajući tako „pismu koje hoda“ da nastavi svoju misiju u nekoj drugoj zemlji. O tome kao da govori vest da je hazarski poslanik završio život na dvoru nekog kalife posuvrativši svoju dušu na postavu i objavivši je tako kao prevrnutu mkavicu. Njegova ocirana koža, bila je uštavljena i ukočena kao veliki atlas stajala na počasnom mestu u kalifinom dvorcu u Samari. Prema drugim izvorima, poslanik je bio izložen brojnim neprijatnostima. Najpre je još u Carigradu morao dati da mu se odseče ruka, jer je jedan od moćnih ljudi na grčkom dvoru platio suvim zlatom drugu veliku hazarsku godinu lispisanu na poslanikovoju levoj šaci. Prema trećim izvorima, poslanik je morao dva ili tri puta da se vraća u hazarsku prestonicu i da tu biva podvrgnut ispravkama istorijskih i drugih podataka koje nosi, ili je čak bio zamenjen dragim poslanikom koji je imao utisnutu na

koži ispravljenu i dopunjenu verziju istorije. Živeo je - kako beleži *Hazarski rečnik* - kao živa enciklopedija o Hazarima i to od novca dobijenog za mirno stajanje tokom dugih noći. Bdeo je zagledan u srebrnaste krošnje drveća na Bosfora koje liče na klobuke dima. Za to vreme grčki i drugi pisari prepisivali su s njegovih leđa i stegna hazarsku povest u svoje knjige. Kažu da je po hazarskom običaju nosio stakleni mač i tvrdio da su slova hazarske azbuke dobila nazive po jelima, a brojevi prema imenima sedam vrsta soli koje su Hazari razlikovali. Sačuvana je njegova izreka koja glasi: „Da je Hazarima bolje u Itilu (hazarskoj prestonici), bilo bi im bolje i u Carigradu.“ Uopšte uzev, govorio je mnoge stvari suprotne onim ispisanim na njegovoj koži.

On ili neki njegov naslednik hazarsku polemiku održanu na dvoru hazarskog kagana ovako je objasnio. Jednom je kagan usnio anđela koji mu je rekao: „Tvoja dela nisu draga gospodu, ali tvoje namere jesu.“ Odmah je pozvao jednog od najuglednijih hazarskih sveštenika iz sekte lovaca na snove i zatražio da mu objasni san. Lovac se nasmejao i rekao kaganu: „Bog o tebi nema pojma; on niti vidi tvoje namere. niti Tvoje misli, ni tvoja dela. To što ti je anđeo došao u san i buncao. znači samo da nije imao gde da prenoći, a napolju je verovatno padala kiša. A što je kratko ostao. to je po svojoj prilici jer mu je u tvome snu suviše smrdelo. Operi svoje snove drugi put...“ Na te reči kagan se strahovito naljutio i pozvao strance da mu protumače san. „Da, ljudski snovi strahovito zaudaraju“, komentarisao je ovu priču hazarski poslanik. Umro je zato što je koža ispisana hazarskom istorijom počela strahovito da ga svrbi. Taj svrab bio je nepodnošljiv i on je preminuo s olakšanjem i srećan što će najzad biti čist od istorije.

HAZARSKA POLEMIKA - događaj koji hrišćanski izvori stavljaju u 861. godinu, prema slovu žitija Konstantina Solunskog, svetog Ćirila †, ono pisano u IX veku, a sačuvano u takozvanom rukopisu Moskovske duhovne akademije i u verziji Vladislava Gramatika iz 1469. godine. Pomenute 861. godine dođoše vizantijskom caru poslanici od Hazara i rekoše: „Oduvek poznajemo samo jednoga boga, koji je nad svima i njemu se klanjamo prema Istokn, a držimo se drugih svojih paganskih običaja. Jevreji nas, pak, nagovaraju da primimo njihovu veru i obred, a Saraceni s druge strane, nudeći mir i druge darove, vuku nas u svoju veru govoreći: „Naša je vera bolja, nego kod svih drugih naroda" - stoga se obraćamo vama gajeći staro prijateljstvo i ljubav, jer ste vi (Grci) veliki narod i držite carsku vlast od Boga, te tražeći vaš savet, molimo da pošaljete učena muža od vas, pa ako bude nadvladao u spom Jevreje i Saracene - prihvat ćemo vašu veru.“

Kada je grčki car upitao Ćirila da li bi pošao Hazarima, ovaj je odgovorio da bi na takav put pošao peške i bos. Daubmanus ✨ smatra da je Ćirilo ovim hteo da kaže kako mu je potrebno da se spremi za taj put onoliko vremena koliko treba pešice ići od Carigrada do Krima, jer je Ćirilo u to vreme još uvek u snu bio nepismen i nije znao kako se san odbravlja iznutra, to jest nije umeo da se probudi kad sam hoće. Ipak se prihvatio zadatka, usput u Hersonu naučio jevrejski i preveo jevrejsku gramatiku na grčki, spremajući se za polemiku najavljenju na dvoru hazarskog kagana. On i njegov brat Metodije †prošli su Meotsko jezero i Kaspijska vrata kavkaskih gora i tu ih je već presreo kaganov izaslanik. Upitao je Konstantina Filozofa zašto dok govori uvek drži

knjigu pred sobom, dok Hazari svu mudrost vade iz grudi kao da su je prethodno progutali. Konstantin mu je odgovorio da se bez knjige oseća nag, a nagom čoveku ko će verovati da ima mnogo haljina? Taj hazarski izaslanik došao je u susret Konstantinu i Metodiju iz hazarske prestonice Itila u Sarkel na Donu odakle je prispeo u Herson. Odveo je potom vizantijske poslanike u Semender na Kaspijskom moru, letnju rezidenciju kagana, i tu je održana polemika. Kada je na dvoru, gdesu već bili prisutni Jevrejski i saracenski predstavnik, postavljeno pitanje kakav rang za večerom da mu odrede, Konstantin je uzvratio: „Dedu sam imao velikog i vrlo slavnog, koji je stajao blizu cara, a pošto se dobrovoljno odrekao date mu slave, bi proteran i došavši u tuđinu, osiromaši i tamo me rodi. A ja, tražeći staru dedovsku čast, nisam uspeo da je steknem; Adamov sam naime, unuk.

- Vi slavite Trojicu - reče kagan za večerom prilikom jedne zdravice - a mi jednoga boga, kao što je u knjigama. Otkuda to?

A Filosof će na to:

- Knjige propovedaju Reč i Duh. Ako ti ko ukazuje čast, a tvoju reč i duh ne poštuje, a drugi opet poštuje sve troje, koji ti, dakle, od njih dvojice bolje ukazuje Čast?

Na to jevrejski predstavnici upitaše:

- Reci, dakle, kako može žena smestiti u svoju utrobu boga, na kojega ne može ni gledati, a kamoli ga roditi?

Filosof, pak, pokazujući na kagana i prvog njegovog savetnika, reče:

- Ako će neko kazati da prvi savetnik ne može udvoriti kagana, a opet će reći da poslednji njegov sluga može kagana udvoriti i čast mu ukazati, recite mi, kako treba da ga nazovemo: ludim ili razumnim?“

Tada su se u polemiku umešali Saraceni i Konstantin Filozof je tada bio upitan o jednom običaju koji je upoznao još kod saracenskoga kalife u Samari. Saraceni su, naime, na kuće hrišćana spolja stavljali slike đavola. Na svakim hrišćanskim vratima bio je po jedan lik demona. I Saraceni, koji su već davno pokušavali da otruju Konstantina, upitaše:

- Možeš li, Filozofe, razumeti šta ovo znači?

A on reče:

- Vidim demonske likove i mislim da tu unutra stanuju hrišćani, pa kako ovi zajedno sa njima živeti ne mogu, beže od njih napolje. A tamo gde takvih slika spolja nema, tu su oni unutra zajedno sa ukućanima...

Drugi hrišćanski izvor o hazarskoj polemici do nas je došao jako oštećen u obliku legende o pokrštanju Kijevljana u X veku. Iz te legende, u kojoj se među učesnicima kijevske polemike o tri religije javlja Konstantin Filozof - Ćirilo (iako je on živio sto godina ranije), može se nazreti dokument koji je prvobitno govorio o hazarskoj polemici. Kada se odstrane nanosi i naknadne redakcije iz X i kasnijih vekova, izveštaj o hazarskoj polemici iz tog izvora izgledao bi otprilike ovako.

Jedan od hazarskih kagana, koji je imao mnogo sreće u ratovima protiv Pečenega i Grka, od kojih je uzeo Herson (Kerč na Krimu), odao se posle vojničkih uspeha lagodnom životu. Hteo je da ima toliko žena koliko je vojnika izgubio u ratovima. „Imao je mnogo žena“, kaže jedna verzija ove legende objavljena u Veneciji 1772. godine na srpskom jeziku, „i želeći da ima žene svih vera, ne samo što se klanjao raznim idolima nego je zbog svoje sklonosti prema ženama i naložnicama hteo i sam da ispoveda razne vere.“ Ovo je dalo povoda raznim strancima (Grcima, Arapima,

Jevrejima) da požure sa svojim poslanicima kaganu želeći da ga što pre obrate u svoju veru. Nešto više uspeha od Jevrejina i Saracena imao je u polemici koja se zapodenula na dvoru hazarskog kagana - kaže ovaj izvor - Konstantin Filosof, kojega su poslali grčki carevi. Ali konačnu odluku kagan ipak nije mogao da donese, kolebao se i najzad je prevagnulo učešće jedne njegove srodnice, u kojoj se može prepoznati uloga hazarske princeze Ateh, poznate nam iz trećeg izvora. Njeni ljudi su nagovorili kagana da ih pošalje među Jevreje, Grke i Saracene da se osvedoče na licu mesta kakvo je njihovo učenje. I kada se to „žensko“ poslanstvo vratilo, hrišćanstvo je predloženo kao najposrednija vera, a poslanici su otkrili kaganu da je njegova rođaka, čiji su oni ljudi, već odavno primila hrišćanstvo.

Treći izvor koji se bavi hrišćanskim izvorima o hazarskoj polemici - Daubmanus - smatra da je ova vest uplašila kagana. Sreća je tako prešla na stranu jevrejskog predstavnika u času kada je kagan ustanovio da i hrišćani poštuju *Stari zavet* kao i Jevreji. Pošto mu je to i Konstantin potvrdio kagan se okrenuo sasvim na stranu nekog Romanjota, koji je iz Grčke prebegao Hazarima i zastupao žestoko judaizam.

- Od nastrojice tumača snova - rekao je taj Romanjot kaganu - vi Hazari nemate razloga da se bojite jedino od mene, rabina. Jer, iza Jevreja ne stoji ni kalifa sa zelenim jedrima svoje flote, ni grčki vasilevs s krstom nad vojskama. Iza Konstantina Solunskog dolaze koplja i konjice, a iza mene, jevrejskog rabina, ogrtači za molitvu...

Tako je govorio rabin i kagan se bio okrenuo sasvim njemu i njegovim razlozima, kada se u polemiku umešala princeza Ateh i još jednom preokrenula ishod razgovora. Ta

presudna reč u hazarskoj polemici, koju je izrekla Ateh obraćajući se jevrejskom učesniku, glasila je:

- *Kažeš: ko hoće bogatstvo, neka se okrene Severu, ko hoće mudrost Jugu! Ali, zašto te slatke i mudre reči govoriš meni ovde na Severu, umesto Mudrosti koja te čeka u zemlji tvojih otaca? Zašto nisi otišao tamo gde svetlost polaže svoja jaja, gde se vekovi trljaju o vekove, da piješ kiselu kišu Mrtvoga mora, da poljubiš pesak što teče umesto vode iz jerusalimskih česama u kosom mlazu kao zategnuti zlatni konac? Nego mi kažeš da sanjam mrklu noć i samo je u tvojoj javi malo mesečine. Zašto meni to govoriš?*

- *Još je jedna sedmica osiromašila i istanjila se. Istrošila je svoj najsvečaniji dan, za koji ti kažeš da počinje u Palestini, onaj dan koji je ljubomorno čuvala sve do danas, ali je sada došao rad i na njega. Daje ga nerado, deo po deo. Uzmi svoj tal, uzmi svoju Subotu i potom idi. Idi Mudrosti i reci sve što si meni hteo kazati. Bićeš srećiniji. Samo pazi: ko hoće da osvoji tvrđavu mora najpre da osvoji svoju dušu...*

No tebi uzalud sve ovo govorim, jer nosiš oči u ustima i vidiš tek kadprogovoriš. Moj je zaključak sledeći: ili ti ne valja poslovice, ili te na Jugu ne čeka niko, jer čeka nekog drugog. Inače, kako da razumem zašto si ovde na Severu i sa mnom?

Na te reči princeze Ateh hazarski kagan se prenu i reče rabinu da je čuo kako Jevreji sami priznaju da ih je njihov Bog odbacio i rasuo po svetu. – Želite li vi da nas privučete svojoj veri zato da biste imali drugove u svojoj bedi i da bismo i mi, Hazari, kao vi od Boga bili kažnjeni i po celom svetu rastureni?

Tako se kagan odvratio od Jevrejina i ponovo nađe da su najispravniji razlozi Konstantina Filozofa. On sa svojim doglavnicima pređe u hrišćanstvo, a grčkom caru posla pismo koje se navodi u Ćirilovom životu i glasi:

„Ti si nam poslao, gospodaru, takva čoveka koji nam je objasnio svetlost hrišćanske vere i rečju i delom i uverismo se da je to prava vera i zapovedismo ljudima da se dobrovoljno krste..

Prema drugom izvoru, kagan je tada, prihvativši Konstantinove razloge, sasvim iznenada odlučio da zarati na Grke umesto da primi njihovu veru. Rekao je: „Vera se ne prosi nego na maču dobija.“ Napao ih je iz Hersona i kada je s uspehom okončao pohod zatražio je od grčkog cara jednu grčku princezu za ženu. Car je postavio jedan jedini uslov - da hazarski kagan pređe u hrišćanstvo. Na veliko čuđenje Carigrada kagan je to prihvatio i tako su Hazari pokršteni.

ČELAREVO (VII-XI vek) - arheološko nalazište sa srednjovekovnim grobljem, u blizini Dunava, u Jugoslaviji. Nije nađeno i naselje koje je hranilo groblje. Ne zna se pouzdano ko je sahranjivan u čelarevskom groblju, ali je pouzdano da se na njemu mogu zapaziti osobenosti Avara, persijski uticaji na predmetima nađenim u grobovima i da su u njemu otkrivene menore (prikazi jevrejskog obrednog sedmokrakog svećnjaka) s drugim jevrejskim simbolima i retkim zapisima na hebrejskom. Nalazišta u Kerču na Krimu čuvaju ploče s istim tipom menore kao u Čelarevu.

Menora iz Čelareva

Sve to navelo je stručnjake na sledeće zaključke: da u okolini Novog Sada (gde se nalazi i Čelarevo) ima nalaza koji odstupaju od uobičajenih avarskih ostataka i ukazuju da možda treba pomišljati na neki drugi supstrat koji se doselio u Panonsku niziju pre dolaska Mađara. O tome ima i pisanih tragova. Anonimni notar kralja Bele, Abdul Hamid iz Andaluzije i Kinam smatraju da su na ovom predelu kraj Dunava naseljeni stanovnici turskog porekla (Ismailćani) koji za sebe uzimaju da su potomci doseljenika iz Horezma. To sve kao da ukazuje da je nekropola u Čelarevu pripadala delimično judaiziranim Hazarima. Dr Isajlo Suk †, arheolog i arabist s ovog područja, koji je veoma rano radio na otkopavanjima u Čelarevu, ostavio je belešku nađenu posle njegove smrti. Ta beleška se ne odnosi na samo Čelarevo

nego na sudove o njemu. Ona glasi: „Za one sahranjene u Čelarevu, Mađari bi hteli da su to Mađari ili Avari, Jevreji da su to Jevreji, Muslimani da su to Mongoli, niko ne želi da to budu Hazari. A oni su ponajpre... Groblje je puno polomljenih grnčarskih sudova s urezanim menorama. Kako kod Jevreja polomljeni grnčarski sud obeležava propalog, izgubljenog čoveka i ovo je groblje propalih i izgubljenih ljudi, što su Hazari i bili na tom mestu i možda u tom vremenu.“

Zelena knjiga

ISLAMSKI IZVORI

www.crowarez.org

O HAZARSKOM PITANJU

AKŠANI, JABIR IBN (XVII vek) - prema verovanju anadolskih leutara (svirača u def ili šaigiju) to ime nosio je neko vreme šejtan, i pod njim se prikazao jednom od najčuvenijih deflija XVII veka - Jusufii Masudiju. Ibn Akšani je i sam bio veoma vešt svirač. Zapisan je njegov prstomet za jednu pesmu, pa se tako zna da je pri sviranju koristio više od deset prstiju. Bio je naočit čovek, nije imao senku i nosio je plitke oči, kao dve izgažene barice. Svoja shvatanja o smrti nije hteo da objavi ljudima, ali ih je prenosio posredno, pričajući priče, upućujući ih da čitaju snove, ili da preko lovaca na snove dođu do saznanja o smrti. Njemu se pripisuju dve izreke: 1) smrt je prezimenjak snu, samo to prezime nije nam poznato; 2) san je svakodnevni kraj života, mala vežba smrti, koja mu je sestra, ali svaki brat nije podjednako blizak sestri. Jednom je i praktično hteo da pokaže ljudima kako deluje smrt i to je sproveo na primeru nekoga hrišćanskog vojskovođe čije se ime sačuvalo: zvao se Avram Branković i ratovao je u Vlaškoj gde se, kako je šejtan tvrdio, svaki čovek rađa kao pesnik, živi kao lopov i umire kao vampir. Izvesno vreme Jabir Ibn Akšani proveo je kao turbelar - čuvar turbeta sultana Murata, i tu je neki nepoznati posetilac zabeležio nekoliko Akšanijevih reči:

- Čuvar zabavlja turbe - zapisuje nepoznati - pustivši da u njegov mrak padne teški zvuk iz brave kao da unutra ostavlja ime kijuča. Mrzovoljan je kao i ja, seda na kamen do mene i sklapa oči. U času kad već mislim da je zaspao u svom delu senke, čuvar podiže ruku i pokazuje mi moljca

koji lebdi negde u tremu turbeta, izišao iz naših haljina ili iz persijskih prostirki zgrade.

- Vidiš - obraća mi se on nezainteresovano kukac je duboko gore pod belim zidom trema i primetan je samo zato što se kreće. Moglo bi se odavde pomisliti da je ptica duboko u nebu, kad bi se zid shvatio lcao nebo. Moljac taj zid verovatno tako i shvata i jedino mi znamo da nije u pravu. A on ne zna ni to da mi to znamo. Ne zna ni da postojimo. Pa pokušaj sada da opštiš s njime, ako možeš. Možeš li da mu kažeš nešto - bilo šta - ali tako da te on shvati i da si ti siguran da te je on shvatio do kraja?

- Ne znam - odgovorio sam - a možeš li ti?

- Mogu - uzvratilo je mirno starac, pljesnuvši dlanovima ubio moljca i pokazao mi ga smrvljenog na dlanu.

- Misliš li da nije razumeo šta sam mu rekao?

- Tako možeš i sveći, gaseći je između dva prsta da pokažeš da postojiš - primetio sam.

- Naravno, ako je sveća u stanju da umre... Zamisli sada - nastavio je - da postoji neko ko zna, dok mi ovo znamo o moljcu. to isto o nama. Neko kome je poznato na koji način, čime i zašto je omeđen ovaj naš prstor, ono što mi smatramo nebom i uzimamo kao da je neomeđeno - neko ko nije u stanju da nam se približi i da nam da do znanja da postojimo sem na jedan jedini način - ubijajući nas. Neko čijim se duhom hranimo, neko ko našu smrt nosi u svojoj ruci kao jezik, kao sredstvo opštenja s nama. Ubijajući nas, taj nepoznati nas obaveštava o sebi. I mi kroz naše smrti, koje su možda samo pouka nekoj skitnici koja sedi kraj ubice, mi kažem, kroz naše smrti kao kroz odškrinuta vrata sagledavamo u poslednjem trenutku neka nova polja i neke druge međe. Taj šesti i najviši stupanj smrtnoga straha (na

koji nema sećanja) drži zajedno u igri i povezuje sve nas nepoznate učesnike.

Hijerarhija smrti u stvari je ono jedino što omogućuje sistem dodira između različitih ravni stvarnosti u jednom inače nesagledivom prostranstvu u kojem se smrti kao odjeci u odjecima ponavljaju beskonačno...

Dok čuvar govori, ja zaključujem: ako je to što mi on kazuje stvar mudrosti, iskustva ili načitanosti, onda to ne zaslužuje pažnju. Ali šta ako se on jednostavno našao u ovom času na jednom takvom stajalištu s kojeg ima bolji pogled i vidik nego mi ostali, ili on sam dan ranije?...

Jabir Ibn Akšani potom je živeo lutalački još neko vreme, noseći svoje glazbalo načinjeno od oklopa bele kornjače. Skitao je po selima Male Azije, svirao i puštao strele gatare. kradući i proseći dva sita brašna na sedmicu. Poginuo je 1699. godine po Isi na neobičan način. U to vreme obilazio je četvrtkovišta (mesta gde se vašar održava četvrtkom) i, gde seo - gde ustao, zadevao je ljude. Pljuvao im u lule, vezivao im točkove na kolima jedne za druge ili turbane u čvor, tako da su uzajamno razmotavali čalme, itd. Kada bi prolaznike izazvao toliko da nasrnu na njega, dok bi ga složno batinali, sekao im je kese i prazio džepove. Kao da je čekao da mu prođe vreme. Jednoga dana, kada je ocenio da je prošlo, potražio je nekog seljaka koji je imao žutu kravu i platio mu da je dovede na određeno mesto i u zakazani sat. Mesto je bilo godinu dana nevino od svakog zvuka. Seljak je pristao, doveo kravu, a ona je probola Ibna Akšanija i ovaj je ostao na mestu mrtav. Umro je lako i brzo kao da je zaspao i pod njim se u tom času pojavila senka, jedino možda zato da dočeka njegovo telo. Za njim je ostao def od oklopa bele kornjače koji je toga dana prohodao, pretvorio se opet u

životinju i otplivao u Crno more. Leutari veruju da će, kada se Jabir Ibn Akšani vrati na svet, i njegova komjača opet postati beli leut koji će mu zameniti senku.

Sahranjen je u Trnovu blizu Neretve, na mestu koje se i sad zove „Šejtanov grob“. Posle toga na godinu dana jedan hrišćanin sa Neretve, koji je dobro znao Akšanija za života, ode u Solun nekim poslom. U Solunu uđe u nekakav dućan da kupi raklju - dvokraku viljušku kojom se dve vrste mesa, svinjsko i goveđe, odjednom stavljaju u usta. Kad gospodar dućana iziđe preda nj da ga usluži, čovek odmah prepoznade njemu Akšanija i upita ga otkud on u Solunu, kada ga sahraniše ima godina u Trnovu.

- Prijatelju - odgovori mu Akšani - ja san umra, pa san od Alaha osuđen za vike vikova, pa ti ovdi trgujem i iman svega. Samo mi ne traži kantara, jer ti ja merit više ne mogu. Zato i prodajem sablje, noževe, viljuške i oruđa koja se broje a ne mere. Ovde san vavik, samo mi se na 11. petak svake godine valja naći u grobu. Nego, ja ću tebi dat robe na veresiju koliko oćeš, ako ćeš mi učinit pismo da ćeš vratit kad rećemo...

Neretljanin pristade, mada je bio dan kad lule cvile i ne vuku, načini pismeno s rokom posle 11. petka koji pada u mesecu rebi-ul-evelu, zaoštri crni štap na eljdovo zrno i vrati se kući uzevši robe koliko je hteo. Usput na samoj Neretvi napade ga nekakav grdan vepar, i jedva se odbranio štapom, ali mu životinja ipak otkide komad plavoga pojasa. Kad dođe mesec rebi- -ul-evel, Neretljanin uoči 11. petka uze pištolj i onu viljušku kupljenu u Solunu, raskopa „Šejtanov grob“ i nađe u njemu gde leže dvojica. Jedan poleđuške, pa puši na lulu s dugim kamišem, a drugi postrance i, ćuti. Kada poteže pištolj na njih, onaj štopuši dunu, mu dim u lice i reče:

- Ja sam Nikon Sevast, meni ne moreš ništa, ere sam ukopan na Dunavu - i istog trena iščeznu; ostade samo čibuk za njime u raci. Tada se okrete i onaj drugi i Neretljanin u njemu poznade Akšanija, koji mu s prekorom reče:

- E, prijatelju moj, ja san moga pogubit tebe u Tesaloniki, ma nisan tija, nego san te pomoga. Sad pogubi ti mene na tvojoj viri...

I u tim rečima nasmeja se Akšani i Neretljanin mu vide u ustima komad svog plavog pojasa... Tada se prenu, okrete pištolj orozom nagore i opali u Akšanija. Akšani pokuša da ga domaši rukom, ali beše već kasno, samo ga ogrebe, jer pištolj sastavi i pogodi. Akšani riknu ko vo i ispuni grob krvlju.

Kod kuće Neretljanin odloži oružje i maši se za onu dvokraku viljušku, kad - nje nigde. Dok je pucao u Akšanija, ovaj mu beše ukrao viljušku...

Prema drugom predanju, Jabir Ibn Akšani uopšte nije umro. Jednoga jutra 1699. godine u Carigradu bacio je list lovora u čabar s vodom i zagnjurio u vodu glavu da opere perčin. Zagnjuren nije ostao duže od nekoliko trenutaka. Kad je izvadio glavu iz vode i udahnuo vazduh, oko njega više nije bilo ni Carigrada ni carstva u kojem se umivao. Nalazio se u istambulskom hotelu A kategorije „Kingston“, tekla je 1982. godina po Isi, imao je ženu, dete i belgijski pasoš, govorio je francuski i samo je još uvek pred njim na dnu lavaboa marke „F.Primavesi & Son, Corrella, Cardiff“, plivao jedan list lovora.

AL BEKRI, SPANJARD (XI vek) - glavni arapski hroničar hazarske polemike. Njegov tekst je tek nedavno publikovan (*Kunik and Rosen*, 44); preveo ga je s arapskog

Marquart (*Osiuropaische und oslasia- tische Streifzuge*, Leipzig 1903, 7-8). Uz Al Bekrija sačuvana su još dva izveštaja o hazarskoj polemici, odnosno pokrštavanju, ali nisu potpuni, pa nije uvek izvesno da li se odnose na prevođenje Hazara u judaizam, u hrišćanstvo ili u islam. Pored Ištakhrijevog izveštaja koji je u ovom delu izgubljen, tu su izveštaji Masudija Starijeg, autora sapisa „Zlatni pašnjaci“, koji smatra da su Hazari napustili svoju veru za vlade Haruna Al Rašida (786-809) u vreme kada su brojni Jevreji izgnani iz Vizantije i iz Kalifata u Hazariju, gde su bili primljeni bez otpora. Drugi hroničar polemike bio bi Ibn Al Atir, ali njegovo svedočenje nije sačuvano u izvornom obliku nego ga prenosi Dimaski. Najzad, tu je kao najpouzdaniji i najiscrpniji izvor hroničar hazarske polemike Al Bekri koji tvrdi da su Hazari, posle 731. godine i ratova s kalifima, od Arapa prihvatili s mirom i islam. Doista, arapski hroničari, Ibn Rustah i Ibn Fadlan pominju mnoge islamske bogomolje u hazarskom carstvu. Oni govore i o „dvostrukom kraljevstvu“, što bi značilo da je u hazarskoj državi islam u jednom trenutku bio usvajan na ravnopravnoj osnovi s nekom drugom veroispovešću, pa je kagan ispovedao Muhamedovu veru. a hazarski kralj judaizam. Prema Al Bekrijevom svedočenstvu, Hazari su potom prešli u hrišćanstvo i najzad su, posle polemike pod kaganom Savrijel-Ovadijom 763, prihvatili judaizam, pošto je prethodno islamski predstavnik u polemici izostao jer je otrovan još na putu.

Al Bekri je uzimao (prema mišljenju Daubmanusa ☆) da je prvo napuštanje vere u času kad su Hazari prešli u islam najvažnije i presudno. *Božija knjiga* je slojevita - pisao je

on – i o tome svedoči prvi imam kad kaže: „Nijedna reč iz te knjige poslata preko Anđela nije sišla s neba da mi je on nije kazivao u pero, nijedna napisana, da je ja nisam ponovio naglas. I svaku mi je objasnio osam puta: doslovno značenje i duhovni smisao, redak koji je promenjen prethodnim redom i redak koji menja sledeći, tajnu i dvosmislenost, pojedinačno i opšte.“ Sledeći neke putokaze medicinara Zaharije Razija, Al Bekri je smatrao da se tri vere - islam, hrišćanstvo i judaizam - mogu uzeti kao tri nivoa *Božije knjige*. Svaki narod le slojeve u stvari usvaja iz *Božije knjige* onim redom koji mu najviše odgovara i time iskazuje svoju najdublju prirodu. Prvi sloj značenja i nije uzimao u razmatranje, jer to je onaj doslovni, koji se zove *avam* i dostupan je svakom čoveku bez obzira na veru. Drugi sloj - sloj aluzija, prenesenih značenja, koji se zove *kavas* i koji razume elita, predstavlja hrišćansku crkvu, pokriva sadašnji trenutak i zvuk (glas) *Knjige*. Treći sloj nazvan *avlija* koji obuhvata okuitna značenja predstavlja jevrejski sloj u *Božijoj knjizi*, sloj mističke dubine i brojeva, sloj pismena knjige. A četvrti, *anbija* - sloj proročkih zračenja i sutrašnjice, predstavlja islamsko učenje u njegovom najbitnijem značenju, duh *Knjige*, ili sedmu dubinu dubine. Tako su Hazari najpre prihvatajući najviši sloj (anbiju), a tek potom ostale slojeve *Božije knjige*, i to ne redom. pokazali da im najviše odgovara islamsko učenje. Tako oni nikada potom nisu u stvari napustili islam, mada su u međuvremenu prelazili iz hrišćanstva u judaizam.

Za to je dokaz činjenica da je poslednji hazarski kagan. pre no što je Hazarsko carstvo propalo, prešao ponovo u prvobitno prihvaćenu veru i prihvatio islam, kako je lepo zabeležio Ibn Al Atir.

Izveštaj Spanjarda Al Bekrija bio je pisan biranim arapskim jezikom, onim istim kojim su govorili anđeli, ali se poslednjih godina života u dubokoj starosti Bekrijev stil promenio. Bilo je to u trenutku kad je počeo hraniti svoju šezdeset sedmu godinu, bio je ćelav, levoruk i desnonog i jedino je još uvek nosio par lepih krupnih očiju kao dve male plave ribe. Jedne noći sanjao je da neka žena udara u njegova vrata. Iz postelje je lepo video njeno lice, napuderisano ribljim brašnom kao što čine device, jer su vrata imala otvor prema mesečini. Kad je prišao da je pusti u kuću ispostavilo se da ona kucajući uopšte nije stajala pred vratima nego sedela na zemlji. Tako sedeći, bila je visoka koliko Al Bekri. Ali, kada je počela ustajati to je toliko dugo trajalo i išlo u takvu visinu, da se Al Bekri prestravio i probudio umesto u svojoj postelji, gde je sanjao pomenuti san, u nekom kavezu nad vodom. Bio je mladić od dvadeset godina, levonog, duge kovrdžave kose i brade za koju je bilo vezano jedno sasvim neobrazloženo sećanje - umače on tu bradu u vino i njome pere prsa nekoj devojci. Nije znao ni reči arapskog jezika, i s tamničarem koji mu je pekao hleb od brašna mlevenih mušica, tečno je govorio na nekom jeziku koji je tamničar razumeo, a on ne. Tako on u stvari nije više znao ni jedan jezik i to je bio jedini trag onog starog njega od pre buđenja. Kavez je visio nad vodom i kad bi naišla plima, samo mu je glava virila iznad talasa, a za vreme oseke mogao je rukom pod sobomda uhvati raka ili kornjaču jer se tada voda mora povlačila, a nadolazila voda reke, i on se prao slatkom vodom od slane. Pisao je u tom kavezu urezujući zubima slova u oklop raka ili kornjače, ali nije umeo da pročita zapisano i puštao je životinje u vodu ne znajući kakve poruke šalje u svet. U drugim prilikama,

hvatajući kornjače u vreme oseke na njihovim oklopima bi primao poruke, čitao ih, ali ni reč od pročitanog nije razumeo. Umro je sanjajući slane ženske sise u umokcu od pljuvačke i zubobolje i učeći ponovo jezik *Božije knjige* od drveta o koje je bio okačen.

ATEH (početak IX veka) - prema islamskom predanju na dvoru hazarskogkagana živela je neka rođaka vladareva poznata sa svoje lepote. Pred njenim odajama stajali su veliki psi čuvari srebme dlake i šibali repom sami sebe po očima. Bili su uvežbani da stoje nepomično i moglo se videti kako povremeno, ne pokrećući se s mesta, mokre po svojim prednjim nogama. Kotrljali su u dnu grudi suglasnike kao kamenje, a pred spavanje bi skoturali za sobom svoje duge repove kao brodsku užad. Ateh je imala srebrne oči i nosila umesto dugmadi praporc tako da se po zvuku moglo znati na ulici da li se princeza u dvoru odeva ili svlači za počinak.

Ali, njeni se praporci nikada nisu čuli. Princeza je uz pamet bila obdarena i neobičnom sporošću. Disala je ređe no što drugi kijaju i u svojoj tromosti gajila strahovitu mržnju prema svemu i svakome ko bi hteo da je nagna na ubrzano delovanje, bez obzira da li je stvar na koju je bila nagonjena imala nameru i sama da ostvari. Kao postava te haljine sporosti u njenom razgovoru ispoljavala se jedna druga naklonost - nikad se nije dugo zadržavala na istom predmetu i opšteći s ljudima skalaitala je kao ptica s grane na granu. Ali se zato nekoliko dana kasnije opet vraćala neočekivano na započetu priču i nastavljala i nepitana ono što je jednom odbila da razmotri, odlutavši za svojim lepršavim mislima. To potpuno odsustvo razlikovanja važnih predmeta u govoru od sporednih i savršena ravnodušnost prema svim temama

razgovora tumači se nesrećom koja je zadesila princezu u hazarskoj polemici.

Naime, Ateh je bila pesnikinja, ali jedino što se sačuvalo od njenih reči glasi: „Razlika između dva *da* može biti veća nego između *da* i *ne*“ Ostalo se samo pripisuje njoj.

Smatra se da je u arapskim prevodima sačuvan izvestan broj njenih pesama ili tekstova nastalih po njenom staranju. Naročito su privukle istraživače hazarskih prilika u vreme preobraćenja ovog naroda pesme posvećene hazarskoj polemici.

Po jednom mišljenju, to su bile ljubavne pesme i tek su naknadno upotrebljene kao argumenti u pomenutoj polemici, kada su hroničari te polemike počeli da beleže događaje. Bilo kako mu drago, u toj polemici Ateh je učestvovala s velikim žarom i s uspehom je pobijala i hebrejskog i hrišćanskog učesnika u polemici, tako da je na kraju pomogla islamskom predstavniku, Farabi Ibn Kori i zajedno s hazarskim kaganom, svojim gospodarom, prešla u islam. Grk koji je učestvovao u polemici, osetivši da gubi, udružio se s jevrejskim poslanikom i oni su zajedno osudili princezu Ateh da bude predata podzemnim silama dva pakla - hebrejskom Belijaalu i hrišćanskom Satani. Da ne bi morala tako završiti, Ateh je odlučila da dobrovoljno utekne u treći pakao, islamskom Iblisu. Pošto nije mogao [^]i cehti promeniti odlukii druga dva pakla, Iblis joj je oduzeo pol, osudio je da zaboravi sve svoje pesme i svoj jezik, sem jedne reči koja glasi „ku“, ali joj je darovao večiti život. Poslao joj je zloduha po imenu Ibn Hadraš , koji joj se prikazao u obliku noja, i on je izvršio ovu presudu. Tako je princeza Ateh ostala večito da živi i mogla je na svaku od svojih misli i svojih reči da se vrati ponovo bezbroj puta i ne žureći se,

jer joj je večnost otupila osećaj šta u vremenu dolazi pre a šta posle. Ali. ljubav je mogla imati samo u snu. Tako se princeza Ateh potpuno posvetila svojoj sekti lovaca na snove, hazarskih sveštenika koji su se bavili stvaranjem neke vrste zemaljske verzije onog nebeskog registra koji pominje *Sveta knjiga*. Njena i njihova veština omogućavala joj je da u tuđe snove pošalje poruke, svoje ili tuđe misli i, čak, predmete. Princeza Ateh mogla je doći na san čoveku mlađem od sebe hiljadu godina i bilo koju stvar mogla je poslati osobi koja ju sanja isto tako bezbedno kao skorotečom na konju pojenom vinom. Samo mnogo. mnogo brže... Opisan je jedan takav postupak princeze Ateh. Stavila je jednom ključ svoje ložnice u usta i čekala dok nije čula muziku i krhki glas mladog ženskog čeljadeta kako izgovara sledeće reči:

- Postupci u čovečijem životu su poput jela, a misli i osećanja kao začini. Neće dobro proći onaj ko posoli trešnje ili sirćetom zalije kolač...

Kada te reči behu izgovorene, ključ iz princezinih usta nestade i ona je, kažu, znala da je tako izvršena zamena. Ključ je otišao onome kome su bile name- njene reči, a reči u zamenu za ključ došle su princezi Ateh...

Daubmanus ✧ tvrdi da je princeza Ateh još uvek bila žrva u njegovo vreme i jedan leutar iz XVII veka neki Turčin iz Anadolije po imenu Masudi, sreo ju je i razgovarao s njom. Taj čovek učio je veštinu lovaca snova i posedovao neku vrstu arapske verzije hazarske enciklopedije ili rečnika, ali u času kada je sreo princezu nije još uvek poznavao sve odrednice tog registra, pa nije prepoznao reč „ku“ kada ju je princeza Ateh pomenula. Ta reč je iz hazarskog rečnika i označava vrstu voća i da je to shvatio, Masudi bi se setio ko

je pred njime i mogao je sebi uštedeti sve kasnije napore u svojoj veštini; od nesrećne princeze mogao je naučiti o lovu na snove više no iz bilo kakvoga rečnika. Ali nije ju poznao i pustio je svoj najbolji ulov misleći da je bezvredan. Zato je Masudija, kako veii jedna legenda, njegova rođena kamila pljunula u oči.

ZIDAR MUZIKE - Hazari su imali graditelje koji su tesali i postavljali ogromne komade stena od soli na puteve vetrova.

Na putu svakogod četrdeset hazarskih vetrova (od kojih su pola bili slani, a pola slatki) zidana je po jedna skupina slanah mramorova i kad bi naišlo svakogodišnje doba obnavljanja vetrova, svet se skupljao na takvim mestima i slušao ko je od graditelja sastavio najlepšu pesmu. Jer, vetrovi su u dodiru s gromadama provlačeći se između njih ili češljajući im vrhove, svirali uvek drugu pesmu sve dok mramorovi ne bi zajedno sa zidarima iščezli zauvek isprani kišama, šibani pogledima prolaznika i lizani jezicima ovnova i bikova.

Jedan od takvih zidara muzike, Arapin, pođe sa nekim Jevrejinom i Hazarom da čuje kako će sproleća svirati njegovo kamenje. Kod nekog hrama, gde su sanjani u grupi zajednički snovi, Jevrejin i Hazar se posvađaju i u međusobnom obračunu izginu. Arapin koji je za to vreme spavao u hramu, bude optužen da je ubio Jevrejina, jer se znalo da muje sused i da se nisu trpeli. Tako zatražiše Jevreji za njega smrt. Arapin je pomislio: ko se zameri na tri strane, neće uteći na četvrtu. Jer, u hazarskoj državi Grke štiti hrišćanski zakon, Jevreje jevrejski, Arape islam, dakle zakoni mnogo obuhvatniji od hazarske države... Stoga se Arapin branio na taj način što je tvrdio... [na ovom mestu

tekst je oštećen]. I tako je umesto smrtne kazne dobio da vesla na galiji i stigao još da čuje muziku mramorova pre no što su se raspali u tvrdoj tišini o koju se čelo razbija.

IBN (ABU) HADRAŠ - šejtan koji je uzeo pol princezi Ateh. Obitavao je u paklu na mestu gde se seku putanja Meseca i putanja Sunca. Bio je pesnik i o sebi je zapisao sledeće stihove:

*Užasnu se Abisinci kad im priđem ženi,
A uz njih i Grci, Turci, Guri i Sloveni...*

Pesme Ibn Hadraša sakupio je jedan čovek, po imenu Al Mazrubani, koji je pribirao stihove demona i u XII veku sastavio knjigu demonske poezije (uporediti arapsku zbirku Ahmada Abu Al Ale, Al Maari, koja beleži ovaj podatak).

Ibn Hadraš je jahao konja velikog koraka. Svaki dan se i danas čuje po jedno kopito njegovog konja u kasu.

KAGAN - naziv hazarskog vladara, dolazi od tatarske reči kan, što znači knez. Prema tvrđenju Ibn Fadlana, kagane su Hazari sahranjivali pod vodom, u potocima. Kagan je uvek delio vlast sa svojim suvladarom od kojeg je bio stariji samo koliko da se njemu nazovedobar dan pre no onom drugom. Po svoj prilici kagan je predstavljao stam vladarsku, možda tursku porodicu, a kralj ili beg, njegov suvladar, bio je iz naroda, dakle Hazar. Jedino svedočanstvo iz IX veka (Jakubi) govori da je već u šestom veku uz kagana postojao i njegov predstavnik, kalifa. O suvladarstvu kod Hazara najbolje svedočanstvo ostavio je Al Ištakhri. Njegov tekst, nastao 320. godine po hidižri (932. godine po Hristu), ide kako sledi:

„Što se tiče hazarske politike i načina upravljanja, njihov vladar zove se kagan Hazara. On je višeg ranga od hazarskog kralja (bak ili beg), sem što ga kralj imenuje (da je mu zvanje kagana). Kada hoće da naimenuju kagana, dovedu izabranika i dave ga komadom svile sve dok mu se dah skoro ne prekine, a onda ga upitaju: ‚Koliko dugo želiš da vladaš?‘, a on odgovara: ‚Toliko i toliko godina.‘ Ako umre pre isteka roka, nikom ništa. Ako ne, ubijaju ga čim se navrší pomenuta godina. Kagan ima moć samo u kući uglednih. Nema pravo da naređuje i da zabranjuje, ali je poštovan i svet pada ničice u njegovom prisustvu. Kagan se bira iz grupe uglednika koji nemaju ni moć ni novac. Kada na nekoga od njih dođe red da uzrne vladarsko mesto, oni ga biraju ne gledajući na njegovo imovno stanje. Doznao sam od pouzdane osobe da je videla na ulici jednog mladog čoveka gde prodaje hleb. Govorilo se da kad je kagan umro nije bilo drugog koji zaslužuje mesto kagana sem toga mladića, ali je on bio musliman, a mesto kagana daje se samo Jevrejima.“

Kaganovi suvladari bili su obično odlični ratnici. Jednom su posle neke pobede neprijateljima odneli kao plen i pticu kukuviju koja je kricima otvarala izvore pitke vode. Neprijatelji su onda došli da žive s njima. Tada je vreme počelo vrlo sporo da protiče.: Starili su za godinu koliko ranije za sedam godina, njihov kalendar, podeljen na tri meseca - Sunčev, Mesečev i period bez mesečine, morali su da menjaju. Radali su se za dvadeset dana, u jednom letu imali su devet žetvi, a potom devet uzastopnih zima da pojedu požnjeveno. U danu su pet puta išli na počinak petnaest puta kovali i sedali za trpezu, mleko irn se držalo samo u noćima bez meseca koje su trajale toliko dugo da su

zaboravljali gde su im putevi, a kada bi najzad svanulo nisu se mogli poznati, jer su jedni odrasli, a drugi ostarili. I znali su da kada se ponovo smrkne, to se pokoljenje neće više nikada videti. Slova koja su ispisivali lovci na snove postajala su sve veća i veća, jedva su uspevali da im se obisnu o krake crtajući ih, knjige su poslale nedovoljne i počeli su pismena ispisivati po padinama bregova; reke su tekle strahovito dugo do velikog mora i jedne noći, dok su konji pasli na mesečini, kaganu je na san došao anđeo i rekao mu:

- Tvorcu su drage tvoje namere, ali tvoja dela nisu. Tada je kagan upitao lovce na snove šta znači njegov san i otkuda dolazi hazarska nesreća. Jedan je od lovaca rekao da dolazi veliki čovek i vreme se ravna prema njemu. Na to je kagan uzvratio:

- Nije tačno, mi smo se smanjili i otuda naše nevolje.

Potom je udaljio od sebe hazarske sveštenike i lovce na snove i naredio da se pozovu jedan Jevrejin, jedan Arapin i jedan Grk da mu objasne san. Rešio je da zajedno sa svojim narodom pređe u veru onoga čije objašnjenje bude najprihvatljivije. Kada je na dvoru kaganovom zapodenuta polemika o tri vere, kagan se opredelio za argumente arapskog učesnika, Farabija Ibn-Kore Ć, koji je pored ostalog, dao zadovoljavajući odgovor na sledeće kaganovo pitanje:

- Šta osvetljava naše snove, koji se dešavaju u potpunoj pomrčini, iza sklopljenih očiju? Sećanje na svetlost, koje više nema, ili svetlost budućnosti, koju kao predujam uzimamo od sutrašnjeg dana, mada još nije svanuo?

- U oba slučaja to je nepostojeća svetlost - uzvratio je Farabi Ibn-Kora. – Prema tome, svejedno nam je koji je

odgovor tačan i pitanje treba uzeti kao nepostojeće.

Kaganu koji je primio islam sa svojim doglavnicima nije sačuvano ime. Zna se da je sahranjen pod znakom elif (arapsko slovo u obliku polumeseca). Drugi izvori kažu da se zvao Katib pre no što se izuo i oprao noge da bi ušao u džamiju. Svoje staro imei obuću nije više našao kad je posle molitve izašao na sunce.

KORA, FARABI IBN (VIII-IX vek) - islamski predstavnik u hazarskoj polemici . Vesti o njemu su retke i protivurečne. Al Bekri ☉, najvažniji islamski hroničar hazarske polemike ne pominje mu ime. Smatra se da je to iz poštovanja prema Ibn-Kori. Ibn-Kora, naime, nije voleo da se u njegovom prisustvu pominju imena, pa ni njegovo vlastito. Smatrao je da svet bez imena postaje jasniji i čistiji. Isto ime skriva i ljubav i mržnju i život i smrt. Voleo je da kaže da mu je to prosvetljenje došlo u času kad mu se jedna mušica udavila u oku dok je gledao ribu, koja je tako bila nahranjena mušicom. Prema nekim svedočanstvima, Ibn-Kora nije ni stigao u hazarsku prestonicu i nije učestvovao u čuvenoj polemici, mada je bio pozvan. Po tvrđenju Al Bekrija, hebrejski učesnik u polemici poslao je čoveka da otruje ili poseče Ibn-Koru, prema drugim izvorima Farabi je bio zadržan na putu i stigao je pošto je rasprava već bila zaključena. Ishod polemike, međutim, pokazuje da je islamski predstavnik bio i te kako prisutan na dvoru hazarskog kagana. Kada su se učesnici iznenadili što vide Ibn-Kom, mada su neki od njih smatrali da mu već treba kovati prstenje za daću i da je mrtav, on je mimo skrstito noge i pogledavši ih očima koje su bile kao dve plitke čorbice od luka, rekao:

- U detinjstvu, davno, video sam na jednoj livadi kako su se sudarila dva leptira; malo šarenog praha prešlo je s jednog krila na drugo i odlepršali su dalje, a ja sam ovaj slučaj zaboravio. Sinoć na putu jedan čovek, zamenivši me ko zna s kime, udario me je sabljom. Pre no što sam produžio put iz mog obraza mesto krvi izbilo je malo leptirovog praha...

Sačuvan je jedan od glavnih argumenata za koje se uzima da ga je u korist islama upotrebio Farabi Ibn-Kora. Hazarski vladar pokazao je predstavnicima tri religije - Jevrejinu, Arapinu i Grku - jednu paru. Bila je trougaona i s jedne strane nosila je oznaku vrednosti od pet suza (kako su Hazari označavali svoj novac), a s druge sliku koja predstavlja čoveka na odru kako trojici mladića kraj sebe pokazuje svežanj prutova. Kagan je tražio od derviša, rabina i monaha da mu protumače sliku na pari. Islamski izvori kažu da je hrišćanski predstavnik u polemici tvrdio da je reč o drevnoj grčkoj priči: otac na samrtničkom odru sinovima pokazuje da su jaki samo udruženi, kao nesalomivi snop pruća, dok ih je razdvojene lako lomiti jednog po jednog. Jevrejin je tvrdio da slika predstavlja udove ljudskog tela koji samo zajedničkim naporom održavaju telo. Farabi Ibn-Kora nije se složio s ovakvim tumačenjima. On je tvrdio da je troroga nomizma iskovana u paklu, pa ni značenje slike ne može biti onakvo kako je kod prethodnika navedeno. Ona prikazuje ubicu koji je zbog zločina osuđen da popije otrov i već se nalazi na za to pripremljenom odru. Pred njim su tri demona: Asmodej, demon hebrejske Gehene, Ahriman, šejtan islamskog Džehenema i Satana, đavo hrišćanskog pakla. Ubica drži tri pruta u ruci što znači da će

biti ubijen ako tri demona budu zastupila ubijenoga, a spasen ako se demoni odreknu odbrane njegove žrtve. Poruka trorogog perpera je, dakle, jasna. Pakao je šalje na zemlju kao opomenu ljudima. Žrtva koju ne zastupa nijedan od tri demona, ni islamski, ni hebrejski, ni hrišćanski demon, ostaće neosvećena, a njen ubica biće pošteđen. Najopasnije je, dakle, ne pripadati ni jednom od ta tri sveta, kao što je slučaj s Hazarima i njihovim kaganom. U tom siučaju potpuno ste bez zaštite i može vas ubiti ko hoće, a da ne strada...

Jasno je da je Farabi Ibn-Kora na ovaj način ukazivao kaganu da je neophodno i nesumnjivo korisnu za njega i njegov narod da napusti svoju dotadašnju veru i da pređe u onu od tri moćne veroispovesti čiji predstavnik ume najbolje da mu protumači svet i pruži najtačnije odgovore na njegova pitanja. Kaganu je tumačenje slike Farabija Ibn-Kore izgledalo najubedljivije i on je prihvatio njegove argumente, priklonio se islamskom učenju, skinuo pojas i pomolio se Alahu.

Oni islamski izvori koji smatraju da Ibn-Kora uopšte nije učestvovao u polemici i da nije ni stigao na dvor hazarskog kagana, jer je bio otrovan još na putu, pozivaju se na sledeći tekst koji bi prema njima mogao predstavljati životopis Farabija Ibn-Kore. Ibn-Kora je bio uveren da je čitav njegov život u stvari već zapisan u nekoj knjizi i da je udešen prema nekoj davno ispričanoj priči. Čitao je hiljadu i jednu noć i hiljadu i dve druge slične povesti, ali ni u jednim ni u drugim pričama nikada nije našao onu prema kojoj je tekao njegov život. Imao je konja brzog, da su mu uši letele kao ptice, a on je stajao u mestu. Tada ga je kalifa iz Samare poslao u Itil da razgovara s hazarskim kaganom i pridobije ga za islam. Ibn-Kora je počeo da se sprema za svoju misiju,

nabavio je pored ostalog divan pesama hazarske princeze Ateh^v i među njima našao i jednu koja mu se učinila kao ona prava i dugo tražena povest prema kojoj je udešen njegov život. Jedino što se nije slagalo i što je iznenadilo Ibn-Koru u tom tekstu jeste da je on govorio o ženi, a ne o čoveku. Sve ostalo se slagalo, čak je i kaganov dvor bio nazvan „školom“. Ibn-Kora je zapis preveo na arapski misleći kako je istina samo jedan trik. Prevod glasi:

Zapis o putnici i škoi

Putnica ima pasoš koji na Istoku smatraju zapadnim, a na Zapadu istočnim. Njen pasoš, dakle, pobuđuje sumnju i na Istoku i na Zapadu, ona baca dva hlada, desno sen, a levo senku. U dnu jedne šume izbrazdane stazama ona traži čuvenu školu na kraju dalekog puta, gde treba da položi svoj najviši ispit. Njen pupak je kao pupak presnoga hleba, a njen put tako dug da jede godine. Došavši najzad pred šumu, ona sreća dva čoveka i pita ih za put.

Oni jegledaju oslanjajući se na svoje oružje i čute iako su rekli da znaju gde je škola. Potom jedan od njih pokazuje: idi pravo i na prvoj raskrsnici staza skreni levo i opet levo, tako ćeš se naći pred samom školom. Putnica zahvaljuje misleći kako je dobro što joj nisu pregledali putnu ispravu, jer tada bi sigurno posumnjali u nju kao u strankinju i tražili bi njene zadnje namere. Ona nastavlja put, skreće prvom stazom levo, pa opet levo; prema datim uputstvima uopšte nije teško snaći se, ali na kraju druge leve staze leži, umesto škole, velika močvara. I pred močvarom stoje smešeci se dva naomžana čoveka koje ona već poznaje. Kroz osmeh traže oprostjenje i kažu:

- Pogrešno smo objasnili: trebalo je da ideš na prvom raskršću desno, pa opet desno i tamo je škola. Ali mi smo morali da proverimo tvoje namere i da utvrdimo da li zaista znaš put, ili se samo pretvaraš da ne znaš. Ali, sada je već kasno i ti danas više ne možeš stići do škole. A to znači više nikad. Jer škola od sutra više neće postojati. Ti si, dakle, promašila svoj cilj za čitav život zbog ove male prevare, ali valjda shvataš da je zbog bezbednosti drugih bilo neophodno da tako postupimo i zaštitimo se od mogućih zlih namera putnika koji traže školu. Ali, nemoj zbog toga prebacivati ni sebi. Da si skrenula suprotno od puta koji smo ti pokazali, to jest da si išla desno umesto levo; opet bi izašlo na isto, jer tada bismo znali da nas obmanjuješ, da u stvari znaš put do škole iako pitaš za njega, i morali bismo da te proverimo, jer bi tvoje namere bile očigledno sumnjive čim ih kriješ od nas. Tako se do škole zapravo uopšte ne može stići. Međutim, tvoj život nije žrtvovan uzalud: on je iskorišćen da se jedna stvar na svetu proverí. A to nije malo...

Tako su govorili ljudi, a putnica je sada imala jednu jedinu utehu - svoj pasoš, koji nije pokazala i o kojem ljudi kraj baruštine i ne sanjaju kakve je boje. Ali, u isto vreme time ih je obmanula i omela njihovu proveru, što znači da je njen život ipak žrtvovan uzalud. Doduše, uzalud s njihovog stanovišta na jedan, a s njenog uzalud na drugi način. Jer, šta je njoj stalo do njihovih provera? Pa ipak, stvar u svakom slučaju izlazi na isto i tako se svrha njenog bitisanja, koja više nije pred njom, mora neizbežno pomeriti uz tok vremena; i sada ona počinje da misli da svrha nije bila u školi nego negde na putu do škole, ma koliko samo traženje bilo uzaludno. To traženje njoj u sećanju odjednom biva sve lepše i lepše, i naknadno joj postaju vidljive mnoge lepote puta, i

ona zaključuje da se prelomna stvar dogodila ne na kraju puta, pred školom, nego negde mnogo ranije, u prvoj polovini putovanja, što nikada ne bi pomislila da put nije bio uzaludan. U okviru preraspodele sećanja, u kojem kao trgovac nekretninama promeće ponovo sve svoje nasleđe, ona počinje da obraća pažnju na nove pojedinosti, u uspomnama jedva zabeležene. Između tih pojedinosti ona traži one najvažnije stalno se opredeljujući za sve manji i manji broj, dok nemilosrdnim svođenjem i sve strožim izborom ne dolazi do jednog jedinog prizora iz sećanja:

Sto i na njemu čaša vina bojenog drugim vinom. Tek ulovljeno meso šljuke pečeno na balezi kamile. Još hranljivo od sinoćnog sna ptice. Vreo hleb s mrkim licem tvog oca i pupkom tvoje matere. I sir od mlade i stare ostrvske ovce. Kraj obeda na stolu sveća s kapljom ognja na vrhu, do nje Božija knjiga i mesec džemaz-ul-aker teče kroz nju.

KU (*Driopteria filix chazarica*) - vrsta ploda s Kaspijskog mora. Daubmanus* je zabeležio o tom plodu sledeće: Hazari neguju jednu vrstu voća koja nigde na svetu ne uspeva sem kod njih. Ono je obraslo nečim što liči na riblju krljušt, ili krljušt šišarke, raste na veoma visokom stablu i plodovi na granama izgledaju kao ribe koje krčmari kače žive za peraja nad ulazom u znak da ima riblje čorbe. Ponekad to voće ispušta glasove kao u zebe. Na ukusu je veoma hladno i pomalo slano. U jesen, budući da je sasvim lako i da nosi košticu koja pulsira kao srce, padajući s grane jedno vreme leti mašući perajima kao da pliva kroz talase vetra. Dečaci ga love pračkama, a i jastrebovi se ponekad

prevare i odnesu ga u kljunu pomislivši da je riba. Otuda hazarska poslovice koja kaže: „Arapci će nas pojesti misleći kao kobac da smo riba, a mi smo ku.“

Reč *ku* - ime tog voća - šejtan je jedinu ostavio u sećanju hazarske princeze Ateh pošto je zaboravila svoj jezik. Ponekad, noću, čuje se glas ku-ku! To princeza Ateh izriče jedinu reč koju zna i plače pokušavajući da se seti svojih zaboravljenih pesama.

MASUDI JUSUF (sredina XVII veka - 25.IX 1689)
- čuveni svirač u šargiju (leut), jedan od pisaca ove knjige.

Izvori: Nešto podataka o Masudiju prikupio je Daubmanus u svome izdanju, a ovi su, opet, crpeni iz muzičkih rukopisa XVII veka. Prema tim izvorima, Masudi je triput zaboravljao svoje ime i tri puta promenio zanat, ali su uspomenu na njega sačuvali oni kojih se prvo odrekao - muzičari u Anadoliji. Leutarske škole u Izmiru i Kuli bile su rasadnici legendi o Masudiju u XVIII veku i te legende su predavane uz njegove čuvene prstomete. Masudi je sačuvarao prepis jedne arapske verzije *Hazarskog rečnika* koju je dopunjavao svojom rukom, umačući pero u etiopsku kafu. Govorio je s naporom kao da treba da mokri pošto je mokrio.

Masudi je poreklom iz anadolske porodice. Tvrdi se da ga je sviranju učila žena, i to levoruka, koja je obrnuto strumala glazbalo. Pouzdano je da prstomet **Ć** koji su u XVII i XVIII veku koristili anadolski leutari potiče od njega.

Prema legendi, imao je posebno razvijen osećaj da proceni instrument pre no što ga čuje. Prisustvo razdešenog (nenaštimovanog) leuta u kući osećao je kao neko uznemirenje, čakmučninu. Svoj instrument je strunao i zglašavao prema zvezdama. Znao je da leva ruka svirača zaboravlja svoj posao s vremenom, ali desna nikad. Napustio

je muziku veoma rano i u vezi s tim sačuvano je jedno predanje.

Tri noći uzastopce sanjao je da mu je umirao po jedan član porodice. Najpre otac, pa žena, pa brat. A potom, četvrte noći je usnio da mu je umrla i druga žena, šarenih očiju, koje su menjale boju na hladnoći kao cveće.

Pre no što ih je sklopila, njena dva oka izgledala su kao dva zrna žutog grožđa kroz koje se naziru semenke. Ležala je sa svećom u pupku i kosom su jojvezali bradu da se ne smeje. Probudio se i više nikada u životu nije usnio nijedan san. Bio je užasnut. On drugu ženu uopšte nije imao.

Obratio se nekom dervišu i upitao ga šta da misli o ovakvom snu. Ovaj je otvorio *Knjigu* i pročitao mu:

- O, dragi moj sine! Ne govori o svojem snu svojoj braći! Jer će skovati zaveru protiv tebe.

Nezadovoljan ovim odgovorom, upitao je o značenju sna svoju jedinu ženu, a ona mu je odgovorila:

- Ne govori nikom o svojem snu! Jer na onome kome ga poveriš izvršiće se tvoj san, a ne na tebi.

Tada je Masudi rešio da potraži nekog lovca na snove † nekog ko bi stvar mogao poznavati iz ličnog iskustva.

Objasnili su mu dasu lovci na snove postali retki, ređi nego ranije, da je veća verovatnoća da će ih sresti ako krene na Istok nego na Zapad, jer oni svi vuku poreklo i veštinu od plemena Hazara koje je nekada živelo na ogran-cima Kavkaza, gde raste crna trava. Masudi je uzeo šargiju i krenuo duž mora na Istok.

Pomislio je: „Čoveka treba prevariti pre no što ti nazove dobro jutro, posle je kasno.“ Tako je s žurbom počeo njegov lov na lovce snova. Jedne noći probudio ga je neki čovek. Masudi je ugledao pred sobom starca čija je brada bila seda

samo po vrhovima, kao leđa ježa. Došljak je upitao Masudija da li je možda viđao u snovima ženu šarenih očiju, boje beloga vina. Menjaju boju kao cveće na hladnoći! - dodao je nepoznati. Masudi je rekao da ju je video.

- Šta je bilo s njom?

- Umrla je.

- Kako znaš?

- Umrla je u mom snu na moje oči, kao moja druga žena. Ležala je sa svećom u pupku i vezanom kosom.

Tada je starac zaridao i rekao slomljenim glasom:

- Umrla! A ja za njom idem od Basre dovde. Njena se spodoba seli iz sna u san i ja lutam za njom prateći one koji je sanjaju već tri godine.

Tada je Masudi shvatio da je pred njime čovek kojeg traži.

- Jeste li vi lovac na snove, kada ste mogli toliko ići za ženom?

- Ja lovac na snove? - začudio se starac. – Kakvo je to pitanje? Pa lovac na snove ste vi, a ja sam običan ljubitelj vaše veštine. Likovi koji lutaju iz sna u san mogu umreti samo u snovima rođenog lovca na snove. Vi, lovci na snove ste groblja, a ne mi.

- Ona je prevalila hiljade milja da bi umrla u vašem snu. Samo, vi sada više nećete sanjati. Sada možete jedino otpočeti sopstveni lov. Ali ne na ženu s očima boje vina. Ona je mrtva i za vas i za svakog drugog. Morate poterati novu lovinu...

Tako je Masudi od starca dobio prva uputstva o svom novom zanimanju i doznao sve što se o lovcima na snove može doznati. Ako čovek raspolaže dobrim pisanim i usmenim izvorima - upozorio je starac - može se uputiti u ovu veštinu prilično dobro. To je kao onaj sufija koji je

izvršio *taubu*, pokajao se i našao svoj *makam* poštujući sve propise. Toliko možeA bilo ko. Ali, pravi uspeh u ovom poslu može imati samo onaj ko je rođen za to, kome sam Bog pomogne da dostigne nebesko prosvetljenje - *hal*. Najbolji lovci na snove bili su hazarski lovci, ali Hazara odavno nema. Sačuvala se samo njihova veština i delimično njihov rečnik, koji govori o toj veštini. Oni su mogli da prate likove koji se javljaju u tuđim snovima i da ih gone kao divljač od čoveka do čoveka, čak i kroz snove životinja ili demona...

- Kako se to postiže? - upitao je Masudi.

- Sigurno ste opazili da čovek pre no što zaspi, u onom dvovlašću između jave i sna posebno usklađuje svoj odnos prema zemljinoj teži. Njegove misli oslobađaju se tada od privlačnosti zemlje u pravoj srazmeri sa silom kojom zemljina teža pojačano deluje na njegovo telo. U takvom času pregrada između misli i sveta postaje porozna, propušta čovečije misli na slobodu poput onih sita što imaju tri gustine. U tom kratkom trenutku kada se studen najlakše uvlači u čovečije telo, njegove misli kipe iz njega i mogu se pročitati bez većeg napora. Osobe koje obrate pažnju na onoga ko pada u san moći će i bez vežbe da uhvate šta on misli u tom času i na koga se misli odnose. Ako upornom vežbom uđete u ovu veštinu posmatranja čovečije duše u času kada je otvorena, trenutak tog otvaranja možete pratiti sve duže i sve dublje u san i u njemu možete loviti kao u vodi otvorenih očiju. Tako nastaju lovci na snove.

Ti ispovednici sanjača, kako su ih Hazari nazivali, beležili su pažljivo svoja osmatranja snova kao što negde rade osmatrači neba ili čitači sudbine iz Sunca i zvezda. Sve u vezi s tom veštinom, zajedno sa životopisima najuglednijih lovaca, sa žitijima ulovljene divljači, sakupljeno je po

naređenju hazarske princeze Ateh , zaštitnice lovaca na snove, u celinu u obliku hazarske enciklopedije ili rečnika. Taj hazarski rečnik predavali su lovci na snove s kolena na koleno i svaki od njih imao je zadatak da ga dopuni. S tim ciljem osnovali su pre mnogo vekova školu u Basri, „bratstvo čistih“ ili „prijatelje vernosti“ - sektu koja je prećutala svoja imena i izdala *Kalendar filozofa* i *Hazarsku enciklopediju*, ali te knjige je kalif Mostandži spalio zajedno s knjigama islamskog ogranka ove škole i sa spisima Avicene. Tako ta prvobitna verzija hazarskog rečnika koju je zasnovala princeza Ateh nije sačuvana, tekst rečnika do kojeg sam ja došao samo je arapski prevod i ja ti jedino taj mogu dati. Uzmi ga, dakle, ali moraš dobro naučiti sve odrednice, jer može ti se dogoditi, ako ne poznaješ dovoljno dobro rečnik svoje veštine, da najvažniju divljač svoga lova propustiš. Pazi, dakle, reči hazarskog rečnika u lovu na snove su isto što ti govori lava u pesku pred običnim lovcem.

Tako je govorio starac Masudiju i na kraju mu je uz rečnik dao i savet:

- U šargiju može svak da udara, ali lovac na snove može postati samo izabranik, onaj kome je to dato od neba. Ostavite svoj instrument! Jer, leut je izmislio neki Jevrejin, po imenu Lamko. Okanite ga se, dakle, i krenite u lov!

- Ako vaša divljač ne umre u nekom tuđem snu, kao što se meni dogodilo, odvešće vas do cilja!

- A koja je svrha lova na snove? - upita Masudi.

- Cilj lovaca na snove je da shvate da je svako buđenje samo stepenica u nizu oslobađanja iz sna. Ko shvati da je njegov dan samo tuđa noć. da su njegova dva oka isto što nečije jedno, tragaće za pravim danom, koji omogućuje istinsko buđenje iz sopstvene jave, kao što se budi iz sna, a

to vodi stanju u kojem je čovek ioš budniji no na javi. Tada će najzad videti da je jednook u odnosu na dvooke 1 slep u odnosu na budne...

I tada starac Masudiju poveri

Povest o Adamu Ruhaniju

Ako bi se sastavili svi ljudski snovi dobio bi se jedan ogroman čovek, jedno ljudsko biće veličine kontinenta. I to ne bi bio bilo koji čovek, nego *Adam Ruhani*, nebeski Adam, anđeoski predak čoveka o kojem govore imami.

Taj Adam pre Adama bio je treći razum sveta u početku, ali se toliko zaneo sobom da je zalutao; i kad se osvestio iz te vrtoglavice, odbacio je u pakao svoje saputnike u zabludama, Iblisa i Ahrimana, i vratio se nebu, ali je tamo sada umesto treći postao deseti um, jer se sedam nebeskih Kerubina našlo u međuvremenu na anđeoskoj lestvici iznad njega.

Tako je došlo do zaostajanja Adama preteče : sedam stupnjeva lestvice, to je mera njegovog kašnjenja za samim sobom i tako je rođeno vreme. Jer, vreme je samo onaj deo večnosti koji kasni. Taj anđeoski Adam, ili Praadam, koji je bio i čovek i žena istovremeno, taj treći anđeo, koji je postao deseti anđeo, teži večno da se dočepa sebe samoga i u tome na trenutke uspeva, ali ponovo pada, tako da i danas luta između desetog i drugog stupnja lestvice razuma. Čovečiji snovi su, dakle, onaj deo ljudske prirode koji potiče od tog Adama preteče, nebeskog anđela, jer on je mislio na taj način na koji mi sanjamo. Bio je brz kao što smo mi brzi samo u snu ili, tačnije, naši snovi su od njegove anđeoske brzine sazđani. I govorio je na isti način kao što mi govorimo u snu, bez sadašnjeg i prošlog vremena, samo u budućem. I poput

nas u snu ni on nije mogao da ubije ili da oplodi. Otuda lovci na snove rone po tuđim sanjama i počincima i iz njih izvlače deliće bića Adama preteče, slažu ih u celine, takozvane hazarske rečnike, s ciljem da sve te knjige zajedno sastavljene ovaplate na zemlji ogromno telo Adama Ruhanija. Ukoliko našeg anđeoskog pretka pratimo u trenutku kada je u usponu po nebeskoj lestvici, približavamo se i sami Bogu, ukoliko imamo nesreću da ga pratimo kad pada, udaljavamo se od Boga, ali ni jedno ni drugo mi ne možemo znati. Oslanjamo se na sreću uvek u nadi da će naš dodir s njime pasti u času kad je on na putu ka drugom stupnju lestvice razuma, kako bi i nas mogao povući u visine, bliže Istini.

Od našeg poziva lovaca na snove, dakle, može doći neslućena korist ili ogromna nesreća. Ali, to ne zavisi od nas. Naše je da pokušamo. Ostalo je tehnika.

Na kraju, još jedna napomena. Putevi koji jure kroz tuđe snove kriju ponekad znakove po kojima se može zaključiti je li Adam preteča na usponu ili na padini svoje staze. Ti znakovi su osobe koje se uzajamno sanjaju. Zato je krajnji cilj svakog lovca na snove da dođe do takvog para ljudi i da ga sto bolje upozna. Jer, takve dve osobe uvek predstavljaju deliće Adamovog tela iz različitih faza i nalaze se na različitim stupnjevima lestvice razuma. Sem, naravno, one najviše, druge, gde je Bog pljunuo u usta Adamu i obukao mu jezik u četiri pljuvačke. Prema tome čim naiđeš na dvojicu koji se uzajamno sanjaju, na cilju si! I posle ne zaboravi da svoje izveštaje i dopune hazarskom rečniku

ostaviš tamo gde ih ostavljaju svi uspešni lovci na snove - u džamiju u Basri posvećenu proročici Rabiji... Tako je govorio starac Masudiju. I tako je Masudi ostavio muziku i postao lovac na snove.

Najpre je seo i pročitao sve beleške o Hazarima koje su mu bile poklonjene u obliku rečnika. Na prvoj stranici te knjige pisalo je:

„U ovoj kući, kao u svim kućama, neće svi biti podjednako dobrodošli. I neće uživati istu čast. Neki će od njih imati sedište u čelu trpeze, i pred njih će biti iznete najlepše ponude, i pre ostalih oni će moći, da vide šta dolazi na sto, i da pre svih izaberu. Drugi će jesti na mestima pod promajom, a tu svaki zalogaj ima bar dva mirisa i ukusa. Treći će biti na običnim mestima, gde su svi zalogaji i sva usta jednaki. A biće, bogami, i takvih kojima će mesto biti za vratima s jeftinom čorbom, i od večere će dobiti koliko kazivač od priče koju kazuje, to jest ništa.”

Zatim je u *Hazarskom rečniku* po redu arapskog pisma bio sabran lanac biografija hazarskih i drugih ličnosti, naročito onih koje su učestvovala u prevođenju hazarskog plemena u islam. Središnja ličnost, derviš i mudrac koji je ovo preobraćenje sproveo, zvao se Farabi Ibn-Kora i o njemu je rečnik opširno pisao. Međutim, spisi su na drugim mestima imali osetne praznine. Hazarski kagan koji je na svoj dvor pozvao tri sveštenika - arapskog, jevrejskog i

hrišćanskog tra- žio je da mu se protumači jedan san. Ali, od ta tri učesnika u hazarskoj polemici nisu svi bili podjednako poznati islamskim izvorima o hazarskom pitanju i arapskom prevodu *Hazarskog rečnika*. Padalo je u oči da hrišćanskog i hebrejskog lovca na snove i učesnika u razgovorima islamski izvori ne pominju poimence, a podaci o njima i inače su bili oskudniji nego podaci o arapskom predstavniku, koji je davao argumente u korist islama, o Ibn-Kori. Dok se bavio *Hazarskim rečnikom* (a to nije dugo trajalo), Masudiju se nametnulo pitanje: ko su ona druga dvojica? Da li možda neko među hrišćanima zna svog čitača snova i zastupnika grčke vere na četvornim razgovorima u hazarskom dvoru? Da li mu je sačuvano ime? I znaju li, opet, neki od jevrejskih rabina nešto o onom drugom učesniku, o svome predstavniku na tim razgovorima? Nije li se neko među Grcima ili neko među Jevrejima obaveštavao o hrišćanskom, odnosno hebrejskom mudracu prisutnom na ovoj raspravi, kao ovo sada Masudi i njegovi prethodnici o islamskom? Argumenti tih stranaca - primetio je i zabeležio Masudi - ne izgledaju tako jaki i nisu tako iscrpni kao argumenti Farabija Ibn-Kore. Je li to zato što su argumenti Ibn-Kore zbilja bili ubedljiviji i obuhvatniji od njihovih ili su ovi, opet, jači od arapskih argumenata u hebrejskim, odnosno hrišćanskim knjigama o Hazarima. ako takvih ima? Možda i oni nas prećutkuju kao mi njih? Možda bi se mogla sklopiti jedna hazarska enciklopedija ili rečnik o hazarskom pitanju tek kada bi se sastavile sve tri priče o trojici lovaca na snove i tako dobila jedna istina? Tada bi se na određenim mestima *Hazarskog rečnika* mogle uazbučiti i uvrstiti i odrednice s imenima i biografijama hrišćanskog i jevrejskog učesnika u hazarskoj polemici, a tu bi svakako spadalo i

ponešto obaveštenja o hroničarima te polemike iz drugih sredina, od onih među Jevrejima i među Grcima. Jer, kako stvoriti Adama Ruhanija ako neki delovi njegovog tela nedostaju?

Misleći o takvim mogućnostima Masudija je hvatala jeza, on se bojava otvorenih ormara i skrinja iz kojih je virila njegova odeća i zatvarao ih je kad god bi seo uz svoj rečnik. Počeo je tragati za hebrejskim i grčkim rukopisima vezanim za Hazare, u prevojima njegovog turbana mogla se pročitati reč *Božije knjige*, ali je on trčao za nevernicima i potplaćivao Grke i Jevreje na svome putu, učio je njihove jezike kao ogledala koja drugačije odbleskuju svet. I učio da se ogleda u tim ogledalima. Njegova hazarska kartoteka rasla je i on je nameravao da joj jednoga dana doda žitije svoje divljači, izveštaj o svome delu obavljenoga posla, svoj mali prilog ogromnom telu Adama Ruhanija. Ali, kao pravi lovac, nije znao unapred kakva će ta divljač biti.

A kada nastade mesec rabi-ul-aker i treća džuma u njemu, prvi put Masudi je progledao u tuđe snove. Zanoćio je u jednom hanu kraj nekakva čoveka kome se lice nije videlo, ali se čulo da tiho pevuši neku pesmu. Masudi u prvi mah nije shvatio u čemu je stvar, ali sluh mu je bio brži od misli.

Bio je ženski ključ s rupom u osovini, koji traži mušku bravu sa stožerom u ključaonici. I nađe je. Čovek u tami do njega uopšte nije pevao, nego je pevao neko u čoveku, neko koga je čovek u senci sanjao... U hanu je bila tišina tako da se čulo kako snevaču negde u pomrčini do Masudija cveta kosa. Tada neosetno, kao u ogledalo Masudi uđe u jedan prostrani san, popođen peskom, loše zaklonjen od kiše i vetra, pun divljih pasa i žednih kamila. Odmah je shvatio da

mu pretila opasnost od sakaćenja i nasrtaja s leđa. On ipak zakorači po pesku koji se dizao i spuštao u plimama i oseckama, sledeći po svoj prilici disanje sanjača. U jednom uglu sna sedeo je čovek i vajao leut od drveta koje je prethodno ležalo u potoku okrenuto korenom ka ušću. Sada je bilo suho i Masudi zaključio da čovek gradi glazbalo na način koji je bio u upotrebi pre 300 godina i odavno napušten. San je dakle, bio stariji od sanjača. Povremeno čovek iz sna je prekidao posao i uzimao zalogaj pilava i svaki takav zalogaj udaljivao ga je od Masudija za najmanje stotina koraka. Zahvaljujući tome udaljavanju čoveka, otvorio se Masudiju vidik u dno sna, gde je bilo malo svetlosti koja je neizdržljivo smrdela. Iza nje ležalo je neko gioblje i dva čoveka u njemu su sahranjivala konja. Jedan od njih je bio onaj koji peva. Ali, sada Masudi ne samo da je čuo pesmu, nego je odjednom ugledao i pevača. U snu čoveka do njega pojavio se neki mladić s jednim sedim brkom. Masudi je zrio da srpski psi najpre ujedaju pa laju, vlaški ujedaju bez glasa, a turski najpre lanu pa ujeduju. Ovaj iz sna nije pripadao nijednoj od tih vrsta. Upamtio je njegovu pesmu i sutradan bilo je najvažnije uhvatiti sledećeg snevača koga pohodi isti mladić s jednim sedim brkom. Masudi je odmah znao kako. Prikupio je neko likoleutara i pevača, kao neku hajkačku družinu, i naučio ih da pevaju i sviraju po njegovim uputstvima. Nosio je prstenje u različitim bojama i svaka boja odgovarala je desetostepenoj lestvici kojom se služio. Pokazivao bi pevačima jedan ili drugi prst, već prema boji na prstenu, koja je opet tražila svoj glas kao što svaka životinja bira svoju vrstu hrane, i onisu pevali nepogrešivo, iako unapred nisu znali pesmu. Pevali su je na javnim mestima, pred tekijama, na trgovima uz česme, i pesma je

postajala živi mamac za one prolaznike koji noću imaju Masudijevu divljač u sebi. Takvi bi zastajali kao da im Sunce šalje mesečinu i slušali kao omađijani.

Idući tako sa svojom divljači od mesta do mesta duž crnomorske obale, Masudi je počeo uočavati osobine onih koji sanjaju traženi san. Tamo gde bi se broj ljudi koje u snu pohodi belobrki mladić uvećavao, dolazilo je do neobične promene: u govoru, glagoli su dobijali važnije mesto od imenica, a ove su opet bile izostavljane kad god je bilo moguće. Sanjali su mladića ponekad i u grupama. Neki jermenski trgovci videli su ga u snu pod vešalima podignutim na volovskim kolima. Vozio se kroz neki lepi grad od kamena i dželat mu je čupao bradu. Videli su ga potom neki vojnici kako sahranjuje konje na lepo uređenom konjskom groblju nad morem, viđali su ga s nekom ženom čije se lice nije moglo razaznati u snu, sem onih malih površina u veličini perpera gde bi belobrki ostavio trag poljupca na njenim obrazima... A tada se odjednom divljač izgubila iz vida i zametnula trag. Jedino što je Masudi mogao da učini učinio je - sve što je tokom proteklog puta opazio uneo je u svoj *Hazarski rečnik* i ti spisi stari i novi putovali su sada s njime uazbučeni u jednoj zelenoj zobnici, koja je postajala sve teža. Pa ipak, imao je osećaj da mu izmiče niz snova koji su sanjani u njegovoj neposrednoj blizini, a da on ne uspeva da ih pohvata i podeli na sanjače. Broj snevanja bio je veći od broja sanjača. Tada je Masudi najzad obratio pažnju na svoju kamilu. Zagledan u san životinje, video je svoga mladića sa žuljevitim čelom i čudnim raznobojnim brcima kao kaznom na licu. Nad njime je bilo jedno od sazvežđa koje se nikad ne kupa u moru. Stajao je uz prozor i čitao knjigu bačenu na pod između stopala. Naslov knjige je glasilo

Liber Cosri i Masudi nije znao šta te reči znače dok je sklopljenih očiju gledao u san kamile. To je bilo u času kada ga je lov doveo na negdašnju hazarsku granicu. Po poljima je bilo crne trave.

Sada je opet bilo sve više i više onih koji su primali u svoje snove na prenočište mladića s knjigom *Liber Cosri*. Tu je Masudi shvatio da ponekad cela pokolenja ili društveni staleži sanjaju isti san i u njemu iste osobe, ali i to da se takvi snovi postepeno izobličavaju i gube, da su bili češći u prošlosti nego tokom njegovog života. Ti zajednički snovi očigledno su starili. Ovde na granici, međutim, njegov lov se pretvarao u nešto novo. Odavno je opazio da mladić sa sedim brkom svakome kome dolazi na san daje po jednu potura srebra na zajam. I to pod veoma povoljnim uslovima, s 1% kamate na godinu. I te su u snu pozajmljene svote ponekad vredele u ovoj zabiti Male Azije kao verovna pisma, jer se smatralo da snevači ne smeju prevariti jedan drugoga dok je prisutan onaj snevani, koji drži sve knjige dugovanja i račune u ruci. Postojalo je, dakle, nešto kao veoma tačno vođeno dvojno knjigovodstvo, koje je obuhvatalo i udruživalo kapital jave i sna, zasnovano na opštoj prećutoj saglasnosti učesnika u transakciji...

U nekom malom mestu koje za Masudija nije imalo ime, on uđe u šator nekog Persijanca koji je na četvrtkovištu davao predstavu. Nije od sveta jaje moglo pasti na zemlju, a u sredini, na gomili ćilima, bila su postavljena mangala i pred gledaoce izvedena naga devojčica. Tiho je cvilela, nosila dve zebe u rukama i levom nikom jednu puštala, i istog trena, samo što bi zeba prhnula, hvatala pticu neverovatno brzim pokretom. Bolovala je od neobične bolesti: leva ruka bila joj je brža od desne. Tvrдила je da je

njena leva ruka tako brza da će umreti pre nje. Nikad me neće sahraniti s mojom levom rukom! Vidim je već kako počiva bez mene u nekom malom grobu bez nišana i imena kao ku brodu bez krme...

Tada Persijanac zamoli prisutne da iste večeri svi sanjaju devojčicu kako bi ozdravila i zadade im podrobno opisan san. Svet se razide, a Masudi ode prvi, s osećanjem da nosi kost u jeziku kako je zapisao u svoj *Hazarski defter*, perom umočenim u vrelu abisinsku kafu. On tu nije imao šta da traži. Persijanac je očigledno imao svoj defter. I on je bio lovac na snove. Adamu Ruhaniju moglo se, dakle, služiti na razne načine. Da li je Masudijev način bio pravi?

A tada naiđe mesec džemaz-ul-evel i druga džuma u njemu. Pod maglom rečne obale ležala je u pešku nova varoš, gola i topla. Nije se videla od magle nad vodom, ali se u vodi pod maglom videlo svako njeno minare zabodeno u brzak. A iza magle, na kopnu, ležala je tišina duboka, trodnevna, i Masudi oseti da mu se od te tišine, od te varoši i od vode koja je bila žedna, budi muški prohtev. Bio je gladan ženskoga hleba tog dana. Jedan od hajkača koje je poslao u varoš da pevaju javi da su nešto našli. Ovoga puta snevač je bila žena.

- Idi glavnom ulicom sve dok ne osetiš miris đumbira. Po tome ćeš poznati njenu kuću, jer ona u jelo stavlja đumbir.

Masudi je sišao među kuće i zaustavio se na miris đumbira. Žena je sedela kraj vatre i pred njome je ključao kotlić kao da na čorbi pucaju čirevi. Deca sa posudama i psima stajala su u redu i čekala. Ona je deci i životinjama delila kutlačom iz kazana i Masudi je odmah znao da ona to iz kazana deli snove. Usne su joj menjale boju i donja je imala oblik izvmute klupice. Ležala je na ostacima

nedojedene ribe kao pustinjski pas na kostima ulova, kada je Masudi prišao. Ponudila je i njemu kutlaču, ali je on s osmehom odbio.

- Ja ne mogu više sanjati - rekao je i ona je ostavila kotlić.

Izgledala je kao čaplja koja sanja da je žena. Masudi leže kraj nje na zemlju utrnutih noktiju i sakatih, izlomljenih pogleda. Bili su sada sami, čulo se kako divlje ose oštre žaoke o suhu koru drveta. On htede da poljubi ženu, ali se njeno lice odjednom potpuno promeni. Kao da drugi obraz dočeka njegov poljubac. Kada upita šta se desilo, ona samo reče:

- Ah, to su dani. Ne obraćaj pažnju, oni se na mome licu smenjuju desetak puta brže nego na tvome, ili na njušci tvoje kamile. Ali, uzalud se trudiš oko mojega plašta; pod njime nema onoga što tražiš. Ja nemam crne čavke. Postoje duše bez tela, koje Jevreji zovu dibucima a hrišćani kabalama, ali postoje i tela bez pola. Duše nemaju pol, ali tela ih moraju imati. Nemaju ih samo tela kojima su pol uzeli demoni. Tako se desilo i sa mnom. Sejtan po imenu Ibn Hadrash ☪ odneo mi je pol, ali mi je poštedeo život. Jednom reči, sada mi je ljubavnik još samo Koen ☆ .

- Ko je Koen? - upitao je Masudi.

- Jevrejkin kojegaja sanjam, a ti goniš. Mladić s jednim sedim brkom. On ima telo zatvoreno u tri duše, a ja dušu zatvorenu u meso, i nemogu je podeliti ni sa kim sem s njime, kada mi dođe u san. On je vešt ljubavnik i ne žalim se. Uostalom, on je jedini koji me se još seća i osim njega niko mi više i ne dolazi u snove...

Tako je Masudi prvi put sreonekoga ko zna ime njegove lovine. Mladić se, dakle, zvao Koen.

- Kako znaš? - proveravao je Masudi.

- Čula sam. Neko ga je zovnuo i on se odazvao na to ime.

- U snu?

- U snu. To je bilo one noći kada je krenuo za Carigrad. Ali, pazi, Carigrad u našim mislima uvek je stotinu paprišta zapadnije od pravog Carigrada.

Tada žena izvadi iz nedara nešto kao voće, nalik na malu ribu, ponudi to Masudiju i upita ga:

- Ovo je ku ; hoćeš li ga kušati? Ili želiš nešto drugo?

- Želeo bih da sanjaš Koena preda mnoom - reče Masudi i žena primeti s čuđenjem:

- Imaš veoma skromne zahteve. Suviše skromne s obzirom na okolnosti, ali ti očigledno toga nisi svestan. Ali, želju ću ti ispuniti; ovaj san ću sanjati naročito za tebe i poklanjam ti ga unapred. Ali se dobro čuvaj odsada: žena koja progoni onoga koga sanjaš, stići će tebe.

Ona tada spusti glavu na psa, njeno lice i ruke bili su izgrebani od bezbrojnih pogleda što kao da su se vekovima trli o nju, i primi u san Koena, koji reče:

- *Intentio tua grata et accepta est Creatori, sed opera tua non sunt accepta...*

Masudijeva lutanja bila su zaključena, od žene je dobio više nego bilo kad ranije, i sav kao prolisao požurio je da osedla kamilu i pohita natrag ka Carigradu. Njegova lovina čekala ga je u prestonici. I tada, dok je Masudi procenjivao prednosti stečene u ovom poslednjem lovu, njegova rodna kamila okrenula je glavu i pljunula ga u oči. Tukao ju je raskvašenom uzdom po gubici dok nije povratila vodu iz obe grbe, ali nikada nije odgonetnuo njeno ponašanje u tom danu.

Put mu se lepio za obuću i on je pamteći Koenove reči kao muzičku frazu, jer ih nije razumeo, išao misleći da će

morati da opere obuću na prvom konaku, jer putevi su mamili đonove koji su ih pregazili tokom dana, da vrate odneto blato na mesto.

Neki hrišćanski monah, koji sem grčkog nije znao nijedan jezik, reče Masudiju da su reči koje je upamtio latinske i uputi ga na mesnog rabina. Ovaj mu prevede Koenovu rečenicu:

- *Namera tvoja draga je i prihvatljiva Tvorcu, ali dela tvoja nisu!*

I tako Masudi shvati da se ostvaruju njegove želje i da je njegov način pravi način. Tu rečenicu on je sad prepoznao. On ju je odavno znao na arapskom, jer je to bila ona rečenica koju je anđeo rekao hazarskom kaganu pre nekoliko stotina godina. Tako je Masudi znao da je Koen jedan od one dvojice koju traži, jer evo - Koen je tragao za Hazarima po hebrejskom predanju kao Masudi po islamskom. Koen je bio čovek kojega je Masudi prorekao bdijući nad svojim *Hazarskim rečnikom*. Rečnik i snovi sklapali su se u prirodnu celinu.

Ali upravo tada, kad je Masudi bio na pragu velikog otkrića, kada se pokazalo da je njegova lovina nešto kao njegov blizanac u traganju za hazarskim pričama, Masudi je potpuno odustao od svoga *Hazarskog rečnika* i nikada mu se više nije vratio. Bilo je to ovako.

Bili su pali na konak, mrak je vejao u crvenkastim pahuljama i Masudi je na svojoj postelji duboko disao. Sopstveno telo izgledalo mu je kao brod što se diže i spušta na talasima.

Neko u sobi do njegove svirao je u šargiju. Posle je među leutarima u Anadoliji dugo kružila legenda o toj noći i o toj svirci. Masudi je odmah zaključio da je leut u koji se svira bio izvanredan primerak. Drvo od kojega je glazbalo bilo načinjeno nije obarano sekirom i zvuk u drvetu nije bio ubijen.

To drvo bilo je osim toga nađeno negde na visini, gde šume ne čuju vodu. I najzad, sam trbuh instrumenta nije bio drven nego načinjen od tvari neke životinje.. Masudi je to razlikovao kao što vinopije razlikuju pijanstvo od belog i od crnog vina. Pesma koju je nepoznati svirao bila je Masudiju poznata spadala je među najređe i on se iznenadio sto neko u zabiti svira baš tu pesmu. U toj pesmi bilo je jedno veoma teško mesto i Masudi je nekada, dok se još bavio šargijom, pustio u promet poseban prstomet ove pesme, tako da su je leutari svirali prema njegovom prstometu. Nepoznati, međutim, nije koristio Masudijevo rešenje nego neko drugo, još bolje, ali za taj prstomet Masudi nije mogao da ustanovi kako se izvodi, nije mogao da mu nađe ključ. Bio je zapanjen. Čekao je da se pesma ponovi i kada se to dogodilo, Masudi je najzad shvatio.

Nepoznati je umesto deset koristio na tom mestu jedanaest prstiju. Po tome je Masudi znao da svira šejtan, jer đavo pri sviranju koristi i rep.

- Da li je on mene stigao, ili ja njega? - prošaputao je Masudi i otrčao u susednu odaju. Zatekao je čoveka vitkih prstiju jednake dužine. Zmije sedine vijugale su mu kroz bradu. Zvao se Jabir Ibn Akšani ☪ i pred njime je ležao instrument od oklopa bele kornjače.

- Pokažite mi - izustio je Masudi - pokažite mi! To što sam čuo nemoguće je...

Jabir Ibn Akšani je zevnuo pokrećući otvorena usta sasvim polako, kao da rađa na njih neko nevidljivo dete, kojem tek usnama i jezikom daje konačan oblik.

- Šta da ti pokažem? - uzvratio je i prsnuo u smeh. - Rep? Ali tebe ne zanimaju pesma i svirka, njih si odavno napustio. Sada si čitač snova. Tebe, dakle, zanimam ja. Hteo bi da ti šejtan pomogne. Jer, kako knjiga kaže, šejtan vidi Boga, a ljudi ne. Šta bi, dakle, hteo da znaš o meni? Jašem na noju, a kada pešačim u pratnji vodim gomilu demona, šejtančića među kojima je i jedan pesnik. Taj je pisao pesme stolećima pre no što je Alah stvorio prve ljude, Adema i Havu. Njegovi stihovi govore o nama šejtanima i đavoljem semenu. Ali nadam se da ili nećeš uzeti su- više ozbiljno, jer to u pesmama nisu prave reči. Prava reč je uvek kao jabuka sa zmijom oko stabla, s korenom u zemlji i krošnjom u nebu. Ja ću ti nešto drugo reći o sebi i tebi.

Da se poslužimo poznatim činjenicama. Onim najpoznatijim, koje zna svaki čitač *Kurana*. Ja sam, kao i ostali šejtani, načinjen od vatre, ti od blata. Ja nemam druge snage sem one koju sam u tebe ulio i koju iz tebe uzimam. Jer u istini se može naći samo ono što se u nju stavilo. Ali, to nipošto nije malo - u istini ima mesta za sve. Vi, ljudi, na nebu ćete se prometnuti u šta hoćete, ako se domognete raja, ali ste zato na zemlji zatočeni sve vreme u jedan isti oblik, u ono što ste rođenjem izgradili. Mi, obmuto, na zemlji uzimamo oblik koji želimo i menjamo ga po nahodanju, ali čim pređemo Kevser, rajsku reku, ostajemo na nebu zauvek osuđeni da budemo šejtani, ono što i jesmo. Ali naše poreklo od vatre čini da naše sećanje ne može sasvim da izbledi, kao vaše, zamešeno u glinu. I tu je suštinska razlika između mene kao šejtana i tebe kao čoveka. Alah je tebe stvorio obema

rukama, mene samo jednom, ali je moj soj šejtana nastao pre tvoga ljudskog soja. Važna razlika između mene i tebe leži, dakle, u vremenu. Mada nam muke idu u parovima, moj soj je pre tvojega soja došao u džehenem, u pakao. A posle vas, ljudi, doćiće u pakao nova, treća vrsta. Tvoja će muka zato biti kraća od moje zauvek. Jer, Alah je već poslušao one potonje, treće, koji će mu vikati za nas i vas: „Kazni one prve dvostruko, da nam se smanji muka!“ To znači da muka nije neiscrpna. Tu je, dakle, čvor, tu počinje ono što ne stoji u knjigama i tu ja tebi mogu biti od pomoći. Obrati pažnju: naša smrt je starija od vaše smrti. Moj šejtanski soj kao vrsta ima duže iskustvo u umiranju od tvoga ljudskoga soja i bolje pamti to iskustvo. Zato znam i mogu ti o smrti reći nešto više no što ti bilo ko od tvojih može kazati, ma koliko mudar i iskusan bio. Duže smo živeli sa smrću od vas. Evo, pa slušaj, ako imaš zlatnu minđušu u uhu, iskoristi priliku. Jer onaj ko kazuje danas može i sutra, a onaj ko sluša može samo jednom, kad mu se kaže. I tu Akšani ispričeva Masudiju

Povest o smrtima dece

Smrti dece su uvek obrazac smrtima roditelja. Mati se porađa da bi dala život svome detetu, dete umire da bi uobličilo smrt svome ocu. Kad sin umre pre oca, očeva smrt ostaje udova, biće osakaćena, ostaće bez obrazca. Otuda mi demoni lako umiremo jer nemamo poroda. I nikakav obrazac za smrt nije nam postavljen. Tako i ljudi bez dece umiru lako, jer njihova sveukupna delatnost u večnosti znači samo jedno jedino gašenje i to u jednom trenu. Ukratko, buduće smrti dece ogledaju se kao u ogledalu u smrtima roditelja, poput nekog zakona s povratnim dejstvom. Smrt je jedino što

se nasleđuje unatrag, uz maticu vremena, prelazi s mlađih na starije, sa sina na oca - smrt preci nasleđuju od potomaka kao neko plemstvo. Nasledna ćelija smrti - grb uništenja, ide uz tok vremena iz budućnosti u prošlost i tako povezuje smrt s rođenjem, vreme s večnošću, Adama Ruhanija sa samim sobom. Smrt tako spada u pojave porodične i nasledne prirode. Ali se tu ne misli na nasleđe cmih trepavica ili kozjih ospi. Reč je o načinu kako pojedinac doživljava smrt, a ne od čega umire. Čovek umire od mača, bolesti ili godina, ali doživljava pri tom uvek nešto sasvim drugo. Ne doživljava nikad svoju nego jednu tuđu i to buduću smrt. Smrt, kao što rekosmo, svoje dece. Tako on smrt pretvara u zajedničko, porodično dobro, ako se tako može reći. Onaj ko nema poroda imaće samo svoju smrt. Jednu jedinu. I obratno, onaj ko ima dece neće imati svoju smrt nego njihovu, umnogostručenu. Strašne su smrti ljudi s mnogo poroda, jer se umnožavaju, pošto život i smrt ne moraju stajati u proporciji jedan prema jedan. Daću ti primer. U jednom hazarskom manastiru živeo je pre mnogo vekova neki monali po imenu Mokadasa al Safer ☪. On se molio na taj način što je tokom svog dugog života u manastiru, gde je pored njega bilo 10.000 devica, oplodio sve te monahinje. I dobio isto toliko dece. Znaš li od čega je umro? Progutao je pčelu. A znaš li kako je umro? Umro je na deset hiljada načina odjednom, imao je udesetohiljadenu smrt. Za svako svoje dete umro je po jednom. Nisu ga morali sahraniti. Njegove smrti raznele su ga na tako sitne delove, da od njega nije ostalo ničega osim ove priče.

Sve je to kao u onoj drugoj, svima poznatoj basni o snopu pruća, koju vi, ljudi, pogrešno razumete. Otac koji na samrtnoj postelji pozove sinove i pokaže im kako se lako

lomi jedan prut, pokazuje, u stvari, kako lako umire onaj ko ima samo jednog sina. A u času kada im pokazuje kako se snop pruća teško može skršiti - on pokazuje kako će za njega umiranje biti težak i naporan rad. Pokazuje kako je mučno umreti s mnogo dece za sobom, kada se njihove smrti rasplode, jer otac doživljava sve njihove agonije unapred.

Dakle, koliko je više prutova u snopu, toliko si ugroženiji, a ne jači. A o ženskoj smrti i ženskom porodu sada da ne govorimo - ona je sasvim druge vrste, ne pripada istome soju kojem pripadaju muške smrti, pa su i njihovi zakoni drugi...

Tako otprilike izgleda ta tajna nad tajnama viđena odavde odakle mi šejtani, s nešto više iskustva sa smrću no što je s vama, ljudima slučaj, možemo da dokučimo. Misli na to, jer ti si lovac na snove i pružiće ti se, ako budeš pažljiv, prilika da se osvedočiš o svemu tome.

- Kako misliš? - upita Masudi.

- Cilj tvoga lova je, kao što znaju čitači snova koji se po tom đubretu potucaju kao ti, da naiđeš na dva čoveka koji se uzajamno sanjaju. Usnuli uvek sanja javu budnog. Je li tako?

- Jeste.

- Zamisli sada da taj budni umire, jer nema surovije jave od smrti. Onaj koji sanja njegovu javu, sanja zapravo njegovu smrt, jer java drugog u tome je času njegovo umiranje. On, dakle, vidi kao na dlanu kako se umire, a sam neće umreti. Ali neće se ni probuditi više nikada, jer onog drugog, koji umire, neće više biti da sanja javu ovog živog, neće biti više sviloprelje koja tka nit njegove jave. Dakle, taj

koji sanja smrt budnog ne može se više probuditi i reći nam šta je video u snu i kako izgleda smrt gledana iz ličnog iskustva jednog samrtnika, mada ima neposredan uvid u takvo iskustvo. Zato ti, kao čitač snova, imaš moć da pročitaš njegov san i da tamo nađeš i saznaš sve o smrti, da proveriš i dopuniš moje iskustvo i iskustvo moje vrste. Svak može da se bavi muzikom ili pisanjem rečnika. Ostavi to drugima, jer samo retki i izuzetni kao ti mogu da zavire u onu pukotinu između dva pogleda u kojoj vlada smrt. Iskoristi svoj dar lovca na snove da nešto krupno uloviš. Ti se pitaš, gledaj šta ćeš narediti - zaključi svoju priču Jabir Ibn-Akšani navodeći reči svete knjige.

Napolju, noć je prokrvarila. svitalo je. Pred karavan-sarajem čula se česma. Imala je lulu u obliku muškoga uda od bronzne s dva metalna jajeta obrasla u gvozdene malje i bila uglačana na vrhu koji se stavlja u usta. Masudi se napi i još jednom promeni zanat. Presta zauvek da piše svoj *Hazarski rečnik* i da hvata beleške za život svojega Jevrejina lualice. Svoje hartije ispisane perom umakanim u kafu bacio bi zajedno sa zobnicom da mu nisu bile potrebne kao priručnik u lovu na istinu o smrti. Tako je nastavio hajku s novim ciljem i starom divljači.

Bila je prva džuma ertesi u mesecu saferu i Masudi je mislio kao kad opada lišće, misli su se jedna po jedna otkidale sa svojih peteljki i opadale; pratio ih je jedno vreme dok su se lelujale pred njime, a onda su padale na dno svoje jeseni zauvek. Isplatio je i raspustio svoje deflije i pevače,

sedeo je sklopljenih očiju oslonjen leđima na stablo palminog drveta, čizme su mu pekle tabane i između sebe i vetra osećao je samo leden i gorak znoj. Kuvano jaje umakao je u taj znoj i tako ga solio. Nastupajuća subota bila je za njega velika kao petak, i on je jasno osećao sve što ima da učini. Za Koena je znao da ide u Carigrad. Dalje ga, dakle, nije morao progoniti i loviti po stazama i bogazama tuđih snova, po kojima su zapišavali, silovali i mrcvarili Masudija kao marvu. Važnije i teže pitanje bilo je kako Koena naći u Carigradu, gradu gradova. Ali, tamo neće ni morati da ga traži; naći će ga neko drugi za Masudija. Trebalo je naći onoga koga Koen sanja. A taj treći - ako se dobro razmisli - mogao je biti samo jedan jedini čovek. Onaj o kome je Masudi već nešto naslućivao.

- Kao što miris lipovog meda u ružinom čaju smeta da se oseti pravi miris čaja, tako i meni nešto preči - mislio je Masudi - da jasno sagledam i pojmem snove o Koenu kod ljudi oko mene. Tamo je još neko, neko treći ko smeta...

A Masudi je odavno već pretpostavljao da uz njega, koji se bavio arapskim izvorima o hazarskom soju, postoje negde na svetu bar još dvojica. Od njih se jedan kao Koen bavio hebrejskim izvorima o preobraćenju Hazara, a onaj treći, za sada nepoznati - svakako hrišćanskim izvorima o tom istom događaju. I sada je trebalo naći tog trećeg; nekog Grka, ili uopšte nekog hrišćanina, učenog čoveka zainteresovanog za hazarske stvari. Taj će svakako biti onaj koga i sam Koen traži u Carigradu. Treba potražiti tog trećeg. I Masudi je odmah znao kako će to učiniti. Ali tada, kad je već hteo da krene, jer je sve bilo smišljeno, Masudi oseti da je opet upao u nečiji san, da lovi i nehotice. Samo, oko njega nije bilo ni ljudi ni životinja. Samo pesak, bezvodni prostor kao nebo

prostran i iza njega grad gradova. A u snu su hučale moćne velike vode, duboke do srca, slatke i smrtonosne, i Masudi ih je upamtio po tome što su njihova hučanja ulazila u sve pregibe njegovog turbana savijenog tako da ispi- suje jednu reč iz pete sure *Božije knjige*. Masudiju bi jasno da godišnje doba nije isto na javi i u snu. I tako zaključio da sanja palma o koju je bio oslonjen. Sanjala je vodu. Ništa se više nije u snu dogodilo. Samo šum reke savijen vešto, kao neka prebela čalma... Ušao je u Carigrad po žezi krajem meseca šabana i na glavnoj pijaci ponudio jedan svitak *Hazarskog rečnika* na prodaju. Jedinu koji se javio kao kupac bio je neki monah grčkog obreda po imenu Teoktist Nikoljski i taj ga je odveo svorn gospodar. A ovaj je ne pitajući za cenu kupio ponuđeno i pitao ima li još. Po tome je Masudi zaključio da je na cilju, da je pred njime traženi treći deftedar, onaj koga sanja Koen i koji će mu biti mamac za Koena. Jer, Koen sigurno zbog ovoga dolazi u Carigrad. Bogati kupac hazarskog svitka iz Masudijeve zobnice bio je najamni diplomata u Carigradu, radio je za engleskog poslanika na Velikoj Porti i zvao se Avram Branković Bio je hrišćanin, poreklom iz Erdelja, iz Vlaške, veoma ugledan i raskošno odeven čovek, krupan ko bunar. Kod njega se Masudi ponudio u službu i bio primljen za sobara. Pošto je Avram-efendija radio noću u svojoj knjižnici, a danju spavao, Masudi je ulučio priliku da već prvog jutra zaviri u Brankovićev san. U snu Avrama Brankovića Koen je jahao naizmenično konja i kamilu, govorio španski i približavao se Carigradu. To je bilo prvi put da neko sanja Koena danju. Očigledno su Branković i Koen sanjali uzajamno i naizmenično jedan drugoga. Tako se krug zatvarao i počinjao je čas odluke.

- Dobro je – zaključiti Masudi - kad vežeš kamilu do kraja je pomuzi, jer nikada ne znaš kome će sutra služiti! I počeo je da se raspituje o deci svoga gospodara. Doznao je da kod kuće u Erdelju Avram-efendija ima dva sina od kojih mlađi pati od neke bolesti kose i da će umreti kada mu poslednja vlas otpadne s glave. A drugi sin Avramov nosio je već sablju. Zvao se Grgur Branković i u nekoliko mahova polazio je već u okršaje... To je bilo sve i Masudiju je bilo dovoljno. Ostalo je stvar vremena i čekanja - mislio je i počeo vreme trošiti na taj način što je najpre počeo zaboravljati muziku, svoju prvu veštinu. Nije zaboravljao pesmu po pesmu, nego deo po deo tih pesama; najpre su mu se gubili najniži tonovi iz sećanja, kao plima peo se talas zaborava ka sve višim i višim zvucima, i ščezavalo je potom meso pesama i na kraju ostao je u Masudiju samo njihov ritam poput nekog skeleta.

Potom je počeo zaboravljati i svoj hazarski defter, reč po reč, i nije bio mnogo ražalošćen kada je jedne večeri neki Brankovićev sluga njegov rečnik bacio u vatru...

Ali, tada se dogodilo nešto nepredviđeno. Kao žunja -ptica koja ume da leti unatrag, od glave ka repu, Avram efendija je poslednje džume u mesecu ševalu napustio Carigrad. Ostavio je svoju diplomatsku službu i s celom svojom pratnjom i slugama otišao u rat na Dunav. Tamo su u mestu Kladovu 1689. po Isi pali na konak u austrijskom logom princa Badenskog i Branković je stupio u njegovu službu. Masudi nije znao šta da misli i šta da čini, jer njegov je Jevrejin išao u Carigrad a ne u Kladovo, i Masudijeva računica se više nije slagala. Sedeo je na obali Dunava i pažljivo slagao čalmu. I tada je čuo hućanje reke. Voda je bila duboko pod njime, ali je njen urlik prepoznao, taj urlik se savršeno slagao u prevoje

njegove čalme kojima je bila ispisana jedna reč iz pete sure *Kurana*. Bila je to ona ista voda koju je sanjala palma u pesku pred Carigradom pre nekoliko meseci i po tome Masudi je znao da je opet sve u redu i da će se njegov put doista završiti na Dunavu. Sedeo je i čitave dane u šancu prosipao kocke s jednim od Brankovićevih pisara. Taj pisar je besomučno gubio na kocki i nije se hteo odvojiti od igre, u nadi da će povratiti izgubljeno, ni kada turski topovi zasuše rovove. Masudi, pak, nikako nije hteo otići, jer je Branković za njegovim leđima opet sanjao Koena. Koen je jahao kroz huku neke reke što teče kroz Brankovićev san i Masudi je znao da to hući onaj isti Dunav koji se mogao čuti i na javi. Tada ga vetar isprska blatom i on oseti da će se zbiti. Usred bacanja kocaka u njihov šanac ulete odred turskih vojnika noseći vonj na mokraču i dok su janičari ubijali na sve strane Masudi je unezvereno tražio među njima mladića s jednim sedim brkom. I ugledao ga. Masudi sreće Koena onakvog istog kakvog ga je gonio po tuđim snovima - riđeg i tesna osmeha pod onim srebnim brkom, kako prosipa sitne korake za sobom prteći zobnicu preko ramena. U tom času vojnici isekoše pisara, probodoše kopljem Avrama Brankovića onako u snu i kretose na Masudija. Spasao ga je Koen. Ugledavši Brankovića, Koen se stropošta na zemlju i oko njega se rasuše hartije iz zobnice. Masudi je odmah znao da je Koen zapao u najdublji san iz kojeg se neće više buditi.

- Je l' to pogibe tumač? - upita turski paša vojnike gotovo radosno, a Masudi mu reče na arapskom:

- Ne, nego zaspao - i to Masudiju produži život za jedan dan. Jer, paša se začudi ovom odgovoru upita otkud Masudi to zna. A ovaj reče onako kako je govorio Jabir Ibn Akšani. To jest da je on, Masudi, onaj koji vezuje i dreši uzao tuđih

snoviđenja, po zanatu lovac na snove, da je dovde pratio svog posrednika, neku vrstu mamca za lovinu, koji sada umire proboden kopljem, i zamoli da ga ostave živa do jutra, kako bi mogao pratiti Koenov san, jer Koen sada sanja Brankovićevu smrt.

- Ostavite mu život dok se ovaj ne probudi - reče paša i vojnici natovariše Koena onako zaspalog Masudiju na leđa i on pođe za njima na tursku stranu noseći svoju ulovljenu divljač. Onako nošen, Koen je stvamo sanjao Brankovića i Masudiju se učini da nosi dvojicu a ne jednoga. Mladić nad njime video je u snu Avrama-efendiju kao obično dok je ovaj budan, jer njegov san je još uvek bio Brankovićeva java. A ako je Branković ikada bio na javi, bio je to sada, ovako kopljem proboden jer u sintri nema spavanja. I tu se za Masudija ostvarivala prilika o kojoj je govorio Jabir Ibn Akšani. Masudi je lovio Koenov san dok ovaj sanja Brankovićevu smrt kao što je dotle sanjao Brankovićev život.

Tako i bi. Masudi provede taj dan i noć prateći Koenove snove kao neka sazvežđa na nebu svojih čeljusti. I, kažu, vide Brankovićevu smrt kako je vide sam Branković. Od toga osvanu sedili trepavica i drhtavih ušiju i dobi ogromne nokte koji su zaudarali. Tako je brzo mislio o nečemu da nije rii primetio čoveka koji mu je sabljom presekao stmk jednim jedinim zamahom, te je s njega spao pojas ne razmotavši se. Za sabljom je ostao zmijast rez i razjapila se strašna vijugava posekotina, kao usta koja izrekoše neku nejasnu reč, urlik mesa. Vele da su taj strašni vijugavi zahvat sabljom oni koji su ga videli upamtili zauvek, a oni koji su ga upamtili vele da su ga posle prepoznali u knjizi *Najlepši potpisi sabljom* nekog Averkija Skile koji je pribrao i prikazao

najčuvenije mačevalačke poteze.

U njegovoj knjizi objavljenoj u Veneciji 1702.godine, taj rez nosio je naziv jedne od zvezda u sazvežđu Oвна. Da li se ta strašna smrt isplatila Masudiju i šta je on poverio paši pre pogubljenja, niko ne zna. Da li je prešao Sirat-ćupriju tanju od dlake i oštiju od sablje koja vodi preko pakla u raj, znaju samo oni koji više ne govore. Prema jednoj legendi, njegova muzika otišla je u raj, a Masudi u pakao s rečima:

„Najviše bih voleo da nijednu pesmu nisam otpevao, pa bih s ostalim protuvama i bagrom u raj ušao! Muzika me je odvela u zabludu kada sam bio na domaku istine." Nad Masudijevim grobom šumi Dunav i stoji uklesan natpis:

Sve što zaradih i naučih ode na zveket kašike o zube.

MOKADASAAL SAFER ☆ (IX, Xi XI vek) - hazarski sveštenik u jednom ženskom manastiru. S nekim monahom iz drugog manastira igrao je tokom svoga dugog života šah bez table i bez figura. Igrali su jedan potez godišnje na ogromnom prostoru između Kaspijskog i Crnog mora, a životinje na koje bi naizmenično pustili sokola bile su im umesto figura. U obzir nije uzimano samo polje na kojem su životinje lovljene, nego i nadmorska visina Iovišta. Mokadasa al Safer bio je jedan od najboljih lovaca snova među Hazarima. Smatra se da je u svom rečniku snova uobličio jednu vlas kose Adama Ruhanija. (Upor. Masudi Jusuf).

Njegov način molitve i poredak u manastim kojem je pripadao nagnali su ga da oplodi 10.000 devica monahinja. Poslednja među njima, prema legendi, poslala mu je ključ svoje ložnice princeza Ateh . Mali ženski ključ sa zlatnikom umesto drške. Taj ključ došao je glave Mokadasi al Saferu,

jer je izazvao surevnjivost kagana. Umro je zatočen u kavezu okačenom nad vodom.

MUAVIJA, dr ABU-KABIR (1930-1982) - arapski hebraist, profesor kairskog univerziteta. Bavio se uporednim izučavanjem religija Bliskog istoka. Studirao na univerzitetu u Jerusalimu, doktorirao u Sjedinjenim Američkim Državama s temom „Hebrejska misao u Španiji XI veka i učenje mutekalima“. Bio je naočit čovek, plečat da nije mogao laktom lakat dodirnuti, znao je napamet većinu pesama Jude Halevija i smatrao da se *Hazarski rečnik*, koji je izdao Daubmanus 1691. godine još uvek može naći na nekoj staroj polici. Da bi potkrepio ovo tvrđenje rekonstruisao je promet knjige u XVII veku i kasnije, načinio tačan popis svih uništenih primeraka i svih onih malobrojnih koji su pušteni u opticaj i zaključio da najmanje dva primerka ovog nestalog izdanja još uvek postoje. Nije nikada uspeo da im uđe u trag, mada je okom mogao jaje pojesti. Kada je objavio tri hiljaditu bibliografsku jedinicu u neviđenom radnom zamahu, izbio je Izraelsko-egipatski rat 1967. godine. Kao oficir egipatske vojske otišao je na ratište, bio ranjen i zarobljen. Vojne isprave svedoče o teškim povredama glave i tela od kojih je ostala trajna polna nemoć. Kada se vratio u zemlju glava mu je bila umotana zburjenim osmesima što su se vukli za njime kao šal. U nekom hotelu zbacio je uniformu i prvi put u ogledalu od bakra video svoje ozlede. Mirisale su na izmet senice i shvatio je da nikada više neće moći da legne sa ženom. Mislio je polako se odevajući: „Bio sam preko trideset godina kuvar i malo-pomalo gotovio i zgotovio ovo jelo koje sam postao; bio sam sam sebi pekar i testo i umesio sam od sebe hleb kakav sam hteo, a sada se odjednom

pojavio drugi kuvar sa svojim nožem i u tren oka od mene napravio sasvim drago i nepoznato jelo. Sada sam božija sestra - onaj koji ne postoji!“

I nije se vratio porodici, u Kairo, nije nastavio svoj posao na Univerzitetu. Nastanio se u praznoj kući svoga oca u Aleksandriji, živeo brzo i gledao kako se beli klobučići vazduha ispod njegovih noktiju otimaju u svet kao vazdušni mehurići što izleću iz ribljih škrga. Sahranjivao je kosu, nosio beduinske sandale koje ostavljaju otisak kopita, i jedne noći po kiši krupnoj kao volujske oči usnio svoj poslednji san. Taj san je zabeležio:

Dve žene ugledaše kako preko staze iz šipraga uz potok šmugnu mala veoma šarena životinjica svetlih boja, kao nabeljeno lice propeto na dve tanušne nožice, i uzviknuše:

- Gle, to je (rekoše ime)! Ubili su joj nekoga ili srušili kuću. Uvek se prolepša i preobrazi od užasa. Treba joj sada dati neku knjigu i olovku ili pekmeza. Uzeće da čita i nešto da piše, ali po cveću, ne po hartiji...

To je bio san dr Abu-Kabira Muavije. Sutra uveče sanjao ga je ponovo i opet nije upamtio ime životinjice, kao ni prvi put. A zatim je ponovo odsanjao sve svoje snove redom, ali unatrag. Najpre onaj prekjučerašnji, pa nakjučerašnji, pa otoičnji i tako dalje, ali brzo, dok mu se nisu navršili svi snovi prohujale godine za noć. Posle trideset sedam noći, bio je završio posao, stigao do najranijih detinjih snova, onih kojih se nije više mogao setiti na javi, i zaključio da je mulat Aslan, njegov sluga, koji je prljave sudove brisao bradom, srao samo dok pliva, a hleb mogao da seče bosim nogama, sličniji njemu sada no on sam sebi od pre trideset

sedam godina. Tako je došao do poslednjeg sna. U njegovim noćima njegovo je vreme kao hazarsko vreme teklo od kraja ka početku života i isteklo. Otada nije više sanjao ništa. Bio je čist. I spreman za jedan novi život. Tada je počeo svako veče da ide u *Krčmu kod kučke*.

U *Krčmi kod kučke* naplaćivana je samo stolica, ništa se nije točilo niti služilo od hrane, fukara je tu dolazila da popije i pojede što donese ili sedala za zajedničke stolove da se naspava. Krčma je bivala ponekad puna, a da nikog niko ne zna, bivalo je da sva usta rade, a niko ni reč ne izgovara. Nije bilo ni šanka ni kuhinje, ni ognja ni posluge, samo na ulazu onaj naplaćuje stolicu. Muavija je sedao među goste *Krčme kod kučke*, palio duvan i ponavljao jednu vežbu: nijednoj misiji nije dao da traje duže od dima odbijenog iz lule. Udisao je smrad i gledao kako ljudi oko njega žderu užeglo pecivo zvano poderane gaće ili pekmez od bundeve s grožđem, gledao kako pronose zalogaje kroz gorki pogled, kako brišu maramom zube i kako košulje na njima pucaju kad se pokrenu u snu.

Mislio je gledajući ih kako je za svaki trenutak njegovog i njihovog vremena upotrebljen kao građa jedan pohabani trenutak prohujalih vekova, prošlost je uzidana u to sadašnje vreme i ono se sastoji od nje, jer drugog materijala nema. Ti neizbrojivi trenuci prošlosti unošeni kao kamen po nekoliko puta u razne građevine tokom stoleća, mogli bi se raspoznati u našim današnjim časovima sasvim jasno, ako bismo na to obratili pažnju, kao što danas raspoznajemo i puštamo u promet zlatnik iz vremena Vespazijana...

Te misli nisu mu služile da olakša bilo šta od svoje muke. Olakšanje je dolazilo od tih ljudi, koji su od budućnosti očekivali samo toliko da prevari i druge, kao što

je već njih prevarila. Ta svetina zabrinutih žvakača pomagala mu je da se snađe u svom novom životu.

Stišavalo ga je saznanje da maloko među svim tim ljudima što smrde na isti način sve do Male Azije može biti nesrećniji od njega. Ali, pre svega, *Krčma kod kučke* sama po sebi bila je pravo mesto za Muaviju. Ona je sa svojim stioivima uglačanim morskom solju, sa svojim fenjerima na riblje ulje, bila najmanje sedamdeset godina starija od vremena u kojem je radila i to je Muaviju stišavalo. Jer ništa što je bilo u vezi s njime samim i njegovim vremenom nije podnosio. A kako ga je u prošlosti opet sačekivala njegova struka, koje se isto tako gnušao kao i svoje sadašnjice, zavlacio se u neku poluprošlost, gde su opal i žad još polusestre i gde kukavica još broji koliko će dana čovek živeti, gde se još kuju noževi s dve tupe ivice...

Pošto bi večerao goveđih i kozjih ušiju, odlazio je u davno neodbravljene odaje očeve kuće i tamo prevrtao do duboko u noć hrpu engleskih i francuskih novina izdavanih u Aleksandriji krajem XIX veka. Sedeći na petama i osećajući kako kroz njega struji hranljivi mrak mesa, čitao je te novine sa žednim zanimanjem, jer nisu mogle imati nikakvu vezu s njime. Naročito su taj uslov savršeno ispunjavali oglasi.

Iz večeri u večer listao je te oglase davno mitvih ljudi, ponude koje nemaju više smisla blistale su u prašini starijoj od njega. Nuđena je na tim žutim stranicama francuska rakija protiv kostobolje i voda za muška i ženska usta, August Zigler iz Ugarske oglašavao je da u svojoj specijalizovanoj prodavnici opreme za bolnice, lekare i babice, ima sredstava protiv ukvare stomaka, čarape za žilave noge i stopala od gume za naduvavanje. Potomak nekog kalife iz XVI veka nudio je na prodaju porodični dvorac od 1500 prostorija koji

se nalazio na najljepšem mestu tuniske obale u moru, samo 20 metara ispod površine vode. Mogao se videti svaki dan za lepa vremena i južnog vetra zvanog „taram“. Neimenovana stara gospođa nu bila je budilnik koji rasanjuje mirisom ruže ili kravljeg izmeta; reklamirana je staklena kosa ili grivne koje gutaju ruku čim se stave. Hrišćanska apoteka kod Svete trojice oglašavala je vodicu dr Lemana protiv pega, lišaja, rusa i zvernica, prašak za kamile, konje i ovce, koji otvara volju za jelo i otklanja ždrebećak, šugu i preterano iznurivanje stoke pri pojenju. Neki neimenovani kupac tražio je jednu jevrejsku dušu na otplatu, i to onu najnižeg reda koja se zove nefeš. Ugledni arhitekta izlazio je s ponudom da prema zamisli naručioca sagradi veoma jeftino raskošan letnjikovac na nebu u dženetu, pri čemu bi ključevi vlasniku bili umčeni još za života čim izmiri račun i to ne graditelju nego kairskoj fiikari. Preporučivana su sredstva protiv ćelavljenja u medenom mesecu, nuđena je na prodaju čarobna reč, koja se može pretvoriti po želji u guštera ili u mžu mesečarku, ili veoma povoljno stopa zemlje, s koje se može videti noćna duga svake treće džume u mesecu rebi-ul-akeru. Svaka žena čim se otrebi od čibuljica, pega i mladeža kao od buba, postaje lepa uz pomoć belila engleske firme Roni & son. Porculanski pribor za zeleni čaj u oblicu persijske kokoši s pilićima mogao se nabaviti zajedno s čankom pod kojim je boravila jedno vreme duša sedmog imama...

Bezbroj imena, adresa već nepostojećih tvrtki, prodavaca i radnji koje više odavno ne rade, šarenili su se po starim stranicama novina i dr Muavija je uronio u taj iščezli svet kao u neko novo spasonosno pokolenje nezainteresovano za njegove nedaće i brige. Jedne večeri, 1971.

godine, kada je osećao svaki zub u glavi kao zasebno slovo, dr Muavija je seo i odgovorio na jedan oglas iz 1896. Pažljivo je ispisao ime i adresu neke ulice za koju nije znao da li još postoji u Aleksandriji i poslao ponudu poštom. Svake večeri otada odgovarao je na po jedan od oglasa s kraja XIX veka. Gomile njegovih pisama išle su u neizvesnost i jednoga jutra došao je prvi odgovor. Nepoznati je pisao da nema, doduše, više na prodaju oglašavani patent TuruL iz Francuske za domoprivredu, koji se u pismu dr Muavije pominje, ali je nudio na prodaju nešto drugo. I zbilja, ujutru su se u Muavijinoj kući u vezi s oglasom pojavili jedna devojkica i jedan papagaj i otpevali u duetu neku pesmu o nanulama. Potom je papagaj sam pevao na nekom Muaviji nepoznatom jeziku. Kada je Muavija upitao ko je od njih dvoje na prodaju, devojkica je rekla da može da bira. Dr Muavija je zagledao devojkicu - bila je lepooka i imala sise kao dva jaja na oko. On se prenuo iz letargije, naredio Aslanu da isprazni jednu veliku odaju u potkrovlju, postavio u njoj obruč od stakla i kupio papagaja. Potom je polako, kako su odgovori na njegova pisma stizali od ko zna kakvih naslednika negdašnjih davača oglasa, punio tu prostoriju. Tu se našlo mnogo nameštaja čudnog oblika i neizvesne namere, ogromno kamilje sedlo, ženska haljina s praporcima umesto dugmadi, gvozdeni kavez u kojem se ljudi drže okačeni o tavanicu, dva ogledala od kojih je jedno pomalo kasnilo u odslikavanju njegovih pokreta a drugo bilo polupano, jedan stari rukopis s pesmom ispisanom nepoznatim pismom i na nepoznatom jeziku. Pesma je glasila:

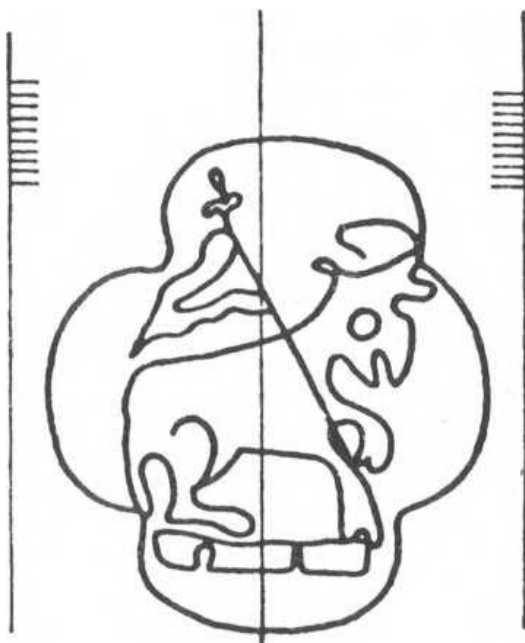
Zaludu fcigliefcmi farchalo od frecche

*Kadeu gniemu ti obarzani uecche
Umifto tuoyogha, ca ifkah ya freto
Obras moi ftobiegha od glietana glieto
Uarcchiamti darouoy, ereni fnami ni
Okade obarz tuoi za moife zamini.*

Godinu dana kasnije odaja u potkrovlju bila je puna i dr Muavija se zgranuo jednoga jutra kada je ušao u nju i shvatio da stvari koje je nabavio počinju da stvaraju nešto što ima smisla. Padalo je u oči da jedan deo nabavljenih stvari predstavlja opremu za nešto što je ličilo na bolnicu. Ali na neku drevnu, neobičnu bolnicu koja nije lečila na način kojim se danas leči. Muavijino lečilište bilo je opremljeno sedištima koja su imala čudne proreze, klupama koje su imale alke da se oni koji sede mogu vezati, drvenim kacigama koje su nosile otvor samo za levo ili samo za desno oko, ili pak otvor za treće oko na temenu, i Muavija je te stvari izdvojio u zasebnu odaju. Pozvao je jednog kolegu s medicinskog fakulteta i pokazao mu je. To je bilo prvi put da se posle rata od 1967. video ponovo s nekim od svojih prijatelja s univerziteta. Ovaj je zagledao stvari i rekao: - Jedno veče vratio se mrtvac sa groblja da večera sa svojom porodicom. Bio je glup kao i za života. Srnrt ga uopšte nije opametila... Ovo je prastara oprema za lečilište snova ili, tačnije, za oporavljanje vida koji se koristi u snu. Jer, u snu prema nekim verovanjima, mi ne koristimo isti vid kao na javi...

Dr Muavija se nasmejao na ovaj zaključak i usred-sredio na ostatak stvari. One su ostale u pivoj velikoj odaji s papagajem, ali vezu među tim stvarima bilo je teže ustanoviti nego u prostoriji sa spravama za predohranu od

slepila u snu. Dugo je pokušavao da nađe neki zajednički imenitelj sve te starudije i najzad se odlučio na postupak kojim se služio u vreme svog prethodnog života naučnika. Odlučio se za računar. Pozvao je telefonom jednog od svojih negdašnjih saradnika iz Kaira, stručnjaka

Vodeni znak iz zbirke dr Abu-Kabira Muavije

za račun verovatnoće, i zamolio ga da ubaci u računar imena svili predmeta koje mu je nabrojao u jednom pismu. Tri dana kasnije računar je izbacio rezultat i dr Muavija je dobio iz Kaira izveštaj. Što se pesme tiče, o njoj je mašina znala samo toliko da je pisana nekim slovenskim jezikom na hartiji s vodenim znakom jagnjeta pod zastavom s trolisnom detelinom iz 1660. godine. Ostali predmeti, kao papagaj,

kamilje sedlo s praporcima, osušena voćka u obliku šišarke nalik na ribu, kavez za ljude i drugi, imali su jedan jedini zajednički imenitelj. Naime, na osnovu oskudnih podataka kojima je računar bio nahranjen najvećim delom iz studija samog dr Muavije, izlazilo je da su sve te stvari pominjane u danas izgubljenom *Hazarskom rečniku*.

Tako je dr Muavija bio ponovo tamo gde se našao odlazeći u rat. Otišao je još jednom u *Krčmu kod kučke*, zapalio lulu, osvmuo se oko sebe, ugasio je i vratio se u Kairo svom starom poslu na univerzitetu. Na stolu ga je čekala gomila pisama i poziva na naučne skupove i on je odabrao jedan od poziva i počeo da sprema saopštenje za naučni skup koji je u Carigradu oktobra 1982. godine trebalo da se održi na temu „Kultura crnomorskih obala u srednjem veku“. Pročitao je ponovo Judu Halevija^A, njegov spis o Hazarima, napisao saopštenje i otputovao misleći da se tamo može sresti s nekim ko će znati nešto više od njega o hazarskim stvarima. Onaj ko je ubio dr Muaviju u Carigradu rekao mu je upirući revolver u njega:

- Zini, da ti ne kvarim zube!

Dr Muavija je zinuo i onaj ga je ubio. Tako je dobro nišanio da su zubi dr Muavije ostali celi.

MUSTAJ-BEG SABLJAK (XVII vek) - jedan od turskih zapovednika u Trebinju. Savremenici kažu da se u Mustaj-Begu Sabljaku hrana nije držala i da je kao gugutka jeo i poganio istovremeno. U ratne pohode vodio je sobom dojilje da ga doje. Sa ženama se inače, kao ni s ljudima, nije mešao; mogao je da legne samo sa samrtnikom i njemu su u šator donosili kupljene, okupane i nadodoljene žene, ljude i decu na samrti. Samo s njima je mogao zanoćiti kao da se

boji da oplodi čeljade koje će ostati u životu. Govorio je, uostalom, da pravi decu za onaj, a ne za ovaj svet.

- Nikada ne znam - vajkao se - za čiji raj ih pravim i za koji pakao. Odlutaće među jevrejske anđele ili među hrišćanske sotončice i nikad ih neću videti na onom svetu kad odem u dženet...

Nekom dervišu objasnio je svoje naklonosti veoma jednostavno. Kada se smrt i ljubav, ovaj i onaj svet, postave tako blizu jedno uz drugo, dozna se i o jednom i o drugom mnogo. To je kao oni majmuni koji povremeno idu na onaj svet. Kada se vrate, svaki njihov ujed je čista mudrost. Zar je čudno onda da neki ljudi daju takvim majmunima da im ugrizu ruku i potom čitaju iz ujeda istinu. Meni taj ujed nije potreban...

Tako je Mustaj-beg Sabljak osim konja, koje je voleo ali nije jahao, kupovao samrtnike koje nije voleo, ali ih je jahao. Nedaleko od mora beg je imao lepo konjsko groblje klesano u mramoru, koje je održavao neki dubrovački Jevrejin po imenu Samuel Koen . Taj Jevrejin ostavio je belešku o prizoru koji se odigrao u Sabljak-pašinom taboru tokom pohoda u Vlašku.

Jedan vojnik iz pašinog odreda bio je osumnjičen za neku grešku, koja se nije mogla pouzdano dokazati. On je jedini ostao u životu posle sukoba njegove jedinice s neprijateljem na obali Dunava. Prema tvrđenju zapovednika, vojnik je pobjegao i tako spasao glavu prema tvrđenju vojnika, bili su napadnuti noću, svi su napadači bili potpuno goli i on se jedini branio do kraja i preživio upravo zato što nije podlegao strahu. Dovedli su ga Sabljaku da presudi je li kriv ili nevin. Vojniku je otcepljen rukav, bio je priveden paši, koji sve vreme suđenja nije progovorio ni reči, kao ni

ostali učesnici ovog nemog isleđivanja. Paša se naglo bacio na mladića kao zver, strahovito ga ujeo za mišicu i odmah se potpuno nezainteresovano okrenuo od nesrećnika, koji je bio smesta izveden iz šatora. Paša ga nije ni video kako valja, s njime nije progovorio ni reči, ali je sabrano žvakao komad odgriženoga mesa s napregnutim izrazom čoveka koji pokušava da se seti ukusa kakvog davno kušanog jela ili da proceni vrednost piću. Potom je ispljunuo meso iz usta i na taj znak onoga napolju su posekli, jer ovim načinom njegova krivica smatrana je dokazanom.

Pošto sam kratko u pašinoj službi - zaključio je Koen svoju belešku - nisam video mnogo suđenja, ali znam da se u onom slučaju kad paša odgriženo meso proguta, tužba odmah povlači i čovek se pušta na slobodu kao nevin.

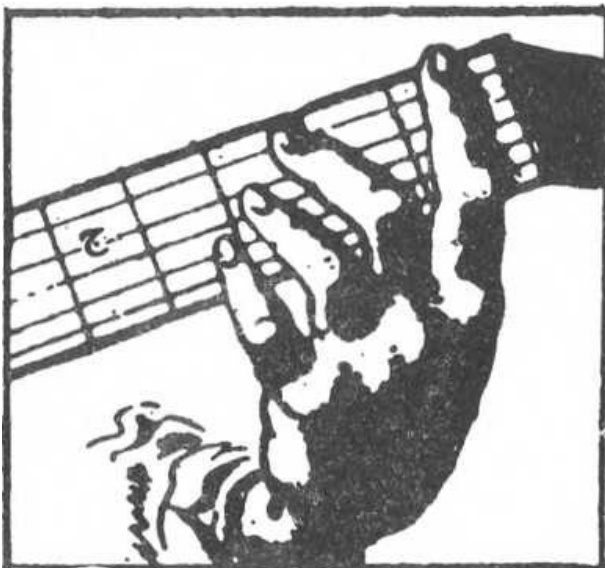
Sabljak paša imao je krupno, nepravilno građeno telo, kao da kožu nosi preko odeće, kao da između kose i lobanje ima čalmu.

ODLOMAK IZ BASRE - pod ovim nazivom sačuvan je u prepisu iz XVIII veka arapski tekst za koji se pretpostavlja da je bio deo jednog leksikografskog izdanja Joanesa Daubmanusa ☆. To izdanje pod nazivom *Hazarski rečnik*, bilo je objavljeno u Pruskoj 1691. godine i odmah uništeno, tako da se pomenuta pretpostavka ne može proveriti, a ne zna se tačno ni mesto na kojem se odlomak u rečniku mogao javljati. Odlomak glasi:

Kao što vaša duša na dnu drži telo, tako Adam Ruhani, treći anđeo, na dnu svoje duše drži svemir. Adam Ruhani, je sada 1689. godine od Ise, na silaznoj putanji i približava se preseku putanja Meseca i Sunca, paklu Ahrimana; otuda vas, lovce snova † i čitače mašte koji ga sledite i pokušavate da

sročite njegovo telo u obliku knjige, ne gonimo onako kako bismo mogli. Ali, kada on bude krajem XX veka od Ise na uzlaznoj putanji svog lutanja, njegova država sna približice se Tvorcu i tada ćemo morati vas, koji delove Adamovog tela prepoznajete i skupljate po snovima ljudi i prikupljate na Zemlji knjigu njegovog tela, ubijati. Jer ne možemo dozvoliti da knjiga njegovog tela postane država. Ali, nemojte misliti da se samo nas nekollko beznačajnih šejtana bavimo Adainom Ruhanijem. Vi ćete u najboljem slučaju sklopiti vrh njegovog prsta ili mladež na kuku. I mi smo tu da sprečimo uobličavanje vrha njegovog prsta ili mladeža na kuku. A ostali šejtani se bave ostalima, koji među ljudima sastavljaju njegove ostale udove. No ne budite u zabludi. Najveći deo njegovog nepregledno velikog tela, države vašeg sna, niko nikada od vas ljudi nije ni dotakao. Posao sricanja Adama Ruhanija tek je u začetku. Knjiga koja treba da ovapliti njegovo telo na zemlji, još je samo u snovima ljudi. I to jednim delom u snovima umrlih, odakle se ne može izvaditi kao ni voda iz ugašenih bunara.

PRSTOMET - izraz koji u muzici označava naj- podesniji raspored i redosled upotrebe prstiju pri svi- ranjii određene melodije. Među maloazijskim leutarima XVII veka naročito su bili na ceni prstometi Jusufa Masudija . ♣

Šejtanov prstomet (u španskoj sredini prerađen u XVIII veku za gitaru)

„Šejtanov prstomet“ je izraz koji označava veoma teško mesto. Postoji španska verzija „Sejtanovog prstometa“ koju su upotrebljavali Mavri. Sačuvana je samo u prerađenom obliku za gitaru i na njoj se može videti da je osim deset prstiju korišćen i jedanaesti; - šejtan je prema legendi na tom mestu upotrebljavao i rep. Za „Šejtanov prstomet neki vele da je prvobitno značio nešto sasvim drugo - da je otkrivao red postupaka prilikom pravljenja zlata, ili red kojim treba saditi voće u vrtu da bi se imalo uvek svežih plodova od proleća do jeseni, a da je tek naknadno primenjivanjem na muziku pretvoren u prstomet i tako su u njemu jedne mudrosti sahranile i zaklonile druge, starije mudri'osti. Njegova tajna dakle, može se prevoditi sa jednog na drugi jezik čovečijih čula, a pri tom ne gubi ništa od svoje delotvornosti.

HAZARI - arapski Khazar, kineski K'osa, ime naroda turskog porekla. Naziv dolazi od turskog *cjazmak* (lutati, seliti se) ili od *quz* (strana planine okrenuta severu, osoj).

Sreta se i naziv Aq-Khazar, što znači beli Hazari. Oni su očigledno dobili ime da bi se razlikovali od crnih Hazara (Qara-Khazar) koje pominje Ištakhri. Od 552. godine Hazari su po svoj prilici pripadali zapadnom turskom carstvu i možda su učestvovali u pohodu pivog kagana zapadnih Turaka na persijsko utvrđenje Sul ili Darband. U šestom veku predeo severno od Kavkaza držali su Sabiri (jedno od dva velika hunska plemena). Masudi-pisar međutim, u X veku kaže da su Turci Hazare zvali „Sabir“.

U svakom slučaju kad muslimanski izvori pominju Hazare, ne zna se da li se to uvek odnosi na isti narod. Čitav narod, kako izgleda, imao je dvojnika, kao i njegov vladar. Otuda se njegovo ime belih i crnih Hazara može shvatiti na drugi način: pošto *hazar* na arapskom znači bela i crna ptica, može se pretpostaviti da beli Hazari predstavljaju dane, a crni Hazari noći. U svakom slučaju, u početku svoje upamćene istorije Hazari su pobedili jedno moćno pleme sa severa, koje se zvalo W-n-nd-r i pominje se u spisu *Huda al lam (Predeli sveta)*.

Ime tog plemena odgovara imenu Onogundur kako su Grci nazivali Bugare. Tako bi prvi hazarski sukobi u prikavkazju bili sa Bugarima i s Arapima. Prema islamskim izvorima, prvi arapsko-hazarski rat izbio je na Kavkazu 642. godine. Tokom sukoba kod Balandžara 653. poginuo je arapski vojskovođa i tako se rat završio. Kako beleži Masudi pisar prestonica koja je najpre bila Balandžaru premeštena je potom u Samandar i najzad u Atili ili Itil. Drugi arapsko-

hazarski rat počeo je 772. ili nešto ranije i završio se 773. godine porazom Hazara. To je bilo u vreme Muhameda Marvana i kagan je u to vreme ispovedao islam. Hazarska država zauzimala je donji tok Volge i Dona, uključujući Sarkil i Atil kako svedoči mapa arapskog geografa Idrisija. Ištakhri govori o karavanskom putu iz Hazarije u Korezmu, a pominje se i „kraljevski put“ od Korezme za Volgu.

Islamski izvori smatraju Hazare veoma veštima poljoprivrednicima i ribarima. Ima jedna dolina u njihovoj zemlji gde se zimi skupi mnogo vode, te od nje biva jezero. Tu ga je ribu koja se toliko ugoji da je peku baz masnoće, na njenom sopstvenom ulju. Posle toga, pošto se u proleće voda isuši, u toj dolini seju žito, koje, nađubreno ribljim gnojivom, dobro uspeva, te na istom mestu dobijaju u istoj godini jednu žetvu ribe i jednu pšenice. Toliko su dovitljivi da im na drveću rode ostrige. Oni saviju grane drveća koje je na obali mora, kamenjem ih pričvrste za dno i kroz dve godine toliko se ostriga (kamenica) uhvati za grane da treće godine oslobađaju drveće, grane se podignu i iznesu iz vode silan rod školjki izvrsnog ukusa. Kroz hazarsko carstvo teče reka koja ima dva imena, jer jedan tok reke u istom koritu ide s istoka na zapad, a drugi sa zapada na istok. Imena te reke su imena dve hazarske kalendarske godine. Jer Hazari smatraju da se tokom četiri godišnja doba uvek smenjuju dve, a ne jedna godina, pri čemu jedna teče u suprotnom smeru od druge (kao i njihova glavna reka). Obe pri tom mešaju dane i godišnja doba kao karte, pa se otuda mešaju zimski s

prolećnim i letnji s jesenjim danima. I ne samo to: jedna od dve hazarske godine teče iz budućnosti ka prošlosti, a druga iz prošlosti u budućnost.

Hazari u jedan štap urezuju sve važnije događaje u svom životu, a ti zapisi su u vidu životinja koje označavaju stanja i raspoloženja, a ne događaje. U obliku životinje koja se najčešće javi na štapu grade grob sopstveniku štapa. Otuda su grobovi na njihovim grobljima podeljeni u grupe prema tome da li oblikuju tigra, pticu, kamilu, risa ili ribu, jaje ili kozu.

Hazari veruju da u najdubljoj pomrčini Kaspijskog mora jedna riba bez očiju otkucava kao sat jedino tačno vreme svemira. U početku, prema hazarskim predanjima, sve stvoreno, prošlost i budućnost, sva zbivanja i stvari plivali su istopljeni u plamenoj reci vremena, bića ranija i potonjaizmešana kao sapun s vodom.

Svaka živa tvar, na užas drugih, mogla je u to vreme sazdati svaku drugu i tek im je hazarski bog soli ograničio samovolju i dosudio bićima da samo sebi slična rađaju. On je razdvojio prošlost od budućnosti, postavio svoj presto u sadašnjicu, on šeta po sutrašnjosti i nadleće prošlost nadgledajući je. On sam iz sebe stvara vaskoliki svet, ali ga i proždire i preživa sve što je staro da bi svet opet natrag izbljuvao podmlađen. Sudbine svih ljudskih sojeva, knjiga naroda upisana je u svemiru, gde svaka zvezda predstavlja Gnezdo i već uobličien život jednog jezika ili naroda.

Tako je vaseljena vidljiva i sažeta večnost u kojoj trepere sudbine ljudskih sojeva, kao zvezde.

Hazari umeju da čitaju boje kao da su muzički zapisi, ili slova, ili brojevi. Kada uđu u džamiju ili hrišćansku bogomolju, Hazari čim vide zidne slike sriču, čitaju ili

pevaju sadržaj slika, ikona ili već drugog što je naslikano, što pokazuje da su stari slikari znali ovu veštinu tajnu i nepriznatu. Kada god se jevrejski uticaj u hazarskom carstvu pojača, Hazari se udaljuju od slika i zaboravljaju ovu veštinu, ali ona je najviše stradala u vreme borbi protiv ikona u Carigradu i više se nije oporavila. Hazari budućnost zamišljaju u prostoru, a nikada u vremenu.

Njihove bogomolje načinjene su po strogo i unapred određenom rasporedu i kada se povežu daju sliku Adama Ruhanija, trećeg anđela, simbola hazarske princeze i njene sekte sveštenika. Ličnost iz jednog sna seli se kod Hazara u druge snove i Hazari mogu da je prate iz sela u selo. Postoje sveštenici iz sekte pomenute princeze Ateh koji putuju za tim ličnostima iz sna u san i pišu njihova žitija, kao žitija svetaca ili proroka spodvizima i opširnim opisima smrti.

Te *lovce snova* ne voli hazarski kagan, ali im ne može nauditi. Lovci na snove nose uvek sobom list neke biljke koju tajno neguju i zovu je „ku“. Kada se takav list stavi na poderotinu jedra ili na ranu, sve se to kipi i zaceljuje u tren oka kao samo od sebe.

Ustrojstvo hazarske države veoma je složeno, a njeni podanici dele se na one rođene ispod vetra (to su Hazari) i ostale, koji su rođeni iznad vetra, to jest dolaze u zemlju s raznih strana, kao Grci, Jevreji, Saraceni ili Rusi. U carstvu su najbrojniji Hazari, svi ostali su u sasvim malim grupama. Administrativna podela carstva, međutim, ide za tim da ovo

ne pada u oči. Država je podeljena na okruge, ali su ovi tamo gde ima hebrejskog, grčkog ili arapskog življa nazvani po ovima, dok je najveći deo hazarske države, na kojem žive samo Hazari, izdeljen na nekoliko okruga pod različitim imenima. To je načinjeno tako da samo jedan od tih čisto hazarskih okruga nosi naziv hazarskog okruga, a ostali su ime i mesto u državi dobili na druge načine. Na severu je, na primer, izmišljen ceo jedan nov narod koji se odrekao hazarskog imena, pa svoj hazarski jezik i svoj okrug drugačije naziva. S obzirom na sve okolnosti i nepovoljan položaj Hazara u carstvu, mnogi Hazari se doista odriču svog porekla i jezika, svoje vere i običaja i kriju ko su, predstavljaju se kao Grci ili Arapi i smatraju da će tako bolje proći. Na zapadu hazarske države je nešto Grka i Jevreja koji su došli iz romejskog (vizantijskog) carstva. Među njima, Jevreja ima u jednom okrugu (posle njihovog progona iz grčke carevine) više no ostalih, ali je takav slučaj samo u tom okrugu. Slično je s hrišćanima u jednom drugom okrugu gde Hazare zovu nehrišćanskim življem. Međutim, odnos između svih Hazara u državi i grčkih i jevrejskih doseljenika je takav da je ovih drugl jedna petina od onih pivih, ali se ta činjenica gubi, jer se odnosi snaga i popisi življa ne izvode na osnovu ukupnog stanja nego samo po okruzima.

Predstavnici ovih okruga na dvoru nisu zastupljeni u srazmeri sa brojem duša koje zastupaju nego prema broju okruga, što znači da je na dvoru uvek najviše onih koji nisu Hazari, a u državi je obmuto. Napredovanje u službi u takvim prilikama i pri takvom odnosu snaga uslovljeno je

slepim pokoravanjem ne hazarskim predstavnicima. Već samo izbegavanje imena Hazar ovde znači preporuku i omogućava da se na dvoru načini prvi korak. Ostali koraci su uslovljeni žestokim prethodnim napadima na Hazare i podređivanjem njihove koristi koristima Grka, Jevreja, Turkmena, Arapa ili Gota, kako ovde nazivaju Slovene. Zašto je to tako teško je reći. Jedan arapski hroničar iz IX veka beleži: „Neki moj vršnjak Hazar rekao mi je nedavno neobičnu rečenicu: Do nas Hazara dopire samo jedan deo budućnosti, onaj najtvrdi i najneprobijni, najteži za savlađivanje, tako da se kroz nju probijamo postrance kao kroz jak vetar, ili kao razlivena bara neosetno se šire i plave nam noge ostaci i otpaci budućnosti već ubuđali i izandali. Tako do nas dopire ili onaj najnemilosrdniji deo budućnosti ili od upotrebe već izlizana i izgažena budućnost, i mi ne znamo kome u opštoj raspodeli i grabeži budućnosti dolazi onaj njen lepši i nesažvakani deo... “

Ovakve reči mogu se razumeti ako se ima u vidu da kagan ne pušta mlađu generaciju na vlast pre no što napuni 55 godina života, ali to važi samo za Hazare.

Ostali napreduju brže, jer kagan, koji je i sam Hazar, smatra da mu oni drugi ne mogu biti opasni zato što ih je malo. Činovi u hazarskoj administraciji prema najnovijim odredbama dvora smanjuju se, a ne rastu, čim ih napusti onaj ko ih je ranije držao, dakle neki kaganov vršnjak ili stranac. Tako kada kroz koju godinu novo pokolenje Hazara od 55 godina stigne na red za državna zvanja, ova će zvanja već sva biti ili podeljena drugima, ili će toliko izgubiti značaj da ih neće biti vredno ni uzimati.

Postoji takvo mesto u Itilu, hazarskoj prestonici, gde dvojica (možda isasvim nepoznatih ljudi) kad se mimoiđu

nadalje preuzimaju uzajamno svaki ime i sudbinu onog dnigog, i nastavljaju život u zamenjenim ulogama, kao da su promenili kape. Među onima koji čekaju na tom mestu u redu da zamene svoju sudbinu s nekim drugim, bilo kim, najviše je uvek Hazara.

U ratnoj prestonici koja je u središtu hazarskim življem najgušće naseljenog dela zemlje, nagrade i odlikovanja se dele na podjednake delove među sve stanovnike i uvek se pazi da podjednak broj odličja pripadne i Grcima i Gotima i Arapima i Jevrejima, koji žive u hazarskom carstvu. Slično je i s Rusima i drugima, pa i sa samim Hazarima koji odlikovanja i novčane iznose koji ih prate dele s ostalima na ravne časti, iako su mnogobrojniji. Ali u središtima južnih provincija, gde ima Grka, ili zapadnih, gde su se naselili Jevreji, ili onih na istoku, gde ima Persijanaca, Saracena i drugih, odlikovanja se dodeljuju samo predstavnicima tih naroda, a Hazarima ne, jer se ove provincije ili okruzi smatraju nehazarskim, mada u njima njih ima koliko i ostalih. Tako Hazari u svom delu države dele pogaču sa svima, a u ostalim delovima niko im ne daje ni mrve.

Hazari, inače, nose najveći teret vojnih obaveza kao najbrojniji, ali su zapovednici iz ostalih naroda podjednako. Vojnicima se govori da su na svetu samo zaraćeni u ravnoteži i skladu, sve ostalo nije vredno pažnje. Tako su Hazari zaduženi za održavanje države i celine, oni su dužni da štite carstvo i da se za njega bore dok, prirodno, ostali - Jevreji, Arapi, Grci, Goti i Persijanci nastanjeni u Hazariji vuku svak na svoju stranu, ka svojim maticama.

U vreme ratnih opasnosti, iz pojmljivih razloga opisani odnosi u carstvu se menjaju. Tada se Hazarima daju veće slobode, gleda im se kroz prste, obnavljaju se sećanja na

njihove slavne pobeđe uprošlosti, jer oni su dobri vojnici, koplje i sablju mogu hitnuti i nogom, seku s dve ruke odjednom i nikada nisu ni dešnjaci ni levaci, nego su im obe ruke od detinjstva podjednako uvežbane za rat.

Svi ostali, čim dođe do rata, priključuju se svojim matičnim zemljama. Grci pale zajedno s romejskim trupama i traže enozis, spajanje s hrišćanskom maticom, Arapi prelaze na stranu našeg kalife i njegove flote, Persijanci traže nesunećene. Posle svakog rata, pak, sve se ovo brzo zaboravlja, činovi koje su strani narodi dobili pod vlašću neprijatelja priznaju im se u hazarskoj vojsci, a Hazari opet skliznu do bojenog hleba.

Bojeni hleb je znak hazarskog položaja u hazarskoj državi. Hazari ga proizvode, jer su žitorodni delovi države nastanjeni čistim hazarskim stanovništvom. Glavni krajevi uz planinski masiv Kavkaza jedu bojeni hleb, koji se prodaje budzašto. Nebojeni hleb, koji takođe proizvode Hazari, plaća se zlatom. Hazari, međutim, smeju da kupuju samo taj skupi, nebojeni hleb. Ukoliko neko od Hazara načini prekršaj i kupi jeftiniji, bojeni hleb, što je njima strogo zabranjeno, to se čak i po izmetu može utvrditi. Postoje posebne carinske službe koje povremeno proveravaju hazarske nužnike i kažnjavaju prestupnike.

HAZARSKA POLEMIKA - Dimaski beleži da je u toku polemike, od koje je zavisilo kojoj će se veroispovesti prikloniti Hazari, vladalo veliko uznemirenje u zemlji. Za vreme razgovora vođenih u raskošnom dvoru hazarskog kagana , hazarska zemlja počela je da hoda. Sva je bila u pokretu. Niko nikoga nije mogao dvaput naći na istom mestu. Jedan svedok video je gomilu ljudi kako nose

kamenje i pitaju: gde da ga spustimo? To je bilo granično kamenje hazarskog carstva, međaši njihovih granica. Jer princeza Ateh • je naredila da se kameni-međaši nose i da budu u vazduhu, a ne na zemlji, dokle god se ne odluči šta će se dogoditi s hazarskom verom. Godina u kojoj se ova stvar odlučivala nije utvrđena, ali Al Bekri € upozorava da su Hazari pre drugih vera prihvatili islam, i to 737. godine po Isi. Pitanje da li su prevođenje u islam i polemika pali istodobno, druga je stvar. Očigledno, nisu. Tako se godina polemike ne zna. Njena suština, međutim, sasvim je jasna. Pošto je bio izložen brojnim pritiscima da se prikloni jednoj od tri veroispovesti - islamu, hrišćanstvu ili judaizmu, kagan je zatražio tri učena čoveka - jednog Jevrejina između onih što su proterani iz Kalifata, jednog grčkog teologa s univerziteta u Carigradu i jednog od arapskih tumača *Kurana*. Ovaj treći zvao se Farabi Ibn-Kora € i u polemiku se uključio poslednji, jer su mu činjene smetnje pri dolasku. Stoga su najpre u razgovor stupili hrišćanski i hebrejski predstavnik i Grk je počeo da sve više pridobija kagana za svoje nazore. Čorbastih očiju i pegave kose on je sedeo za dvorskom trpezom i govorio:

- Na buretu najvažnija je rupa, u krčagu ono što nije krčag, u duši ono što nije čovek, u glavi ono što nije glava, a to će reći reč... Slušajte, dakle, koji se ne hranite tišinom.

Mi Grci, dajući vam krst, nećemo kao Saraceni ili Jevreji uzeti vašu reč u zalogu. Mi ne tražimo da primite s krstom i naš grčki jezik. Naprotiv, zadržite svoj hazarski. Ali, pazite, to se neće desiti ako budete primili judaizam ili Muhamedov zakon. S njihovom verom moraćete primiti i njihov jezik.

Na ove reči kagan je bio spreman da prihvati nazore Grka,

kada se u polemiku umešala princeza Ateh. Ona je rekla:

Čula sam od nekog prodavca pticada u jednom gradu na Kaspijskoj obali žive dva umetnika velikog glasa - otac i sin. Otac je slikar – rekao mi je trgovac-i poznaćeš ga po najplavljjoj od svih plavih boja koje si ikad videla. Sin je pesnik i njegove pesme poznaćeš po tome što će ti se učiniti da si ih već čula, ali ne od čoveka nego od neke biljke ili životinje...

Stavila sam putno prstenje na ruke i pošla na kaspijsku obalu. U gradu koji mi je pomenut raspitala sam se i našla umetnike o kojima je bilo reči. Odmah sam ih poznala po uputstvima prodavca ptica: otac je slikao božanstvene slike, a sin pisao divne pesme na nekom lepom i meni potpuno nepoznatom jeziku. Dopali su mi se, ali sam se i ja svidela njima i upitali su me: koga ćeš izabrati od nas dvojice?

Izabrala sam sina - rekoh im - jer njemu nije potreban prevodilac.

Grk se, međutim, nije dao voditi za mindušu, i primetio je da smo mi, ljudi, lepi jer smo načinjeni od dva hroma, a žene pak vide, jer su sastavljene od dve ćorave. Kao primer naveo je sledeći događaj iz svoga života:

Kao mlad čovek zagledao sam se u neku devojkicu. Nije me primećivala, ali ja sam bio uporan i jedne večeri sam Sofiji (ona se tako zvala) govorio o svojoj ljubavi tako žarko da me je zagrlila i na svom obrazu osetio sam njene suze. Po ukusu tih suza odmah sam poznao da je slepa, ali to meni nije smetalo. Ostali smo zajedno zagrljeni kad se iz obližnje šume začuo topot konja.

- Je li beo tajkonj, čiji se topot čuje kroz naše poljupce? -

upitala me je.

- Ne znamo i nećemo znati - uzvratilo sam - dok ne izađe iz šume.

- Ti ništa nisi shvatio - reče Sofija i utom iz šume izađe beo konj.

- Jesam, sve sam shvatio - uzvratih i upitah je kakve su boje moje oči.

- Zelene - reče ona.

Pogledajte, ja imam plave oči...

Kagana je ova priča grčkog predstavnika pokolebala i on se bio gotovo priklonio hrišćanskom Bogu.

Osetivši to, princeza Ateh je rešila da napusti dvoranu i pre odlaska rekla je obraćajući se kaganu:

Moj gospodar me je jutros pitao da li je u mom srcu isto što i u njegovom. Imala sam tada duge nokte sa srebrnim naprscima što zvižde i pušila sam nargile koje prave zelene kolutove.

Na gospodarevo pitanje odgovorila sam: ne! - i lula mi je ispala iz usta.

Gospodar je otišao tužan, jer nije znao da sam mislila gledajući za njime: Isto bi ispalo i da sam rekla: da!

Na ove reči kagan se trgao, shvatio da je Grk doduše obuven u anđeoski glas, ali da je istina na drugoj strani. I dao je najzad reč kalifinom čoveku, Farabi Ibn-Kori.

Zamolio ga je da mu protumači pre svega san koji je usnio jedne od prethodnih noći. U tom snu došao mu je anđeo s pomkom da su njegove namere drage Bogu, ali da njegova dela nisu. Tada je Farabi Ibn-Kora upitao kagana:

- Da li je u tvom snu bio anđeo poznanja ili anđeo

otkrovenja? Da li se pojavio u vidu stabla jabuke ili drugačije?

Kada je kagan rekao da nije bio ni jedan ni drugi, Ibn-Kora je dodao:

- Naravno da nije bio ni jedan ni drugi, jer je bio treći. Taj treći se zove Adam Ruhani i ti i tvoji sveštenici pokušavate da se uzdignete do njega. To su vaše namere i one su dobre. Ali vi to pokušavate da ostvarite tako što Adama shvatate kao knjigu koju ispisuju vaši snovi i lovci na snove. To su vaša dela i ona su pogrešna, a vi ih činite stvarajući svoju knjigu u nedostatku *Božije knjige*. Pošto je *Božija knjiga* data nama, prihvatite je od nas i podelite je s nama, odbacujući svoju...

Na te reči kagan je zagrlio Farabija Ibn-Kom i time je sve bilo zaključeno. Primio je islam, izuo se, pomolio Alahu i dao da se spali njegovo ime nadenuto mu prema hazarskom običaju pre rođenja.

Žuta knjiga

HEBREJSKI IZVORI
O HAZARSKOM PITANJU

ATEH (VIII vek) - ime hazarske princeze koja je živila u vreme judaizacije Hazara . Daubmanus ✳ prilaže hebrejsku verziju njenog imena sa značenjima slova imena At'h:

Prema slovima izvedeni su i zaključci o osobinama hazarske princeze.

Aleph prvo slovo njenog imena označava Vrhunsku krunu, mudrost, dakle pogled nagore i pogled nadole, kao kod majke prema detetu. Zato Ateh nije morala da kuša seme svog ljubavnika da bi znala hoće li imati muški ili ženski porod. Jer, u tajni mudrosti učestvuje sve što je gore i dole, ona je neizračunljiva. Alef je početak, ono obuhvata sva druga slova i početak manifestacije sedam dana u sedmici.

Teth je deveto slovo jevrejske azbuke i ima za brojnu vrednost „obično 9“ U knjizi *Temunah* Teth označava Sabat, što znači da je u znaku planete Saturna i božanskoga predaha; ono, dakle, znači i nevestu, ukoliko je Subota

nevesta, proizilazi iz rečenice u Jesch.

XIV, 23; u vezi je s čišćenjem metlom, što ima značenje razaranja i gubljenje bezbožnosti, a obeležava i snagu. Princeza Ateh je pomogla hebrejskom predstavniku u poznatoj hazarskoj polemici, a nosila je o pojasu zakačenu lobanju svog ljubavnika Mokadase al Safera, hranila je i pojila ljutom zemljom i slanom vodom i sadila joj u očne duplje različak da bi ovaj mogao videti plave boje na onom svetu.

He je četvrto slovo Božijeg imena. Simboliše ruku, moć. snažan zamah, surovost (leva ruka) i milosrđe (desna), lozu čardakliju koja je podignuta sa zemlje i okačena prema nebu.

Princeza Ateh bila je veoma rečita za vreme hazarske polemike. Rekla je: - Misli su vejale s neba na mene kao sneg. Jedva sam se posle ugrijala i vratila u život...

Princeza Ateh je pomogla Isaku Sangariju hebrejskom učesniku u hazarskoj polemici na taj način što je svojim razlozima osujetila arapskog učesnika, te se hazarski kagan opredelio za jevrejsku veru. Prema nekim mišljenjima, Ateh je pisala pesme i one su očuvane u "hazarskim khiigama" koje je koristio Juda Halevi, hebrejski hroničar hazarske polemike. Prema dnigim izvorima, Ateh je prva i sastavila rečnik ili enciklopediju Hazara s opširnim obaveštenjima o nji-hovoj istoriji, veri, čitačima snova. Sve je to bilo sročeno u ciklusu pesama poređanih azbučnim redom, pa je tu i polemika na dvoru hazarskog vladara bila opisana u pesničkom obliku. Upitana ko će pobediti u polemici princeza Ateh je rekla: „Kada se sukobe dva ratnika, pobeđuje onaj koji će duže lečiti svoje rane.“ Kao oko kvasca rastao je potom *Hazarski rečnik* oko princezine zbirke za koju jedan izvor kaže da se zvala *O starostima*

reči. Ako bi sve to bilo tačno, princeza Ateh bila bi pivi pisac ove knjige, njen pratvorac. Samo, u tom prvobitnom rečniku na hazarskom jeziku nisu još postojala današnja tri i to je još bio jedan rečnik i jedan jezik. Od tog pivobitnog rečnika do ovog danas doprlo je veoma malo, koliko od tuge jednog psa, koju prenose deca podražavajući lavež, drugom psu.

Pošto je kagan primio molitveni ogrtač i Toru zaslugom princeze Ateh, ostali učesnici u polemici bili su ogorčeni. Zato je islamski demon kaznio princezu Ateh da zaboravi svoj hazarski jezik i sve svoje pesme. Čak i ime svog ljubavnika i jedino joj je u sećanju ostalo ime jednog voća u obliku ribe. Pre no što se to desilo, predosećajući opasnost princeza Ateh je naredila da se prikupi veliki broj papagaja vičnih ljudskom govoru. Za svaku reč *Hazarskog rečnika* bio je tako donet u dvor po jedan papagaj i svaki je bio naučen jednoj odrednici i znao je u svako doba napamet stihove koji se odnose na tu reč. Naravno, stihovi su bili na hazarskom jeziku i papagaji su ih na tom jeziku i recitovali. Kada je došlo do napuštanja hazarske vere, hazarski jezik počeo je naglo da iščezava i Ateh je tada pustila na slobodu sve papagaje vične hazarskom rečniku. Rekla je: - Idite i naučite druge ptice svojim pesmama, jer ovde ih uskoro niko neće znati... Ptice su se razletele po šumama crnomorskih obala. Tamo su druge papagaje učile svojim pesmama, ti drugi su učili treće i tako su u jednom trenutku samo papagaji znali ove pesme i govorili hazarski jezik. U XVII veku na obalama Crnog mora uhvaćen je jedan papagaj vičan da recituje nekoliko pesama na nekom nerazumljivom jeziku, za koji je njegov vlasnik, neki carigradski diplomata po imenu Avram Branković tvrdio da je hazarski. Naredio je da jedan od pisara stalno beleži sve što papagaj izrekne u nadi da će doći

do „papagajskih pesama“, u stvari do poezije princeze Ateh. Čini se da su tim putem papagajske pesme došle do Daubmanusovog izdanja *Hazarskog rečnika*.

Treba reći da je princeza Ateh bila zaštitnica najmoćnije sekte hazarskih sveštenika, takozvanih lovaca ili čitača snova. Njena enciklopedija nije bila ništa drugo do pokušaj da se na jednom mestu sabeni zapisi koje su lovci snova vekovima skupljali beležeći svoja iskustva. I njen ljubavnik bio je pripadnik iste sekte, jedan od najčuvenijih među njima, iako je bio mlad i imao prve oči. Jedna pesma princeze Ateh posvećena je ovoj sekti prvosveštenika:

Kad uveče usnimo, mi se zapravo svi pretvaramo u glumce i odlazimo uvek na drugu pozomicu da odigramo svoju ulogu. A danju? Danju na javi tu ulogu učimo. Ponekad, ne naučimo je kako valja i onda ne smemo da se na pozornici pojavimo i krijemo se iza drugih glumaca koji bolje znaju svoje reči i korake za taj put.

A ti, ti si onaj koji dolazi u dvoranu da vidi našu predstavu, a ne da glumi. Neka tvoje oko padne na mene u času kada budem dobro uvežbana, jer niko nije svih sedam dana u nedelii ni mudar ni lep.

Postoji takođe jedno predanje da su jevrejski predstavnici na hazarskom dvoru spasli princezu Ateh od gneva arapskog i grčkog misionara tako što su izdejstvovali da se umesto nje kazni njen ljubavnik i hazarski prvosveštenik sekte lovaca snova. Ona je pristala i on je progнан i zatvoren u kavez koji visi iznad vode. Međutim, ni to je nije spaslo kazne.

VERIDBENI UGOVOR SAMUELA KOENA I LI-DISIJE SARUK (XVII vek) - U dubrovačkom arhivu, u

dosijeu tamošnjeg Sefarda Samuela Koena*, čuva se veridbeni ugovor koji glasi:

„Pod dobrim znamenjem i u blagosloven čas sklopi se veridba između Samuela Koena i gospođice Lidisije, kćeri poštenog starca gospodina Šeloma Saruka, počivao u raju, žitelja iz grada Soluna, i to pod uslovima kako sledi. Prvo: mati devojčina, gospođa Siti, neka je blagoslovena među ženama, daje kao miraz kćeri joj Lidisiji pomenutoj gore, jedan španski dušek prema svojim mogućnostima i dostojanstvu, kao i devojačku odevnu opremu. Drugo: vreme svadbe da bude od danas za dve godine i polovinu. Ugovoreno je među stranama. da ako pomenuti više gospodin Samuel ne dođe iz bilo kojeg razloga u naznačenom roku da se oženi Lidisijom, pa bilo to po njegovoj želji ili zbog više sile, od sada se smatraju kao nepovratni po zakonu 1 pravu svi nakiti i predmeti koje je verenik dao verenici, protiv čega verenik nema nikakvo pravo na prigovor i negodovanje. A poimenice to su sledeće stvari: grivne, koje su joj na rukama, đerdani, prstenje, kapa, čarape i nazuvci, ukupno 24 na broju. Sve to izlazi na sumu od dve hiljade i dvesta akči i sve je to konačan dar pomenutoj devojci, ako on ne dođe da se oženi njome u ugovoreno vreme. Osim toga, spomenuti više gospodin Samuel Koen obavezan je i teškom zakletvom, kao svi koji se kunu pod pretnjom odlučjenja, da ne obrači nijednu dragu ženu na svetu i da ne ulazi u brak s njom, sem s verenicom si Lidisijom.

Sve je to učinjeno i utvrđeno prema svim zakonskim pravilima i gospodin Samuel dade odgovarajuću zakletvu danas, u ponedeljak, u prvoluniju meseca ševata 5442 godine i sve je večno i verno zajemčeno.

Avram Hadida, Selomo Adroke i Josef Bahar Izrael Alevi, sudije.“

Na poledini ove isprave zapisano je rukom nekog od dubrovačkih doušnika nekoliko napomena o Koenu. Jedna napomena beleži da je Koen dne 2. marta 1680. u razgovoru na Stradunu ispričao sledeću stvar:

Hazari su na neke brodove svoje flote umesto jedara kačili ribarske mreže. I ti brodovi su plovili kao i ostali. Kada je jedan Grk upitao hazarske sveštenike kako to postižu, neki Jevrejin, koji je prisustvovao razgovoru, odgovorio je umesto upitanih: - Jednostavno, umesto vetra hvataju u te mreže nešto drugo.

Druga beleška dubrovačkog uhode odnosi se na plemkinju Efrosiniju Lukarević«. U maju iste godine Samuel Koen sreo je u Lučaricama gospođu Efrosiniju i upitao je sledeće:

- Jesi li uvek lepa ili nisi petkom uveče, kada se duše menjaju, jer me ne puštaš da te u to vreme vidim?

Na to gospođa Efrosinija izvadi malu svetiljku iza pojasa, stavi je pred oči, zažmuri jednim okom i drugim pogleda u fitilj. Taj pogled ispisa Koenovo ime u vazduhu, upali fitilj i osvetli joj put do kuće.

DAUBMANUS JOANES (XVII vek) - „typographus Ioannes Daubmannus“ poljski štampar. U prvoj polovini XVII veka objavio je u Pruskoj jedan poljsko-latinski rečnik, ali isto ime stoji i na naslovnoj strani jednog drugog rečnika, koji je 1691. godine izašao pod naslovom *Lexicon Cosri - Continens Colloquium seu disputationem de Religione...* Tako se Daubmanus javlja kao prvi izdavač knjige, čije

drugo izdanje čitalac sada drži u rukama. Daubmanusovo izdanje *Hazaruskog rečnika* uništeno je već 1692. godine po naredjenju inkvizicije, ali su dva primerka izbegla tu sudbinu i ostala u opticaju. Materijal za rečnik s tri rečnika o hazarskom pitanju Daubmanus je dobio po svoj prilici od nekog monaha istočnog hrišćanskog obreda, ali je Daubmanus dopunjavao dobijeni materijal, pa se tako on javlja i kao redaktor *Hazaruskog rečnika*, a ne samo kao njegov izdavač. To se vidi i na osnovu jezika upotrebljenih u pomenutom izdanju. Prpratni latinski tekst verovatno je Daubmanusov, jer monah po svoj prilici nije znao latinski. Sam rečnik, pak, bio je štampan na arapskom, hebrejskom i grčkom, odnosno srpskom, onako kako je tekst rečnika predat izdavaču.

Nasuprot ovim vestima, jedan nemački izvor tvrdi da onaj Daubmanus koji je izdao *Hazaruski rečnik* 1691. godine nije isto lice s Daubmanusom, izdavačem poljskog rečnika iz prve polovine XVII veka. Ovaj mladi Daubmanus bio je, prema tom pmskom izvornu, u najranijem detinjstvu osakaćen teškom bolešću.

U to vreme on se i nije zvao Joanes Daubmanus nego Jakov Tam David ben Jahja, kako je glasilo njegovo pravo ime. „Neka je proklet i danju i noću!“ kažu da je dobacila za njim neka prodavačica boja. Nije poznato zašto je kletva izrečena, ali je imala dejstva. Bio je početak prvog meseca adara kada se dečak vratio po snegu kući kriv kao sablja. Otada je išao vukući jednu ruku po zemlji a drugom nosio sopstvenu glavu za kosu, jer se nije mogla sama držati uspravno. Tako se i odao štamparstvu, jer mu u tom poslu glava položena na rame nije smetala nego čak dobro služila u takvom položaju. Nasmejao se, rekao - mrak je

kao videlo! i unajmio se kod pravog Daubmanusa, onog starijeg Joana, i nije zažalio. Kao što je Adam krstio dane u sedmici tako je i on nadenuo ime svakoj od sedam koričarskih veština, stalno je pevao birajući slova iz sanduka i za svako slovo imao je drugu pesmu i na prvi se pogled moglo pomisliti da nije u ratu sa svojom boljkom. Ali, dogodilo se da je kroz Prusku prošao jedan od čuvenih vidara onoga vremena, jedan od onih retkih koji su znali kako je Elohim Adama venčao s dušom. I Daubmanus stariji poslao je vidaru svog Jakova Tam Davida da se izleči. Jer, Jakov je već bio mladić u to vreme, nosio jedan od najvedrijih osmeha na licu, dobro posoljen osmeh kako su govorili, raznobojne nogavice i iz peći, gde su leti na promaji dimnjaka držana jaja, jeo u mesecu elulu kajgane brže no što deset kokoši može da nosi. Mladiću su samo sevnule oči na nožu kojim je sekao hleb kada je čuo za tu mogućnost, vezao je brkove u čvor i odmaglio noseći svoju glavu u ruci. Ne zna se koliko je njegovo stranstvovanje trajalo, ali Jakov Tam David ben Jahja vratio se iz Nemačke jednog sunčanog sivana zdrav, prav i visok, ali pod novim imenom. Uzeo je ime svoga dobročinitelja Daubmanusa, onog starijeg koji ga je poslao grbavog i sada primio zdravog s radošću i s rečima:

- Ne može se govoriti o polovini duše! Inače bismo mogli jednu po Jovinu držati u raj, a drugu u paklu! Ti si dokaz da je tako.

I zbilja, s novim imenom mladi Daubmanus počeo je novi život. Taj život, međutim, bio je dvoličan kao erdeljski tanjir s dva dna. Daubmanus mladi i dalje se odevao kicoški i nosio dve kape na vašare, jednu o pojasu a drugu na glavi, i menjao ih povremeno da lepše izgleda. Bio je odista lep, lanene kose koja je porasla u mesecu ijaru, i imao lepih

lica koliko mesec sivan koji raspolaže s trideset vrsta različitih dana. Već su ga hteli ženiti. Ali, ubrzo se pokazalo da je s njegovog lica, otkako je ozdravio, nestalo onog tako poznatog osmeha. Taj osmeh, koji bi on ujutro oduvao s usta ulazeći u štampariju, čekao ga je doduše uveče pred vratima radionice kao kuće i po navici iz ranijih godina, ali on ga je hvatao gornjom usnom u letu kao veštačke brkove da ne spadnu. I osmeh mu je doista tako i stajao. Šaputalo se da je štampar, kad je zbacio grbu i uspravio se, podlegao strahu. Uplašio se - govorili su oko njega - visine s koje je sada gledao svet, novih vidika koje nije mogao prepoznati i naročito svoje jednakosti s ostalim ljudima koje je sada nadvišavao, on koji je nekada bio niži od ma koga na ulici.

Ispod ovih sokačkih preganjanja tekle su kradom i šapatom dmge, teže priče kao mulj pod vodom reke. Po jednoj od tih strašnih priča izvor Daubmanusove negdašnje dečaćke radosti i poleta usred bolesti bila je okolnost da je on samoga sebe onako skoturan i grbav mogao domašiti i sisati, te je doznao da muško seme ima ukus ženskoga mleka. Tako se obnavljao u sebi. Kada se pak uspravio, to više nije bilo moguće... To su oko njega mogle biti samo priče, koje čine da prošlost jednog čoveka postaje isto tako neprozima kao njegova budućnost, ali svak je mogao videti da mlađi Daubmanus otkako je izlečen često među momcima radionice pravi jednu neobičnu šalu. Prekinuo bi za trenutak posao, dotakao bi jednom rukom zemlju a drugom bi uhvatio sopstvenu glavu za kosu i uspravio je. Po njoj bi se tada razlio onaj stari, dobro posoljeni osmeh i bivši Ben Jahja bi zapevao kako ga odavno nisu čuli. Zaključak nije bilo teško izvesti: za ozdravljenje štampar je morao žrtvovati više no što se isplati i nije uzalud govorio: „Vraća mi se Nemačka u

snu kao nesvaren ručak.“ Što je bilo najgore, nije mu se više kao nekad milio rad u štampariji. Punio je slovima pušku i išao u lov. Ali presudna stvar, kao onaj kamen koji razvede vode istog potoka u dva mora, bio je opet susret s jednom ženom. Bila je izdaleka, nosila je ljubičaste haljine kakve u Grčkoj pod Turcima nose Jevrejke, i bila je udovica nekog Romanjota koji je nekada pravio kačkavalj u blizini Kavale. Daubmanus ju je video na ulici. Srca su im se srela u očima, ali kada joj je pružio dva prsta, ona mu reče: - Ptice koje nisu košer poznaju se po tome što na grani dele prste po parovima umesto tri i jedan... I odbila ga je. To je prevršilo meru. Daubmanus mlađi se potpuno pomeo. Već se bio odlučio da napusti sve i ode iz mesta kada je stari Daubmanus iznenada umro, a u štampariju njegovog naslednika, Daubmanusa mladeg, ušetao jedne večeri neki hrišćanski monah noseći na ražnju tri glavice kupusa i u torbi slanine, seo uz ogranj gde je ključao bakrač vode. bacio u nj soli i slaninu, narezao kupusa i rekao: - Uši su mi nadevene božijim rečima, a usta puna kupusa... Zvao se Nikoljski i bio je nekad pisar manastira Nikolja na onoj istoj Moravi u kojoj su davno Majnade rastrgle Orfeja. Upitao je Daubmanusa da li bi izdao knjigu koja ima malo čudan sadržaj, verovatno takav da se niko neće usuditi da je štampa. Daubmanus stariji ili Ben Jahja odbili bi takvu ponudu bez razmišljanja, ali Daubmanus mladi, onako pometen, video je u tome neku priliku za sebe. Pristao je i Nikoljski je počeo iz glave da diktira rečnik dok nije posle sedam dana izdiktirao celu knjigu, jedući kupus sekutićima dugim kao da iz nosa rastu. Kada je Daubmanus dobio rukopis dao ga je na slaganje nepročitan, s rečima: „Znanje je pokvarljiva roba, začas ubuđa. Kao budućnost.“ Čim je rečnik bio složen, Dau-

bmanus je otisnuo jedan primerak otrovnom štamparskom bojom i odmah seo da čita. Što je dalje čitao, otrov je delovao sve snažnije i Daubmanus se krivio sve više i više. Svaki suglasnik knjige pogađao je po neki od organa njegovog tela. Grba se vraćala, kosti opet zauzimale prvobitan stav u kojem su odrasle i sklopile se nekada davno oko utrobe, ta utroba je došla tokom čitanja ponovo u položaj na koji je odmalena bila naviknuta, bolovi kojima je zdravlje bilo plaćeno su uminuli, glava je opet pala u šake levoj ruci a desna se spustila do zemlje, i u času kada ju je dodirnula Daubmanusovo lice je opet sinulo kao u detinjstvu, po njemu se razlio onaj zaboravljeni osmeh blaženstva koji drži na okupu sve njegove godine, i on je umro. Kroz taj srećni osmeh iz usta su mu ispali poslednji slogovi koje je pročitao iz knjige i oni su glasili: *Verbum caro factum est* - Reč postade meso.

KAGAN - zvanje hazarskog vladara; dolazi od jevrejske reči *koen*, što znači sveštenik. Prvi kagan posle prihvatanja judaizma u hazarskom carstvu zvao se Sabrijel, a njegova žena Serah. Ime kagana, koji je tražio „hazarsku polemiku“ i na svoj dvor pozvao Jevreje, Grke i Arape da mu tumače snove, nije poznato. Prema hebrejskim izvorima koje navodi Daubmanus [☆], prelasku Hazara u judaizam prethodio je kaganov san koji je on ispričao svojoj kćeri ili sestri, princezi Ateh, ovim rečima:

- Sanjao sam da idem kroz vodu do pasa i čitam knjigu. Voda je bila reka Kura, mutna, puna trave, od onih koje se piju kroz kosu ili bradu. Povremeno, kad naiđe neki viši talas, dižem knjigu visoko u vazduh da se ne pokvasi i potom nastavljam s čitanjem. Blizu je dubina i treba završiti sa

štivom pre no što se u nju zagazi. I tada mi se javlja anđeo s pticom na ruci i govori mi: ‚Namere tvoje su ugodne Gospodu, ali tvoja dela nisu’. Utom se budim i otvaram oči. I na javi sam do pasa u vodi, u onoj istoj mutnoj Kuri s travama, držim istu knjigu u ruci, preda mnom je anđeo kao i ranije. Onaj isti iz sna, s pticom. Sklapam brzo oči. a reka, aneđo, ptica i ostalo su tu kao i pre; otvaram ih - isto. Užas. Čitam iz knjige nadohvat: Neka se ne hvali onaj ko se obuva...’ i na tom mestu sklapam oči, ali produžetak vidim i dočitavam započetu rečenicu sklopljenih očiju: ‚...kao onaj ko se izuo’. U tom času s anđela je prhnula ptica i ja sam opet podigao kapke. Videlo se kako ptica odleće. Tada sam shvatio: nema više sklanjanja očiju pred istinom, nema spasa u žmurenju, nema ni sna ni jave, ni buđenja ni usnuća. Sve je jedan isti spojeni večiti dan i svet koji se skoturao oko tebe kao zmija, Tada sam video veliku udaljenu sreću kao maiu, ali blisku; velilcu stvar shvatio kao praznu, a malu kao svoju ljubav... I učinio što sam učinio.

KOEN SAMUEL (I660-24.IX 1689) - dubrovački Jevrejin, jedan od pisaca ove knjige. Prognan iz grada 1689. na putu za Carigrad, umro je pavši u tardemu iz koje se nije probudio.

Izvori: Slika o Koenu, stanovniku dubrovačkoga geta, dobija se na osnovu izveštaja dubrovačkih zdura (policije) koji su pisani posnim italijanskim stilom ljudi bez maternjeg jezika; na osnovu sudskih akata i dostava glumaca Nikle Rigija i Antuna Krivonosovića, kao i na osnovu inventara stvari u Koenovom stanu koji je načinjen u njegovom odsustvu za potrebe jevrejske zajednice u Dubrovniku i u prepisu se našao među ispravama dubrovačkog arhiva u seriji *Processi politici e criminali* 1680-1689. Poslednji dani Koenovog života poznati su na osnovu oskudnih podataka poslatih u

Dubrovnik iz abhehama beogradskili Sefarda. Uz njili ide i jedan prsten na kojem je Koen 1688. urezao godinu 1689. što je godina njegove smrti. Da bi se slika upotpunila, ovi se podaci moraju uporediti s izveštajima dubrovačkih emisara koje je poklisar republike sv. Vlaha u Beču, Matija Marin Bunić, uputio da prate austro-turski sukob kod Kladova 1689. godine, a oni su o Koenu zabeležili samo dve-tri rečemce s napomenom da su na tom poslu imali „više sena no konja“.

Savremenici opisuiu Samuela Koena kao čoveka visokog, crvenih očiju, s jednim sedim brkom uprkos mladosti. - Od kada ga znam bilo mu je hladno. Poslednjih godina malo se ugrejao - rekla je za njega jednom prilikom njegova mati, gospođa Klara. Prema njenim rečima, on je noću u snu mnogo i daleko putovao, pa se otuda ponekad budio umoran i kaljav, ili bi hramao na jednu nogu sve dok se ne bi odmorio od snova. Mati je tvrdila da oseća neku čudnu nelagodnost dok Koen spava, što je objašnjavala time da se on u snu ne ponaša kao Jevrejin nego kao čovek inoverac, koji i subotom u snu jaše i peva sanjajući ponekad osmi psalam, onaj koji se peva kada se hoće da nađe izgubljena stvar, ali na hrišćanski način. Sem đudezma, govorio je italijanski, latinski i srpski, ali je noću mrmljao u snovima nekim čudnim jezikom koji nije poznavao na javi i za koji se kasnije ispostavilo da je vlaški. Pri sahrani na levoj mišici imao je strašan ožiljak kao od ujeda. Zudeo je da poseti Jerusalim i u snu zbilja viđao jedan grad na obali vremena, išao kroz njegove ulice posute slamom i otuda tihe, stanovao u kuli punoj dolapa velikih koliko manja crkva i slušao česme kao dažd. Ali, ubrzo je ustanovio da grad koji sanja i za koji je bio uveren da je Jerusalim uopšte nije sveto mesto, nego Carigrad, kako se ne- pobitno moglo ustanoviti iz jedne gravire Carigrada koju je Koen nabavio skupljajući stare

mape neba i zemlje, gradova i zvezda, i prepoznao na njoj ulice trgove i kule koje sanja. Koen je imao nesumnjivih vrlina, ali one, prema mišljenju gospođe Klare, nikako nisu bile usmerene na bilo šta praktično. Po senkama oblaka izračunavao je kojom brzinom lete vetrovi u nebu, dobro je pamtio odnose, radnje i brojke, ali je ljude, imena i predmete lako zaboravljao. Dubrovčani su ga upamtili kako stoji uvek na istom mestu, uz prozor svoje sobice u getu, duboko oborena pogleda. U stvari, on je na podu sobe držao knjige i čitao ih stojeći, a listove je prevrtao prstima bosc noge. Trebinjski Sabljak-paša ☾ čuo je jednom prilikom da u Dubrovniku ima neki Jevrej in koji lepo izrađuje konjske vlasulje i tako je Koen stupio u pašinu službu gde je pokazao da preporuke nisu bile uzaludne. Održavao je pašino konjsko groblje lepo uređeno nad morem i pleo vlasulje koje su o praznicima i u pohodima naticane pašinim vrancima na glavu. Koen je svojim poslom bio zadovoljan, a samog pašu jedva da je viđao. Ali se zato sretao s pašinim momcima spretnim na sablji i u sedlu. Tako je uporedio sebe s njima i zapazio da je u snu nekako brži nego na javi. To je zaključio i proverio na njemu svojstven, tačan način. U snu je video kako stoji sam s isukanom sabljom pod jednom jabukom. Bila je jesen u snu i on je čekao onako, sa sečivom u mci, da dune vetar. Kada se to dogodilo, počele su padati jabuke uz tupe udare kao da se čuju konjska kopita. Prvu koja je poletela s grane zahvatio je i prepolutio sabljom. Kada se probudio bila je jesen kao u snu, pozajmio je sablju, otišao na vrata od Pila i sišao pod most. Tamo je stajala jabuka i on je čekao da dune vetar. Kada je dunuo i kada su počele padati jabuke, on je shvatio da nijednu neće domašiti

sabljom. Tako je i bilo i Koen je utvrdio da je u snu brži i veštiji na sablji nego na javi. Možda zato što je u snu vežbao, a na javi ne. Sanjao je često kako kroz pomrčinu nosi sablju u desnoj, a na levu ruku namotava dugu kamilju uzdu ali drugi kraj neko zateže u pomrčini. Pune su mu uši gustoga mraka i on kroz taj mrak čuje kako neko u tami vadi sablju na njega i kako kroz pomrčinu kreće čelik ka njegovom licu, ali on nepogrešivo oseća to i preprečuje svoje oružje stajući na put fijuku i nevidljivoj oštrici koja zaista iz tame pada sa škripom na njegovu sablju.

Podozrenje prema Samuelu Koenu i kazne koje su usledile javiše se na više strana odjednom i iz više razloga. Bio je optužen zbog nedozvoljenog ulaženja u versku raspru sa dubrovačkim jezuitima, zbog održavanja odnosa s jednom plemkinjom hrišćankom i zbog jerećkog esenskog učenja. Da se ne pominje svedočenje jednog fratra da je naočigled punog Straduna pojeo levim okom jednu pticu u letu.

Počelo je krajnje neuobičajenom posetom Samuela Koena jezuitskom samostanu u Dubrovniku 23. IV 1689 godine, što se završilo zatvorom. Pomenutog jutra Koen je viđen kako grabi uza skaline ka jezuitima stavlajući kroz osmeh svoju lulu u zube, jer on je u snu video kako se puši na lulu, pa je počeo pušiti i na javi. Zvonio je potom na ulazu u samostan i čim mu je otvoreno, počeo se raspitivati kod frataru o nekakvom hrišćanskom misionaru i svetitelju koji je bio oko osam stotina godina stariji od njega, kojem nije znao ime, ali mu je znao čitav životopis naizust: i kako je u Solunu i Carigradu učio škole i mrzeo ikone, i kako je negde na Krimu učio hebrejski, i kako je preobraćao zabludele u hrišćansku veru u hazarskom carstvu, pri čemu je vodio brata da mu pomaže. Umro je - dodao je Koen - u Rimu 869.

godine. Molio je da mu fratri kažu ime tog svetiteija, ako ga znaju, i da ga upute na njegovo žitije. Jezuiti, međutim, nisu Koena ni na prag pustili. Saslušali su šta je rekao krsteći mu usta neprekidno i poslali odmah zdure da ga strpaju u tamnicu. Jer od kad je 1606. Godine u Gospinoj crkvi sinod doneo odluku protiv Jevreja, bilo je u Dubrovniku zabranjeno stanovnicima geta svako raspravljanje o hrišćanskoj veri i prekršaj se kažnjava s 30 dana zatvora. Dok je Koen ležao svojih 30 dana, tarući klupe ušima, dogodile su se dvestvari vredne pomena. Jevrejska opština je donela odluku da se izvrši popis Koenovih hartija i jednovremeno se javila jedna žena zainteresovana za Koenovu sudbinu.

Gospođa Efrosinija Lukarević , ugledna plemkinja iz Lučarica, svakoga dana u pet časova po podne, čim senka kule Minčete padne s onu stranu bedema, uzimala je porculansku lulu, stavljala u nju najžućegduvana prezimelog u suhome grožđu, palila je grumenom izmirne ili iverom lučevine s ostrva Lastova, davala nekom momku sa Straduna srebrnik i slala zapaljenu lulu u zatvor Samuelu Koenu. Momak bi je predavao Koenu onako pripaljenu i vraćao je popušenu pomenutoj gospođi Efrosiniji iz zatvora natrag u Lučaricu.

Ta gospođa Efrosinija, iz vlasteoske porodice Gotaldića-Kruhoradića rodom, bila je udata u kuću dubrovačke gospode iz porodice Lukari i pročula se koliko sa svoje neobične lepote toliko i po tome što joj niko nikada nije video ruke. Pričalo se da su joj na rukama po dva palca, da joj mesto malog prsta raste još jedan drugi palac na tom mestu, pa joj je tako svaka od ruku mogla biti i leva i desna. Kažu da se to lepo moglo videti na jednom portretu, koji je

dovršen kradom od gospođe Lukarević i prikazivao je u poprsku kako drži neku knjigu tom šakom s dva palca. Ako se zanemari ta priča, gospođa Efrosinija živela je kao i ostali svet njenog staleža, nije imala, što se kaže, jedno uho teže. Samo je povremeno, kao omađijana, dozvoljavala sebi da pohađa maskerate koje su igrali Žudeli u getu. Te jevrejske pozorišne predstave dubrovačke vlasti nisu u to vreme zabranjivale, pa je gospođa Efrosinija jednom prilikom čak ustupila komedijantima i krabonosima iz geta jednu svoju opravu, „plavu s žutijem i crvenijem trakami“, za glavnu žensku ulogu koju su takođe igrali muškarci. Februara 1687. godine u „pastijerskoj igri“ ženska uloga dopala je Samuelu Koenu i on je u pomenutoj plavoj haljini gospođe Lukari igrao pastiricu. Zabeleženo je u izveštajima podnetim dubrovačkim vlastima da su dostavljači opazili kako se „Žudio Koen“ tom prilikom čudno ponašao „kako ne spada u komediju“. Odeven kao pastirica, „vas u kambraju, kordunićima i redicami, modrijem i crljenijem, pod čersima da ga se obraz nije mogao poznat“, Koen je imao „arecitati“ ljubavnu izjavu „u verse spjevanu“ nekakvom pastiru. Ali, umesto njemu, on se usred predstave okrenuo gospođi Efrosiniji (u čijoj je haljini bio) i na opšte zaprepašćenje darovao joj ogledalo i „riječiči ljuvene“ kako sledi:

*Zaludu šilješ mi zrcalo od sreće
Kade u njemu ti obraza ni veće;
Umisto tvojega, ka iskah, ja sreto
Obraz moj što bjega od ljeta na ljeto.
Vraćam ti dar ovoj, jere ni sna mi ni
Od kade obraz moj za tvoj se zamini.*

Gospođa Efrosinija je začudo mirno primila ovaj postupak i obilato nagradila izvođače narančama. Štaviše, kada je s proleća došio do krizmanja i gospođa Lukari povela kćer u crkvu, videio se naočigled celog sveta da ona nosi u crkvu i nekakvu lutku odevenu u plavu haljinu pokrojenu baš od one oprave sa žutim i crvenim trakama u kojoj je „arecitao Žudio Koen na maškarati u getu“. Videći to Koen povika, pokazujući lutku, da se to njegova kćer krizma i da to čedo njegove ljubavi - njegov „porod ljuveni“, vode u hram, ako i hrišćanski. Te večeri gospođa Efrosinija sreće Samuela Koena pred Gospinom crkvom baš u času kada se geto zatvara, dađe mu kraj svoga pojasa da poljubi i odvede ga na tom pojasu kao na uzdi i u prvoj senci pruži mu kijuč naznačivši kuću u Prijekom gde će ga čekati iduće večeri.

Koen se u urečeno vreme našao pred jednim vratima koja su imala ključaonicu iznad kvake tako da je ključ morao uvući okrenuvši pero nagore, a samu kvaku pritegnuti naviše da bi ušao. Našao se u uskom hodniku čiji je desni zid bio kao svi drugi zidovi, a levi sastavljen od četvrtastih kamenih stubića i stepenasto se širio ulevo. Kada je pogledao preko tih stubića, Koenu se otvorio vidik u daljinu i slobodan prostor na dnu kojega je negde na mesečini hučalo more. Ali, to more nije ležalo u vidiku: ono je stajalo u njemu uspravno kao zavesa čija se donja ivica nabira, talasa i obrubljuje penom. Na stubiće je pod pravim uglom bilo pričvršćeno nešto kao ograda od gvožđa i prečilo da im se sasvim priđe; po tome Koen je zaključio da je celi levi zid hodnika zapravo jedno stepenište postavljeno svojom bočnom stranom dupke na pod, tako da je bilo neupotrebljivo, jer su gazišta stepenika stajala uspravno, levo od nogu a ne pod njima. On krete duž tog zida-stepeništa udaljavajući se sve više od

desne strane hodnika i negde oko sredine puta odjednom izgubi tlo pod nogama. Pade porebarke na jedan stepenik-stub i shvati pri pokušaju da ustane da se pod dalje ne može koristiti kao nogostup jer se pretvorio u zid mada se nije promenio. Stepenasti zid, pak, preobratio se u upotrebljivo stepenište ostajući i dalje isti kao i do tada, samo se svetlost koja se ranije pred njim videla u dnu hodnika sad nađe visoko iznad Koena. Tim se stepeništem on bez muke pope do te svetlosti i odaje na gornjem spratu. Pre no što je ušao, pogledao je preko ograde u dubinu i sada video more onako kako je navikao: hučalo je razliveno u ambisu pod njegovim nogama. Kad on uđe, gospođa Efrosinija je sedela bosa i plakala u svoju kosu. Pred njome na tronošcu stajao je opanak, u opanku mali hleb, a u nosu opanka gorela je zadenuta voštanica. Ispod kose videle su se obnažene grudi gospođe Efrosinije koje su imale, kao da su oči, trepavice i obrve i iz njih je kapalo nekakvo tamno mleko, kao crni pogledi. Rukama s po dva palca lomila je komade hleba i spuštala ih u krilo. Kada bi se raskvasili od suza i mleka, bacala ih je na pod pred svoje noge, a te noge umesto noktiju imale su na prstima zube. Sklopljenih tabana tim zubima je halapljivo žvakala bačenu hranu, ali pošto nije bilo nikakve mogućnosti da je guta, sažvakani zalogaji valjali su se po prašini oko nje...

Kad ugleda Koena, ona ga privi uza se i odvede ga u ložnicu. Uzela ga je te noći za ljubavnika, napojila ga onim crnim mlekom i rekla:

- Nemoj suviše vući da ne ostariš, jer to je vreme što teče iz mene. Ono do izvesne mere snaži, a onda oslabljuje...

Posle te noći provedene s njome, Koen je rešio da pređe u njenu, hrišćansku veru. O tome je javno govorio kao u

nekom zanosu, pa se cela stvar raščula, ali se ipak nije dogodilo ništa. Kada je poverio gospođi Efrosiniji svoju nameru, ona mu reče:

- To nikako nemoj učiniti, jer ako hoćeš da znaš, ni ja nisam hrišćanske vere ili, bolje reći, hrišćanka sam samo povremeno i po mužu. U suštini ja na određeni, veoma složeni način, pripadam tvom, jevrejskom svetu. Možda si primetio da ponekad na Stradunu možeš zapaziti dobro poznati ogrtač na sasvim nepoznatoj osobi. Svi smo u takvim ogrtačima, pa i ja. Ja sam đavo, ime mi je san. Dolazim iz hebrejskog pakla, iz Gehene, sedište mi je s leve strane Hrama, među duhovima zla, porod sam Gebhuraha uz kojeg ide zapis: „atque hinc in illo creata est Gehenna“. Ja sam prva Eva, zovem se Lilit, znala sam ime Jehove i posvađala sam se s Njime. Otada letim u Njegovoj senci između sedmosmislenih značenja Tore. U sadašnjem obličju, koje na meni vidiš i voliš, stvorena sam mešanjem Istine i Zemlje; imam tri oca i nijednu mater. I ne smem da koračam unatrag. Ako me poljubiš u čelo, umreću. Ako ti pređeš u hrišćansku veru, umrećeš za mene. Preuzeće te tamo sotone hrišćanskog Hada i oni će se starati o tebi, a ne ja. Za mene bi bio zauvek izgubljen i van moga domašaja. Ne samo u ovom nego i u drugim, budućim životima...

Tako je dubrovački Sefard Samuel Koen ostao ono što je. Ali bez obzira na to, glasine nisu stale kada je on ustuknuo. Njegovo ime bilo je brže od njega i s tim imenom već su se događale stvari koje će se Koenu tek desiti. Čaša je prevršena o pokladama 1689. godine u nedelju svetih apostola. Odmah posle poklada dubrovački glumac Nikola Rigi bio je izveden pred sud i dao izjavu u vezi s prekršajima

koje je sa svojom trupom počinio ovom prilikom. Bio je optužen da je uglednog dubrovačkog Jevrejina Papa-Samuela i druge Jevreje ružio u komediji i stavljao u maskerate, a Samuela Koena zlostavljao pred licem celog grada. Glumac se branio da nije imao pojma da se pod pokladnom maskom nalazio Koen. Kao svake godine što čini mladež čim se promeni boja vetru, Rigi je sa glumcem Krivonosovićem spremao „džudijatu“, pokladnu igru s Jevrejnom. Pošto je Božo Popov-Saraka sa družinom vlasteličića odustao te godine, odlučili su se pučani da o pokladama sprema maškare. Iznajmili su volovska kola, na njima podigli vešala, a Krivonosović, koji je ranije već igrao Jevrejina, nabavio je košulju od jedra i šešir od ribarske mreže, riđu bradu načinio od kudeljke i napisao oporuku koju Jevrejin obično pred smrt čita u „džudijatama“. Našli su se u urečeno vreme već zakrabuljani (pod maskama) i Rigi se kleo pred sudom da je mislio kako na kolima voze, kao i ranije što se o pokladama dešavalo, Krivonosovića koji prerušen u Jevrejina stoji pod vešalima i trpi udarce, pljuvanje i drugo poniženje kako već komad zahteva. Natovarili su, dakle, sve glumce, dželata i „Žuđela“ na kola i krenuli kroz grad od crnih ka belim fratrima prikazujući komediju. Obišli su Placu, pa se zaputili ka Gospi i Lučaricama. Usput je Rigi u svojstvu dželata tobožnjem Jevrejinu (glumcu Krivonosoviću pod maskom Jevrejina, kako je bio uveren) kod velike fontane otkinuo nos s maske, u Tabom osmudio bradu, kod male fontane izložio gomili da ga pljuje, na placi prid dvorom (ante Palatium) otkinuo mu ruku (načinjenu od slame u čarapi) i nije ništa neobično primetio, sem da od treskanja kola ovome iz usta ispadaju kratki nehotični zvižduci. Kada je u Lučaricama pred kućom

gospara Lukarevića došlo vreme da „Žudio“ bude obešen prema uobičajenom scenariju, Rigi mu je natakao omču na vrat i dalje uveren da se pod maskom nalazi glumac Krivonosović iz njihove družine. Ali tada, umesto oporake, onaj pod maskom pročita neku pesmu ili nešto, bog će ga znati šta, i to obraćajući se onako s omčom o vratu, gospođi Efrosiniji Lukarević, koja je kose oprane jajetom žunje stajala na balkonu svoje palače. Taj napis nije ni u, kojem slučaju ličio na oporake Jevrejina iz „džudijata“, nego je naprotiv glasio:

*Jesen je tvoj ukras, tvoj đerdan za njedra,
Zima je tebi pas što steže tva bedra,
Prolitje isto je što tvoja odića,
Obuv tva lito je poslije prolića;
Sve više odeće što više vremena,
Svaka ti domeće godina bremena,
Sve ruho odmetni, sva doba godišta,
Pri no se plam sretni moj stvori u ništa.*

Tek tada, i po tome što ovakve reči pre spadaju u neku maskeratu s izjavama ljubavi nego među „džudijate“ i što nikako nisu zvučale kao Jevrejina oporaka, glumci i gledaoci poznali su da nešto nije u redu, pa se Rigi dosetio i skinuo masku s onoga koji čita. Tada se iza maske, na zaprepašćenje svih prisutnih, umesto glumca Krivonosovića pojavio pravi Jevrejin iz geta, Samuel Koen. Taj Žudio trpeo je dobrovoljno sve one udarce, poniženja i pljuvanja umesto Krivonosovića, pa za to ni u kojem slučaju Nikola Rigi ne može snositi odgovornost, budući da nije ni znao da pod

maskom vozi Koena koji je Krivonosovića potplatio da mu ustupi mesto i da o tome ćuti. Tako je na opšte čuđenje bilo ustanovljeno da Rigi nije kriv za vređanje i zlostavljanje Samuela Koena nego se, naprotiv, Samuel Koen ogrešio o zakon prema kojem se o pokladama ne smeju mešati Jevreji s hrišćanima. Pošto je Koen tek nedavno bio pušten iz zatvora gde je bio zbog posete jezuitima, nova presuda došla je kao prst na vagu da se ovaj Žudio, kojem su „kose otešćale“ i koji negde po Hercegovini drži Turcima konjska groblja, protera iz grada. Nije se jedino znalo hoće li jevrejska zajednica stati iza Koena i štititi ga, što bi stvar odložilo, ako ne promenilo. Čekalo se, dakle, dok je Koen ponovo ležao u apsani da se izjasni geto.

A u getu su zaključili da ne treba dugo čekati kao na vatra zimi. O drugoluniju ijara meseca te godine rabi Abraham Papo ilsak Nehama pregledali su i popisali hartije i knjige Koenovog prebivališta. Jer, vesti o njegovoj poseti fratrima nisu zabrinule samo jezuite nego i geto.

Kada su stigli pred stan, tamo nije bilo nikoga. Zazvonili su i po zvuku zvona poznali da je ključ u zvonu. Bio je okačen oklatno. U sobi je gorelasveća, iako je mati Koenova bila odsutna. Našli su jedan avan za cimet, mrežu za spavanje visoko okačenu da se knjiga mogla čitati pritisnuta o tavanicu nad očima, peskarnicu lavandulom namirisanog peska, jedan trokraki lukjemar sa po zapisom na svakom od krakova, koji imenuju tri čovečije duše; nefesh, ruah i nešmah. Na prozom bilo je bilja i po vrstama posetioci zaključiše da je ono pod zaštitom zvezda iz sazvežđa Raka. Na policama duž zidova ležali su jedan leut, sablja i 132 navlake od crvene, plave, crne i bele sargije i u njima rukopisi Koenovi ili njegovi prepisi tuđih rukopisa. Na jednom

tanjim, perom umakanim u pečatni vosak bilo je zapisano uputstvo za lako i brzo buđenje: da bi se čovek rasio dovoljno je da ispiše bilo koju reč i odmah će biti potpuno budan, toliko je pisanje samo po sebi natprirodan, božanski, a ne ljudski posao. Na tavanici iznad rreže za spavanje bilo je mnogo slova i reči zapisanih prilikom buđenja. Od knjiga, pažnju posetilaca privukle su tri nađene na podu prostorije uz sam prozor, gde je Koen obično čitao. Očigledno, listao ih je naizmenično i to je čitanje ličilo na vrstu mnogoženstva. Na podu je ležalo lcrak- ovsko izdanje knjige dubrovačkoga pesnika dr Didaka Isaije Koena (umro 1599) nazvanog Didak Pir - *De illustribus familiis* (1585); do njega bila je knjiga Arona Koena *Zekan Aron (Brada Aronova)* objavljena u Ve- neciji 1637, s prepisom Aronove himne Isaku Jušurunu (umrlom u dubrovačkim tamnicama), a s kraja još i *Dobro ulje (Semen Atov)* Salamuna Oefa, dede Arona Koena. Bilo je jasno da su knjige birane po poro- dičnom ključu, ali ništa se više iz tog podatka nije moglo izvući. Onda rabi Abraham Papo otvori prozor. Bio je upravo dunuo jugo i vetar ulete u sobu. Rabi rasklopi jednu od knjiga, oslušnu jedan časak kako listovi trepere na promaji i reče Ishaku Nehami:

- Slušaj! zar ti se ne čini da ova šušti reč: nefeš, nefeš, nefeš?

Potom rabi pusti sledeću knjigu da progovori i jasno i glasno se čulo kako na vetru njeni listovi, prevrćući se, izgovaraju reč: ruah, ruah, ruah.

- Ako treća izgovori reč nešmah - primeti Papo - znaćemo da knjige dozivaju Koenove duše.

I čim Abraham Papo rasklopi treću knjigu, obojica čuše da ona šapuće reč: nešama, nešama, nešama!

- Knjige se prepiru oko nečega što je u ovoj odaji -zaključiti

rabi Papo - neke stvari ovde hoće da unište neke druge stvari.

Seli su i gledali nepomično u sobu. Na lukjernaru odjednom se pojaviše plamenovi, kao da su ih dozvale knjige svojim šušketanjem. Jedan se plamen odvoji od svetiljke i zaplaka u dva glasa i rabi Papo reče:

- To plače Koenova prva, najmlađa duša, za telom, i njegovo telo za dušom.

Potom seta duša primače onom leutu na polici i poče dodirivati žice, od čega se začu tiha svirka i tako je duša pratila svoj plač svirkom. - Ponekad predveče - plakala je Koenova duša – ako ti sunce ugleda oči, može ti se učiniti od bliskog leptira što ti preleće stazu daleka ptica, ili od nisko proletele radosti visoko uzletela tuga... Utom se drugi plamen izduži i uobličí se učovečiju spodobu, stade pred ogledalom i poče se odevati i mazati belilom. Pri tome, spodoba je balzame, varzila i mirisne masti prinosila ogledalu kao da tek u njemu može da odredi i osmotri kakve su boje, ali je beljenje obavila ne izlažući lice ogledalu kao da se boji ozlede. Tako je činila sve dok se potpuno ne pretvori u Koenovo obličje crvenih očiju i jednog sedog brka. Potom uze sablju s police i pridruži se prvoj duši. Treća Koenova duša, ona najstarija, lebdela je, međutim, visoko pod tavanicom u obliku svica ili plamička. Dok se prve dve duše pribiše uz policu s rukopisima, treća se izdvajala od njih držeći se neprijateljski svog ugla pod tavanicom, grebući slova ispisana iznad mreže za spavanje gde je pisalo:

יא	כר	ז	כ	ג
ד	יב	כה	ח	טו
יז	ה	יג	כא	ט
י	יח	א	יד	כב
כג	ו	יט	ב	טז

Sada Rabi Papo i Ishak Nehama zaključiše da su se Koenove duše zavadile oko onih vrećica s rukopisima, ali ih beše toliko da nisu mogli sve pregledati. Tada rabi Abraham upita:

- Miliš li o bojama vrećica što i ja?

- Zar one nemaju boje plamena? - primeti Nehama

- uporedimo ih sa svećom. Na njoj ima nekoliko plamenova: plavi, crveni, crni; taj trobojni plamen peče i uvek je u dodiru s materijom koju sagoreva, s fitiljem i uljem. Na vrhu, iznad tog trobojnog plamena je drugi, beli plamen koji ne žeže a svetli, poduprt onim donjim trobojnim plamenom; dakle vatra što se hrani vatrom. Mojsije je na gori stajao u onom belom plamenu koji ne žeže a svetli, dok mi stojimo u podnožju gore u onom trobojnom ognju, koji proždire i pali sve sem belog plamena koji je simbol najveće i najskrivenije mudrosti. Potražimo, dakle, ono što tražimo u belim navlakama!

Nije ih bilo mnogo - koliko za jednu zobnicu. Nađoše jedno izdanje Jude Halevija ☆, objavljeno u Bazelu 1660, snabdeveno prevodom štiva sa arapskog na hebrejski od rabija Jehude Aben Tibona i praćeno latinskim targumom

izdavača. U ostalim navlakama bili su Koenovi rukopisi i među njima najpre posetiocima pade u oči beleška pod naslovom:

Zapis o Adamu Kadmonu

Hazari su u snovima ljudi videli slova i tragali u njima za pračovekom, predvečnim Adamom Kadmonom, koji je bio i čovek i žena. Verovali su da svakom čoveku pripada po jedno od slova azbuke i da svako od tih slova predstavlja deo tela Adama Kadmona na zemlji i da se u snovima ljudi ta slova kombinuju i oživljuju u Adamovo telo. Ali, ta slova i jezik beležen tim slovima, nije onaj kojim se mi služimo. Hazari su verovali da znaju gde je granica između dva jezika^A i dva pisma, božije reči - *davar* i naše ljudske. Granica, tvrdili su oni, ide između glagola i imenice! Naime, tetragram - božije tajno ime, koje već aleksandrijska septanta krije pod bezazlenom rečju *kirios*, uopšte nije imenica, nego glagol. Takođe, treba imati na umu pri ovome da je Avraham uzimao u obzir glagole koje je Gospod koristio prilikom stvaranja sveta, a ne imenice. Jezik kojim se služimo sastoji se, dakle, iz dve neravnopravne snage, čije se poreklo suštinski razlikuje. Jer, glagol, logos, zakon, predodžba o pravim postupcima, pravilnom i celishodnom odnosu, prethodio je samom činu stvaranja sveta i onoga što će dejstvovati i stupati u odnose. A imenice su nastale tek pošto su stvorene stvari ovoga sveta, i to da bi ih označile. Tako imena dolaze kao praporac na kapu, posle Adama koji kaže u svom 139. psalmu: „Još nema riječi na jeziku mom, a ti, Gospode, gle već sve znaš.“ To što su imenice određene da leže u prirodi ljudskih imena, samo je jedan dokaz više da ne

pri- padaju onom redu reči koje tvore božje ime. Jer, božje ime (Tora) je glagol, a ne imenica, i taj glagol počinje s Alef. Bog je gledao u Toru kad je stvarao svet, pa tako reč kojom počinje svet jeste glagol. Naš jezik, dakle, raspolaže s dva sloja - jednim božanskim slojem i dragim sumnjivog porekla, vezanim po svoj prilici za Gehenu, za prostor na severu od Gospoda. Tako se pakao i raj, prošlost i budućnost, sadrže već u jeziku i pismenima jezika.

I pismenima jezika! Tu se ukazuju i senke. Zemaljska azbuka je ogledalo nebeske i ona deli sudbinu jezika. Ako koristimo zajedno i imenice i glagole, iako su glagoli beskrajno iznad imenica, jer im ni starina ni poreklo nisu jednaki, pošto su oni nastali pre a imenice posle Stvaranja, to sve vredi i za azbuku. Slova kojima se zapisuju imenice i slova kojima se obeležavaju glagoli ne mogu dakle biti iste vrste i podeljene su na dva reda znakova od vankada, ali su danas izmešana u našim očima, jer zaborav leži u oku. Kako slova zemaljske azbuke odgovaraju svako pojed- nom delu čovečijeg tela, tako slova nebeske azbuke odgovaraju svako delu tela Adama Kadmona, dok beline između slova označavaju ritam pokreta tela. Ali, pošto naprednost božije i ljudske azbuke nije dopustiva, uvek se jedna od njih povlači da bi načinila mesta dragoj i obratno, kad se draga širi, prva je u uzroku. To vredi i za pismena *Biblije - Biblija* stalno diše. Na trenutke u njoj blistaju glagoli, a potom, čim se oni povuku, zacme se imenice, samo što mi to ne možemo videti, kao što ne možemo pročitati šta crni ogranj piše po belom ognju. Tako i telo Adama Kadmona naizmenično ispunjava naše biće ili ga kao u oseći napušta, već prema tome da li je nebeska azbuka u nadiranju ili u uzroku. Slova naše azbuke javljaju se na javi, a slova nebeske azbuke javljaju se u našim

snovima rasuta kao svetlost i pesak po vodama zemlje u času kada božija pismena navru i potisnu ljudska pismena iz našeg zaspalog oka. Jer, u snu se misli očiiina i ušima, govor u snu nema imenica, služi se samo glagolima, i samo u snu svaki čovek je cadik, ne može biti ubica... Ja, Samuel Koen, pisac ovih redova poput hazarskih lovaca na snove ronim u područja tamne strane sveta i pokušavam da iz njih izvučem iskre božje tamo zatočene, ali može mi se dogoditi da i moja duša tamo ostane zaslužnjena.

Od slova koja tamo skupljam i od slova onih, koji su to činili pi mene, sastavljam knjigu koja će, kako su hazarski lovci na snov govorili, činiti telo Adama Kadmona na zemlji...

Zagledavši se u polumraku, dva čoveka prevrnuše ostatak belih vrećica i u njima ne nađoše ništa do nekoliko desetina uazbučenih reči, nešto što je Koen nazvao *Hazarskim rečnikom (Lexicnn Cosri)* a što su oni shvatili kao redom alefbeta složena znanja o Hazarima, njihovoj veri, njihovim običajima i svim ljudima vezanim za njih, njihovu istoriju i njihovo preobraćenje u judaizam. To je bio materijal sličan onome koji je mnogo vekova pre Koena Juda Halevi obradio u svojoj knjizi o Hazarima, ali je Koen išao dalje od Halevija u tom smislu što je pokušavao da detaljnije uđe u pitanje ko su bili onaj kod Halevija neimenovani lirišćansici i islamski učesnik u hazarskoj polemici^v. Koen se trudio da ovoj dvojici otkrije imena, argumente i izradi im biografije za svoj rečnik koji je - kako je smatrao - morao obuhvatiti i takve odrednice koje su u jevrejskim izvorima o hazarskom

pitanju zanemarene. Tako se u Koenovom rečniku našla i skica za životopis nekog hrišćanskog propovednika i misionara, očigledno onog istog o kojem se Koen raspitivao kod jezuita, ali je bila štura, bez imena koje Koen nije uspeo da sazna, pa se nije mogla uključiti u rečnik. „Juda Halevi - zapisao je Koen uz ovu nedovršenu biografiju, - njegovi izdavači i drugi hebrejski komentatori i izvori pominju poimence samo jednoga od tri učesnika u verskoj polemici na dvoru hazarskog kagana. To je jevrejski predstavnik - Isak Sangari ☆ koji je protumačio san o poseti anđela hazarskom vladaru. Ostale učesnike u polemici - hrišćanskog i islamskog, hebrejski izvori ne pominju poimence, kažu tek toliko da je jedan filosof a za drugog, onog Arapina, ne navode čak ni to je li ubijen pre ili posle polemike. Možda na svetu - pisao je dalje Koen - još neko prikuplja isprave i vesti o Hazarima kao što je radio Juda Halevi i sastavlja ovakav svod izvora ili rečnik kao što radim ja. Možda to čini neko ko nije naše vere, nego hrišćanin, ili čovek islamskog zakona. Možda negde u svetu postoje druga dvojica koja mene traže kao što Ja tražim njih. Možda oni sanjaju mene, kao ja njih, i žude za onim što ja znam, jer je za njih moja istina tajna, kao što je za mnrg njihova istina skriveni odgovor na moja pitanja. Ne kaže se uzalud da je svaki san šezdesetina istine. Možda ja ne sanjam uzalud Carigiad i sebe u njemu kao čoveka sasvim drugačijeg no što sam u stvari - vešta u sedlu i na sablji brza, malo hroma i pobožna na drugi način no što sam. U *Talmudu* stoji: „Neka ide da mu se san protumači pred trojicom!” Ko su moja trojica? Nisu li pored mene samoga – onaj drugi, hrišćanski tragač za Hazarima, i onaj treći, islamski? Jesu li tri vere u mojim dušama mesto jedne? Hoće li mi dve duše u pakao, a samo

jedna u raj? Ili su, kao uvek kada se uči knjiga o stvaranju sveta, neophodna trojica i jedan nije dovoljan, pa ja s pravom žudim za drugom dvojicom kao oni možda za trećim. Ne znam, ali znam i pouzdano sam iskusio da moje tri duše ratuju u meni i jedna od njih nosi sablju i već je u Carigradu; druga se dvoumi, plače i peva svirajući u leut, a treća je protiv mene. Ta treća se ne javlja ili ne doseže do mene još uvek. Zato ja sanjam samo onog prvog, sa sabljom, a onog drugog s leutom ne sanjam. Jer, rav Hisda reče: „San koji se ne protumači ieste kao pismo koje nije pročitano”, a ja okrećem i kažem obrnuto: „Nepročitano pismo je kao san koji nije sanjan.” Koliko mi je snova poslato koje nisam nikada primio i odsanjao? Ne znam, ali znam da jedna od mojih duša može da odgonetne poreklo druge duše gledajući u čelo čoveka koji spava. Osećam da se komadi moje duše mogu sresti među drugim ljudskim bićima, među kamilama, među kamenjem i biljkama; nečiji san je uzeo građu od tela moje duše i zida svoju kuću od nje negde daleko. Jer, moje duše za svoje usavršavanje traže saradnju drugih duša, duše tako pomažu dušama. Ja znam, moj hazarski rečnik obuhvata svih deset brojeva i 22 slova hebrejske azbuke; od njih se može stvoriti svet, ali gle, ja ne umem. Nedostaju mi neka imena, neka slova neće biti popunjena zbog toga. Kako bih voleo da mogu umesto rečnika s imenima za odrednice uzeti samo glagole! Ali, to čovek ne može. Jer slova koja obeležavaju glagole dolaze od Elohima, nisu nam poznata i nisu čovečija nego božija, i jedino slova koja obeležavaju, imenice i imena, ona koja dolaze iz Gehene od đavola, grade moj rečnik i pristupačna su mi. Moram se, dakle, držati imena i đavola... “

- Baal halomot! - uzviknuo je rabi Papo kada su došli do

ovog mesta u Koenovim hartijama - da li on bunca?

- Ja opet mislim nešto drugo – uzvratio je Nehama i ugasio sveću.

- Šta misliš? - upitao je rabi Papo i ugasio lukjemar, pri čemu duše prošaputaše svaka svoje ime i iščezoše.

- Mislim - odgovorio je Nehama u potpunoj pomrčini tako da mu se mrak sobe pomešao s mrakom usta - mislim da li je za njega Zemlin, Kavala ili Solun? – Solun, jevrejska majka?

- začudio se rabi Papo. - Ni govora. Treba ga poslati za minera u Siderokapsi! - Poslaćemo ga u Solun verenici zaključiti drugi starac zamišljeno i oni izidoše ne paleći svetlost. Napolju ih dočeka jugo i posoli im oči.

Tako je sudbina Samuela Koena bila zapečaćena. Bio je proteran iz Dubrovnika i kako se može zaključiti iz izveštaja zdura oprostio se od poznanika „na svetog Tomu apostola 1689. godine po žezi od koje se marvi linjaju repovi, a Stradun leži pun ptičijeg perja". Tog dana uveče gospođa Efrosinija obuče muške haljine i izađe tako kao što čini javno ženskinje. Koen je išao te večeri poslednji put od apoteke ka Sponzi i ona ispod luka od Garišta baci pred njega srebmik. On podiže novac i priđe u mrak. Isprva se trže misleći od nje da je muško, ali je poznade čim ga dotače prstima.

- Nemoj ići - reče mu ona - sa sudijama se može sve urediti. Samo reci. Nema tog progonstva koje se ne može zameniti s malo ležanja u morskim zatvorima. Umotaću kome treba malo zlatnih škuda u bradu i nećemo morati da se rastanemo.

- Ja ne moram ići što sam izgnan - uzvрати Koen - za mene

ta njihova pisanija vredi koliko pesma što je ptica ćio pa isprovraća u letu. Ja moram ići jer mi je za to krajnji čas.

Od detinjstva sanjam ja da se bijem po mraku sabljom i hramam u snovima. Sanjam ma jednom jeziku koji ne razumem na javi. Sada je otada dvadeset druga godina i vreme je da mi se san obistini i objasni. Ili sad ili nikada. A obistiniće se tamo gde ga sanjam - u Carigradu. Jer ne vidim ja uzalud u snu te krive ulice pravljene da ubiju vetar, te kule i vodu pod njima...

- Ako se više ne budemo sreli u ovom životu - rekla je na to gospođa Efrosinija - videćemo se u nekom drugom, budućem. Možda smo mi samo korenje duša koje će iz nas izići jednoga dana. Možda je tvoja duša trudna i rodiće jednom moju dušu, ali prethodno obe moraju da pređu određeni im put...

- I da je tako, u tom budućem svetu nećemo se prepoznati. Tvoja duša nije Adamova, ona koja je prognana u duše svih potonjih naraštaja i osuđena da umire ponovo sa svakim od nas.

- Ako ne tako, srešćemo se na drugi način. I ja ću ti reći kako da me poznaš. Biću tada muškarac, ali ću imati iste ruke kao što imam sada - svaku s po dva palca, tako da obe mogu biti leva i desna...

S tim rečima gospođa Efrosinija poljubi Koena u prsten i rastadoše se zauvek. Smrt gospođe Lukarević, koja je usledila ubrzo i bila tako užasna da je opevana u narodnim pesmama, nije mogla baciti senku na Koena, jer on je u vreme kada je gospođa Efrosinija umrla bio već i sam pao u svoju tardemu, u san bez povratka i buđenja.

U početku se mislilo da će Koen otići svojoj verenici Lidisiji u Solun i da će se tamo oženiti, kako je preporučivala

jevrejska zajednica u Dubrovniku. Ali on nije tako učinio. Te večeri napunio je lulu, a ujutru ju je popušio u taboni trebinjskog Sabljak-paše, koji se spremao u pohod na Vlašku. Tako se Koen uprkos svemu zaputio ka Carigradu. Ali nikada nije onamo stigao. Očevici, koje su među pašinim pratiocima pod- mitili dubrovački Jevreji, davši im biljne boje za lan da im ispričaju Koenov kraj, govore sledeće.

Paša je te godine putovao sa svojom pratnjom na sever, a sve vreme oblaci nad njima leteli su na jug, kao da im odnose pamćenje. Već to nije bio dobar znak. Gledali su svoje keniše dok jure kroz mirise bosanskih šuma kao kroz godišnja doba i pali su na šabački konak one noći kada je mesec pomračio. Paši tada na Savi polomi noge jedan ždrebac i on pozva svog čuvara konjskoga groblja. Koen je, međutim, spavao tako čvrsto da ne ču poziv i paša ga udari bičem među oči vukući udarac kao iz bunara, tako da mu pršte grivna na ruci. Koen se trenutno prenu i ode da obavi svoj posao trčeci. Posle ovoga događaja Koenu se privremeno gubi trag, jer on iz pašinog tabora prelazi u Beograd koji su držale austrijske trupe. Zna se da je u Beogradu odlazio u ogromnu dvospratnu kuću turskih Sefarda punu promaje što urliče kroz hodnike - u jevrejski dom, „abheham“ s preko sto odaja, pedeset kuhinja i trideset podruma. Po ulicama grada na vodama gledao je plaćene bitke dece, koja su se među sobom tukla do krvi kao petlovi, dok su se oni oko njih kladili. Stanovao je u starom hanu u jednoj od 47 odaja koje su pripadale tamošnjim nemačkim Jevrejima, Aškenazima, i tu našao knjigu o tumačenju snova pisanu „ladinom“. Predveče je gledao kako nad Beogradom

zvonici crkava kao rala oru oblake.

- Kad stignu na kraj neba - zabeležio je - okrenu se i kroz nove oblake krenu natrag...

Kad je Sabljak-pašin odred izbio na Dunav, jednu od četiri rajske reke - onu koja simbolizuje alegorijski sloj u *Bibliji*, Koen mu se opet pridružio. Tada se dogodilo nešto što je Koenu donelo veliku pašinu naklonost. Paša je u pohod poveo jednog dobro plaćenog Grka, livca topova. Ovaj je sa svojim kalupima i spravama ostao dan hoda iza odreda i čim se oglasiše prve čarkesa Srbima i Austrijancima, paša naredi da se izlije u Đerdapu top od tri hiljade lakatadometa i đulad od po dva egipatska kantara svako. Jer, od lumparde (topa) - govorio je paša - uginuće pilad u jajima i pobaciće lisice, a med će se ugorčati po košni- cama. Po Grka je naredio da pošalju Koena. Međutim, bio je sabat i Koen, umesto da odjaše, leže da spava...

Ujutru on odabra jednu kamilu, potomka dvogrbog mužjaka i jednogrbe ženke, koja je leto provela katranisana i sada je bila orna za put. Povede i jednoga konja „veselka“, od onih koje puštaju na kobile da ih odobrovolje pre no što će ih pripustiti ajgiru da ih opaše. Menjajući kamilu i konja Koen prevali za dan dva dana jahanja i obavi posao. Kada ga paša zapanjeno upita gde ga je i ko učio jahanju, Koen odgovori da se vežbao u snu. Taj se odgovor paši silno svide i on Koenu pokloni mindušu što se stavlja u nos. Kada top bi izliven, počеше tući po austrijskim položajima. Sabljak naredi pokret svojoj jedinici i na srpske položaje sjuriše se svi, uključujući i Koena koji je umesto sablje nosio neku zobnicu mada u njoj, kao što se znalo, nije bilo ničeg vrednog nego, naprotiv, samo stara sitno ispisana hartija u belim navlakama.

- Pod nebom gustim kao čorba - priča očevidac

- uletesmo u neki šanac gde zatekosmo samo tri čoveka, dok ostali behu utekli. Dva su se vojnika tamo kockala ne hajući što mi jurišamo.

Kraj njih je pred šatorom kao u bunilu spavao neki bogato odeven konjanik i na nas jedino nasmuše njegovi psi. Za tili čas naši posekoše jednog od onih kockara i kopljem probodoše zaspalog konjanika. Taj se pridiže na lakat onako proboden i pogleda u Koena, a ovaj pade od tog pogleda kao od taneta, i prosuše mu se oni papiri iz zornice. Paša upita je li to Koen ubijen, na šta se onaj drugi kockar odazva na arapskom i reče:

- Ako se on zove Koen, onda ga nije tane pogodilo nego ga je oborio s nogu san...

Pokazalo se da je to istina i ta neobična reč spase kockaru život za taj dan. Jer reč je ljudska kao glad. Nema uvek istu snagu...

Završetak saopštenja o Samuelu Koenu, Jevrejinu iz dubrovačkog geta, izveštaj je o njegovom poslednjem snu, teškoj i dubokoj tardeni u koju se navezao kao na debelo more bez povratka. Taj poslednji izveštaj Samuelu Koenu podneo je trebinjskom Sabljak-paši onaj kockar kojem je bio pošteđen život na bojištu. Ono što je on paši rekao u tom izveštaju ostaje zauvek zašiveno u jedan svileni šator na Dunavu i do nas su doprli samo odlomci razgovora kroz zelenu tkaninu koja ne propušta kišu. Kockar se zvao Jusuf Masudi ☪ i bio je čitač snova. Mogao je u tuđim snovima zeca uloviti, a kamoli čoveka, i služio je kod onog konjanika

kojega su kopljem probudili. Taj konjanik bio je ugledna i bogata ličnost, zvao se Avram Branković † i samo njegovi hrtovi vredeli su koliko jedna lađa baruta.

O njemu je Masudi tvrdio upravo neverovatnu stvar. Uveravao je Sabljak-pašu da Koen u svom teškom snu sanja upravo ovog Avrama Brankovića.

- Ti kažeš da si čitač snova? - upita na to paša Masudija. - Možeš li onda pročitati i taj Koenov san?

- Naravno da mogu. Ja već vidim šta on sanja: pošto Branković umire, on sanja Brankovićevu smrt.

Na te reči paša kao da je živnuo.

- To znači – zaključio je brzo - da Koen može sada da doživi što nijedan smrtnik ne može: sanjajući Brankovića koji umire, može da proživi smrt i da ostane živ?

- Tako je - složio se Masudi - ali ne može da se probudi da nam to što je video u snu ispriča.

- Ali zato ti možeš da vidiš kako on sanja tu smrt...

- Mogu i podneću vam sutra izveštaj kako umire jedan čovek i šta pri tome oseća...

Nikada ni Sabljak-paša ni mi nećemo znati je li kockar ovu stvar tražio zato da bi produžio život za jedan dan ili zato što je stvamo mogao videti u Koenov san i tamo naći Brankovićevu smrt. Paša je ipak ocenio da stvar vredi pokušati. Reкао je da svaki sutrašnji dan vredi koliko neupotrebljena potkoviца, a jučerašnji koliko otpala kamilja ploča, i ostavio je Masudija živog do sutra.

Koen je tu noć proveo spavajući poslednji put; njegov ogromni nos kao cela jedna ptica virio mu je kroz osmeh iz sna, a taj osmeh izgledao je kao otpadak s neke davno pojedene trpeze. Masudi senije odvojio od njegovog uzglavlja do jutra, a kada je svanulo Anadolac beše izmenjen od tog

bdenja kao da je bičevan u snovima koje je čitao. A pročitao je u njima sledeće:

Branković kao da nije umirao od rane nanete kopljem. Nije tu ranu ni osećao. Osećao je mnogo više od jedne rane i broj tih rana se umnožavao velikom brzinom. Osećao je da stoji visoko na nekom kamenom stubu i broji. Bilo je proleće, duvao je vetar koji plete kike od pruća vrbama, i sve su vrbe od Moriša do Tise i Dunava nosile kike. Nešto kao strele zabadalo se u njegovo telo, ali je postupak tekao unatrag: kod svake strele najpre je osećao ranu, potom ubod, pa bi bol prestao, čuo bi se fijuk kroz vazduh i najzad bi zazvrjala tetiva s koje je odapeta strela. Tako umirući brojao je strele od jedan do sedamnaest, a onda je pao sa stuba i prestao da broji. U tom padu sudario se s nečim tvrdim, nepomerivim i ogromnim. Ali to nije bila zemlja. To je bila smrt. Rane su mu se od tog udara razletele na sve strane tako da jedna drugu više nije mogla osetiti i tek zatim on udari o zemlju, već mrtav.

A potom je u toj istoj smrti umro i po drugi put, mada je izgledalo da u njoj nema više mesta ni za najmanji bol.

Između udara strela umirao je naporedo još jednom, ali sasvim drugačije, umirao je nesazrelom dečaćkom smrću i bojavao se jedino da neće stići dovoljno brzo da obavi ogromni posao (jer smrt je naporan rad) i da u isto vreme kada dođe do padanja sa stuba završi i s ovom drugom smrću. Zato se napinjao i žurio. Ležao je u toj nepomičnoj žurbi iza šarene sobne peći sazidane u obliku male, kao dečije crkve s crvenim i zlatnim kubetima. Vreli i ledeni bolovi navirali su iz njega u sobu kao da se iz njegovog tela otimaju na slobodu i brzo smenjuju godine. Sumrak se širio kao vlaga, svaka se odaja u kući crnela drugačije i samo su

još prozori bili natovareni poslednjom svetlošću dana, jedva bleđom od mraka u sobi. Neko iz nevidljivog predvorja pođe tada noseći sveću, i kao da ima na do vratku crnih vratnica koliko listova u knjizi, prelista ih zakratko sve pomerajući svetlost i uđe. Utom nešto poteče iz njega i on ispiša svu svoju prošlost iz sebe i osta prazan. A onda, kao da nadođe voda i napolju pope se noć sa zemlje na nebo, a njemu spade odjednom sva kosa, kao da mu smakoše šubaru s glave koja je već bila mrtva.

I tada se u Koenovom snu javila i treća Brankovićeva smrt. Bila je jedva primetna, zaklonjena nečim što je moglo biti jako nagomilano vreme. Stotine godina kao da su stajale između Brankovićeve dve prve smrti i one treće koja se jedva nazirala s mesta na kojem je stajao Masudi. U prvi mah Masudi je pomislio da Branković sada umire smrću svoga posinka Petkutina, ali pošto je znao kako je Petkutin svršio, ubrzo je zaključio da to nije Petkutinova smrt. Ta treća smrt bila je brza i kratka. Branković je ležao u nekoj čudnoj postelji i neki muškarac dohvatio je jastuk i počeo njime da ga davi. Za to vreme Branković je mislio samo na jednu stvar – da treba dohvatiti jaje koje se nalazilo na stočiću do kreveta i razbiti ga. Branković ne zna zbog čega je to potrebno, ali dok ga guše jastukom zna da je to jedino važno. Istovremeno on shvata da je čovek svoje juče i sutra otkrio s velikim zakašnjenjem, milion godina pošle svog nastanka - najpre sutra, pa juče. Otkrio ih je jedne davne noći kada se u pomrčini gasila sadašnjica pritešnjena i skoro prekinuta između prošlosti i budućnosti, koje su te noći toliko narasle da su se skoro spojile. I sada je bilo tako. Sadašnjica se gasila ugušena između dve večnosti - prošle i buduće, i Branković je umro po treći put, u času kada se

prošlost i budućnost sudariše u njemu i zdrobiše ga baš u času kad je stigao da zdrobi ono jaje...

Tada je odjednom Koenov san ostao prazan kao isušeno korito reke. Bilo je vreme buđenju ali nije bilo više nikoga da sanja Koenovu javu kako je to činio za života Branković. I tako se i s Koenom moralo dogoditi ono što se dogodilo. Masudi je video kako u Koenovom snu, koji se pretvarao u ropac, sa svih stvari koje su ga okruživale popadaše imena kao kape i svet ostade devičanski čist kao u prvom danu postanja. Jedino su prvih deset brojeva i ona slova azbuke koja označavaju glagole blistali iznad stvari oko Koena kao zlatne suze. I tada on nauči da su brojevi deset zapovesti takođe glagoli i da se zaboravljaju poslednji prilikom zaboravljanja jednog jezika i ostaju kao odjek i kada su same zapovesti iščezle iz sećanja.

U tom času Koen se probudi u svoju smrt i pred Masudijem nestade staze, jer se preko vidika spusti koprena na kojoj je pisalo vodom iz reke Jabok:

„Jer, vaši su snovi dani u noćima.“

Važnija literatura: Anonim, *Lexicon Cosri, Continens Colloquium seu disputationem de religione, Regiemonti Borussiae exeudebat typo- graphus Ioannes Daubmannus, Anno 1691. passim; o Koenovim precima videti: M.Pantić, „Sin vjerenik jedne matere”... Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1953, II, str. 209-216.*

LIBER COSRI - naziv latinskog prevoda knjige o Hazarima Jude Halevija* koji se pojavio 1660. Prevodilac Džon Bukstorf (Jolin Bnxtorf, 1599-1664) dao je uz svoj latinski prevod i naporednu hebrejsku verziju. Bukstorf je bio sin oca istog imena i prezimena i rano je upućen u

biblijski, rabinski i srednjovekovni hebrejski jezik. Prevodio je na latinski i Majmonida (Bazel 1629) i uzeo učešća u jednoj dugoj javnoj polemici s Luisom Kapelom o biblijskim nadrednim znacima i pismenima koja označavaju samoglasnike. Prevod Halevijeve knjige objavio je u Bazelu 1660. godine dodajući predgovor iz kojega se vidi da je služio venecijanskim izdanjima s hebrejskim prevodom Ibn-Tibona ☆ . Smatrao je prema Haleviju da su samoglasnici duša slova i da prema tome na svaki od 22 suglasnika dolaze po tri samoglasnika. Čitanje je u stvari gađanje bačenog kamena drugim kamenom, pri čemu su suglasnici kamenje a njihova brzina samoglasnici. Prema njegovom mišljenju, u Nojev kovčeg u vreme potopa ukrcano je i sedam brojeva i to u obliku goluba, jer golub ume da broji do sedam.

Naslovna strana Halevijsve knjige o Hazarima (Bazelsko izdanje iz XVII veka)

Samo ti brojevi nisu imali znak suglasničkog nego samoglasničkog pismena.

Iako je „Hazarska prepiska“ poznata odmah posle 1577. godine, ona je široj javnosti postala pristupačna tek s Bukstorfovim izdanjem Halevija iz 1660. godine, jer je on tu u dodatku priložio i pismo Hisdaja Ibn- Sapruta i odgovor hazarskog kralja Josifa.

LUKAREVIĆ (LUCCARI) EFROSINIJA (XVII vek) dubrovačka vlastelinka iz roda Getaldića-Kruhoradića, udata za jednog od plemića iz porodice Luccari. U svojoj palati

držala je kavez s pticom sojkom, čije je prisustvo u kući lekovito, i na zidu grčki sat koji o praznicima svira tropare i kondake. Govorila je da je otvaranje svakih novih vrata u životu neizvesno kao bacanje karata, a za svog bogatog supruga da večera tišine i vode. Bila je poznata sa svog slobodnog vladanja i veoma lepa; branila se kroz smeh da put i obraz ne idu zajedno i imala po dva palca na svakoj šaci. Stalno je držala navučene rukavice, čak i za obedom, a volela je crvena, plava i žuta jela i nosila haljine tih boja. Imala je dvoje dece, kćer i sina. Jedne noći sedmogodišnja kćer videla je kroz prozor koji je delio njenu od majčine odaje kako se mati porađa. U prisustvu svoje ptice u kavezu, gospođa Efrosinija rodila je malog bradatog starčića s mamuzama na bosim nogama, koji je došavši na svet uzviknuo „Gladan Grk i na nebo će poći“, pregrizao sopstveni pupak i odmah nekud otrčao zgrabivši umesto odeće nečiju kapu i zovnuvši usput sestru po imenu. Devojčica je otada onemela, nije se mogla ni voditi ni terati, i smeštena je daleko od očiju u Konavljje. Pričalo se da se gospođi Efrosiniji takve stvari događaju zato što je sela na hleb i što održava tajnu vezu s nekim Jevreinom iz dubrovačkog geta po imenu Samuel Koen ✧ . Na optužbe zbog slobodnog vladanja, gospođa Efrosinija odgovarala je prezrivo da se ne da poжити iz tuđe glave:

- Istinu rjet, da mi je stotina gizdavijeh, krepkijeh, vlasteličića uzumnožnijeh i crmagrstijeh, kojimno dni ne odhode, bih lakomac postala! Ama u Ragtizi na stotinu godišnjaka pifara ne mere se naravnit, doli kroz vrime! A sto godišta čekat, ko ima?

Na one druge optužbe nije nikako ni odgovarala. Pričalo se, naime, da je kao devojka bila Mora, kad se udala da je postala veštica, a da će posle smrti ostati vampiruša za tri

godine, ali u ovo treće nisu svi verovali, jer se smatralo da se najčešće vampire Turci, ređe Grci, a Jevreji nikako. A za gospođu Efrosiniju se šuškalo da je potajno Mojsijeve vere.

Bilo kako mu drago, kada je Samuel Koen proteran iz Dubrovnika, gospođa Efrosinija nije ostala ravnodušna; govorilo se da će umreti od tuge i otada je kao kamen noću na srcu držala sopstvenu pesnicu u kojoj je sa svake strane bio stegnut po palac. Ali umesto da umre, ona je jednoga jutra nestala iz Dubrovnika, viđena je potom u Konavljju, pa na Dančama u po podne gde sedi na grobu i češlja se, a još kasnije kako putuje na sever do Beograda i zatim silazi na Dunav u potrazi za svojim ljubavnikom. Kada je čula da je Koen kod Kladova umro, nije se više vraćala kući. Ostrigla je i zakopala kosu i ne zna se šta je s njom potom bilo. Smatra se da je njenu smrt opevala jedna narodna pesma dugog i tužnog stiha, zabeležena u Kotoru 1721. godine i sačuvana samo u italijanskom prevodu pod naslovom *Latinka divojka i vlaški vojvoda Drakul*. Prevod pesme je oštećen, ali se zna da pored junakinje pesme, u kojoj se nazire sudbina gospođe Efrosinije, u vojvodi Drakulu treba gledati ličnost pod imenom Vlad Malesku, koja je na granici XVII i XVIII veka stvarno živela u Transilvaniji. U najkraćim crtama pesma daje sledeća obaveštenja:

U vreme kad niče bela trska jedna lepa i tužna žena sišla je na Dunav da traži dragog oteranog u rat. Kad je čula da je poginuo. otišla je vojvodi

Drakulu koji gleda na sutrašnje oko i najskuplji je vidar od tuge. Imao je skoro cmu lobanju pod kosom, boru ćutanja na licu i ogromni ud za koji je o praznicima vezivao zebu na dugoj svilenoj niti i ona mu ga je nosila leteći pred

vojvodom. Za pojasom držao je malu Ijuštum školjke kojom je savršeno umeo da odere živog čoveka i da ga potom opet odene u istu kožu držeći ga za perčin. Spravljaio je napitke za slatke smrti i njegov dvor vazda je opsedala gomila vampira koji su gasili sveće tražeći od Drakule da ponovo umru. Jer za njih je smrt bila još jedini dodir sa žhivotom. Kvake na sobama gde je obitavao same od sebe su se pokretale, a pred njegovim dvorom stajao je dupke mali kružni vihor kovitlajući se neprekidno u sebi i meljući sve što dohvati. Tu se vrteo već sedam hiljada godina i u njegovoj sredini ili oku, tokom svih tih sedam hiljada godina, bilo je vidno kao u podne i kvasala je mesečina. Kada je mlada žena naišla, sluge vojvode Drakula sede su u senci tog vihora i pile tako što jedan nateže iz bardaka, dok drugi pušta otegnut glas nalik na pesmu, pa ovaj pije dok onaj ne uzme vazduha. Onda promene uloge. Najpre su tako u čast gošće pevali večernji glas, potom pesmu na poljski glas i, najzad, jednu pesmu koja se peva „glavu uz glavu ” i koja glasi:

„Svakoga proleća, čim ptice počnu da broje ribu u Dunavu, na ušću reke u more raste bela trska. (Ona raste samo tri dana u vreme kad se mešaju slane i slatke vode, a njeno seme je hitrije od svakog drugog semena, pupi brže no što komjača ide i doseže visinu pretičući mrava koji se puže uz nju. Dok je na suhom, seme bele trske može da miruje i do dvesta godina, ali kada padne u vlagu, njena klica za nepun sat izbija na površinu, posle tri ili četiri časa dobija visinu od jednog metra, a potom deblja i na izmaku dana ne može se više prstima obuhvatiti. Ujutru ima obim Ijud- skoga struka i visinu kuće, te ribari za belu trsku često vezuju mreže i ona ih rastući izvadi sama iz vode.

Ptice znaju da bela trska raste i u utrobi i dobro se čuvaju da ne progutaju njeno seme ili njenu mladicu. Pa ipak, lađari i pastiri ponekad opaze pticu kako se raspada u letu i znaju da je to otud što se ptica u ludilu ili nekoj ptičijoj tuzi, koja liči na ljudsku laž, nazobala semena bele trske i ono ju je raznelo u vazduhu.) Pri korenu bele trske uvek se vide otisci kao od zuba i pastiri govore da bela trska i ne raste iz zemlje, nego iz usta nekog podvodnog demona koji kroz nju zviždi i govori mameći ptice i druge lakomce na svoje seme. Otuda se od bele trske ne prave svirajke, jer se u tuđu svirajku ne duva. Drugi ribari kažu da ptići ponekad umesto svojim semenom oplode ptice semenom bele trske i tako se obnavlja na zemlji jaje smrti... "

Kada se pesma završi, devojka pusti svoje hrtove u lisice, a sama uđe u kulu vojvode Drakula i, dade mu kesu zlata da joj izvida tugu. On je zagrlji, odvede u ložnicu i pusti tek kad se hrtovi vratiše iz lisica. Bilo je jutro kada se oprostiše, a uveče pastiri nađoše kraj Dunava hrtove kako cvile i pred njima mladu lepu ženu raznetu kao pticu koja je oplodena semenom bele trske. Samo su njene svilene haljine još bile obavi- jene oko ogromne stabljike koja beše već pustila koren i šumila kroz njenu kosu. Devojka beše rodila brzu kćer - svoju smrt. Njena lepota bila se u toj smrti podelila na surutku izgrušano mleko, a na dnu videla su se jedna usta što drže koren trske...

MOKADASA AL SAFER ☉ (VIII-XI vek) - najbolji među čitačima i lovcima snova †. Prema predanju izradio je muški deo hazarske enciklopedije, dok je ženski deo sastavila princeza Ateh . Svoj deo enciklopedije ili hazarskog rečnika Al Safer nije hteo pisati za savremenike i

potomke, nego ga je sastavio na drevnom hazarskom jeziku iz V veka koji niko od njegovih savremenika nije razumeo; pisao ga je isključivo za pretke, one koji su nekada sanjali svoj deo tela Adama Kadmona, deo koji nikada više neće biti sanjan. Hazarska princeza Ateh bila je Al Saferova ljubavnica i jedna legenda priča kako joj on svojom bradom umočenom u vino mije prsa. AlSafer je završio u zatočenju, a razlog je bio, prema jednome izvoru, nesporazum između princeze Ateh i hazarskog kagana. Nesporazum je izazvalo jedno pismo princezino koje nikada nije poslala, ali koje je ipak stiglo kaganu u ruke. Pošto se odnosilo na El Safera, izazvalo je kaganovu ljubomoru i gnev. Glasilo je:

Posadila sam ruže u tvoje čizme, iz tvoga šešira raste mi šeboj. Dok te čekam u svojoj jedinjoj i večitoj noći, po meni veju dani kao komadići pocepanoga pisma. Sastavljam ih i sričem slovo po slovo tvoje ljubavne reči. Ali, pročitati malo šta mogu, jer ponekad se pojavi nepoznati rukopis i uz tvoje pismo zapadne komadić nekog drugog pisma, umeša se u moju noć neki tuđi dan i tuđe slovo. Čekam kada ćeš doći i kada pisma i dani više neće biti potrebni. I pitam se: da li će mi i tada pisati onaj drugi ili će biti i dalje noć?

Prema drugim izvorima (Daubmanus ☆ ih povezuje s rukopisom kairske sinagoge) ovo pismo ili pesma nije uopšte bilo upućeno kaganu nego samom Al Safem i odnosilo se na njega i Adama Kadmona. U svakom slučaju, pismo je izazvalo ljubomoru ili političku surevnjivost hazarskog kagana (jer su lovci na snove bilil jaka opoziciona stranka princeze Ateh koja je pružala otpor kaganu). Al Safer je kažnjen tako što je zatvoren u gvozdeni kavez okačen o jedno drvo. Princeza Ateh slala mu je kroz svoje snove svake

godine ključ svoje ložnice, a mogla je samo toliko da mu olakša muke što je podmićivala demone da na kratko vreme zamene nekog od ljudi i poture ga u kavez umesto Al Safera. Tako se Al Saferov život sastojao delom iz života drugih ljudi, koji su mu pozajmljivali po nekoliko svojih sedmica naizmenice. U međuvremenu, ljubavnici su izmenjivali ponike na poseban način: on bi zubima urezao nekoliko reči u leđa komjače ili raka ulovljenog iz reke pod kavezom i puštao ih natrag u vodu, a ona bi mu odgovarala na isti način, puštajući svoje ljubavne poruke ispisane na živim kornjačama u reku što se uliva u more pod kavezom. Kada je šejtan oduzeo princezi Ateh sećanje na hazarski jezik i naterao je da ga zaboravi, ona je prestala da piše, ali je Al Safer i dalje slao poruke pokušavajući da je podseti na svoje ime i na reči njenih pesama.

Nekoliko stotina godina posle tog događaja uhvaćene su na obalama Kaspijskog mora dve kornjače na kojima su bile ispisane poruke. Poruka jedne žene i jednog čoveka koji su se voleli. Kornjače su još uvek išle zajedno i na njima su se mogle pročitati poruke zaljubljenih. Muška poruka je glasila:

Ti si kao ona devojka koja nikad nije ustajala rano, pa kad se udala u susedno selo i prvi put morala rano ustati, ugledala slanu na poljima i rekla svekrvi: ovo u našem selu nema! Tako kao ona, i ti misliš da na svetu nema ljubavi, jer nikada nisi bila budna dovoljno rano da je sretnoš, mada je ona svakoga jutra tu na vreme...

Ženska poruka bila je kraća, od samo nekoliko reči:

Moj zavičaj je tišina, moja hrana ćutanje. Sedim u svome imenu kao veslač u čamcu. Ne mogu da zaspim koliko te

mrzim.

Mokadasa je sahranjen u grobu koji ima oblik koze.

SANGARI ISAK ☆ (VIII vek) - rabin, hebrejski predstavnik u hazarskoj polemici . Tek od XIII veka pominje se kao znalac *Kabale* i prevoditelj Hazara u judaizam. Naročito je insistirao na vrednosti hebrejskog jezika, ali je poznavao brojne druge jezike. Smatrao je da je razlika između jezika u sledećem. Svi su sem božijeg jezici patnje, rečnici bolova. „Primetio sam – kaže on - da kroz neki procep u vremenu ili u meni otiču patnje, jer bi ih inače do sada moralo biti više. Isto vredi i za jezike.“ R.Gedaliah (oko 1587) utvrdio je da su odgovori Isaka Sangarija na hazarskom dvom bili davani na hazarskom jeziku. Sangari je prema Haleviju* koristio učenje rabija Nahuma Pisara koji je zabeležio kako su mudraci učili od proroka. „Čuo sam od rabija Majaša - piše Sangarijev učitelj rabi Nahum, a Sangari ovo prenosi kaganu, da bi sve zajedno zabeležio Halevi - čuo sam od rabija Majaša koji je učio od parova, a ovi su to primili od proroka kao zapovest datu Mojsiju na Sinajskoj gori. Oni su pazili da ne prenesu učenje pojedinaca kao što se vidi iz sledeće poruke koju je jedan starac dao na samrti sinu:

- Moj sinko, podredi ubuduće svoje mišljenje, ono kojem sam te ja naučio, mišljenju četvorice naznačenih ti ljudi. -
- Zašto - upita sin - nisi ti sam svoje podredio njihovom mišljenju? -
- Zato - odgovori starac - što sam ja svoje mišljenje primio od mnogih koji su opet sa svoje strane takođe učili od mnogih. Ja sam tako održao svoju sopstvenu tradiciju, a oni su se držali svoje. Ti si, pak, učio samo od jedne osobe, od mene. A bolje je zanemariti učenje jedne osobe i prihvatiti ono većeg broja ljudi...“

Za Sangarija se kaže da je osujetio dolazak arapskog učesnika na polemiku u hazarskom dvoru isposlovavši da se polemika odredi u vreme kada komete nisu mogle da pomognu arapskom predstavniku i kada mu je sva vera mogla stati u bardak s vodom. Uostalom, na tu polemiku Sangari je i sam jedva stigao. Daubmanus* o tome prenosi sledeće predanje:

Isak Sangari je u hazarsku prestonicu krenuo brodom. Ali, taj brod su napali Saraceni i počeli su na njemu ubijati sve živo. Jevreji su poskakali u vodu da se spasu, ali su ih gusari pobili veslima. Samo je Isak Sangari mirno ostao na palubi. To je začudilo Saracene i upitali su ga zašto ne skače kao ostali u talase.

-Ne znam da plivam - slaga Sangari i to mu je spaslo glavu. Umesto da ga poseku, gusari su ga gurnuli u more i otplovili.

- Srce u duši je kao kralj u ratu — zaključio je Isak Sangari - ali se čovek ponekad i u ratu mora ponašati kao srce u duši.

Pošto je tako stigao na hazarski dvor, Sangari je tokom polemike s hrišćanskim i islamskim predstavnikom hazarskom kaganu objasnio jedan san i time ga privoleo da zajedno s ostalim Hazarima pređe u jevrejsku veru, onu koja čeka od budućnosti više nego od prošlosti. Rečenicu koju u snu kazuje anđeo kaganu i koja glasi: „Bogu su drage tvoje namere, ali tvoja dela nisu“, objasnio je uporedivši je s pričom o Adamovom sinu Setu.

„Postoji ogromna razlika - rekao je Isak Sangari kaganu - između Adama, kojega je stvorio Jehova, i njegovog sina Seta, kojega je stvorio Adam. Prema tome, Set i svi ljudi za

njime jesu božija namera, ali čovečije delo. Otuda treba praviti razliku između namere i dela. Namera je i u čoveku ostala čista, božanska, glagol ili logos, koji prethodi činu kao koncept čina, ali je delo zemaljsko, nosač imena - Set. U njemu su vrline i mane jedna u drugoj kao šuplje lutke koje se skrivaju jedna pod drugom. I samo tako se jedan čovek može odgonetnuti, ako se s njega skidaju jedna po jedna šuplja lutka, neće zvono s manjeg. Zato ne treba da shvatiš - zaključio je Sangari - da te je anđeo onim rečima u snu prekorovao; naprotiv, ništa pogrešnije od takvog tumačenja. On je jednostavno hteo da ti skrene pažnju na to kakva je stvar tvoja priroda...“

TIBON JEHUDA IBN (XII vek) - prevodilac *Knjige o Hazarima* Jude Halevija ☆ na hebrejski s arapskog. Prevod je nastao 1167. i za njegovu neujednačenost postoje dva objašnjenja: prvo, potonje štampane verzije bile su kastrirane u lukama hrišćanske inkvizicije; drugo, sve je zavisilo ne samo od Tibona nego i od okolnosti.

Prevod je bio veran kada je Ibn Tibon prevodeći bio zaljubljen u svoju verenicu, dobar kada je bio ljut, razvučen ako su duvali vetrovi, dubok zimi, komentarisao je i prepričavao izvornik ako je padala kiša, a pogrešan ako je bio srećan.

Kada bi završio poglavlje Tibon je postupao kao drevni aleksandrijski prevodioci *Biblije* - davao bi nekome da mu čita prevod koračajući i udaljujući se sve više od njega, a Tibon bi stajao i slušao. S udaljavanjem, tekst je gubio delove u vetru i iza uglova, dopirao kroz šiblje i drveće, zaklonjen vratima i ogradama lišavao se imenica i samoglasnika, lomio se na stepenicama i, najzad, krenuvši

kao muški završavao bi put kao ženski glas, pri čemu su se iz daljine čuli još samo glagoli i brojevi. Potom bi se obratno događalo pri povratku čitača i Tibon je popravljao prevod na osnovu utisaka primljenih pri tom čitanju u hod.

HAZARI - ratnički narod koji je između sedmog i desetog veka naseljavao Kavkaz, imao moćnu državu, brodovlje na dva mora, Kaspijskom i Crnom, vetrova koliko riba, tri prestonice, letnju, zimsku i ratnu, i godine visoke kao borove. Ispovedali su danas nepoznatu veru, obožavali so, svoje hramove klesali u podzemnim stenama soli ili u slanim bregovima. Prema Haleviju ✨ , primili su judaizam 740. godine, a poslednji hazarski kagan Josif uspostavio je vezu čak sa španskim Jevrejima, jer je plovio sedmog dana, kad zemlja kune čoveka i kada ta kletva tera i sama brod od kopna. Ta se veza prekinula kada su Rusi 970. godine zauzeli hazarsku prestonicu i uništili hazarsku državu. Posle toga jedan deo Hazara stopio se s istočnoevropskim Jevrejima, drugi delovi ovog naroda s Arapima, Turcima i Grcima, tako da se danas zna samo za one male oaze hazarskog življa koji je još trajao bez jezika i vere u samostalnim opštinama do Drugog svetskog rata (1939) u istočnoj i srednjoj Evropi, a potom iščezao sasvim. Jevrejski oblik njihovog imena je *Kuzari* (pl Kuzarim). Obično se uzima da je kod Hazara samo plemstvo primilo judaizam; međutim, u Panonskoj niziji, između VII i X veka, postojao je centar za judaizaciju koji se ponekad pripisuje Hazarima (Čelarevo †). Drutmar Akvitanski oko 800. godine u Vestfaliji pominje „gentes Hunorum que ab et gazari vocantur“ ističući da su bili obrezani i pripadali Mojsijevoj veri i da su bili jaki. Kod Kinama, u XII veku kaže se da Hazari žive prema

Mojsijevim zakonima, ali ne sasvim čistim. Kagane Jevreje pominju već arapski izvori X veka (Ibn Rustah, Ištakhri, Ibn Haukal).

Zanimljive podatke o Hazarima sadrži jedan spis nazvan hazarskom prepiskom. Sačuvan najmanje u dve verzije, od kojih je jedna iscrpnija, ovaj spis još uvek nije naučno do kraja rasvetljen. Čuva se u Oksfordu i predstavlja prepisku na jevrejskom jeziku između Josifa, kralja Hazara, i Hizdaja Ibn Šapiuta iz mavarske Španije, koji je sredinom X veka pisao hazarskom kralju moleći ga da mu odgovori na sledeća pitanja:

1. Ima li bilo gde na svetu jevrejske države?
2. Kako su Jevreji došli u Hazariju?
3. Kako se odigrao prelazak Hazara u judejsku veru?
4. Gde kralj Hazara živi?
5. Kojem plemenu pripada?
6. Koja mu je uloga u ratovima?
7. Da li rat obustavlja Subotom?
8. Ima li hazarski kralj bilo kakvih obaveštenja o mogućem smaku sveta?

U odgovoru je obrazložena hazarska polemika koja je prethodila prelasku Hazara u judaizam.

U vezi s tom polemikom je i jedan drugi izvor, koji nije sačuvan do danas. U odrednici o Hazarima svog izdanja, Daubmanus ☆ se poziva na spis *O hazarskim stvarima* (verovatno na neku latinsku verziju). Prema završnim rečima spisa vidi se da je u najstarijim njegovim delovima reč o izveštaju koji je po svoj prilici služio za pripremu hebrejskom predstavniku rabiju Isaku Sangariju pred odlazak u hazarsku misiju, gde je uzeo učešća u čuvenoj

polemici. Spis u sačuvanim delovima glasi:

O imenu hazari - hazarska država zove se kaganovo carstvo ili kaganat, i iz njenog naziva je iščezao naziv prvobitnog hazarskog carstva koje je prethodilo kaganatu i sazdalo ga na sablji. Hazare nerado u njihovoj državi nazivaju tim imenom. Uvek koriste neki drugi naziv izbegavajući ime Hazari. U predelima prema Krimu, gde ima i grčkog stanovništva, Hazare nazivaju negrčkim stanovništvom ili Grcima neprisajedinjenim hrišćanstvu; na jugu gde ima Jevreja, zovu ih nejevrejske grupe, na istoku, gde su Arapi delom nastanjeni u hazarskoj državi, same Hazare zovu neislamizovanim življem. One Hazare koji su primili neku od stranih vera (jevrejsku, grčku ili arapsku) ovde više i ne nazivaju Hazarima nego ih broje među Jevreje, Grke ili Arape, ali obrnuto, retki i slučajni prelaznici u hazarsku veru slove u hazarskoj sredini kao ono što su bili pre pokrštavanja, dakle ne smatraju ih Hazarima nego i dalje Grcima, Jevrejima ili Arapima, iako su hazarske vere. Tako se nedavno jedan Grk umesto da kaže za nekog čoveka da je Hazar, izrazio na sledeći način: „U kaganatu zovu budućim Jevrejima one neprisajedinjene grčkoj veri, koji hazarski govore.“ U hazarskoj državi mogu se sresti učeni Jevreji, Grci ili Arapi koji veoma lepo poznaju hazarsku prošlost, knjige i spomenike, o njima govore s pohvalama i detaljno, neki od njih čak pišu hazarsku istoriju, ali samim Hazarima to nije dopušteno i oni o sopstvenoj prošlosti ne smeju da govore i sastavljaju knjige.

Hazarski jezik je muzikalan, lepo zvuče na njemu stihovi koje sam čuo, ali nisam upamtio; kažu da ih je

sastavila jedna od hazarskih princeza. Taj jezik raspolaže sa sedam rodova; dakle, osim muškog, ženskog i srednjeg roda, on ima i rod za evnuhe, za bespolne žene (one koje je ošteto i pokrao arapski šejtan), za one koji menjaju pol, bilo da su muški, koji se priklanjaju ženskom, ili obratno, i za gubavce koji sa bolešću moraju primiti i taj novi oblik u govoru koji svakome s kime stupe u razgovor odmah otkriva njihovu bolest. U govoru dragačiji naglasak imaju devojčice od dečaka i ljudi od žena, jer dečake uče arapskom, jevrejskom ili grčkom, već prema tome da li žive u predelu gde ima Grka, u delu gde su Jevreji izmešani s Hazarima, ili onom odakle dolaze Saraceni i Persijanci. Kod dečaka se otuda i u hazarskom jeziku čuje jevrejsko kameš, holem i šurek, veliko, srednje i malo „u“ i srednje „a“. Devojčice, pak, ne uče hebrejski, grčki ili arapski i njihov naglasak je drugačiji i čistiji. Zna se da kad jedan narod iščezava najpre iščeznu njegovi najviši slojevi i književnost s njima; ostaju samo knjige zakona koje narod zna napamet. To se lepo može reći i za Hazare. U njihovoj prestonici cena propovedi na hazarskom jeziku je paprena, onih na jevrejskom, arapskom ili grčkom sasvim niska ili su te propovedi besplatne. Neobično je da Hazari čim se nadu van svoje države izbegavaju da pokažu jedni drugima da su Hazari, i radije se mimoilaze ne otkrivajući poreklo, i kriju da govore i razumeju hazarski, i to više od svojih nego od tuđinaca.

U samoj zemlji više se cene u javnim i administrativnim službama oni koji pokazuju nedovoljno poznavanje hazarskog jezika, iako je to službeni jezik. Otuda često i oni koji dobro znaju hazarski hotimično govore ovaj jezik sa greškama, stranim naglaskom i zanoseći, iz čega izvlače očiglednu korist. Čak se i za prevodioce, recimo s hazar-

skog na jevrejski, ili sa grčkog na hazarski, uzimaju takvi koji greše u hazarskom jeziku ili glume da greše.

Sudstvo - Za istu stvar po hazarskim zakonima u onom delu države gde žive jednim delom Jevreji ide se godinu-dve na galiju za veslača po kazni; u delu carstva gde ima Arapa - pola godine, tamo gde žive Grci uopšte se ne ide za tu stvar na galiju, a u središnjem delu države, koji se jedini zove hazarskim okrugom (mada Hazara ima svuda najviše), za tu istu stvar ode glava s ramena.

So i san - Slova hazarske azbuke nose nazive prema jelima koja se sole, brojevi nose nazive prema vrstama soli, a Hazari raspoznaju sedam vrsta soli. Jedino se od slanog pogleda Boga ne stari, inače Hazari smatraju da se stari od pogleda, bilo svojih na sopstveno telo, bilo tuđih, jer oni oru i paraju tela oko sebe najrazličitijim i najubojitijim alatkama, koje stvaraju njihove strasti, mržnje, namere i žudnje. Hazarska molitva je plakanje, jer suze su deo Boga pošto, kao školjka biser, uvek sadrže malo soli na dnu. Žene ponekad uzimaju maramu i savijaju je koliko mogu puta i to je molitva. Hazari takođe imaju kult sna. Smatra se da onaj ko je izgubio so ne može da zaspi. Otuda pažnja koja se u njihovoj sredini ukazuje snu, ali to nije sve, ima i nešto drugo što nisam mogao dokučiti kao kad se od kola ne čuje put. Oni smatraju da osobe koje naseljavaju prošlost svakog čoveka u uspomenama leže kao zaslužjene ili uklete; ne mogu da se promene, ne mogu nijedan drugi korak da načine do onaj koji su nekad već načinile, ne mogu da se sretnu ni sa kim drugim do s onima s kojima su se nekada srele, ne mogu čak ni da ostaru. Jedina sloboda koja je data precima, čitavim izumrlim narodima očeva i matera sadržanim u sećanjima, to je

povremena oduška u našim snovima. Tu, u snovima, te ličnosti iz uspomena stiču malo slabo unovčene slobode, razmrđaju se, sretnu s nekim novim licem, promene partnere u mržnjama i ljubavi i steknu nešto malo privida života. Otuda san ima ugledno mesto u hazarskoj veri, jer prošlost zaslužnjena zauvek u sebi dobija nešto slobode i novih mogućnosti u snovima.

Seobe - Za stara hazarska plemena se smatra da, su se posle svakih desetak pokolenja selila i pri svakoj seobi postajala od ratničkog trgovački narod. Odjednom bi umesto umeća na sablji i koplju umeli da zamisle kolika je cena jednog broda, kuće ili livade u zvečanju dukata, a koliko u pretakanju srebra. Obajšnjenja ima raznih, ali meni izgleda najuverljivije ono što kaže da su postajali neplodni u tom ciklusu i da su se morali seliti da bi održali vrstu i obnovili plodnost. A potom, čim bi plodnost na putu bila uspostavljena, vraćali bi se u postojbinu i opet prihvatili koplja.

Verski običaji - hazarski kagan ne dopušta da mu se vera meša u državne i vojničke poslove. On kaže: „Da sablja ima dva vrha, zvala bi se trnokop.“ Taj stav je isti prema hazarskoj kao i prema jevrejskoj, grčkoj ili arapskoj veri. Ali iz istog čanka ko sit, ko gladan. Jer dok su naša ili grčka i arapska vera pustile korena i u drugim državama i imaju jaku stranu zaštitu naših jednoplemenika i drugih naroda, hazarska vera je jedina u državi koja nema takvu stranu zaštitu i tako pod istim pritiskom ona najviše strada, a to znači da ove tri jačaju na njen račun. Primer je nedavni pokušaj kagana da smanji monaške posede u zemlji i broj

hramova umanju za po deset od svake veroispovesti. Pošto je hazarskih bogomolja već i dosad bilo manje no jevrejskih, arapskih ili grčkih, očigledno da je i tu najviše pogoderra hazarska crkva. To se može videti na svakom koraku. Hazarska groblja, na primer, odumiru. U delovima države gde ima Grka, kao na Krimu, Jevreja kao u Tamatarhi ili Arapa i Persijanaca na persijskoj granici, hazarska groblja se sve češće stavljaju pod katanac, zabranjuje se sahranjivanje po hazarskom obredu i dnmovi su puni Hazara - samrtnika koji putuju da umru u onom delu svoje zemlje gde oko prestonice Itila hazarska groblja još rade. Pihće im duša pod grlom, a ovamo ceo put njihov. „Prošlost nije dovoljno duboka za nama - žale se hazarski sveštenici koji sve ovo, naravno, vide - treba čekati punoletstvo našeg naroda kako bi prošlost uvećala zalihe i tako stvorila dovoljno široku osnovicu za uspešno zidanje budućnosti.“

Zanimljivo je da u hazarskom carstvu ima Grka i Jermena koji su iste, hrišćanske vere, ali se svaki čas svađaju. Posledica njihovih svađa, međutim, uvek je ista i pokazuje mudrost zavađenih: posle svakog sukoba i Grci i Jermeni traže odvojene hramove. Pošto im hazarska država odobrava ova proširenja, oni iz svake svađe izlaze ojačani s udvojenim brojem hrišćanskih hramova što, naravno, ide na štetu Hazara i njihove vere.

Hazarski rečnik - obuhvata knjige čitača snova, jedne verske sekte veoma jake kod Hazara. Taj rečnik je neka vrsta njihovog Svetog pisma - *Biblije*. Pun biografija različitih osoba muškog i ženskog pola *Hazarski rečnik* predstavlja mozaički portret jedne jedine ličnosti - one koju mi nazivamo Adam Kadmon. Navodim dva odlomka iz tog rečnika:

„Istina je prozračna i ne opaža se, a laž neprozirna, ne propušta svetlost ni pogled. Postoji i treće, gde su dve stvari promašene, i to je najčešće. Jednim okom vidimo kroz istinu i taj se pogled gubi zauvek u beskraju, a drugim okom ne vidimo kroz laž ni pedalj i taj pogled ne može dalje, ostaje na zemlji i naš; tako se probijamo kroz život porebarke. Otuda se istina i ne može shvatiti neposredno kao laž, nego samo iz upoređenja istine i laži. Uz poređenje belina i slova naše *Knjige*. Jer, beline *Hazarskog rečnika* obeležavaju prozračna mesta božanske istine i imena (Adama Kadmona). A crna slova između belina - mesta gde naši pogledi ne prodiru dublje od površine...

Slova se takođe, mogu uporediti s delovima tvoje odeće. Kao što ćeš zimi staviti na sebe vunenu odeću ili krzno, šal, kapu izvraćenu na zimsku postavu i krepko se opasati, tako ćeš se leti odenuti u lan, ići rاسبas i odbaciti sve teško, a između leta i zime opet dodavati ili oduzimati od odeće - tako je i sa čitanjem. U razna doba tvojih godina različit će biti sadržaj tvojih knjiga, jer ćeš na razne načine kombinovati odeću. Za sada je još *Hazarski rečnik* samo gomila nesređenih slova, imena i pseudonima (Adama Kadmona). Ali s vremenom odenućeš se i dobićeš više... A san je petak onome što se na javi naziva Subotom. I odnosi se na Nju i celina je s tim danom i tako dalje treba činiti redom po danima (četvrtak nedelji, ponedeljak sredi i slično). Ko ume da ih čita zajedno, imaće ih i imaće deo tela (Adama Kadmona) u sebi... “

U nadi da će moje reči pomoći rabiju Ishaku ovoliko sam mogao reći ja, koji se petkom zovem Jabel, nedeljom Tubalkain, a samo Subotom Jubal. Sada ću posle truda otpočiniti, jer sećanje je permanentno obrezivanje...

HAZARSKA POLEMIKA - prema hebrejskim izvorima ključni događaj u vezi s prelaskom Hazara u judaizam. Svedočanstva o tom događaju su protivurečna i oskudna, pa se ne zna tačno ni datum polemike i brka se vreme judaizacije s vremenom gostovanja tri tumača snova u hazarskoj prestonici. Najranije sačuvano svedočanstvo pripada X veku i to je prepiska hazarskog kagana Jozefa (koji je već praktikovao judaizam) s Hazdajem Ibn Saprutom, ministrom kordovskog kalife. Hazdaj je bio Jevrejin i kagan je na njegov zahtev opisao okolnosti pod kojima su Hazari prihvatili jevrejsku veru. Prema toj prepisci, to se dogodilo pod kaganom Bulanom, na poziv jednog anđela, odmah posle zauzimanja Ardebila (oko 731. godine). Tada je ako je verovati ovom izvoru održana raspra o religijama na dvont hazarskog kagana. Pošto je jevrejski predstavnik odneo pobjedu nad grčkim i arapskim učesnikom, Hazari su primili judaizam već pod kaganom Ovadijom, naslednikom kagana Bulana. Drugi izvor je odlomak jednog jevrejskog pisma nađenog 1912. godine u Kembridžu u Engleskoj. Pripadao je rukopisu kairske sinagoge (izd. Schechter). Pismo je pisao oko 950. godine jedan Jevrejin, poreklom Hazar, ministru Šaprutu, kao dopunu pisma kagana Bulana istoj ličnosti na dvoru u Kordovu. Taj izvor smatra da je do judaizacije Hazara došlo i pre polemike i to na sledeći način. Jedan Jevrejin, koji nije praktikovao judaizam, istakao se u ratu i postao hazarski

kagan. Njegova žena i njen otac očekivali su da će on posle toga prihvatiti vsem svojih predaka, ali se on nije izjašnjavao. Prelom je nastao (kako beleži Daubmanus ✧) kada je jedne večeri kaganu njegova žena rekla:

Ispod nebeskog polutara u dolinama gde se mešaju slana i slatka rosa, raste ogromni otrovni vrganj i na njegovoj kapi, pretvarajući njegovu kužnu krv u slast, male jestive pečurke izvanrednog ukusa. Jeleni u tom kraju vole da obnove mušku snagu tako što pasu s otrovnog vrganja pečurku. Pri tome oni koji nisu dovoljno pažljivi i zagrizu suviše duboko, zahvataju zajedno s pečurkom i vrganj i umiru otrovani.

Svake večeri kad poljubim svog dragog, ja pomislim: sasvirn je prirodno da ću jednom ugristi suviše duboko...

Na te reči kagan se priklonio praktikujućem judaizmu i sve se to odigralo pre polemike, koja je prema ovom izvoru pala u vreme vladavine vizantijskog cara Lava III (717-740). Posle polemike, judaizam se potpuno utvrdio kod Hazara i obližnjih naroda za vreme kagana Savrijela, u kome treba videti istu ličnost s kaganom Ovadijom, jer se on (prema Daubmanusu) parnih godina svoje vladavine zvao Savrijel, a neparnih Ovadija.

Najiscrpniji među hebrejskim izvorima o hazarskoj polemici ujedno je i najznačajniji, mada je pozniji od jipomenutih. To je knjiga *Al Khazari* od Jude Halevija ✧ , čuvenog pesnika i hroničara hazarske polemike. On uzima da su polemika i preobraćenje Hazara u jevrejsku veru pali 4 veka pre no što je on pisao svoje delo, a to znači 740. godine. Najzad, treba podsetiti da je Bacher našao da se odjek judaizacije Hazara može naći i u midraš-književnosti.

Legende širene oko tog događaja bile su naročito žive na Krimu, na poluostrvu Taman i u gradu Tamatarha, koji je bio poznat kao jevrejski grad u hazarskom carstvu.

U najkraćim crtama događaj koji je bio predmet pažnje svih pomenutih izvora zbio se na sledeći način. U letnjoj prestonici kaganovoj, na obali Crnoga mora, gde su ujesen krečili kruške na granama i brali ih sveže preko zime, našla su se tri teologa, jedan jevrejski rabin, jedan hrišćanin Grk i jedan arapski mula, a kagan im je objavio odluku da sa celim svojim narodom pređu veru onoga od njih koji bude dao najprihvatljivije tumačenje jednog sna. U tom snu hazarskom kaganu se javio anđeo i rekao mu: „Bogu su ugodne tvoje namere, ali dela tvoja nisu.“ Oko tih reči razvila se rasprava i hebrejski izvori, koje navodi Daubmanus, ovako opisuju dalji tok događaja.

U početku je hebrejski predstavnik rabi Isak Sangari ćutao i pustio da govore drugi, onaj Grk i Arapin. Kada je već izgledalo da će se kagan privoleti razlozima islamskog učesnika, hazarska princeza po imenu Ateh priključila se razgovoru prekorevši Arapina sledećim rečima:

Suviše si mudar kad govoriš sa mnom. A ja gledam oblake kako plove i nestaju iza planina i u njima prepoznajem svoje nepovratne misli. Iz njih ponekad kaplju suze, ali u kratkim časovima kada se oblaci razidu, ja između njih ugledam malo čistoga neba s tvojim licem na dnu, jer samo tada ništa me ne sprečava da te vidim onakvog kakav si.

Odgovarajući na ovo mula reče kaganu da on ne predlaže Hazarima nikakvo lukavstvo nego svetu knjigu *Kuran*, jer Hazari nemaju *Božije knjige*: Mi smo svi prohodali jer smo načinjeni od dva hroma, ali vi još hramate.

Na to princeza Ateh upita Arapina:

- Svaka knjiga ima oca i mater. Oca koji umire oplodivši majku i daje ime detetu. I ima (knjiga) mater, koja dete rađa, doji i pušta u svet. Ko je majka vaše *Božije knjige*?

Kada Arapin nije umeo da odgovori na ovo pitanje, nego je još jednom istakao da on ne nudi prevaru već *Božiju knjigu* koja je glasnik ljubavi između boga i čoveka, princeza Ateh zaključio razgovor sledećim rečima:

Persijski šah i grčki car u znak mira reše da izmenjaju basnoslovne darove. Jedno poslanstvo sa darovima kreće iz Carigrada, drugo iz Isfahana. Sretno se u Bagdadu i tu doznaju da je Nadir, persijski šah svrgnut, a grčki car umro. Tako su glasnici obe strane jedno vreme morali da ostanu u Bagdadu ne znajući šta bi s blagom i strahujući za svoj život sa svih strana. Ali, opazivši da ga pomalo troše sedeći u mestu, posavetuju se šta da učine. Jedan od njih reče:

- Šta god da uradimo neće valjati. Nego uzmite po dukat, a ostalo da bacimo...

Tako i učiniše.

A šta da učinimo s našim ljubavima mi, što ih po glasnicima šaljemo jedno drugom? Neće li i one ostati u rukama glasnika što uzimaju po dukat, a ostalo bacaju?

Na te reči kagan presudi da princeza ima pravo i odbi Arapina rečima koje navodi Halevi u svom spisu:

- Zašto hrišćani i muslimani, koji dele naseljeni deo sveta među sobom, ratuju jedni protiv drugih služeći svaki svome bogu čistih namera, kao monasi ili pustinjaci, u postu i molitvama? A sve postižu ubijanjem, verujući da je to najpobožniji put koji ih dovodi bliže Bogu. Ratuju verujući da će im raj i večno blaženstvo biti nagrada. Nemoguće je ipak prihvatiti oba uverenja.

Stoga u produžetku kagan zaključio ovako:

- Tvoj kalifa ima silne brodove zelenih jedara i vojnike koji žvaću na obe strane. Ako se njemu predamo verom, ko će od Hazara ostati? Bolje nam je, dakle, kad se već mora, pribeći Jevrejima, koje su Grci oterali, siromasima i lualicama koji su ovamo došli iz Korezme u vreme Kitabije. Oni nemaju vojske, sem one koja može da stane u hram ili u svitak ispunjen njihovim pismenima.

I tada se kagan okrete hebrejskom predstavniku s pitanjem šta on ima da kaže o svojoj veri. Rabi Isak Sangari na to mu odgovori da Hazari ne moraju prelaziti ni u kakvu novu veru. Neka zadrže staru. Kada su se svi začudili ovakvom mišljenju, rabi objasni:

- Vi niste Hazari, Vi ste Jevreji i vratite se gde vam je mesto: živome Bogu svojih predaka.

I tada rabi počeo da izlaže svoje učenje pred kaganom. Dani su kapali kao kiša, a on je govorio i govorio. Najpre je kaganu predočio sedam stvari koje su stvorene pre stvaranja sveta, a to su: Raj, Tora, Pravda, Izrael, Presto slave, Jerusalim i Mesija, Davidov sin. Zatim mu je nabrojao najuzvišenije stvari: duh živoga Boga, vazduh iz duha, vodu iz vetra i vatru iz vode. I potom mu je nabrojao tri matere, a to su: u svemiru - vazduh, voda i vatra; u duši - grudi, stomak i glava; u godini - vlaga, mraz i žega. I sedam dvostrukih suglasnika: Bet, Gimel, Dalet, Kaf, Pe, Reš i Tav, a to su: u svemiru - Saturn, Jupiter, Mars, Sunce, Venera, Merkur i Mesec; u duši - mudrost, bogatstvo, vlast, život, milost, porod i mir, a u godini - Subota, četvrtak, utorak, nedelja, petak, sreda i ponedeljak...

I kagan počeo da razumeva jezik kojim je Bog u raj u Adamom govorio i reče: ovo vino koje sada cedim piće 1

drugi posle mene.

Opširni kaganovi razgovori s rabijem Isakom mogu se pročitati u knjizi Jehude Halevija o Hazarima, a preobraćenje kaganovo tamo je opisano na sledeći način:

„Posle toga hazarski kagan, kao što je rečeno u istoriji Hazara, otputova sa svojirn vezirom u puste planine na morskoj obali i stiže jedne noći do pećine gde su neki Jevreji praznovali Pashu. Objavili su im ko su, prihvatili njihovu veru, bili obrezani u pećini 1 onda su se vratili u svoju zemlju, žudni da nauče jevrejski zakon. Ipak, svoje preobraćenje čuvali su kao tajnu dok se nije ukazala prilika da stvar postepeno otkriju nekolicinajprisnijih prijatelja. Kada se broj takvih povećao, stvar su obnarodovali i naveli ostatak Hazara da prihvate jevrejsku veru. Iz različitih zemalja zatražili su učitelje i knjige i počeli su proučavati Toru...“

Doista, preobraćenje Hazara u judaizam išlo je u dve faze. Prva je nastupila odmah posle pobede Hazara nad Arapima 730. godine kod Ardabila južno od Kavkaza, kada su opljačkana sredstva bila uložena u podizanje jednog hrama po uzoru na onaj biblijski. Tada je, oko 740, prihvaćen judaizam u nekim spoljnim oblicima. Bulan je kao hazarski kagan pozivao rabine iz drugih zemalja da odneguju jevrejsku veru kod Hazara. U tom ranom judaizmu Hazara uzeli su učešća, kako izgleda, i Horezmanci koji su posle ugušenog Hursatovog ustanka šezdesetih ili osamdesetih godina VIII veka pobešli na hazarski dvor pod vodstvom rabina.

Reformu tog prvobitnog judaizma preduzeo je oko 800. godine kagan Ovadija tako što je počeo dizati sinagoge, otvarati škole, pa su Hazari upoznati s *Torom*, *Mišnom*,

Talmudom i jevrejskom liturgijom, to jest uveden je rabinski judaizam.

Presudnu ulogu u čitavom tom procesu odigrali su na određeni način Arapi. Vodeće ličnosti u hazarskoj državi primale su judaizam u trenutku kada je islamski uticaj opao, jer je u arapskom kalifatu došlo do sukoba dve dinastije - Omajida i Abasida. Tako se Masudijeva tvrdnja da je kralj Hazara postao Jevrej in u vreme kalife Haruna al Rašida (786-809) dobro slaže s vremenom reforme judaizma koju je preduzeo hazarski kagan Ovadija.

HAZARSKI ĆUP - jedan hazarski čitač snova, koji je još bio učenik u manastiru, dobi na poklon ćup i postavi ga u svojoj ćeliji. Uveče spusti u njega svoj prsten, ali kada ga ujutru potraži, ne nađe ga. Zavlačio je ruku uzalud i nikako nije mogao dosegnuti dno. Pošto je ćup bio plići od dohvata ruke, to ga je začudilo. Pomerio ga je, ali pod ćupom bio je ravan pod i nikakav otvor nije se mogao naći, a ćup je ozdo bio zadniven kao svaki drugi. Uzeo je štap i pokušao štapom da domaši dance, ali opet bez uspeha; dno kao da je bežalo.

Pomislio je: „Gde ja, tu i moj prag“ i obratio se učitelju Mokadasi al Saferu ☆ ☾ zamolivši ga da mu objasni šta znači takav ćup. Učitelj je uzeo kamičak, ubacio ga u ćup i brojao. Kada je izbrojao do 70, iz ćupa se čuo pljusak kao da je nešto palo u vodu i učitelj je rekao:

- Mogao bih da ti objasnim šta znači tvoj ćup, ali razmisli da li ti se to isplati. Čim ti kažem šta je, ćup će za tebe i za druge neminovno vredeti manje nego sada. Jer, ma koliko vredelo, ne može vredeti više no sve, a čim kažem šta je, on više neće biti sve ostalo što nije, a što sada jeste.

Kada se učenik složio s mišljenjem učitelja, učitelj je uzeo

štap i razbio ćup. Dečak ga je zapanjeno upitao zašto čini štetu, a učitelj je uzvratilo:

- Šteta bi bila da sam ti rekao čemu služi, pa ga razbio. Ovako, pošto ne znaš njegovu namenu štete nema, jer će ti služiti i dalje kao da nije razbijen...

Doista, hazarski ćup služi do danas, mada ga odavno nema.

HALEVI JEHUDA (arapski: Abulhasan al Lavi, mali Halevi; 1075-1141) - glavni hebrejski hroničar hazarske polemike, jedan od trojice najistaknutijih hebrejskih pesnika Španije. Roden u južnoj Kastilji u mestu Tudela, po želji oca Samuila Halevija Jehuda je u mavarskoj Španiji dobio svestrano obrazovanje. „Mudrost je samo jedna“ - zabeležio je Halevi kasnije - „mudrost raširena kroz sfere svemira nije veća od mudrosti u najmanjim životinjama. Samo što prvu, načinjenu od čiste tvari koja je postojana pa je više vrste, može da uništi samo Tvorac koji ju je sazdao, dok su životinje sazdane od tvari koja je podložna različitim uticajima, pa je i mudrost u njima podložna vrelini, hladnoći i drugom što deluje na njihovu prirodu.“

U talmudskoj školi Isaka Alfasi u Lusenu izučavao je Halevi medicinu, znao je kastiljski i arapski. Na arapskom je učio medicinu i filozofiju, koja je stajala pod drevnim grčkim uticajem i za koju je zapisao: „U njoj su samo boje a nema ploda, i dajući hrane umu, ona ništa ne daje osećanjima.“ Otuda Halevijevo uverenje da nikada jedan filozof ne postaje prorok. Medicinar po straci, Halevi je poklanjao veliku pažnju književnosti i hebrejskom magijskom predanju i vek je proveo u raznim mestima Španije držeći se s pesnicima, rabinima i naučnicima svoga vremena. Smatrao je da su

ženski organi posuvraćeni muški, a da *Knjiga* o tome kaže isto na dnigi način: „Čovek je Alef, Mem, Šin; žena je Alef, Šin, Mem. Točak se okreće napred i natrag, ničeg boljeg na gore od radosti, ničeg goreg nadole od nepravde...“ Poznavalac *Talmuda*, Halevi je pratio poreklo aliteracije imena Boga i modernoj biblijskoj egzegezi pružio šeme za izvore pismena J i E. Njemu pripada izreka: „Samoglasnici su duša u telu suglasnika.“ Upozoravao je da u vremenu postoje čvorišta, „srca godina“ koja svojim otkucajima održavaju ritam vremena, prostora i ljudskih bića, pa otuda takvim čvorištima odgovaraju čvorišni činovi - dela u skladu s vremenom. Smatrao je da razlike u stvarima proizlaze iz njihovih suština: „Neko bi mogao pitati: Zašto me nije stvorio kao anđela? S isto toliko prava crv bi mogao pitati: Zašto me nisi stvorio kao čoveka?“ Od svoje trinaeste godine Halevi je znao da je prošlost na krmi, budućnost na pramcu, da je brod brži od reke, srce brže od broda, ali da ne idu na istu stranu. Sačuvano je oko hiljadu pesama za koje se smatra da su njegove i nešto njegovih pisama prijateljima, koji su mu poručivali: ko uzme zalogaj u usta neće moći da kaže svoje ime, ko kaže svoje ime zagorčaće zalogaj u ustima. Iz Kastilje Halevi je prešao u Kordovu, koju tada drže Arapi i u kojoj je interesovanje za Hazare stolecima prisutno. Tu radi lcao lekar i tu nastaje niz njegovih mladalačkih stihova. Pevao je arapskom versifikacijom i u akrostihu ostavljao svoje ime. „Ja sam more s njegovim burnim valovima“ zapisao je o sebi. „Divan“ njegovih pesama otkriven je u Tunisu, u rukopisu kasnije dopunjavanom iz drugih izvora. U XVIII veku prevodili su ga na nemački Herder i Mendelson. Godine 1141. Halevi je sastavio svoje čuveno prozno delo o Hazarima (*Kitab al Khazari*). Ta knjiga opisuje na prvim

stranicama polemiku na dvoru hazarskog kagana^v zapodenutu između islamskog doktora, hrišćanskog filozofa i Jevrejinarabina oko značenja jednog sna. U daljim poglavljima ostaju u razgovoru samo dva učesnika - rabin i hazarski kagan, i delo postaje ono što njegov podnaslov ističe: *Knjiga argumenata i dokaza u odbranu jevrejske vere*. Dok je pisao ovu knjigu Halevi je učinio isto što i njen junak - odlučio se da krene iz Španije na istok u želji da vidi Jerusalim. „Srce moje teži ka istoku“ - pisao je tada - „a pri-kovan sam za krajnji zapad... Ukrase zemalja, radosti sveta, o kome me nešto privlači tebi... iako nema više carstva tvojega, iako na mestu tvojeg isceljujućeg balzama sada dažde samo škorpije i zmije“. Krenuo je preko Grenade, Aleksandrije, Tira i Damaska dok su se zmije potpisivale u pesku njegovog puta, kako beleže legende o njemu. Na tom putu nastale su njegove najzrelije pesme, među njima čuvena *Sionida* koja se po sinagogama čita na dan svetog Aba. Na domaku cilja umro je pri iskrcavanju na svetu obalu svoje pradomovine. Prema jednom svedočanstvu, izglazili su ga saracenski konji u času kada je ugledao Jerusalim. O sukobu hrišćanstva i islama zapisao je: „Nema pristaništa ni na Istoku, ni na Zapadu, gde bismo mogli naći mir... pobedi li Ismail ili preovladaju Edomeji (hrišćani), moja sudbina je ista - stradati“. Postoji predanje da je na Halevijevom grobu stajao zapis: „Kuda ste odleteli, vero, plemenitosti, skromnosti i mudrosti? Nalazimo se pod ovom pločom; i u grobu smo s Jehudom nerazdvojni“. Tako se i na Haleviju obistinila poslovice: „Svi putevi vode u Palestinu, nijedan iz nje.“ Svoje čuveno prozno delo o Hazarima Halevi je pisao na arapskom i ono je u jevrejskom prevodu štampano tek 1506. godine. U arapskom izvorniku i u hebrejskim prevodima Ibn

Tibona (1167) i Jehude ben Isaka Kardinala doživelo je niz izdanja. Hebrejski prevod objavljen u Veneciji 1547. i 1594 (naročito drugo od ta dva izdanja) oštetila je cenzura, ali je uz njega išao komentar Jude Muskata, pa se uzima kao značajno izdanje. U XVII veku Halevijevo delo o Hazarima preveo je na latinski Džon Bukstorf. Preko tog latinskog prevoda do šire evropske javnosti došla je cenzurisana varzija Halevijeve knjige o Hazarima. Argumenti hebrejskog učesnika u hazarskoj polemici, Isaka Sangarija, suprotstavljeni su u ovom izdanju Halevijevo delo anonimnom islamskom i hrišćanskom učesniku u toj polemici. Međutim, u predgovoru tog dela izloženog cenzurisaniu stoji kao da je Halevi napisao: „Pošto me često pitaju kakve bih argumente i odgovore mogao dati onim filosofima koji se razlikuju od nas u mišljenju i ljudima ostalih veroispovesti (sem hrišćanstva), kao i jereticima koji se među nama nalaze, koji odstupaju od jevrejske veroispovesti kakva je opšteprihvaćena, setio sam se šta sam slušao o mišljenju i dokazima izvesnog naučnika koji je bio u polemici s "hazarskim kraljem, onim što je primio judaizam pre četiri stotine godina“. Očigledno da je napomena u zagradi: „sem hrišćana“ naknadno ubačena zbog cenzure, jer Halevi je nasuprot toj napomeni u svojoj knjizi ipak govorio o hrišćanskoj veri. Zapravo, govorio je o tri religije - o hrišćanskoj, islamu i judaizmu simbolišući ih slikom drveta. Na tom drvetu, kaže on, grane sa lišćem i cvećem predstavljaju hrišćanstvo i islam, dok koren pripada judaizmu. Zatim, uprkos činjenici da je ime hrišćanskog učesnika u polemici izostalo, vidi se da je ostala njegova titula - filosof. Taj termin filosof, kako se hrišćanski učesnik u hebrejskim i hrišćanskim (grčkim) izvorima naziva, u

stvari je vizantijska univerzitetska titula i ne treba ga uzimati u uobičajenom značenju reči.

Halevijev tekst u bazelskom latinskom izdanju Džo- na Bukstorfa, međutim, stekao je veliku populamost i izdavač je dobijao pisma povodom izlaska knjige. Da- ubmanus u svom *Hazarskom rečniku* 1691. upozorava da se u komentarisanje Halevijske knjige upušta u to vreme i jedan dubrovački Jevrej po imenu Samuel Koen, a posle latinskog javljaju se prevodi na španski, nemački i engleski jezik. Kritičko izdanje arapskog izvornika s naporednim hebrejskim prevodom pojavilo se u Lajpcigu 1887. godine. Hiršfeld je upozoravao da se Halevi, govoreći o prirodi duše poslužio uz ostale izvore jednim tekstom Ibn-Sine (Avicene).

Popularnost Halevijeva je rano postala tolika da su onjemu kružile legende. Smatra se da Halevi nije imao sinova nego samo kćer, čiji sin je poneo dedino ime. Ruska jevrejska enciklopedija uzima to kao dokaz da nije verodostojno predanje prema kojem se Halevijevom kćeri oženio znameniti naučnik Avraham Ibn Ezra, jer se Ezrin sin nije zvao Jehuda. To predanje nalazi se na jidišu zapisano u knjizi *Maseh ha Sem Simona Akibe ben Josefa* i prema njemu, čuveni gramatičar i pesnik iz Toleda Avraham ben Ezra (umro 1167) oženio se u Hazariji Halevijevom kćeri. O toj ženidbi Daubmanus navodi legendu koja glasi:

Ahraham hen Ezra živeo je u maloj kući na obali mora. Oko nje uvek je bilo mirisnog bilja i vetrovi te mirise nisu mogli razvejati, nego su ih prenosili poput ćilima s mesta na mesto. Jednog dana, Abraham ben Ezra primetio je da su semirisi promenili. To je bilo zato što je osećao strah. Taj strah u njemu bio je najpre dubok kao njegova najmlađa duša, potom je sišao u sredovečnu, pa u treću, najstariju

Ezrinu dušu. Najzad, strah je postao dublji od duše u Ben Ezri i ovaj više nije mogao izdržati u kući. Hteo je da izađe, ali kada je otvorio vrata našao je na ulazu razapetu paučinu koja se tokom noći uhvatila. Bila je kao sve druge paučine, ali je imala riđu boju. Kada je pokušao da je ukloni, primetio je da je to veoma lepo istkana paučina od kose. I počeo je tražiti vlasnika. Nije našao nikakav trag, ali je u gradu primetio strankinju koja je išla sa svojim ocem. Ona je imala dugu riđu kosu, ali na Ben Ezru nije obratila pažnju. Sledećeg jutra Ben Ezra je ponovo osetio strah i na vratima je opet zatekao ispletenu mrežu riđe paučine. Kada je tog dana sreo devojkicu pružio joj je dve kite mirte.

Ona se nasmejala i upitala:

- Kako si me otkrio?

- Odmah sam primetio- reče on - da su u meni tri straha, a ne jedan.

Važnija literatura: John Buxtorf, „Praefacio“ uz bazelsko izdanje Halevijeve knjige na latinskom (*Liber Cosri*, Basiliae 1660); *Lexicon Cosri, continens colloquium seu disputationem de religione, Regiemonti Boirussiae excudebat typographus Joannes Daubmannus, Anno 1691* (uništeno izdanje *Еврейская энциклопедия, Петербург 1906-1913*, tt. 1-16, tom I donosi opširan članak i literaturu O Haleviju; selektivna bibliografija data je uz izdanje J. Halevi, *The Kuzari (Kitab al Khazari)*, New York 1968, pp. 311-313; najnovije dvojezičko izdanje pesama daje Amo Press, New York 1973; *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1971.

ŠULC dr DOROTA (Krakov 1944-) - slavistkinja, profesor na Univerzitetu u Jerusalimu; devojjačko prezime Kvašnjevka. U hartijama univerzitetskih referata krakovskog Jagelonskog univerziteta u Poljskoj gde je Kvašnjevka diplomirala, Yale-a u Sjedinjenim Američkim

Državama i u dokumentaciji promovisanja Dorote Kvašnjevske za doktora nauka, ne nalaze se podaci o njenom poreklu. Kći Jevrejke i Poljaka, Kvašnjevska je rođena u Krakovu pod neobičnim okolnostima. Mati joj je ostavila jedan zapis koji je pripadao ocu Dorote Kvašnjevske. On je glasio: „Moje srce mi je kći; dok se ja ravnam po zvezdama, ono se ravna po mesecu i bolu koji čeka na kraju svih brzina...“ Kvašnjevska nikada nije mogla doznati ko je autor tog zapisa. Brat njene majke, Aškenaz Solem iščezao je 1943. godine u progonima Jevreja tokom nemačke okupacije Poljske, ali je pre toga uspeo da spase sestru. Turio je brigu pod glavu, nabavio sestri lažne isprave koje su glasile na ime neke Poljakinje i oženio se njome. Venčanje je obavljeno u Varšavi, u crkvi Sv. Tome i smatrano je brakom između pokrštenog Jevrejina i Poljakinje. Kada je on pušeci svoj čaj od nane umesto duvana odveden, njegova sestra i žena Ana Šolem, koja je i dalje smatrana Poljakinjom a i nosila devojačko ime neke Ane Zakevič, razvela se od svoga muža (i brata, što je, doduše, znala samo ona) i tako spasla glavu. Preudala se odmah potom za nekog udovca Kvašnjevskog, koji je imao oči ko pegava jaja, bio šut na jeziku i rogat u mislima. S njime je imala jedno jedino dete - Dorotu Kvašnjevsku. Dorota je po završenim studijama slavistike prešla u SAD, kasnije doktorirala na starim slovenskim književnostima, ali kada je Isak Šulc koga je znala još sa studija prešao u Izrael, ona mu se pridružila. Godine 1967. on je u izraelsko-egipatskom ratu bio ranjen i ona se već 1968. udala za njega, ostala da živi u Tel Avivu i Jerusalimu, držala kurseve iz istorije ranog hrišćanstva kod Slovena, ali je neprekidno na svoje ime slala pisma u Poljsku. Na omotu je naznačavala svoju negdašnju adresu u Krakovu i ta pisma,

koja je Kvašnjevska, udata Šulc, pisala samoj sebi sačuvala je u Poljskoj neotvorena njena negdašnja krakovska stanodavka u nadi da će jednom moći da ih uruči Kvašnjevskoj. Pisma su kratka, sem jednog ili dva, i predstavljaju nešto kao dnevnik dr Dorote Šulc u razdoblju između 1968. i 1982. godine. U vezi su s Hazarima utoliko što poslednje, pisano iz istražnog zatvora u Carigradu, dodiruje hazarsku polemiku^v. Ovde se pisma donose hronološkim redom.

1.

TelAviv, 21. avgustu 1967.

Draga Dorotka,

Ja ovde imam osećaj da mrsim o tuđem a postim o svom kruhu. Dok ti pišem ove redove znam da si već postala mlađa od mene tamo u tvom Krakovu, u onoj našoj sobi gde je uvek petak, gde su nasj kljukali cimedom kao da smo jabuke. Ako ikada dobiješ ovo pismo, u času kada ga pročitaš bićeš starija od mene. Isak je bolje, leži negde u nekoj bolnici na ratištu, ali se oporavlja brzo i to se vidi po slovima njegovog rukopisa. Piše da sanja „krakovsku tišinu trodnevnu, dvaput podgrevanu, malo zagorelu na dnu“. Uskoro ćemo se sresti i ja se plašim tog susreta ne samo zbog njegove rane o kojoj još ništa ne znam, nego i zato što smo svi mi drveće zakopano u svoju senku. Srećna sam što si ti, koja ne voliš Isaka, ostala tamo, daleko od nas. Sada je nama dvema lakše da se volimo.

2.

Jerusalim, septembra 1968.

Dorotka,

Samo nekoliko redova: upamti zauvek - radiš jer ne znaš da živiš. Kad bi umela da živiš, ne bi radila i nikakva nauka ne bi za tebe postojala. Ali, učili su nas svi samo kako se radi, a niko kako živeti. I ja, evo, ne umem. Išla sam s psima duž nepoznate staze u visokoj šumi. Nad stazom su se dodirivale grane. Naginjući se ka svojoj hrani - ka svetlosti, drveće je gradilo lepotu. Ja od svoje hrane umem da gradim samo sećanje. Ja neću postati lepa od svoje gladi. Mene za drveće vezuje nešto što ono ume, a ja ne. A to drveće za mene vezuju jedino moji psi, koji me večeras vole više no drugih večeri. Jer njihova glad je lepša kada su gladni od drveća nego kada su gladni od mene. Gde je tu tvoja nauka? U nauci da bi išao dalje, dovoljno je da znaš samo poslednju reč u svojoj struci. S lepotom nije tako.

Isak se vratio, ožiljci se ne vide kad je obučen, lep je kao nekad i izgleda kao pas koji je naučio da peva krakovjak. Više voli moju desnu sisu od leve i spavamo nedolično. Ima one duge noge kojima je preskakao stepenike po Vavelju i koje naizmenično grli oko kolena dok sedi. Moje ime izgovara onako kako je ono korišćeno u početku, pre svih upotreba, dok se još nije izlizalo idući od usta do usta... Da se dogovorimo ovako: podelićemo uloge i ti se tamo u Krakovu bavi i dalje naukom, a ja ću ovde da učim kako se živi.

3.

Haifa, marta 1971.

Draga i nezaboravljena Doroteja,

Odavno te nisam videla i ko zna da li bih te poznala. Možda ni ti mene više ne poznaješ i ne misliš na mene u onim sobama čije se kvake kače za rukave. Sećam se poljskih šuma i zamišljam te kako trčiš kroz jučerašnju kišu čije se kapi čuju jače kad kaplju s visokih grana nego s niskih. Sećam te se kao devojčice i vidim te kako rasteš brzo, brže od svojih noktiju i kose, a zajedno s tobom, ali brže od tebe, raste u tebi mržnja na našu mater. Jesmo li je morale toliko mrzeti? Ovde pesak izaziva žudnju u meni, ali ja se čudno osećam s Isakom već duže vreme. To nema veze s njime, ni sa našom ljubavlju. To je vezano za nešto treće. Za njegovu ranu. On čita u postelji, ja ležim u šatoru do njega i gasim svetiljku kad ga se zaželim. On ostaje nekoliko časaka nepomičan i dalje kroz mrak pilji u knjigu i ja čujem kako njegove misli galopiraju po nevidljivim redovima. A onda, on se okreće meni. No čim se dotaknemo, ja osetim strašni ožiljak njegove rane. Posle ljubavi ležimo zureći svak u svoju pomrčinu i ja sam ga pre neko veče upitala:

- Je li to bilo noću?

- Šta? - uzvratio je, mada je znao.

- Kada su te ranili.

- Bilo je noću.

- I ne znaš čime je to bilo?

- Ne znam, mislim da je bio bajonet.

To ti, Dorotka, mlada i neiskusna, nećeš možda razumeti. Ptica koja lovi po baraštinama i blatima brzo tone ako se ne kreće. Mora svaki čas da izvadi nogu iz mulja i da je premesti, da korakne dalje, bez obzira je li što ulovila ili ne. Tako je i s nama i našom ljubavlju. Moramo dalje, na ovome se ne može ostati, jer ćemo potonuti.

4.

Jerusalim, oktobra 1974.

Draga Dorotka.

Čitam o Slovenima kako silaze na mora s kopljem u čizmi. I mislim kako se Krakov menja osut novim pravopisnim i jezičkim greškama, sestrama napretka reči. Mislim kako ti ostaješ ista i kako se Isak i ja gubimo sve više. Ne usuđujem se da mu kažem. Kad god se volimo, ma kako bilo lepo i ma šta činili, ja na prsima i stomaku osećam trag onog bajoneta. Osećam ga već unapred, on se isprečio u našoj postelji između Isaka i mene. Je l' moguće da čovek za nekoliko trenutaka može da se potpiše bajonetom na telu drugog čoveka i ucрта zauvek svoj portret u tuđem mesu? Stalno moram da lovim sopstvenu misao. Ona nije moja kad se rodi, nego kada je ulovim, ako to stignem pre no što odleti. Ta rana liči na neka usta i kad god se volimo Isak i ja, čim se samo dotaknemo, vrh moje dojke upada u taj ožiljak kao među neke bezube usne. Ležim kraj Isaka i gledam mesto u

pomrčini na kojem on spava. Miriše detelina zaklanjajući miris štala. Čekam da se on pokrene; san se istanji kad se čovek u snu pomeri i tada ga mogu probuditi, jer mu neće biti žao. Ima snova koji su skupoceni i drugih koji su đubre. Budim ga i pitam:

- Je li bio levoruk?

- Mislim da jeste - odgovara mi mamurno ali spremno, po čemu vidim da zna o čemu mislim. - Zarobili su ga i doveli ujutru u moj šator da mi ga pokažu. Bio je bradat, imao je zelene oči i ranu na glavi. Tu ranu su mi u stvari hteli pokazati. Ranu sam načinio ja. Kundakom.

5.

Opet Haifa, septembra 1975.

Dorotka,

Ne znaš koliko si srećna što si tamo u svom Vavelju i što si pošteđena ovog užasa koji se događa sa mnom. Zamisli da te u postelji tvoga muža neko drugi grize i ljubi dok se voliš s onim koga voliš. Zamisli, dok se voliš sa svojim čovekom, sve vreme na trbuhu osećaš zadebljanje od neke rane, koje se kao neki tuđi ud uvuklo između tebe i tvoje ljubavi. Između Isaka i mene leži i ležaće uvek neki Saracen zelenih očiju obraslih u bradu! I odgovaraće na svaki moj pokret pre Isaka, jer je bliže mom telu od Isakovog tela. I taj Saracen nije izmišljen! Ta životinja je levoruka i više voli moju levu sisu od desne! Kakav užas, Dorotka! Ti ne voliš Isaka kao ja, kaži mi kako da mu objasnim sve ovo? Napustila sam tebe i Poljsku i došla ovamo zbog Isaka, a našla sam u njegovom

zagrljaju neko čudovište zelenih očiju, koje se budi noću, ujeda bezubim ustima i napeto je i kad Isak nije. Isak me ponekad tera da svršavam na tom Arapinu. Kad ti ustreba, samo ga zovni! - doći će, taj uvek može...

Naš sat na zidu, Dorotka, ove jeseni žuri, a naproleće će kasniti...

6.

oktobra 78.

Doroteja,

Isak ujutru, za lepih dana, pažljivo procenjuje vrednost vazduha. Prati ima li u njemu vlage, njuši vetar, osmatra je li hladno oko podneva. Kad nanjuši da je trenutak pogodan, puni pluća posebnom vrstom naročito izabranog vazduha i uveče vraća taj vazduh iz sebe ki'oz pesmu. Kaže, ne može se uvek pevati s uspehom. Pesa je kao godišnje doba. Nailazi kad joj je red... Isak, draga Dorotka, ne može da padne, kao ni pauk. Drži ga neka nit zakačena na mestu koje samo on zna. Ali ja padam sve češće. Arapin me siluje u namčju mog muža i ja ne znam više od koga uživam. Muž mi iza tog Saracena izgleda drugačije no pre, počela sam da ga vidim i shvatam na nov, nepodnošljiv način. Prošlost se odjednom promenila; što više nadire budućnost, više se menja prošlost, postaje bremenitija opasnostima i nepredvidljivija je od sutrašnjice, puna davno zatvorenih odaja iz kojih sve češće izlaze žive zveri. I svaka od tih zveri ima svoje ime. Zver koja će rastrgnuti Isaka i mene ima krvožedno, dugo ime. Zamisli, Dorotka, pitala sam Isaka i on mi je rekao. On je to

ime znao sve vreme. Arapin se zove Abu Kabir Muavija. I svoj posao je već započeo, negde noću u pesku na domaku pojila. Kao sve zveri.

7.

TelAviv, 1. novembra 1978.

Draga, zaboravljena Dorotka,

Vraćaš se u moj život na najružasniji način. Tamo u tvojoj Poljskoj, u maglama teškim toliko da tonu u vodu, i ne sanjaš šta ću ti učiniti. Pišem ti iz najsebičnijih razloga. Često mislim da ležim širom otvorenih očiju u mraku, a u stvari, u sobi je svetlost i Isak čita dok ja žmurim. Između nas u postelji leži još uvek onaj treći, ali ja sam pokušala malo lukavstvo. To je teško, jer je prostor za bitku ograničen - to je Isakovo telo. Bežeći od Arapinovih usta pomeram se po telu moga muža zdesna ulevo već mesecima. I kad sam već mislila da sam se izvukla iz klopke, na sasvim drugom kraju Isakovog tela naletela sam na zasedu. Na druga Arapinova usta. Iza Isakovog uha, naišla sam pod kosom na drugi ožiljak i to je bilo kao da mi je Abu Kabir Muavija uvalio svoj jezik među usne. Užas! Sada sam tek u klopki - ako pobegnem od jednih njegovih usta, sačekaju me na drugoj strani Isakovog tela druga. Kako da mislim na Isaka? Ne mogu više da se milujem s Isakom od straha da se moje usne ne sretnu s tim saracenskim usnama. Obeležio nam je život. Da li bi mogla da imaš decu pod takvim uslovima? A ono najstrašnije došlo je preksinoć. Jedan od tih saracenskih poljubaca podsetio me je na poljubac naše majke. Koliko

godina nisam mislila na nju, i sada odjednom ona dolazi da me podseti na sebe. I to kako! Neka se ne hvali onaj ko se obuva kao onaj ko se izuo, ali kako to podneti?

Upitala sam Isaka otvoreno, je li Egipćanin još živ. Šta misliš, šta je odgovorio? Živ je još kako, i radi u Kaim. Zaboravlja za sobom korake po svetu kao ispljuvke. Preklinjem te, učini nešto! Gotovo da bi me mogla spasti od tog uljeza ako bi privukla njegovu pohotu na sebe, a sa mene je odstranila i spasla mene i Isaka. Upamti to prokleta ime Abu Kabir Muavija i podelimo se: uzmi svog levorukog Arapina sebi u ložnicu tamo u Krakovu, a ja ću pokušati da zadržim Isaka...

8.

*Department of slavic studies
University of Yale, USA.
oktobar 1980.*

Draga gospođice Kvašnjevska,

Piše ti tvoja dr Šulc između dva časa nastave na univerzitetu. Isak i ja smo dobro. Uši su mi još pune njegovih sasušenih poljubaca. Malo smo se primirili i naše su postelje sada na odvojenim kontinentima. Ja mnogo radim. Počela sam da se odazivam na pozive za naučne skupove, što nisam činila skoro deceniju. I sada se uskoro spremam na novi put koji će me približiti tebi. Kroz dve godine održava se u Carigradu naučni skup o kulturama crnomorskih obala. Spremam saopštenje. Sećaš li se profesora Wyke i tvog diplomskog rada: *Žitija Ćirila i Metodija, slovenskih pros-*

vetitelja? Sećaš li se Dvomikove studije, koju smo tada koristili? Sada je on izdao novo dopunjeno izdanje (1969) i ja ga gutam s ogromnim zanimanjem. Moj rad će govoriti o hazarskoj misiji Ćirila i Metodija, onoj o kojoj su izgubljeni najvažniji spisi - spisi samog Ćirila. Nepoznati sastavljač Ćirilovog žitija kaže da je Ćirilo ostavio svoju argumentaciju u hazarskoj polemici na dvoru kagana u posebnim knjigama takozvanih „hazarskih beseda“. „Ko pak hoće da traži u potpunosti ove besede“ - beleži Ćirilov biograf - „naći će ih u knjigama Ćirilovim, koje je preveo učitelj naš i arhiepiskop Metodije, brat Konstantina Filosa, razdelivši ih na osam beseda.“ Neverovatno je da su čitave knjige, osam beseda Ćirila (Konstantina Solunskog), hrišćanskog svetitelja i osnivača slovenske pismenosti, sastavljane na grčkorn i prevedene na slovenski jezik, iščezle bez traga! Nije li to stoga što je suviše jeretičkih elemenata bilo u njima? Nisu li imale ikonoklastičku boju, koja je bila delotvorna u polemici, ali nekanonska, pa su stoga stavljene posle hazarske misije van upotrebe? Pregledala sam ponovo Iljinskog, svima naina dobro poznati *Ogled sistematske Ćirilo-Methodijevske bibliografije* do 1934, a potom i njegove nastavljache (Popruženko, Romanski, Ivanka Petković, itd). Čitala ponovo Mošina. I potom iščitala svu tamo navedenu literaturu o hazarskom pitanju. Nigde ni pomena da su Ćirilove *Hazarske besede* posebno privukle bilo čiju pažnju. Kako je moguće da je sve nestalo netragom? Svi gledaju na to pitanje na gotove oči. A postojao je pored grčkog izvornika i slovenski prevod, po čemu se može zaključiti da je delo jedno vreme bilo u širokoj upotrebi. I to ne samo u hazarskoj misiji, nego i kasnije; njegovi argumenti morali su biti korišćeni i u slovenskoj misiji solunske braće, čak i u

polemici s „trijezičnicima“. Inače zašto bi *Hazarske besede* prevodili na slovenski? Pomišljam da bi se možda mogloući u trag *Hazarskim besedama* Ćirilovim kada bi se pitanju prišlo na uporednoj osnovi. Kada bi se sistematski pretresli islamski i hebrejski izvori o hazarskoj polemici, sigurno bi se našlo u tim izvorima nešto odjeka Ćirilovih *Hazarskih beseda*. Samo, tone mogu da radim ja sama, to jest neko od nas, slavista, nego i neki hebreist i orijentalist.

Pregledala sam Dunlop-a (*History of Jewis Khazars*, 1954) ali tamo nisam našla ništa što bi uputilo na trag izgubljenih *Hazarskih beseda* Konstantina Filosofa.

Vidiš da se ne baviš naukom samo ti tamo, na tvom Jagelonskom univerzitetu, nego i ja ovde. Vratila sam se najzad svojoj struci i mladosti, koja ima ukus voća prenetog brodom preko okeana. Nosim šešir od slame u obliku korpe. Mogu se u njemu doneti trešnje s tržnice, a da se ne skine sglave. Starim kad god u Krakovu odbije ponoć na romaničkom zvoniku i budim se kad god na Vavelju otkuca zora. Zavidim ti na večitoj mladosti. Kako tvoj Abu Kabir Muavija? Ima li, kao u mojim snovima, par dimljenih suvih ušiju i dobro isceden nos? Hvala ti što si gauzela na sebe. Verovatno već sve znaš o njemu. Zamisli, on radi nešto što je sasvim slično tvom i mom poslu! Dođe nam nešto kao kolega u struci. Predaje na Univerzitetu u Kairu uporedne religije Bliskog istoka i bavi se hebrejskom istorijom. Imaš li muke s njime kao što sam imala ja?

Voli te tvoja dr. Šulc

9.

Jerusalim, januara 1981.

Dorotka,

Dogodilo se nešto neverovatno. Po povratku iz Amerike zatekla sam među neraspečaćenom poštom i spisak učesnika na onom skupu o kulturama crnomorskih obala. Zamisli ko je na spisku! Ili si ti to znala pre mene, s tom svojom proročkom dušicom, kojoj ne treba kovrdžati kosu kod frizera? Arapin od krvi i mesa, onaj sa zelenim očima, što me je isterao iz postelje mog muža. Dolazi na skup u Carigradu. Ali, neću da te lažem i dalje. Ne dolazi on to da vidi mene.

Dolazim ja u Carigrad da najzad vidim njega. Odavno sam izračunala da nam se struke ukrštaju i da će, ako samo budem išla ponaučnim skupovima, morati da nam se ukrste i staze. U mojoj tašni leži saopštenje o hazarskoj misiji Ćirila i Metodija i ispod saopštenja jedan S & W model 36, kalibra 38. Hvala ti na uzaludnim pokušajima da uzmeš na sebe dr Abu- Kabira Muaviju. Sada ga ja uzimam na svoju dušu. Voli me kao što ne voliš Isaka. Sad mi je to potrebnije nego ikad. Naš zajednički otac će mi pomoći...

10.

*Carigrad, hotel „Kingston”
1. oktobar 1982.*

Draga Doroteja,

Naš zajednički otac će mi pomoći - napisala sam ti poslednji put. Jadna moja mala ludice. Šta ti znaš o našem zajedničkom ocu? Dok sam bila u tvojim godinama nisam ni ja znala ništa, kao ni ti sada. Ali moje nove godine dale su mi vremena da mislim. Znaš li ko je tvoj pravi otac, dušice? Onaj Poljak što je imao bradu ko travu, dao ti prezime Kvašnjevska i oženio se hrabro tvojom materom Anom Solem? Ja mislim da nije. Sećaš li se onoga koga nismo mogle upamtiti? Sećaš li se izvesnog Aškenaza Šolema, mladog čoveka sa slika pod jahaćim naočarima na nosu i s drugim parom stakala u prsluku? Što puši umesto duvana čaj i ima lepu kosu što ujeda njegove fotografisane uši. Što je govorio, kako su nam pričali, „spašće nas naša lažna žrtva“. Sećaš li se brata i prvog muža tvoje matere, naše matere Ane Šolem, rođene tobože Zakevič, udate Šolem, preudate Kvašnjevske? I znaš li ko je pravi otac njenih kćeri, tebe i mene? Setila si se najzad, posle toliko godina! Tvoj ujak i majčin brat mogao bi nam lepo biti i otac, zar ne? Zašto to, uostalom, ne bi mogao biti muž tvoje majke? Šta misliš o takvoj računici, lepa moja? Možda gospođa Šolem nije imala muško pre braka, a nije se mogla preudati kao devica? Možda se zato tako neobičnim putevima javlja donoseći užas da nas

podseti. Bilo kako bilo u njoj nije propala njena starost i ja mislim da je moja mati, ako je tako učinila, bila u pravu po hiljadu puta i ako mogu da biram, ja biram za oca radije brata moje matere nego bilo koga drugog. Nesreća, draga moja Doroteja, nesreća nas uči da čitamo svoj život unatrag...

Ovde u Carigradu već sam se upoznala s nekim svetom. Ne želim da se pokažem na bilo koji način čudnorn i čavrljam sa svima kao da usta na kišu otvaram. Jedan od kolega, koji je ovamo na skup došao kao i ja, zove se dr Isajlo Suk. On je arheolog medijevalist, zna lepo arapski, razgovaramo na engleskom i na poljskom se šalimo, jer on govori srpski i kaže da je moljac svojih haljina. Njegova porodica već sto godina seli iz kuće u kuću jednu istu kaljevu peć, a on smatra da će se XXI stoleće razlikovati od našeg tako što će ljudi najzad ustati složno protiv dosade, koja ih danas plavi kao kužna voda. Kamen dosade nosimo - veli dr Suk - kao Sizif na plećima uz ogromni breg. Valjda će se ljudi budućnosti prenuti i ustati protiv ove kuge, protiv dosadnih škola, dosadnih knjiga, protiv dosadne muzike, dosadne nauke, dosadnih sastanaka i izbaciti čamotinju iz svojeg života i rada, kao što zahteva naš praotac Adam. On tako govori pomalo u šali, vino pije ne dopuštajući da se doliva u čašu, jer veli da nije čaša kandilo da se dopunjava pre no što se isprazni. Iz njegovih udžbenika predaje se u svetu, ali on sam iz njih nije u prilici da predaje. Mora da predaje na univerzitetu nešto drugo. Njegova izuzetna obaveštenost u struci nije ni u kakvoj srazmeri s njegovim neznatnim naučnim ugledom. Kada sam mu to rekla, nasmejao se i objasnio mi:

- Stvar je u tome da možete biti veliki naučnik ili veliki violinist (znate li da su svi veliki violinisti sem Paganinija

uvek bili Jevreji?) samo ako vas podrži i stane iza vas i vaših dometa jedna od moćnih internacionala današnjeg sveta. Hebrejska, islamska ili katolička internacionala. Vi pripadate jednoj od njih. Ja nijednoj; dakle, nisam nigde. Između mojih su prstiju sve ribe odavno prošle.

- O čemu to govorite? - upitala sam ga zapanjeno.

- To je parafraza jednog hazarskog teksta starog preko hiljadu godina. A vi ste, sudeći po saopštenju koje ćete nam pročitati, još kako čuli za Hazare. Zašto se onda čudite? Ili niste nikada naišli na Daubmanusovo izdanje?

Moram da priznam da me je zbunio. Naročito pričom o Daubmanusovom izdanju *Hazarskog rečnika*. Ako je takav rečnik uopšte postojao, koliko znam, nijedan primerak nije sačuvan.

Draga Dorotka, vidim sneg u Poljskoj, vidim kako se pahuljice pretvaraju u tvojim očima u suze. Vidim hleb nabijen na klin s vencem luka i ptice kako se greju u dimu nad kućama. Dr Suk kaže da vreme dolazi s juga i da prelazi Dunav na mestu Trajanovog mosta. Ovde nema snega i oblaci su kao zaustavljeni talasi što bacaju ribu. Dr Suk mi je skrenuo pažnju još na nešto. U našem hotelu odsela je jedna lepa belgijska porodica - Van der Spakovi. Porodica kakvu mi nismo nikada imali i kakvu ja neću imati. Otac, mati i sin. Dr Suk ih naziva „svetom porodicom“. Svako jutro za doručkom gledam ih kako jedu; uhranjeni su i gospodin Spak u šali kaže, kako sam ga čula - na debelu mačku buve ne idu. On prekrasno svira u neki instrument načinjen od oklopa bele kornjače, a Belgijanka je zauzeta slikanjem. Slika levom rukom, i to veoma vešto, na svemu što dohvati; na ubrusima, čašama, po noževima i rukavicama svojeg sina. Njihov dečak jedva da ima četiri godine. Nosi kratko

podšišanu kosu, zove se Manuil i sriče svoje prve rečenice. Čim pojede kiflu dolazi pred moj sto i netremice me posmatra kao da je zaljubljen. Njegove oči su pošljunčane bojama kao moja staza i stalno me pita: „Jesi li me poznala?“ Milujem ga po kosi kao da milujem pticu i on mi ljubi prste. Donosi mi lulu svog oca, koji liči na nekog zadika, i nudi mi da pušim. Dopada mu se sve što je crveno, plavo i žuto. I voli da jede jela te boje. S užasom samo pazila da ima jednu manu: nosi po dva palca na svakoj ruci. Nikada ne znam koja mu je desna a koja leva. Ali još nije svestan svog izgleda i ne krije od mene te ruke, mada mu roditelji navlače rukavice. Na trenutke, verovala ili ne, one mi izgledaju kao nešto prirodno i ne smetaju mi.

Zašto bi mi uostalom bilo šta smetalo, kad se jutros za doručkom čulo da je naskup prispeo i dr Abu Kabir Muavija. „S usana tuđe žene kaplje med i grlo joj je mekše od ulja, ali joj je pošljedak gorak kao pelen, oštar kao mač s obje strane oštar. Noge joj slaze k smrti, do pakla dopiru koraci njezini“ Tako je zapisano u *Bibliji*.

11.

Carigrad, 8. Oktobra 1982.

Gospođici Doroteji Kvašnjevskoj - Krakov

Zapanjila me je tvoja sebičnost i nemilosrdna presuda. Uništila si moj i Isakov život. Uvek sam se bojala tvoje nauke i slutila da će mi naneti zlo. Nadam se da znaš šta se dogodilo i šta si učinila. Tog jutra sam izašla na doručak rešena da pucam čim se Muavija pojavi u hotelskoj bašti gde

jedemo. Sedela sam i očekivala; gledala sam kako se senke ptica što nadleću hotel strmoglavljuju niza zidove. I tada se dogodilo sve što se ni na koji način nije moglo predvideti. Čovek se pojavio i ja sam odmah znala ko je. Nosio je lice tamno kao hleb i bio je prosed kao da ima ribljih kostiju u brkovima.

Samo mu je na jednoj slepoočnici kroz ožiljak rasla divlja kosa, koja ne može osedeti i koja je bila potpuno crna. Dr Muavija je prišao prvo mom stolu i zamolio dopuštenje da sedne. Osetno je hramao i imao jedno oko prtvoreno, kao mala stisnuta usta. Premrla sam, otkočila revolver u tašni i obazrela se. U bašti je osim nas bio još samo četvorogodišnji Manuil; igrao se pod susednim stolom.

- Naravno - rekla sam i čovek je spustio na sto nešto što će izmeniti moj život zauvek. To je bio običan svitak hartije.

- On zna temu mog saopštenja - rekao je sedajući - i upravo zato hoće da me zamoli zajedno obaveštenje iz moje struke. Govorili smo engleski, on je pomalo cvokotao, njemu je bilo hladnije no meni, usne su mu se sudarale, ali nije činio ništa da spreči ili prikrije to cvokotanje. Grejao je prste na svojoj luli i duvao dim u rukave. U tren oka objasnio mi je u čemu je stvar. Bila je reč o Ćirilovim *Hazarskim besedama*.

- Pregledao sam - rekao je - svu literaturu koja se na *Hazarske besede* odnosi i nisam našao da je igde pomenuto da ti spisi i danas postoje. Zar je moguće da se ne zna da su odlomci Ćirilovih *Hazarskih beseda* sačuvani i čak štampani pre nekoliko stotina godina?

Bila sam zapanjena. To što je čovek tvrdio bilo bi najveće otkriće u mojoj struci - u slavistici od kad ova grana nauke postoji. Ako bi bilo tačno.

- Otkud vam takva misao? - upitala sam ga preneraženo i dodala svoje objašnjenje sa čudnim osećajima nesigurnosti:

- Ćirilove *Hazarske besede* - rekla sam - nisu poznate nauci sem prema pomenima u Ćirilovom životu, na osnovu kojega i znamo da su postojale. O nekom sačuvanom rukopisu, ili čak objavljenom tekstu tih beseda, ne može biti ni govora.

- To sam želeo da proverim - zaključio je dr Muavija - od sada će se znati da je tačno upravo obrnuto...

I pružio mi je onih nekoliko kserokopiranih listova što su ležali pred njime. Mogla sam potegnuti oroz u tom času. Bolji nisam mogla imati - u bašti je bio jedan jedini svedok - i to dete. Ali, desilo se drugačije. Pružila sam ruku i uzela tih nekoliko uzbudljivih stranica, koje ti prilažem uz pismo. Uzimajući ih umesto da pucam, gledala sam u te saracenske prste sa nohtima poput lešnika i mislila na ono drvo koje Halevi pominje u svojoj knjizi o Hazarima. Mislila sam o tome da je svako od nas jedno takvo drvo: što više rastemo u vis ka nebu, kroz vetrove i kišu ka Bogu, tim dublje moramo ponirati korenjem kroz blato i podzemne vode ka paklu. Sa tim mislima pročitala sam stranice koje mi je pružio Saracen zelenih očiju. Zapanjile su me i upitala sam s nevericom dr Muaviju otkuda mu, on mi reče nešto što me još više začudi:

-Ne treba pitati otkuda meni. Do njih je došao u XII veku jedan vaš saplemenik, pesnik Juda Halevi i uneo ih u svoj spis o Hazarima. Opisujući čuvenu polemiku on je naveo reči hrišćanskog učesnika u njoj, nazivajući ga „filosofom“, onako kako istu ličnost naziva i pisac Ćirilovog života u vezi sa istom polemikom. Dakle, Ćirilovo ime je u ovom jevrejskom izvorniku izostavljeno, kao i ime arapskog

učesnika, navedena je samo titula hrišćanskog učesnika - Ćirila i to je razlog što niko do danas nije tražio Ćirilov tekst u hazarskoj hronici Jude Halevija.

Gledala sam u dr Muaviju kao u nekog ko nema nikakve veze sa onim ranjenim čovekom zelenih očiju koji je pre nekoliko nenutaka seo za moj sto. Sve je bilo tako uverljivo i jednostavno, tako se slagalo sa svim onim što se inače u nauci zna o ovoj stvari da je pravo čudo što se niko ranije nije setio da tekst potraži na ovaj način.

- Tu ima jedna teškoća - relda sam najzad dr Muaviji - Halevijev tekst odnosi se na VIII vek, a Ćirilova hazarska misija bila je u devetom stoleću: 861. godine.

1 Onaj ko zna pravi put, može da ide i stranputi- com! - primetio je na to Muavija. - Nas ne zanimaju datumi, nego je li Halevi, koji je živeo posle, Ćirila, pišući svoju knjigu o Hazarima imao pri ruci Ćirilove *Hazarske besede*. I da li ih je koristio u toj knjizi, tamo gde navodi reči hrišćanskog učesnika u hazarskoj polemici. Odmah da kažem, u izlaganju hrišćanskog mudraca kod Halevija ima nesumnjivih podudarnosti s onim Ćirilovim argumentima koji su do danas sačuvani. Meni je poznato da ste prevodili na engleski Ćirilovo žitije, pa ćete moći lako da prepoznate delove. Slušajte, dakle, čiji je, na primer, ovo tekst: govori se o tome da se čovek nalazi na sredini između anđela i životinje...

Naravno da sam se odmah setila tog mesta i navela ga napamet:

- „Kao tvorac svega Bog je stvorio čoveka na sredini između anđela i životinje - govorom i razumom odvojivši ga od životinja, a gnevom i pohotom od anđela, te kojemu se od tih delova približava, preko toga dela se još više pridružuje - gornjima ili donjima... “ To je - primetila sam navodeći tekst

- deo žitija o agarenskoj misiji Ćirilovoj.

- Tačno, ali se isto to javlja i u petom delu Halevijeve knjige, gde se polemiše sa filosofom. Takvih podudarnosti ima još. Najvažnije je što se u samom govoru, koji u hazarskoj polemici Halevi pripisuje hrišćanskom učenjaku, razmatraju stvari koje je prema žitiju Ćirilo u toj polemici iznosio. U oba teksta govori se: o svetom trojstvu i zakonima pre Mojsija, o jedenju zabranjenih vrsta mesa i, najzad, o lekarima koji leče obrnuto od onoga kako je potrebno. Navodi se isti argument da je duša najjača kad je telo najslabije (oko pedesete godine života), itd. Najzad, hazarski kagan prebacuje arapskom i hebrejskom učesniku u polemici - sve prema Halevijju - da su njihove knjige otkrovenja (*Kuran* i *Tora*) pisane na jezicima koji ništa ne znače Hazarima, Indusima i drugim narodima koji ne razumeju te jezike. To je jedan od suštinskih argumenata koje iznosi i Ćirilovo žitije u borbi protiv trijezičnika (onih koji obrednim jezicima smatraju samo grčki, hebrejski i latinski), pa je jasno da je u tom delu kagan bio pod uticajem hrišćanskog učesnika u polemici i iznosio uverenja za koja s druge strane znamo da su doista Ćirilova. Halevi je to samo preneo.

Treba, najzad, uočiti još dve stvari. Prvo, mi ne znamo šta je sve stajalo u izgubljenim *Hazarskim besedama* Konstantina Solunskog (Ćirila), pa ne znamo šta sve iz njih donosi Halevijev tekst. Znači, može se pretpostaviti da takvog materijala ima više no što sam ovde izneo. Dmgo, Halevijev tekst je baš u onom delu koji se odnosi na hrišćanskog učesnika u polemici oštećen. Taj deo nije sačuvan u arapskom izvorniku nego samo u kasnije nastalom hebrejskom prevodu, dok su štampana izdanja Halevijeva, posebno ona iz XVI veka, trpela hrišćansku cenzuru, kao što

se zna.

Ukratko, Halevijeva knjiga o Hazarima sačuvala je jednim delom, mada mi ne znamo danas u kojem obimu, Ćirilove *Hazarske besede*. Uostalom, ovde u Carigradu - zaključio je dr Muavija - na našem skupu učestvovalaće i neki dr Isajlo Suk, koji dobro govori arapski i bavi se islamskim izvorima hazarske polemike. On mi je rekao da raspolaže hazarskim rečnikom iz XVII veka koji je izdao neki Daubmanus i da se iz tog rečnika vidi da je Halevi koristio Ćirilove *Hazarske besede*. Došao sam da vas zamolim da vi porazgovarate sa dr Sukom. On neće da razgovara sa mnom. Kaže, zanimaju ga samo Arapi od pre hiljadu i više godina. Za ostale nema vremena. Da li biste vi pomogli da sa dr Sukom uspostavimo dodir i isteramo ovu stvar na čistinu?...

Tako je završio svoje izlaganje dr Abu Kabir Muavija i meni se odjednom u umu munjevito povezaše niti. Ako zaboraviš u kojem pravcu otiče vreme, kao busola ostaje ljubav. Nju vreme uvek napušta. Zgrabila me je posle toliko godina opet tvoja prokleta žudnja za naukom i izneverila sam Isaka. Umesto da pucam otrčala sam da pozovem dr Suka ostavljajući svoje papire i oružje pod njima. Na ulazu nije bilo nikog od posluge; u kuhinji je neko umakao komad hleba u oganj i jeo. Videla sam Van der Spaka kako izlazi iz jedne sobe i shvatila da je to soba dr Suka. Zakucala sam, ali se niko nije odazvao. Negde iza mene kapali su ubrzani koraci i između njih osećala se vrečina ženskog mesa. Zakucah ponovo i tada se od tog kucanja vrata malo

odškrinuše. Nisu bila zatvorena. Videh u početku samo noćni stočić s nekim jaketom i ključem u tanjiriću. Kada otvorih vrata malo više, kriknuh. Dr Suk je počivao u krevetu udavljen jastukom. Ležao je ujednenih brkova kao da žuri kroz vetar. Potrčala sam vičući kada se iz bašte čuo pucanj. Pucanj je bio jedan, ali sam ga čula svakim uhom odvojeno. Odmah sam poznala zvuk svog oružja. Sletela sam u baštu i videla kako dr Muavija leži na šljunku raznete glave... Za susednim stolom dete u rukavicama pilo je svoju čokoladu kao da se ništa ne zbiva... Nikog drugog nije bilo u bašti.

Odmah sam lišena slobode, Smith & Wesson na kojem su nađeni samo moji otisci priložen je kao dokazni materijal i optužena sam da sam s predumišljajem ubila dr Abu Kabira Muaviju. Ovo pismo pišem ti iz istražnog zatvora i ništa još uvek ne shvatam. Kladenac slatke vode u ustima nosim i mač obojud oštar... Ko je ubio dr Muaviju? Zamisli, optužba glasi: Jevrejka ubila Arapina iz osvete! Cela islamska internacionala, čitava egipatska i turska javnost ustaće protiv mene. „Daće te Gospodin Bog tvoj neprijateljima tvojim da te biju; jednim ćeš putem lzaći na njih, a na sedam ćeš putova bježati od njih...“ Kako dokazati da nisi učinio ono što si doista nameravao da učiniš? Treba žestoku laž, kao otac dažda strašnu i jaku laž, naći da se dokaže istina. Rogovi mesto očiju potrebni su onom ko hoće takvu laž da smisli. Ako je nađem, živeću i dovešću tebe sebi iz Krakova u Izrael i vratiću se naukama naše mladosti. Spašće nas naša lažna žitva - govorio je jedan od naša dva oca... Kako je teško izdržati milost Njegovu, a nekmoli gnev.

P.S. Ovde ti prilažem replike Filosafo iz Halevijeve knjige o Hazarima (Liber Cosri ☆) za koje je dr Muavija tvrdio da

predstavljaju odlomke izgubljenih *Hazarskih beseda*
Konstantina Filozofa, sv. Ćirila:

COSRI PARS I.

m ejus fuit inter filios Israël, summo ipso cum honore, quandiu Res Divina ipsis lhæsit (*durante Templo*), donec illi rebel-
runt contra Mesiam istum, eumque cruci-
cerunt. Tum conversa fuit Ira Divina
intinua super eos, gratia verò & Benevo-
ntia super paucos (*è Judæis*) qui sequuti
unt Mesiam, & postea etiam super alios
opulos, qui hos paucos sunt sequuti &
nitati, è quibus nos sumus. Et quamvis
non simus Israëlitar, longè potiori tamen
ure nobis nomen Israëlitarum debetur,
quia nos ambulamus secundum verba Mes-
iæ, & Duodecim Sociorum (*h. e. Discipulo-
rum vel Apostolorum*) ejus è filiis Israël, loco
Duodecim tribuum, prout etiam populus
magnus è filiis Israël sunt sequuti illos
Duodecim, qui fuerunt quâsi Pasta po-
puli Christiani. Unde nos digni facti
sumus Dignitate Israëlitarum, & penes
nos nunc est potentia & robur in terris,
omnesque populi vocantur ad fidem hanc,
& jubentur adhærere ei, atque magnificare
& exaltare Mesiam, ejusque Lignum (*h. e.
Crucem*) venerari, in quo crucifixus fuit, &
similia: Judiciaque & Statuta nostra sunt
partim Præcepta Simeonis socii (*h. e. Petri
Apostoli*), & partim Statuta Legis, quam
nos discimus, & de cujus veritate nullo mo-
do dubitari potest, quin à Deo sit profecta.
Nam in ipso Evangelio in verbis Mesia
habetur; *Non veni ut destruaam præceptum ali-
quod ex præceptis filiorum Israël, & Moysi, Pro-
pheta ipsorum, sed veni, ut illa impleam & confir-
mem, Matth. 5.*]

NOTÆ.

[T.] Ubi prima editio habet יִשְׂרָאֵל, h. e. Christianum; pro eo in secunda
substitutum

במסד ראשון 10

ומשכנו בתוך בני ישראל ל
לכבוד להם כאשר היה
הענין האלקי נדבק בהם עד
שמרו המנהגים במשדח הזה
ותלדו ושב הקצף מתמיד
עליהם ועל המבנים והרצון
לחידים החולכים אחרי
המשדח ואחרי כן לאמורת
החולכים אחרי החידים
האלהים ואנחנו מהם ואם
לא נודה מבני ישראל אנחנו
יותר ראוי שנקרא בני ישראל
מבני שאנחנו החולכים אחרי
דברי המשדח וחביריו מבני
ישראל שנים עשר במקום
השכנים ואחר כן האלקים עם
רב מבני ישראל אחרי השנים
עשר ההם ואין כמחמשה
לאומת הנצרים והינו אנו
ראויים למעלה בני ישראל
וחיתה לנו הגבורה והעצמה
בארצות וכל האומות נקראים
אל האמונת הזאת ומצוים
להדבק בה ולגדל ולרומם
למשדח ולגדל את עצו אשר
נתלה עליו והדומה לזה
ודינו וחוקינו ממצוים שמעון
וחבר החוקים מן התורה
אשר אנו לומדים אותה ואין
ספק באמתות שהיא מאת
האלקים ו וכו' בא באן
גליו בדברי המשדח לא באתי
לסתור מצוה ממצוית בני
ישראל ומשה נביאם אבל
באתי לחוקם ולאמנם [1]

www.crowarez.org

Appendix I

Otac Teoktist Nikoljski kao priređivač prvog izdanja *Hazarskog rečnika*

Otac Teoktist Nikoljski pisao je svoju predsmrtnu ispovest pećkom patrijarhu Arseniju III Čarnojeviću u potpunoj pomrčini, barutom izmešanim s pljuvačkom, negde u Poljskoj, brzopisanom ćirilicom, dok ga je konačarka grdila i klela kroz zamandaljena vrata.

Vi znate, Vaša Svetlosti - pisao je Teoktist patrijarhu - da sam osuđen na dobro pamćenje, koje moja budućnost puni neprestano, a moja prošlost ne prazni nimalo. Rođen sam 1641. godine u prnjavoru manastira Jovanja na svetog Spiridona, zaštinika grnčara, u porodici koja je vazda po sinijama imala zdela od dve ruke i u njima hranu za dušu i hranu za srce. Kao što je moj brat dok spava i dalje držao drvenu kašiku, tako ja držim u sećanju sve oči koje su me videle od kada sam. Čim sam primetio da se položaj oblaka nad Ovčar-planinom ponavlja svakih pet godina i prepoznao oblake viđene pre pet jeseni kako se vraćaju na nebo, uhvatio me je strah i počeo sam da krijem svoju manu, jer takvo je pamćenje kazna. U međuvremenu, naučio sam turski sa carigradskih novčića, jevrejski od trgovaca iz Dubrovnika, a da čitam s ikona. Na to čuvanje upamćenog gonilo me je nešto kao žeđ, ali ne žeđ za vodom, jer je voda ne može ugasiti, nego neka drugačija žeđ, koja prolazi i utaži se samo glađu. Ali, opet, ne od gladi za hranom, nego od neke

drugačije gladi i ja sam uzalud tragao, kao ovca za slanim zidom, da otkrijem koja je to glad što bi se mogla spasti od žeđi. Jer, bojao sam se pamćenja; znao sam, naše sećanje i uspomene su kao sante leda. Od njih vidimo samo vrhove u prolazu, a ogromna podvodna kopna promaknu neviđena i nedosežna. Njihovu neizmernu težinu ne osećamo samo zato što su potopljena u vreme kao u vodu. Ali, ako se nepažljivo nađemo na njihovom putu - nasukaćemo se na sopstvenu prošlost i brodolom je tu. Zato nikada nisam ni dotakao ništa od tog obilja što je padalo u mene kao sneg u Moravu. I tada se na moje zaprepašćenje dogodilo da me, doduše samo na trenutak, izda pamćenje. Bio sam u početku presrećan zbog toga, a potom se gorko pokajao videći kuda to vodi. To je bilo ovako.

U osamnaestoj godini otac me je dao u manastir Jovanje i rekao mi na rastanku: dok postiš nijednu reč ne uzimaj u usta, da ti se bar usta očiste od reči, kad ne mogu i uši. Jer, reči ne dolaze od glave i duše nego iz sveta, s lepljivih jezika i iz smradnih čeljusti; sve su već davno, oglodane, ispljuvane i umašćene od stalnog žvakanja. Odavno nisu cele i prenela su ih bezbrojna usta sa zuba na zub... Monasi u Jovanju primilisume, rekli da imam suviše kostiju u tesnoj duši i dali mi da prepisujem knjige. Sedeo sam u ćeliji punoj knjiga sa crnim trakama založenim na mestima gde su monasi pre mene poslednji put čitali pred smrt i radio sam. Tada se čulo da je u obližnji manastir Nikolje došao novi kaligraf.

Staza za Nikolje teče duž same Morave, između strme obale i vode. To je jedini put do manastira, tako da se uvek jedna čizma ili jedan par kopita mor ukaljati. I po toj kaljavoj čizmi monasi poznaju otkuda dolaze namemici u manastir: s

mora ili od Rudnika, gazeći vodu sa Zapada niz Moravu desnom, ili s istoka uz reku levom nogom. Na Tominu nedelju 1661. godine čulo se da je došao u manstir Nikolje leve mokre i kaljave čizme čovek krupan i lep, oka ko jaje, brade da je mogla jedno veče goreti, a kosu je kao poderanu šubaru namicao na oči. Čovek se zvao Nikon Sevast † i ubrzo je postao protokaligraf u Nikolju, jer je već ranije stigao negde veliku veštinu. Bio je od oružarskog rufeta, ali njegov posao beše bezazlen: slikao je zastave, streljačke mete i štitove, gradeći slike unapred određene da budu uništene kuršumom, strelom ili sabljom. Govorio je da je u Nikolju samo privemeno na proputovanju za Carigrad. Na svetog Kirijaka Otšeljnika dunuše tri vetra miholjdanska puna svaki svojih ptica - jedan čvoraka, drugi poslednjih lasta, a treći kobaca; hladni i topli mirisi izmešase se i u Jovanje dođe glas da je novi kaligraf u manastiru Nikolju naslikao ikonu koju cela klisura juri da vidi. Digoh se i ja da gledam kako je na zidu manastira Nikolja naslikan Gospod sevastokrator što drži u krilu maloga Isusa. Uđoh s ostalima i dobro osmotrih šta je bilo naslikano. Posle, za obedom, osmotrih i Nikona Sevasta prvi put i njegovo me lepo lice podseti na nekoga koga dobro znam, ali nige oko sebe nisam mogao naći na koga. Nije takvoga lica bilo ni u mojim sećanjima, mada su sva odjednom ležala preda mnom kao bačane karte, ni u snovima gde su poklopljene karte ležale preda mnom tako da svaku mogu kad hoću prevrnuti. Nigde nije bilo takvoga lika.

Čulo se negde u planini kako odskače sekira od bukve, jer drugačije odskače sekira od bukve a drugačije od bresta, a u to doba godine sekli su brest i bukvu. Sećao sam se savršeno

tih zvukova od prve večeri kada sam ih' pre jedne decenije čuo po vejavici, sećao sam se davno pocrkalih ptica što lete kroz tu vejavicu padajući teško u mokri sneg, ali se nisam mogao setiti ni za živu glavu šta sam video na maločas osmotrenom liku. Ne mogadoh se setiti nijedne crte Nikonovoga lica, nijedne boje, čak ni toga je li bio bradat. To je bilo prvi i jednini put u životu da me je pamćenje izneverilo. I brzo i lako nađoh razlog, toliko je stvar bila izuzetna i neverovatna. Jedan jedini je dolazio u obzir: ono što nije od ovoga sveta ne može se upamtiti, ne drži se u sećanju ni koliko progutan čikov u patki. Pri polasku potražih opet i pogledah Nikona pravo u usta i osetih strah kao da se moji pogledi mogu ugristi. I on to zbilja i učini, pri čemu malko mu kao škljo- cnuše usta u zalogaju. I tako, odgrizanih pogleda vratih se u Jovanje.

Uzeh prepisivati knjige kao ranije, ali u jednom trenutku osetih da imam više reči u pljuvački no onaj koji je pisao knjigu. Tako počeh prepisivanom štivu pridavati ovde reč - tamo dve, rečenicu za rečenicom. Bio je utorak i moje reči te prve večeri bile su nakisele i tvrde pod zubima, ali sledećih večeri opazih da mi reči kako je odmicala jesen sazrevaju iz dana u dan, kao neko voće, i da bivaju svaki put sočnije, jezgrovitije i slađe, pune sadržaja koji je koliko prijatan toliko osnažuje. I sedme večeri kao da žurim da mi voće ne prezre, ne opadne i sagnjije, ja u žitije svete Petke dodadoh celu jednu stranicu, koje ni u jednom od izvoda s kojih sam prepisivao nije bilo. Umesto da se moje nepočinstvo otkrije i razvidi, monasi počеше sve češće tražiti da lm prepisujem i moje knjige s pomenutim umecima uzimali su radije nego knjige dmgih prepisivača, kojih po Ovčarskoj klisuri beše

mnogo. Ja se osokolih i reših da stvar ogledam do kraja. Ne samo da dodavah priče uz žitija, nego počeh izmišljati i nove pustinjake, dodavati nova čuda i moji prepisi počеше se prodvati skuplje no knjige s kojih su prepisivani. Malo-pomalo osetih strahovitu moć koju držim u mastionici i puštam u svet po volji. I tada sam zaključio: svaki spisatelj može bez po muke da ubije svog junaka u ciglo dva reda. Da bi se, pak, ubio čitalac, dakle čeljade od krvi i mesa, dovoljno je pretvoriti ga za trenutak u lik iz knjige, u junaka žitija. Posle je lako...

U to vreme živeo je u manastiru Sretenju neki mlad monah po imenu Longin. Ziveo je isposnički i osećao se kao labud što čeka rašimih krila da dune vetar, pa da zajedri po vodi. Adam, koji je krstio dane, nije mogao imati tako čist sluh kao on. A oči je imao kao one ose što prenose svetu zarazu. Jedno muško, drugo žensko oko, a svako s po žaokom. Ustremmljen na dobro kao kobac na pile. A govorio je obično: „Svak od nas može lako da izabere kao uzor nekog boljeg od sebe; tako, od duhova bi se načinile nekakve lestve Jakov- ljeve koje vode od zemlje do neba, sve bi se povezalo i sredilo lako i radosno, jer čoveku nije teško slediti i slušati boljeg od sebe. Svezlo dolazi otuda što smo u ovome svetu stalno u iskušenju da slušamo i za uzor uzimamo gore no što smo sami...

“Kada mi je naručio da mu prepisem žitije svetog Petra Koriškog, koji je posle pet dana posta video nestareću svetlost, bio je sumrak i kao crne munje padale su ptice na svoj log u granju. Istom brzinom moje su misli uzletele i ja osetih da u meni nema snage da se suprotstavim osećanju moći koja se budila. Uzeh da prepisujem žitije svetoga

Petra Koriškog i čim dođoh do onog mesta sa danima posta, umesto 5 upisah 50 i takav prepis dadoh momčiću. On ga uze pevajući, pročita još iste večeri i sutra se ču po klisuri da je monah Longin počeo veliki post. Pedeset i prvog dana, kada Longina sahraniše tamo u Blagoveštenju podno planine, ja reših daviše ne uzimam pero u ruke. Gledao sam užasnut u mastionicu i mislio: suviše kostiju u tesnoj duši. I odlučio sam da okajem svoj greh. Odoh ujutro igumanu i zamolih da me dodeli u skriptoriju manastira Nikolja za pomoćnika protokaligrafu Nikonu Sevastu. Poslaše me i Nikon me uvede u pisarnicu gde zamirisaše seme bundeve i kaduljin cvet za koji monasi veruju da se ume moliti. Iz dragih manastira ili od putujućih prodavaca iz Ukrajine, monasi su pozajmljivali na 4-5 dana knjige kakvih nije bilo u Nikolju i davali mi da ih brzo naučim napamet. Zatim bi ih vraćali vlasnicima, a ja sam potom mesecima iz dana u dan diktirao napamet naučene knjige u pero protokaligrafii Nikonu. A on je zarezivao pera i pričao da samo zelena boja nije biljnog porekla - ona se jedina dobija od gvožđa - sve ostale boje on je cedio iz bilja i ukrašavao knjige koje smo pisali raznocvetnim slovima. Tako sam ja počeo ići u paru s Nikonom kao muški dani u sedmici. Bio je šuvak i radio je sve levom rukom, krijući to što radi od desne. Pisali smo danju, a kad ne bi bilo posla onj bi živopisao zidove u manastiru, ali se ubrzo nekako oteo od ikonopisa i posvetio sasvim pisanju knjiga. Silazili smo tako u svoj život polagano, noć po noć, godinama.

Na svetoga Jevstatija srpskog 1683. godine izade mraz sejati svoj proso, pustiše pse u postelje, a čizme i zubi u osmehu popucaše od ciče. Čavke su se na zelenom nebu

smrazavale u letu i padale kao kamenje ostavljajući visoko u vazduhu samo krik. Jezik oseti ledenu usnu koja više jezik ne oseća. Vetrovi zaurlaše s one strane Morave koja se zaustavi u ledu, a led je pri obalama ležao nepokošen, pun trske, paviti i šaše u inju, kao da pušta srebrnu bradu. Žalosne vrbe ostadoše spuštenih grana zaleđene u reci kao po kavezima. U magli osvaniše usamljene vrane što lete u mestu vadeći s mukom krila iz belog povjesma slane vlage. A u visni, iznad bregova razdvojenih mrazem, nedoglednim podnebljem proleteše, praštajući se od tog predela, misli Nikonove i moje, uskomešane poput brzih letnjih oblaka, i u njima minuše naše uspomene spore kao zimske bolesti. I zatim u martu, na krstopoklonu nedelju, u ključali pasilj spustismo lonče da skuvamo rakiju, popismo, pokusismo i zauvek napustismo Nikolje. Padosmo pod Beograd s prvim i poslednjim snegom te godine, odstojasmo službu beogradskim prvomučenicima Stratoniku, Donatu i Hermilu i počesmo novi život.

Postadosmo putujući pisari i uzesmo seliti svoja pera i črnilnice preko voda i granica carevina. Stadosmo raditi sve manje za crkve što na više jezika imasmo prepisivati knjige. Osim za ljude, počesmo prepisivati i knjige za žene, jer muške i ženske priče ne mogu imati isti završetak. Za nama ostadoše reke i ravnice (ponesmo samo imena sobom), usmrdeli pogledi, alke s ključevima u uhu, staze pune slame vezane u čvor ptičijim kljunovima, drvene kašike što se dime i viljuške načinjene od kašika, a na duhovski utornik 1684. padosmo u carstvujući grad Vijenu. Veliko zvono na crkvi Svetog Stefana bečkog poče nam odbrajati sate, sitne užurbano, lcao da ispušta noževe s tornja, a krupne svečano

kao da nosi i polaže jaja u noć oko hrama. A kad uđosmo u polumrak pod tim tornjem, nad zvoniki pločnik sađošē na dugim nitima polijejeji kao upaljeni pauci i oko njih se diže miris voska i stade dupke u obliku crkve, sav u kamenu zidova kao telo u odeći. Ništa se nije videlo ali što se pogled više peo kroz toranj, mrak je postajao sve gušći i gušći tako da se moglo očekivati da će tamo pri vrhu svakoga časa zbijene tame prekinuti nit o kojoj na dnu crkve visi svetlost... Tu nađosmo novi posao i upoznasmo našeg gospodina Avrama plemenitog ot Branković † , čoveka koji perom voziti ume i sabljom crkve zida. O njemu da kažem samo jednu ili dve reči zašto su ga se bojali isto koliko su ga voleli.

Za Brankovića se u narodu misli da „nije sam“, da se kao mlad čovek četrdeset dana nije umio, da je nagazio na vražju večeru i postao zduhač. Na svakom ramenu izrastao mu je po bič dlake, postao je vidovit, sanjiv u martu, srećne ruke, mogao je daleko da skoči telom a još dalje duhom koji mu je, dok telo spava, leteo kao jato golubica, vodio vetrove, gonio oblake, nosio i odnosio grad i tukao se oko letine i stoke, mleka i žita s prekomorskim zduhačima, ne dajući im da preotmu letinu njegovog kraja. Otuda narod veruje da se Branković sastaje s anđelima iveli za njega: „Gde je manje zduha, tu je manje kruha.“ Pripadao je, vele, zduhačima drugoga tabora zajedno sa skadarskim vezirima i plavogusinjskim begovima i u jednom sukobu sa zduhačima iz Trebinja suzbio trebinjskog pašu Mustaj-bega Sabljaka , ☪ koji je pripadao trećem taboru. U tom okršaju, u kojem je kao oružje nosio pesak, pera i kablič, Branković je bio ranjen u nogu i otada je uzeo jednog vranog konja - sultana sviju

konja, koji je rzao u snu i takođe bio zduhač, pa je Branković, idući u svoje nebeske bojeve jahao onako hrom dušu svoga konja pretvorenu u slamku. Vele takođe da se u Carigradu ispovedio i odao da je bio zduhač i da posle toga već nije više bio za zduhača, i da marva u Transilvaniji nije više unatrag koračala kad bi on prolazio pored torova...

Takav čovek, dakle, tvrd na snu tako da su ga čuvali da ga neko ne okrene glavom gde su noge, jer se ne bi više probudio, takav čovek od onih što se sahranjuju potrbuške i vole i posle smrti, unajmi nas kao pisare i uvede u svoju i svoga strica grofa Georgija Brankovića knjižnicu. I mi se izgubismo među knjigama kao u nekoj ulici punoj slepih sokaka i zavojitih stepeništa. Po bečkim pijacama i podrumima kupovali smo za kir-Avrama rukopise na arapskom, hebrejskom i grčkom i ja opazih, gledajući po Beču kuće, da su i one kao u Brankovićevoj knjižnici poredane jedna uz drugu kao na policama. I zaključih da su kuće najslabije knjigama: tolike oko tebe, a svega nekoliko ih je u koje ćeš zaviriti i još manje takvih kojima ćeš načiniti posetu ili se nastaniti za duže vreme. Najčešće, za tebe je određena poneka krčma, poneko svratište, iznajmljeni šator za jednu noć ili podrum. A retko, najređe, dogodi ti se da slučajno nevremenom zanesen ponovo uđeš u istu, nekada davno korišćenu zgradu i prenočiš ponovo sećajući se gde si nekada ležao i kako je sve, mada je isto, bilo drugačije, i u kojem su prozoru svitala proleća i na koja se vrata u jesen izlazilo...

Uoči svetoga Petra i Pavla 1685. godine, četvrte nedelje po Duhovima, naš gospodin Avram ot Branković, stupi u službu engleskoga elčije u Turskoj kao najamni diplomata i mi se

preselismo u Carigrad. Primiše nas u jednu kulu nad Bosforom gde se gospodar već beše smestio sa svojim sabljama, kamiljim sedlima, ćilimima i dolapima velikim koliko crkva, s očima posnim, boje vlažnoga peska. U toj knli dade on na očenašu sagraditi hram svetoj Angelini despotici i prababi svog strica grofa Georgija i svojoj, a za sobara dovede nekakvog Anadolca koji je perčin kao bič koristio i u vrhu kurjuka držao dramliju. Taj se novi sluga zvao Jusuf Masudi ☪, učio je našeg gospodina Avrama arapski i bdeo nad njegovim snovima. Doneo je sobom nekakvu zobnicu punu ispisane hartije i govorilo se za njega da je čitač snova ili lovac na senke, kako sve ne nazivaju one što se međusobno bičuju čovečijim sanjama. Nikon i ja čitavu prvu godinu provedosmo raspoređujući po policama i dolapima gospodareve knjige i rukopise, a oni su još smrdeli na kamile i konje koji su ih doneli iz Beča. Jednom prilikom, dok je sobar Masudi bdeo u spavaonici kir-Avrama, ja se dokopah Masudijeve zobnice, pročitah i upamtih od slova do slova čitav rukopis ne razumevši ni reči, jer je bio na arapskom. Znam samo toliko da je imao oblik nekog rečnika ili glosera sastavljenog po redu arapske azbuke, to jest da je išao ko rak, a čitao se ko ptica sojka što leti unatrag...

Sam grad i na moru ćuprije njegove nisu me iznenadili. Čim prispesmo u Carigrad počeh prepoznavati na ulici likove, mržnje, žene i oblake, životinje i ljubavi od kojih sam davno utekao, oči koje sam jednom sreo pa upamtio zauvek. Zaključih da se ništa ne zbiva u protoku vremena, da se svet ne menja kroz godine nego u sebi i kroz prostor jednodobno, u bezbroj oblika mešajući ih kao karte i zadajući kao lekcije prošlost jednih za budućnost ili sadašnjicu drugima. Ovde se

sva pamćenja, sva podsećanja i ukupna sadašnjica jednog čoveka ostvaruju na raznim mestima i u raznim osobama u isti mah, u istom času. Ne treba sve te noći oko nas noćas - mislio sam - smatrati jednom istom noći, jer ona to nije: to su hiljade, stotine hiljada noći koje se, mesto da jedna za drugom kao ptice putuju kroz vreme, kalendare i časovnike ostvaruju jednovremeno. Moja noć do tvoje noći nije ista noć ni kalendarski. Papežnicima je danas u Rimu i ovde Velika gospa a hrišćanima istočnog obreda, Grcima i Grcima neprisajedinjene vere, Prenesenije moštiju sv. Arhidakona Stefana golobradog; jednima će se ova 1688. godina završiti petnaest dana ranije, Jevrejima po mahalama teče već 5446, a Arapima je tek 905. godina po hidžri. Čitavu jednu sedmicu noći potrošićemo do zore nas sedam kir-Avramovih slugu. Čitav jedan septembar noći nabraćemo usput odavde do Topčisaraja, a od Aja Sofije do Vlaherene troše već oktobar. Snovi našeg kir-Avrama negde se obistinjuju kao život, a neko drugi, opet, sanja kir-Avramovu javu i ko zna nije li naš kir Branković došao ovamo u Carigrad da vidi onoga čiju javu sanja, onoga ko u snovima troši kir-Avramov život, a ne da bi gospodinu engleskom elčiji na Porti bio tolmač. Jer, oko nas nema jave jednog čoveka koju neki drugi čovek negde u ovom ljudskom moru ne sanja večeras i nema nigde sna jednog čoveka koji se ne obistinjuje kao java nekog drugog. Kad bi čovek krenuo odavde do Bosfora, od sokaka do sokaka, nabrojao bi od datuma do datuma sva doba jedne godine, jer nije istima jesen i proleće, sva doba ljudskog života, jer niko nije svaki dan star ili mlad i čitav jedan život mogao bi se sklopiti kao vatra od sveća, da ni daha da je ugasiš ne ostane između rođenja i smrti. Kad bi znao tačno

kuda da kreneš našao bi još ove noći nekoga kome se događaju tvoji budući dani i noći, jednoga ko jede tvoji sutrašnji ručak, drugoga koji oplakuje tvoje gubitke od pre osam godina ili ljubi tvoju buduću ženu, i trećeg koji umire u dlaku istom smrću kakvom ćeš i ti umreti. Kada bi čovek krenuo brže i zahvatio dublje i šire, video bi da se čitava večnost noći ostvaruje noćas odjednom na ogromnom prostoru. Vreme koje je u jednom gradu već isteklo u drugoin tek počinje, tako da čovek može između ta dva grada da putuje kroz vreme unapred i unatrag. U jednom gradu-mužjaku možete sresti u životu ženu koja je u drugom gradu-ženki već mrtva ili obratno. Ne samo pojedinačni životi, sva buduća i prošla vremena, svi rukavci večnosti već su tu, raskomadani na majušne zalogaje i razdeljeni među ljude i njihove snove. Ogromno telo pračoveka Adama pokreće se u snu i diše. Čovečanstvo žvaće vreme sve odjednom i ne čeka na sutra. Vreme, dakle, ne postoji ovde. Ono dolazi i zapljuskuje ovaj svet odnekud sa druge strane...

- Odakle? - upita me na tom mestu Nikon kao da je čuo moje misli, ali ja sam oćutao. Oćutao sam jer sam znao odakle. Vreme ne dolazi sa zemlje, ono dolazi iz podzemlja. Vreme pripada Satani, nosi ga, dakle, kao klupče u džepu Nećastivi, odmotava po nahođenju svoje neuhvatljive ekonomije i treba ga od njega otimati. Jer, ako se od Boga može tražiti i dobiti večnost, onda ono suprotno večnosti - vreme, možemo uzeti samo od Satane...

Na svetoga apostola Judu, brata Gospodnjeg, kir Avram

nas sakupi i reče da ćemo napustiti Carigrad. Sve je bilo rečeno, bile su izdate naredbe za put, kad iznenada između Nikona i onog Anadolca Musadija izbi kratka ali žestoka svađa, tako da je Nikon počeo treptati kao ptica donjim kopcima naviše. Onako gnevan, on zgrabi Masudijevu za put već spremljenu zobnicu (onu s arapskim glosarom koji sam ja već znao naizust) i hitnu je u oganj. Musadi se ne uzbudi mnogo, samo se okrete kir-Avramu i reče mu:

- Pogledaj, gospodru, ovaj piša repom i u nosu nema pregrade!

U tom času svi pogledi se obratiše Nikonu, kir Avram uze ogledalo sa zida i turi mu ga pod nos, kao mrtvom. Svi primakosmo glave i zbilja, pokaza se u ogledalu da Nikon nema one pregrade između nozdrva. Tako i ostali poznadoše ono što sam ja odavno znao – da je moj sabrat u poslu i protokaligraf Nikon Sevast Sotona glavom. Uostalom, ni on sam sada to nije poricao. Ali ja nisam kao ostali gledao u njegov nos. Gledao sam u ogledalo i tada otkrih ono što je svima oko mene moralo biti odavno poznato. Lice Nikona Sevasta, koje mi je mnogo ličilo na neko drugo ranije i već viđeno lice, bilo je gotovo istovetno s mojim licem. Kao blizanci išli smo po svetu meseći božiji hleb đavoljom suzom.

Te noći pomislih - sada je prilika! Kad čovek provede život dremajući niko kraj njega ne računa da će se jednom prenuti. Tako je bilo i s Nikonom. Ja nisam od onih što se bude od straha kad im ruka iz sna ispadne na pod, ali Sevasta sam se bojavao. Njegovi zubi imali su tačnu sliku o mojim kostima. Pa ipak, podoh. Znao sam da đavo uvek ide korak iza čoveka. Stoga sam mu gazio u svaku stopu i nije me primetio.

Odavno sam opazio da onmeđu svim papirima ogromne knjižnice kir-Avrama Brankovića naročitu pažnju poklanja hazarskom glosaru, nekoj vrsti azbučnika za koji smo imali zadatak, mi, pisari, da sređujemo građu o poreklu i propasti, običajima i ratovima jednog iščezlog naroda. Za taj narod Avram Branković se naročito zanima, kupovao ne žaleći troška stare isprave i potplaćivao ljude da mu hvataju „jezike“ - one koji znaju nešto o Hazarima, ili je pak slao ljude da mu love lovce na snove čija veština potiče od drevnih hazarskih vračeva. Obraćajući pažnju na tu građu, jer je ona između svih ostalih hiljada svitaka Brankovićeve knjižnice najviše zanimala Nikona, ja Brankovićev *Hazarski rečnik* naučih napamet i počeh da pratim šta s njime radi Nikon. Do pomenute večeri Nikon, međutim, nije učinio ništa neobično. Sada, pak, posle ovog slučaja s ogledalom, on se pope sam u gornji sprat kule, uze papagaja, stavi ga na svetiljku i sede da sluša šta će mu papagaj kazivati. Jer, kir-Avramov papagaj je često kazivao pesme za koje je naš gospodar držao da su od onih hazarske princeze Ateh i mi, pisari, imali smo zadatak da za hazarski glosar kir Avriamov beležimo sve što ptica izusti. Te večeri, međutim, Sevast nije pisao. Samo je slušao, a ptica je govorila:

Ponekad davna proleća, puna toplote i mirisa, procvetaju još jednom u nama. I mi ih pronosimo kroz sadašnju zimu štiteći ih prsima. A onda, jednoga dana, ta davna proleća počnu štititi naša prsa od mraza kad se nađemo s one strane prozora na kojoj mraz nije samo slika. Jednom takvom proleću u meni već je deveta zima, a još uvek me greje. Zamisli sada, u ovoj zimi, dva takva proleća što se dodiruju kao dve livade mirisima. Eto šta nam jepotrebno umesto

ogrtača...

Kada je ptica završila svoje kazivanje, ja se osetih strahovito sam, onako skriven, bez proleća u duši, i jedino mi je sećanje na zajedničku mladost s Nikonom Sevastom još ostajalo kao neka svetlost u uspomenama. Lepa svetlost pomislih, kad Nikon uze pticu i nožem joj raseče jezik. Potom priđe *Hazarskom rečniku* Avrama Brankovića i počeo paliti u ognjištu list po list. Uključujući i poslednji na kojem je rukom kir-Avrama bilo ispisano.

Kazivanje o Adamu, bratu Hristovom

Hazari su verovali da je pivi i potonji čovek, Adam, stariji brat Hristov i mlađi brat Sotonin, stvoren od sedam delova. Stvorio ga je Sotona: meso mu je načinio od zemlje, kosti od kamena, oči na zlo brže od vode, krv od rose, dah od vetrova, misao od oblaka, a um od anđeoske brzine. Ali se nije mogao pokrenuti dok mu dušu nije udahnuo njegov pravi i drugi otac, Bog. Kada je duša ušla u njega, Adam dodirnu levim palcem svoj desni palac, muškim ženski i ožive. Od dva sveta - nevidljivog, duhovnog, koji je stvorio Bog i vidljivog, materijalnog, koji je saznao nepravedni ikonom đavo, samo je, dakle, Adam čedo oba tvorca i delo oba sveta. U njegovo telo Sotona je tada zatvorio dva pala anđela i u njima se javila takva pohota, da do kraja sveta neće moći da se zasite i smire. Prvom anđelu ime je bilo Adam, a drugom Eva. Eva je imala umesto pogleda mrcže, umesto jezika uže. Bila je u obliku Velike spone ili negve. Adam je počeo odmah da stari, jer mu je duša bila ptica selica u druga vremena. Adam je u početku bio sagrađen samo od dva vremena - muškog i

ženskog u sebi. Potom od četiri (koja su pripadala Evi i njegovim sinovima Kainu, Avelju i Setu). Ali se potom stalno množio broj čestica vremena zatvorenih u ljudski oblik i telo Adamovo se umnožavalo dok nije postalo ogromna država slična državi prirode, ali drugačijeg sastava. Poslednji smrtnik će celog života obilaziti iznutra glavu Adamovu tražeći izlaz, ali ga neće naći, jer ulaz i izlaz iz Adamovog tela našao je samo Hristos. Ogromno telo Adamovo ne leži u prostoru nego u vremenu, ali nije lako u čuda se obuti i od reči lopatu graditi. Zato se ne seli samo Adamova duša u sve potonje naraštaje (te je selidba duše uvek selidba samo jedne jedine duše, one Adamove), nego se i sve smrti Adamovih potomaka sele i vraćaju u Adamovu smrt gradeći tako kao čestice jednu, veliku smrt srazmernu Adamovom telu i životu. To je kao da se sele bele, a sa seobe vraćaju crne ptice. Kada umre njegov poslednji potomak, umreće, dakle, i Adam, jer se u njemu ponavljaju smrti sve njegove dece. I tada će, kao u basni o vrani i tuđem perju, doći Zemlja, Kamen, Voda, Rosa, Vetar, Oblak i Anđeo i svak će od Adama uzeti svoje i rastočiće ga. Teško tada onima koji su otpali od Adamovog tela, od tela praoca čoveka, jer neće moći umreti s njime kao i on. Oni će postati nešto drugo, a ne ljudi.

Zato za pračovekom Adamom tragaju hazarski lovci snova i sastavljaju svoje rečnike, glosare ili alfabetikone. Međutim, treba znati da Hazari ne nazivaju snom ono što i mi. Naši snovi se pamte dok se ne pogleda u prozor; čim se pogleda, oni se rasprše i nema ih više zanavek. Kod Hazara nije tako.

Oni smatraju da postoje u životu svakog čoveka čvorišna mesta, delići vremena kao ključevi. Svaki od Hazara imao je

otuda svoj štap i u njega tokom života kao u raboš urezivao stanja bistre svesti ili trenutke vrhunskog ispunjenja života. Svaki od tih belega na rabošu dobijao je ime po jednoj životinji ili po jednom od dragih kamenova. I nazivan je *snom*. San, dakle, za Hazare nije bio samo dan naših noći, nego je mogao biti i tajanstvena zvezdana noć naših dana. Lovci ili čitači snova bili su sveštenici koji su belege s pomenutih raboša tumačili i od njih stvarali rečnike biografija, ali ne u drevnom smislu reči, kao Plutarh ili Komelije Nepot. To su bili zbornici bezimenih žitija sastavljenih od onih trenutaka prosvetljenja u kojima čovek postaje deo Adamovog tela. Jer, svaki čovek bar u jednom času svog života postaje deo Adama. Ako se svi ti časovi skupe, dobija se telo Adama na zemlji, ali ne u obliku nego u vremenu. Jer, samo jedan deo vremena je osvetljen, prohodan i upotrebljiv. Adamov komad vremena. Ostalo je za nas u tami i služi nekome drugom. Naša budućnost, to su rogovu puža; ona se uvlači pred nama čim nešto tvrdo dotakne, a vidi samo kad je do kraja izvučena. Adam tako vidi uvek, jer onaj ko zna sve smrti svojih ljudi, unapred do kraja sveta, zna i budućnost tog sveta. Zato samo uključivanjem u Adamovo telo postajemo i sami vidoviti i suvlasnici svoje budućnosti. U tome je osnovna razlika između Sotone i Adama, jer đavo ne vidi budućnost. Zato su Hazari tragali za Adamovim telom, zato su ženske i muške knjige hazarskih lovaca na snove značile nešto poput ikone Adamove, pri čemu su ženske obeležavale njegovo telo, a muške njegovu krv. Hazari su, razume se, znali da njihovi vrači nemogu dosegnuti čitavo telo niti ga u svojim rečnicima-ikonama predstaviti. Oni su, čak, često slikali dve

ikone na kojima nije bilo nikakvog lika, nego dva palca - levi idesni, ženski i muški Adamov palac. Jer svaki deo osvojen u rečnicima mogao se pokrenuti i oživeti tek pošto bi bio izvršen dodir dva prsta, muškog i ženskog. Otuda su Hazari u svojim rečnicima obraćali naročitu pažnju da osvoje ta dva dela na telu Adama i smatra se, čak, da su uspeli u tome, ali nisu imali dovoljno vremena za ostale delove. Ali Adam ima i čeka. Kao što se njegove duše sele u njegovu decu i vraćaju kao smrti te dece u njegovo telo, tako se i deo njegovog ogromnog tela-države može u svakome trenutku u svakome od nas ponovo ubiti ili oživeti. Dovoljan je proročki dodir prsta. Muškog i ženskog. Pod uslovom da smo bar deo Adamovog tela izgradili iza tih prstiju. Da smo postali njegov deo...

Ove reči Avrama Brankovića odzvanjale su mi u ušima sve vreme puta na koji kretosmo po suši, tako da je Dunav na ušću u Cmo more bio kao inače u Regensburgu, a u Regensburgu kao u Švarcvaldu, na izvora. Nisu te reči iščezle ni kada stigosmo na ratište i kada videh kako vetar brzo tera topovski dim i polako maglu preko Dunava. Tada, trinaeste nedelje po Duhovima 1689. godine prestade suša i videsmo najvišu kišu u svome životu. Dunav je opet tekao du- bok koliko nebo nad njim, a kiša je stajala u reci uspravno, kao rešetka na visokoj ogradi, odvajajući naši tabor od turskog. I tu, u tabora, na ratištu, meni se učini da je svak od nas došao na Dunav iz dragog razloga i da bih za svakog od nas mogao reći šta je čekao u svojoj zasedi. Otkako je spalio Masudijev i

Brankovićev rečnik, Nikon je postao dragi čovek. Ništa više ga nije zanimalo, davao je da mu čitaju „peti Očenaš“, onaj koji se čita za samoubice, i bacao jednu po jednu svoju pisaljku u vodu. Sedeli su on i Masudi za šarenom maramom i prosipali po njoj kocke, pri čemu je Nikon gubio ogromne svote kao neko ko ne misli više živeti. I ja osetih da se on prašta od života i nada da će ga smit lakše snaći ovde, u ratu, nego gde drugde. Kir Avram Branković nije došao na Dunav zbog toga da ratuje, mada je on to umeo odavno i činio i ovom prilikom s uspehom. On je ovde na Dunavu očigledno imao zakazan sastanak s nekim. Masudi je sedeo i kockao se, ali je čekao da vidi s kime će se kir Avram sresti tu, na Đerdapu, trpeći krv i kiše, i tog kobnog dana na Vozdviženije čestnoga krsta, kad turski topovi učestaše. Sto se tiče kir-Avramovog učitelja na sablji, onoga Kopta po imenu Averkije Skila, on je ostajao na Dunavu pod turskom paljbom jer je to bila prilika da nekažnjeno na neprijateljskim ili našim vojnicima (njemu je to bilo svejedno) ogleda jedan novi zahvat sabljom, koji je odavno bio uvežbao, ali njegovo dejstvo nije još provereno na živome mesu i kosti. A ja sam, opet, sedeo tu s njima, jer sam čekao treći deo *Hazaraskog rečnika*. Znao sam već napamet prva dva dela - onaj Masudijev, islamski, i onaj kir Avramov, grčki deo - ostajalo je da vidim hoće li se neko pojaviti sa trećim, hebrejskim delom ovog glosara, pošto se iz prva dva videlo da sledi i treći. Nikon je spalio prva dva i nije se više bojao da će se treći pripoštiti prvima i stoga više nije imao posla. Ali ja koji sam znao napamet prva dva, želeo sam da vidim i treći a nisam znao kako će to biti. Uzdao sam se u kir-Avrama koji je, kako mi se činilo, čekao što i ja. Ali, on ne dočeka. U

okršaju turski vojnici ubiše uskoro Brankovića i Nikona, a Masudija zarobiše. S Turcima na mestu bitke pojavi se i neki crvenooki mladić sastavljenih povija poput krila. Imao je jedan brk sed, a dragi riđ. Trčao je prašnjavih obrva i brade blatnjave od istekle sline. Ko bi rekao - pomislih gledajući ga - da i njegovo vreme zaslužuje sat! Ali znao sam da je to moj čovek. Uto pade i on kao pokošen i iz ruke mu se rasu torba puna sitno ispisane hartije. Posle bitke, čim se svi udaljiše, ja iziđoh iz zaklona i pokupih one papire. Pređoh Dunav i u Vlaškoj, u Delskom manastiru, pročitah hebrejske spise iz te torbe, trudeći se da ništa od svega što u njima piše ne pojmmim ne tumačim. Potom o doh u Poljsku da učinim ono što je Nikonu Sevastu bilo toliko stalo da osujeti. Potražih štampara i prodadoh mu sva tri hazarska rečnika: hebrejski - nađen na ratištu, grčki prikupljen po nalogu Avrama Brankovića i arapski koji je doneo Masudi, čitač snova. Štampar se zvao Daubmanus bolovao je od neduga koji tek u petoj generaciji sazreva i donosi smrt, kao u nekoj dugoj partiji dame. Platilo mi je za dva meseca stan, hranu i pucad za košulju, te ja zapisah sve što sam naučio napamet. Sada sam opet radio svoj posao kazivača i prvi put posle toliko godina i onaj drugi davno napušteni posao Nikona Sevasta, posao pisara. Na deset hiljada vitlejemskih mladenaca 1690. godine završih posao po snegu i mrazu da su se nokti ljuštili. Od Brankovićevog azbučnika, Masudijevog glosara i jevrejskog imenika iz torbe crvenookog mladića sklopih nešto kao *Hazarski rečnik* i dadoh štamparu. Daubmanus uze sve tri sveske - crvenu, zelenu i žutu i reče da će ih štampati.

Je li to učinio ili nije ne znam, a ni sam ne znam, Vaša

Preosvećenosti, jesam li dobro učinio kako sam učinio. Samo, sada znam da sam i dalje gladan pisanja i da me je tek od te gladi prošla ona žeđ za pamćenjem. Kao da se pretvaram u protokaligrafa Nikona Sevasta..."

www.crowarez.org

Appendix II

Izvod iz sudskog zapisnika sa iskazima svedoka u slučaju ubistva dr Abu-Kabira Muavije

Carigrad, 18. oktobra 1982.

Virdžinija Ateh, konobarica hotela „Kingston“, svedok u slučaju dr Dorote Šulc, pristupila je sudu i dala sledeću izjavu:

„Pomenutog dana (2. X 1982) bilo je sunčano vreme i ja sam bila veoma uznemirena. Žile slanoga vazduha nailazile su s Bosfora i s njima su se zmijasto uvlačile brze misli u spore misli. Bašta hotela „Kingston“, u kojoj se doručkuje po lepom vremenu, četvorougona je. Jedan ugao je sunčan, drugi ima malo plodne zemlje sa cvećem, treći je vetrovit, a u četvrtom je uglu jedan kameni bunar i uz njega stub. Ja obično stojim iza tog stuba jer znam da gosti ne vole da ih gledaju dok jedu. Nije to ni čudno. Ja, na primer, odmah znam, gledajući gosta kako doručkuje da će mu rovito jaje poslužiti pred podne da se okupa, riba da predveče ode do Topčisaraja, a čaša vina kao energija za jedan osmeh pred spavanje, koji nikada neće dopreti do kratkovidih ogledala hotelske sobe. S tog mesta kraj bunara, dakle, vide se stepenice koje vode u baštu i može se uvek imati na oku ko dolazi i odlazi. Ima tu još jedna prednost. Kao što se sve vode iz okolnih okuka slivaju u bunar, tako se u njemu stiču i svi glasovi iz bašte, i ako se uho malo nagne prema otvoru

bunara može se sasvim jasno čuti svaka izgovorena reč u bašti. Čuje se kad ptica kljune muvu ili prsne kora na kuvanom jajetu, razaznaje se kako se dovikuju viljuške uvek istim i čaše svaka drugačijim glasom. Pošto gosti obično pre no što će pozvati konobara pomenu u razgovoru razlog svog obraćanja posluži, ja sam u mogućnosti da im udovoljim želji pre no što mi je saopšte, jer sam to već čula iz bunara. A znati jednu stvar nekoliko trenutaka pre drugih velika je prednost i uvek donosi korist. Pomenutog jutra, najpre su u baštu sišli gosti iz sobe broj 18, porodica Varder Spak sa belgijskim pasošem, otac, mati i sin. Otac je u godinama, lepo svira u instrument načinjen od bele komjačine kore i uveče se to moglo čuti. Malo je nastran i uvek jede sopstve-nom viljuškom s dva kraka koju nosiu džepu. Mati je mlada i lepa osoba i to je bio razlog da je malo bolje zagledam. Tako sam opazila da je obeležena jednim nedostatkom - nema pregradu u nosu. Odlazila je svakog dana u Aja-Sofiju i tamo veoma lepo preslikavala zidni živopis. Pitala sam je da li joj te slike služe kao notne beleške za pesme njenog muža, ali ona nije razumela. Njen dečak od nepune četiri godine verovatno je i sam imao neki nedostatak. Uvek je nosio rukavice, čak i za vreme jela Ali mene je uznemirilo nešto treće. Tog jutra po sunčanom vremenu pratila sam kako Belgijanci silaze na doručak pomenutim stepenicama. I videla sledeće: lice starog gospodina nije bilo kao druga lica.

Sudija - Kako to mislite?

Svedok - Spojte dve leve pole istog lica na fotografiji i od lepog čoveka dobićete monstruma. Udvojte pola duše i nećete dobiti jednu celu nego nakazne dve polovine duše. I duša kao i lice ima levu i desnu stranu. Ne može se od dve

leve noge načiniti dvonožac. Stari gospodin je imao dve leve polovine lica.

Sudija - I to je bio razlog vašeg uznemirenja tog jutra?

Svedok - Da.

Sudija - Svedok se opominje da vodi računa o verodostojnosti svojih iskaza. Šta se potom dogodilo?

Svedok - Poslužila sam Van der Spakove, rekla im usput da biber i so ne treba uzimati istom rukom i oni su otišli posle obeda, sem dečaka koji je ostao da se igra i popije čokoladu. U baštu je potom ušla dr Dorota Šulc, ovde prisutna, i sela za svoj sto. Pre no što sam stigla da je poslužim, prišao je njenom stolu sada ubijeni dr Muavija i seo s njom. Jasno se videlo da njeno vreme sipi kao kiša, a njegovo veje kao sneg. Bio je već zavejan do guše. Zapazila sam da on nije imao mašnu i da je ona kradom izvadila iz tašne revolver, ali je posle nekoliko reči izmenjenih sa dr Muavijom pružila ruku i on joj je dao neki smotuljak hartije. Potom je otrčala uza stepenice ka sobama, ostavljajući oružje pod hartijama na stolu. Sve me je to još više uznemirilo. Dr Muavija imao je detinji osmeh zarobljen u bradi kao kukac u ćilibaru i oprljen zelenilom njegovih tužnih očiju. Kao privučen tim osmehom, stolu dr Muavije prišao je dečak iz belgijanske porodice. Podsećam sud da je detetu jedva bila četvrta godina. Nikog drugog u bašti nije bilo. Dečak je imao rukavice kao obično i dr Muavija ga je upitao zašto ih ne skine.

- Jer mi se ovde gadi - odgovorio je dečak.

- Gadi ti se? - upitao je dr Muavija - Od čega?

- Od vaše demokratije! - rekao je dečak od reči do reči.

Tada sam se još više privukla bunaru i oslušnula razgovor

koji mi se činio sve neobičnijim što je dalje tekao.

- Od kakve demokratije?

- Od takve kakvu štitite ti i tebi slični. Pogledaj rezultate te vaše demokratije: dosad su veliki narodi ugnjetavali male narode. Sada je obrnuto. Sada u ime demokratije mali narodi terorihu velike narode. Pogledaj svet oko nas: bela Amerika boji se crnaca, crnci Portorikanaca, Jevreji Palestinaca, Jevreja Arapi, Srba Albanci, Kinezi se boje Vijetnamaca, Engelzi Iraca. Male ribe jedu uši velikim ribama. Umesto da budu terorisane manjine, demokratija je uvela novu modu i sad su na svetu pod teretom većine stanovnika ove planete... Vaša demokratija je pičkin dim...

Sudija - Svedok se opominje da ne daje neverodostojne izjave. Sud mu izriče novčanu kaznu. Vi tvrdite pod zakletvom da je sve to govorilo dete od nepune četiri godine?

Svedok - Da, tvrdim, jer sam čula svojim ušima Tada sam htela i da vidim to što čujem i pomerila sam se tako da sam mogla da gledam iza stuba u baštu. Dete je zgrabilo sa stola revolver dr Šulc, raskoračilo se, malo olabavilo kolena i nišaneći s obe ruke, kao neki profesionalac doviknulo dr Muaviji:

- Zini, da ti ne kvarim zube!

Dr Muavija se zapanjio, stvarno zinuo i dete je pucalo. Ja sam mislila da je reč o pištolju igrački, ali dr Muavija je pao na leđa zajedno sa stolicom. Prsnula je krv i tada videh da je dr Muaviji jedna nogavica već kaljava - jednom nogom bio je u grobu. Dete je bacilo oružje, prišlo svom stolu i nastavilo da pije čokoladu. Dr Muavija bio je nepomičan i mlaz krvi vezao mu se pod bradom u čvor. Tada sam pomislila - eto, sad ima mašnu... Nešto pre toga čuo se krik gospođe Šulc.

Sve što se desilo potom poznato je svima. Konstatovana je smrt dr Muavije, telo je uklonjeno, a dr Šulc je prijavila smrt jednog drugog gosta našeg hotela, dr Isajla Suka...

Tužilac - „Tada sam pomislila: eto, sad ima mašnu!“ Hoću da pred sudom izrazim najdublje negodovanje protiv takvog načina izražavanja svedoka. Šta ste vi po narodnosti, gospodice ili gospođo Ateh?

Svedok - To je teško objasniti.

Tužilac - Molim da se potmdite.

Svedok - Ja sam Hazarka.

Tužilac - Kako ste rekli? Nisam čuo za takav narod. Čiji pasoš imate? Hazarski?

Svedok - Ne, izraelski.

Tužilac - Tu smo. To sam hteo da čujem. Kako to Hazarka, a s izraelskim pasošem? Izdali ste svoj narod?

Svedok (smeje se) - Ne, moglo bi se reći obrnuto. Hazari su se pretopili u Jevreje i ja sam za ostalima primila judaizam i izraelski pasoš. Šta ću sama na svetu? Da svi Arapi postanu Jevreji, da li biste vi ostali Arapin?

Tužilac - Komentar nije potreban i ovde vi ne postavljate pitanja. Vaše svedočenje je smišljeno da pomogne optuženoj koja nosi isti pasoš. Ja nemam više pitanja. Nadam se, ni porota...

Posle ovog iskaza saslušana je porodica Van der Spak, iz Belgije. Oni su složno istakli tri stvari. Prvo, da je besmisleno poverovati u priču kako je ubistvo tobože izvršilo dete od tri godine. Drugo, istraga je ustanovila da je dr Muavija ubijen oružjem na kojem su nađeni otisci samo jedne osobe – dr Dorote Šulc. U istražnom postupku utvrđeno je takođe da je pomenuto oružje (marke S. & W, model 36,

kalibar 38) kojim je dr Muavija usmrćen, pripadalo doktorki Šulc. Treće, gospođa Spak kao glavni svedok optužbe tvrdila je da je dr Šulc imala motiv za ubistvo dr Muavije i da je došla u Carigrad s namerom da ubije dr Muaviju, pa gaje i ubila. Naime, ustanovljeno je tokom istražnog postupka da je dr Muavija u egipatsko-izraelskom ratu teško ranio supruga dr Dorote Šulc. Motiv je dakle, jasan. Ubistvo iz osвете. Svedočenje konobarice hotela „Kingston“ ne može se prihvatiti kao uračunljivo. To je bilo sve.

Na osnovu iznetog tužilac je zatražio da se dr Dorota Šulc optuži za ubistvo s predumišljajem, koje pri tome nosi i političke motive. Tada je pred sud izvedena optužena. Dr Šulc je dala sasvim kratku izjavu. Nije kriva za smrt dr Muavije. I za to tvrđenje ima pokriće. Ona ima alibi. Na pitanje sudije kakav je to alibi, ona je odgovorila:

- U trenutku kada je ubijen dr Muavija, ja sam ubila jednu drugu osobu - dr Isajla Suka. Ugušila sam ga jastukom u njegovoj spavaćoj sobi.

U istražnom postupku bilo je utvrđeno da je gospodin Van der Spak toga jutra takođe viđen u sobi dr Suka u vreme kada je nastupila smrt, ali je priznanje dr Šulc sa Belgijanca skinulo odgovornost.

Suđenje je završeno i izrečene su presude. Dr Dorota Šulc oslobođena je optužbe da je s predumišljajem iz osвете usmrtila dr Abu-Kabira Muaviju, a osuđena je za ubistvo dr Isajla Suka. Ubistvo dr Muavije ostalo je nerasvetljeno, dok je porodica Van der Spak oslobođena. Konobarica hotela

„Kingston“, Virdžinija Ateh, kažnjena je novčano zbog pokušaja obmanjivanja suda i navođenja istrage na pogrešan trag.

Dr Dorota Šulc upućena je na izdržavanje robije od šest godina u carigradskim kazamatima. Ona piše pisma adresovana na sopstveno ime u Krakov. Sva pisma se pregledaju i uvek se završavaju nerazumljivom rečenicom: „Naša lažna žrtva nas je spasla smrti“.

Tokom uviđaja u sobi dr Suka nisu nađene nikakve knjige ni hartije. Nađeno je jedno jaje razbijeno sa šire strane. Prsti ubijenoga bili su umrljani žumancetom što znači da je poslednja stvar koju je u životu uradio bila da razbije to jaje. Nađen je i neobičan ključ sa zlatnom drškom, koji je začudo odgovarao bravi jedne sobe za poslogu hotela „Kingston“. Sobe konobarice Virdžinije Ateh.

Na stolu porodice Van der Spak nađen je i uz istražni materijal priložen jedan račun ispisan na poledini hotelskog bloka. On glasi:

$$\begin{array}{r} 1689 \\ + 293 \\ \hline =1982 \end{array}$$

Završna napomena o koristi od ovog rečnika

Knjiga može biti vinograd zaliven kišom i vinograd zaliven vinom. Ova je od onih drugih, kao svi rečnici. Rečnik je knjiga koja tražeći malo vremena svakoga dana uzme mnogo vremena kroz godine. Ne treba potceniti takav gubitak. Naročito ako se uzme u obzir da je čitanje, uopšte uzev, jedna sumnjiva rabota. Tokom upotrebe knjiga se može čitanjem izlečiti ili ubiti. Može se izmeniti, ugojiti ili silovati. Može joj se preusmeriti tok, iz nje se stalno nešto gubi, ispadaju vam slova između redova, stranice između prstiju i stalno rastu nove među očima kao kupus. Ako je odložite možete je sutra naći kao ugašenu peć u kojoj vas više ne čeka topla večera. Uz to, čovek danas nema na raspolaganju toliko samoće da bi mogao bez štete da čita knjige, pa čak i rečnike. Ali, ima i tome kraja - knjiga je kao vaga: preteže najpre desno, dok ne pretegne levo, zauvek. Njena težina tako prelazi sa desne na levu ruku, a i u glavi se desilo nešto slično - iz oblasti nade misli su se premestile u oblast uspomena i sve je svršeno. U uhu čitaoca ostaje možda malo pljuvačke iz usta pisca, donete vetrom reči sa zrcem peska na dnu.

Oko tog zrna taložiće se kao uškoljci glasovi godinama i jednog dana pretvoriti se u biser, u sir crne kože ili u prazninu kada se uši sklapaju poput školjke. A to najmanje zavisi od peska.

Ali, u svakom slučaju, čitati ovako debelu knjigu znači dugo biti sam. Dugo biti bez onoga čije vam je prisustvo

nophodno, jer čitanje u četiri ruke još nije uobičajeno. Pisca grize savest zbog toga i pokušaće da se iskupi. Ona lepa osoba brzih očiju i lenje kose, koja se čitajući ovaj rečnik i trčeći kroz svoj strah kao kroz sobu oseti usamljena, neka učini sledeće. Neka s rečnikom pod pazuhom izađe u podne prvc srede u mesecu pred poslastičamicu na glavnom trgu svoje varoši. Tamo će je čekati mladić koji se upravo, kao i ona, osetio sam stračivši vreme na čitanje iste knjige. Neka sednu zajedno uz kafu i neka uporede muški i ženski primerak svoje knjige. Oni se razlikuju. Kada dakle uporede kratku, kurzivom ispisanu rečenicu poslednjeg pisma ovog rečnika u *ženskom primerku* s onim iz *muškog primerka*, knjiga će im se sklopiti u celinu kao partija domina i neće im više biti potrebna. Tada neka dobo izgrde leksikografa, ali neka to okončaju što pre u ime onoga što dolazi potom, jer to što dolazi potom samo je njihova stvar i vrednije je od svakog čitanja.

Vidim ih kako na uličnom sandučetu za poštu prostiru svoju večeru i kako obeduju zagrljeni sedeći u sedlima velosipeda.

(Beograd, Regensburg, Beograd 1978-1983)

POPIS ODREDNICA

CRVENA KNJIGA

ATEH

Brzo i sporo ogledalo

BRANKOVIĆ AVRAM

Povest o Petkutinu i Kalini

BRANKOVIĆ GRGUR (VIDETI STOLPNIK)

KAGAN

LOVCI SNOVA

METODIJE SOLUNSKI

SEVAST NIKON

SKILA AVERKIJE

STOLPNIK (GRGUR BRANKOVIĆ)

SUK DR ISAJLO

Priča o jajetu i gudalu

ĆIRILO (KONSTANTIN SOLUNSKI)

HAZARI

HAZARSKA POLEMIKA

ĆELAREVO

ZELENA KNJIGA

AKŠANI, JABIR IBN

AL BEKRI, SPANJARD

ATEH

ZIDAR MUZIKE

IBN (ABU) HADRAŠ

KAGAN

KORA, FARABI

Zapis o putnici i školi

KU

MASUDI JUSUF

Povest o Adamu Ruhaniju

Povest o smrtima dece

MOKADASA AL SAFER

MUAVIJA, DR ABU-KABIR

MUSTAJ-BEG SABLJAK

ODLOMAK IZ BASRE

PRSTOMET

HAZARI
HAZARSKA POLEMIKA

ŽUTA KNJIGA

ATEH

VERIDBENI UGOVOR SAMUELA KOENA

I LIDISIJE SARUK

DAUBMANUS JOANES

KAGAN

KOEN SAMUEL

Zapis o Adamu Kadmonu

LIBER KOSRI

LUKAREVIĆ (LUCCARI) EFROSINIJA

MOKADASA AL SAFER

SANGARI ISAK

TIBON, JEHUDA IBN

HAZARI

HAZARSKA POLEMIKA

HAZARSKI ČUP

HALEVI JEHUDA

ŠULC DR DOROTA

P. S (Halevijev izvod iz „Hazarskih beseda“
Konstantina Filsofa)